

REGIONÁLNÍ MUZEUM V LITOMYŠLI

STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV ZÁMRSK -
STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV SVITAVY
SE SÍDLEM V LITOMYŠLI

Carlsbrunn

Raasdorf

Hohenwald

Stangendorf

Rollmühl

nach Plattenau

nach Poltska

nach Titersbach

nach Bistratt

nach Svyjanov

nach Bonau

Heinswold

Hohenbrunn

Stadthaus

Dautschleich

Lachschunnsfeld

Lachschunnsfeld

Heide

SBORNÍK PRACÍ ZE SPOLEČENSKÝCH A PŘÍRODNÍCH VĚD

Pomezí Čech, Moravy a Slezska

svazek 7

LITOMYŠL 2006

Tento svazek je věnován PhDr. Jindřichu Růžičkovi, CSc.,
k jeho 80. narozeninám

Sborník finančně podpořil Pardubický kraj
a Město Litomyšl

Obsah

K životnímu jubileu dr. Jindřicha Růžicky /8

ČLÁNKY

Jiří Šmeral, ...*nostros pauperes in Cribonia* (Ke sporu o první písemnou zmínku o České Třebové a k průběhu středověké kolonizace na českomoravském pomezí do konce 13. století) /15

...*nostros pauperes in Cribonia* (To the contention about the first mention about Česká Třebová in the course of medieval colonization in the borderland Bohemia–Moravia till the end of the 13th century) /36

...*nostros pauperes in Cribonia* (Zum Streit über die erste Erwähnung von Česká Třebová und zum Verlauf der mittelalterlichen Kolonisation im böhmisch-mährischen Grenzbereich bis zum Ende des 13. Jahrhunderts) /38

Václav Štětka, Třicetiletá válka na Litomyšlsku: sonda do dějin panství a životů jeho obyvatel /40

Thirty Years' War in Litomyšl district: the sound into the history of the estate and the lives of its inhabitants /59

Der Dreißigjährige Krieg im Gebiet von Litomyšl: Sonde in die Geschichte der Herrschaft und in das Leben ihrer Bewohner /60

Jan Kapusta, Jan a Marie Rollerovi a měšťanská společnost v Litomyšli ve druhé čtvrtině 19. století /61

Jan and Marie Roller and the municipal society in Litomyšl in the second quarter of the 19th century /78

Jan und Marie Roller und die bürgerliche Gesellschaft in Litomyšl in dem zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts /79

Marie Macková, Státní tabákové továrny v Lanškrouně a Svitavách do první světové války ve světle státní statistiky /80

State tobacco factories in Lanškroun and Svitavy till World War I in the light of state statistics /105

Staatliche Tabakfabriken in Lanškroun und Svitavy bis zum Ersten Weltkrieg
im Licht der staatlichen Statistik /106

Radka Urbánková, Učitel Antonín Kavka a jedlinské hračky /107
Antonín Kavka, a teacher and Jedlina toys /143
Lehrer Antonín Kavka und Jedlinaer Spielzeug /145

M A T E R I Á L Y

David Vích, Středověké nálezy z katastrálního území Vysoké Mýto /149
Medieval finds from the cadastral territory of Vysoké Mýto /159
Mittelalterliche Funde auf dem Katastergebiet von Vysoké Mýto /160

Jaroslav Skopec, Poznámky ke gotickým architektonickým článkům
z kostela Panny Marie v Litomyšli /161
Notes to gothic architectural moulds from the Virgin Mary's Church
in Litomyšl /169
Anmerkungen zu Architekturgliedern aus der Kirche der Jungfrau Maria
in Litomyšl /170

Hana Hácová, Sběrka skla Regionálního muzea v Litomyšli /171
Collection of glass of the Regional Museum in Litomyšl /180
Glassammlung des Regionalmuseums in Litomyšl /181

Věra Jílková - Petr Sgall, Osudy litomyšlské rodiny Sgallových /182
Fates of the Sgall family from Litomyšl /194
Schicksale der Leitomischler Familie Sgall /195

Lubor Urbánek, Inventarizační průzkum avifauny přírodní památky
Nedošínský háj v roce 2005 /196
Stock-taking research of the avifauna of the nature preserve Nedošín Grove
in 2005 /212
Inventarisierungsermittlungen der Avifauna im Naturdenkmal Nedošínský háj
im Jahre 2005 /213

S D Ě L E N Í

David Vích, Přehled archeologických akcí Regionálního muzea ve Vysokém
Mýtě za rok 2005 /217
Survey of archeological actions of the Regional Museum in Vysoké Mýto
in 2005 /230
Übersicht archäologischer Ausgrabungen des Regionalmuseums in Vysoké
Mýto für das Jahr 2005 /231

Jana Němcová, Záchranné archeologické výzkumy na katastru Litomyšle v roce 2005 /232

Report on archeological researches in Litomyšl in 2005 /247

Bericht über archäologische Ausgrabungen in Litomyšl im Jahre 2005 /248

Eva Marková, Krátké zastavení na Hvězdárně v Úpici /249

Short stopping at the observatory in Úpice /253

Kurzer Rast auf der Sternwarte in Úpice /254

Oldřich Pakosta, Výskyt křižáka pruhovaného (*Argiope bruennichi Scop.*) v okolí Litomyšle /255

Area of the occurrence of the species *Argiope bruennichi Scop.* in the environment of Litomyšl /261

Das Vorkommen von der Art *Argiope bruennichi Scop.* in der Umgebung von Litomyšl /262

LITERATURA

Hanka Skalická - Radim Urbánek - David Vích, Výběrová bibliografie z okresu Ústí nad Orlicí z let 2000 až 2005 /265

David Junek, Z nové literatury o Poličsku za léta 2001-2005 /287

Vladimír Velešík - Jiří Žilka, Výběrová bibliografie Svitav a svitavské oblasti za léta 2001-2005 /294

Jana Martínková, Z nové literatury o dějinách Moravskotřebovska za léta 2001-2005 /303

Přispěvatelé do svazku 7 /314

Redakční poznámka /315

Dr. Jindřich Růžička. (Foto: Martin Růžička, 2006.)

K životnímu jubileu dr. Jindřicha Růžičky

V dubnu letošního roku oslavil osmdesáté narozeniny emeritní ředitel bývalého Okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli – historik a archivář PhDr. Jindřich Růžička, CSc.

Oslavenec se narodil 4. dubna 1926 v nedaleké České Třebové a v letech 1937–1945 zde absolvoval reálné gymnázium; poslední měsíce druhé světové války však prožil na nucených pracích v Semilech. Po skončení válečného konfliktu studoval v letech 1945–1947 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze učitelskou kombinaci předmětů filozofie – dějepis a od roku 1947 pokračoval na téže fakultě ve studiu československých dějin a pomocných věd historických, jež zakončil v roce 1950. Souběžně navštěvoval pražskou Státní archivní školu. K dosažení doktorátu obhájil v roce 1950 disertační práci *O nejstarší knize města České Třebové*, vydanou později tiskem. Téhož roku se úspěšně ucházel o správcovství městského muzea a archivu v Litomyšli, s nímž byla spojena též správa pobočky zemědělsko-lesnického archivu tamtéž. Po odloučení archivu od muzea v roce 1953 se stal vedoucím Městského, od roku 1955 Okresního archivu v Litomyšli. Vedle péče o stávající archiválie se dr. Růžička významnou měrou podílel na záchraně dalších písemností organizováním jejich svozů a na následném zpřístupňování pro potřebu badatelské veřejnosti formou archivních pomůcek. Ve funkci ředitele Okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli, který vznikl po územní reorganizaci v roce 1960, setrval až do roku 1987, kdy odešel do důchodu.

Růžičkova obsáhlá publikační činnost zahrnuje několik monografií, stovky odborných studií, novinových článků a recenzí zejména s archivní a regionálně-historickou tematikou. Výběrové bibliografické přehledy publikovaných prací dr. J. Růžičky nalezneme ve *Vlastivědném sborníku okresu Svitavy* (sv. 5, 1986, s. 70–82) a v *Listech katedry historie a Historického klubu – pobočky Hradec Králové* (1996, č. 10, s. 12–17). Je autorem mnoha pojednání a recenzí z oboru archivnictví, přičemž za vrchol jeho publikačních aktivit v této oblasti lze považovat práci *Okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, Průvodce po archivních fondech a sbírkách* (Hradec Králové 1972). Jako historik se prezentoval mnoha studii z hospodářských dějin, pracemi zabývajícími se ro-

dem Pernštejnů, především však monografiemi, časopiseckými a novinovými články pojednávajícími o 19. století na Litomyšlsku, Českořebovsku a Poličsku, zejména se vztahem k národnímu obrození. V této publikační činnosti navázal mj. na svou kandidátskou disertační práci s názvem *Litomyšl 70. a 80. let minulého století a její význam v národních dějinách*, obhájenou v roce 1963 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Nejvřelejší vztah nalezl k litomyšlskému rodáku H. G. Schauerovi, jehož životními osudy a dílem se zabýval několik desetiletí. K výročí narození i úmrtí této osobnosti připravil k vydání souhrnnou monografii *Hubert Gordon Schauer (1862–1892), žurnalista, kritik a inspirátor* (Litomyšl 2002). Při příležitosti stého výročí Schauerova úmrtí se v roce 1992 podílel na přípravě mezioborového sympozia konaného v Litomyšli téhož roku. V poslední době se věnuje zejména myšlenkovému odkazu T. G. Masaryka.

Společensko-veřejné působení dr. J. Růžičky dokládá jeho členství ve Vědecké archivní radě, v redakčních radách různých periodik (mj. v Archivním časopisu) a spolupráce s vysokými školami, mj. formou oponentur. Zasedal v komisi pro udělování vědeckých hodností a v rámci Východočeského kraje stál po dobu několika let v čele archivního poradního sboru ředitele Státního oblastního archivu v Zámrsku. V letech 1957 až 1976 vedl litomyšlskou městskou kroniku.

Bohaté zkušenosti a odborné znalosti předával svým žákům jednak při každoročních studentských praxích posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v litomyšlském archivu, jednak při vedení historického semináře na místním gymnáziu. Jubilantovu činnost přednáškovou a spolupráci s médii nelze v plném rozsahu vůbec postihnout.

Realizací rekonstrukce bývalé zámecké kočárovny pro potřebu administrativní budovy archivu položil dr. Růžička základy k postupnému řešení jeho nepříznivé prostorové situace. Na jubilantovo zakladatelské úsilí tak mohl v této oblasti v devadesátých letech 20. století navázat emeritní ředitel archivu PhDr. Milan Skřivánek.

Hluboké odborné znalosti, vědecká, kulturní a osvětová činnost a mimořádné organizační schopnosti řadí dr. J. Růžičku k předním osobnostem českého archivnictví a české historiografie. Za celoživotní přínos českému archivnictví mu ministr vnitra České republiky Ivan Langer udělil dne 17. října 2006 medaili *Za zásluhy o české archivnictví*.

Přejeme oslavenci pevné zdraví, pohodu a mnoho sil do dalších tvůrčích aktivit.

Přehled biografických prací

- E. BOUZA, *K šedesátinám Jindřicha Růžičky*, in: Archivní časopis 36, 1986, s. 53–55.
RED., *Šedesát let Jindřicha Růžičky*, in: Vlastivědný sborník okresu Svitavy, 1986, s. 69–82 (včetně výběrové bibliografie).
M. SKŘIVÁNEK, *K šedesátinám Jindřicha Růžičky*, in: Vědecké práce Zemědělského muzea 26, 1986, s. 285–288.

Kdo je kdo v České republice 1994–1995, Praha 1994, s. 486.

F. HOFFMANN, *Sedmdesát let Jindřicha Růžičky*, in: *Archivní časopis* 46, 1996, č. 1, s. 38–40.

M. SKŘIVÁNEK, *K sedmdesátým narozeninám Jindřicha Růžičky*, in: *Listy katedry historie a Historického klubu – pobočka Hradec Králové* 10, 1996 s. 10–17 (včetně výběrové bibliografie).

J. PRAŽÁK, *Sedmdesátiny Jindřicha Růžičky*, in: *Pomezí Čech a Moravy, Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. 1, 1997, s. 269–271.

J. PÁNEK – P. VOREL, *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 261–262.

J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů českých zemí*, Praha 2000, s. 550.

O. PAKOSTA, *PhDr. Jindřich Růžička, CSc., se dožívá sedmdesáti pěti let*, in: *Lilie, Zpravodaj Města Litomyšle* 11, 2001, č. 4, s. 7.

J. POLIŠENSKÝ, *Historik v měnícím se světě*, Praha 2001, s. 176.

O. PAKOSTA, *Biografický slovník archivářů svitavského okresu*, Litomyšl 2002, s. 53–54.

O. PAKOSTA, *Životní jubileum dr. Jindřicha Růžičky*, in: *Archivní časopis* 56, 2006, č. 1, s. 50–52.

O. PAKOSTA, *Osmdesátiny dr. Jindřicha Růžičky*, in: *Lilie, Zpravodaj Města Litomyšle* 16, 2006, č. 3, s. 5.

Oldřich Pakosta

Články

...nostros pauperes in Cribonia
(Ke sporu o první písemnou zmínku o České Třebové
a k průběhu středověké kolonizace
na českomoravském pomezí do konce 13. století)

JIŘÍ ŠMERAL

Spory o první písemnou zmínku o České Třebové někdy z let 1278–1281, které v roce 1995 otevřel František Musil svým příspěvkem ve *Vlastivědném věstníku moravském*, neberou konce¹⁾. Naopak, možných teorií spíše přibývá, i když se diskuse odehrávají víceméně v úzkém kruhu regionálních amatérských badatelů. Fórem, na němž si v poslední době obhájci i odpůrci své názory vyměňují, se stal *Českořebovský zpravodaj*. Na straně zastánců názoru, že se zmínka vztahuje k České Třebové a město tudíž v roce 1978 oprávněně oslavilo 700 let, stojí Milan Mikolecký. Jeho postoj je pochopitelný, jako jeden ze spoluautorů a redaktor jubilejního sborníku o dějinách města z roku 1979 si zachovává konzistentní postoj, pro nějž hledá a nachází řadu argumentů²⁾. V lecčems mu oponuje Miloslav Renčín, který se obstojně orientuje v dobových pramenech a přišel s několika zajímavými postřehy³⁾. Nedávno se do diskuse vložil také David Smyčka, který však popletl, co mohl. Z jeho argumentace je patrné, že si s interpretací pramenů neví rady, a tak nejenže se dopouští mnoha věcných chyb, ale navíc často spojuje nespojitelné. Vyslovil však neotřelou myšlenku, že jak zmínka z let 1278–1281, tak i část dokladů z konce 13. století se netýká České, ale Moravské Třebové⁴⁾. Bezděky tím inicioval vznik tohoto příspěvku, který od první verze doznal mnoha změn a oproti původnímu záměru byl tím, jak narůstaly pochybnosti a vyvstávaly další otázky, podstatně rozšířen⁵⁾.

F. Musil se naposledy k této otázce vyjádřil ve sborníku k 200. výročí vystavení kostela sv. Jakuba v České Třebové vydaném v roce 2004⁶⁾. Doslova uvádí, že „*si je vědom, že (...) by měl připustit možnost, že Česká Třebová i v této době byla ještě majetkem litomyšlských premonstrátů*“. Avšak zda tuto možnost skutečně připouští nebo ne, není zřejmé. Z textu to tak rozhodně nevyhlíží, protože nadále trvá na tom, že interpretace listu opata Oldřicha je nejednoznačná, a zdůrazňuje, že se jedná o kus z formulářové sbírky. Výraz „*Cribonia*“ je podle něj zkomoleninou nějakého místního jména, ale výklad, že se jedná o Českou Třebovou, odmítá jako velmi subjektivní. Škūdce na klášterních statcích „*Stibora*“ ztotožňuje s Ctiborem z Cimburku, což se prý dá chápat tak, že „*Cribonia*“ mohla být i Moravská Třebová. Údaje z let 1278–1281 proto

nepovažuje za prokazatelný doklad vztahující se k České Třebové ani za důkaz, že zde panství litomyšlských premonstrátů v této době ještě existovalo⁷⁾.

Při své interpretaci Oldřichova listu však F. Musil, stejně jako jeho předchůdci a následovníci, přehlédli některé závažné skutečnosti. Aniž bychom chtěli rozmnožovat dosavadní hypotézy, pokusíme se upozornit na některá z těchto přehlédnutí a předložit na věc odlišný pohled. Začít musíme u pramene, který to všechno způsobil, listu opata Oldřicha adresovaného olomouckému biskupu Brunovi ze Schauenburku. Jeho znění se dochovalo ve formulářové sbírce v *Codexu Ottobonianus* z Vatikánské knihovny, odkud jej spolu s dalšími písemnostmi opsál vídeňský badatel Albert Starzer. Z tohoto opisu jej na konci 19. století vydal rakouský historik Oswald Redlich⁸⁾. Formulářové sbírky sloužily ve středověkých kancelářích jako jakési vzory při koncipování korespondence. Tím jsou také dány možnosti a omezení tohoto typu pramene. Písemnosti do nich nebyly zaznamenávány kvůli obsahu, ale formě. Proto je třeba počítat s tím, že některá jména mohou být zkomolená nebo nemusela být opsána vůbec, stejně tak mnohdy chybí závěrečné datační formule. Na druhou stranu není možné podobný pramen z výše uvedených důvodů jen tak odmítnout jako nespolehlivý. Pro období 13. století se nenabízí takové množství pramenů, abychom si mohli dovolit jimi pohrdat. Nezbyvá, než se pokusit vytěžit z takového dokumentu co největší množství informací i s vědomím toho, že se můžeme mýlit.

Oldřichův list postrádá datační formuli, na základě informací v něm obsažených byl však rámcově datován do rozmezí let 1278 a 1281. Na počátku takto vymezeného období stojí rok 1278, v lednu toho roku se poprvé objevuje v pramenech vydavatel listu, premonstrátský opat Oldřich z Litomyšle⁹⁾; únor 1281 je pro změnu datem úmrtí adresáta listu, biskupa Bruna¹⁰⁾. Z textu listu celkem jasně vyplývá, že byl napsán až po smrti krále Přemysla Otakara II., jeho pisatel se obrací o pomoc na olomouckého biskupa Bruna, který byl v listopadu 1278 jmenován správcem severní Moravy, a současně jej žádá o přímluvu u římského krále Rudolfa¹¹⁾. Ten po bitvě na Moravském poli neváhal a pospíšil si vstoupit do Českého království. Na Moravě pobýval od srpna do října 1278, nedlouho předtím se Přemyslova vdova královna Kunhuta obrátila na Otu Braniborského, s nímž byla spřízněna prostřednictvím jeho matky, Přemyslovy sestry, a Ota přitáhl do Čech. Rudolf neváhal, z Rakous a z Říše povolal vojenské posily a ve druhé polovině října se vypravil do Čech. Rozložil se kolem Čáslavi, Otovy sbory se zastavily u Kolína. K bitvě nakonec nedošlo, obě strany zahájily zdlouhavé vyjednávání, které bylo uzavřeno až na konci listopadu. Výsledkem byly oboustranné sňatkové dohody a mocenské rozdělení země. Otovi bylo svěřeno poručnictví nad mladým králem Václavem a pětiletá vláda nad Čechami, Rudolf si na stejnou dobu ponechal Markrabství moravské. Někdy na počátku listopadu se vrátil na Moravu a správu severní části země svěřil biskupu Brunovi. Některé významné hrady a místa obsadil svými posádkami a v prosinci se stáhl do Vídně¹²⁾.

Latinský text, jehož český překlad pořídil pro jubilejní sborník v roce 1979 Jindřich Růžička, obsahuje několik nejasných míst, která zůstala doposud nepovšimnuta¹³⁾. V pasáži, v níž se hovoří o příkořích, která byla pisateli listu způsobena „*ab hominibus domini Stiborii*“, se doslova uvádí, že Ctiborovi lidé podnikli loupeživý nájezd „*in nostra villa*“¹⁴⁾. Překlad, s nímž někteří badatelé běžně operují, však toto místo tlumočí nepřesně jako „*do našeho města*“¹⁵⁾. Není sporu, že v této době ještě nebyla terminologie sídliště v pramenech ustálena, svou roli zde mohly sehrát i zvyklosti prostředí, v němž byl list napsán, přesto však nelze latinský výraz „*villa*“ chápat a překládat termínem „*město*“¹⁶⁾. Aдекватním českým výrazem je „*ves*“.

Z toho můžeme vyvodit několik skutečností. Především musíme z okruhu lokalit, kterých by se mohla tato pasáž týkat, vyloučit Litomyšl, jež byla v té době prokazatelně městem¹⁷⁾, a za určitých okolností také Českou Třebovou. Ovšem pouze v případě, že bychom trvali na její tehdejší existenci jako právního města. Nebývalo zvykem v soudobých pramenech právní status uváděných lokalit snižovat, spíše naopak. Existují sice rozdíly mezi církevní a světskou terminologií, ale že by opat ve svém listě hovořil o České Třebové, pokud byla v té době městem, jako o vsi, je krajně nepravděpodobné. Buďto se musíme poohlédnout po nějaké jiné vhodné lokalitě, která by do uvedených souvislostí lépe zapadala, nebo nezbyvá než přistoupit na myšlenku, že Česká Třebová ještě na konci sedmdesátých let 13. století neměla městské zřízení.

Druhá možnost se zdá pravděpodobnější, odpovídají tomu i pozdější zmínky. První se netýká České, ale Moravské Třebové. Jedná se o listinu Friedricha mladšího ze Šumburku z listopadu 1282 pro augustiniánský klášter *Corona sanctae Mariae* u Krasíkova, v níž bylo k pojmenování města „*Tribouia*“ poprvé připojeno rozlišující adjektivum „*Moraviensi*“, tedy Moravská Třebová¹⁸⁾. Za pozornost stojí také to, že o rok dříve, v červenci 1281, se jako místo vydání listiny moravskotřebovského purkrabího Konráda z Jeřeně pro tutéž církevní instituci uvádí pouze „*Tribouia*“¹⁹⁾. To by mohlo naznačovat, že teprve v této době začalo být potřebné pojmenování obou lokalit jednoznačně oddělovat. Moravská Třebová tehdy byla už více než deset let plnoprávným institucionálním městem a nedaleká Česká Třebová k této právní formě zvolna směřovala, proto bylo třeba obě místa odlišit²⁰⁾.

K tomu můžeme připojit další dva doklady, které se týkají už přímo České Třebové. Prvním je privilegium krále Václava II. z roku 1292, v němž se v souvislosti s nadací části Lanšperska pro cisterciácký klášter na Zbraslavi hovoří o „*territorio Tribouie*“ a „*civitas Tribouia*“²¹⁾. Tento doklad svědčí o vrcholící kolonizaci, v jejímž průběhu se vytvořil českotřebovský distrikt, a současně je poprvé naznačena možná existence městského zřízení České Třebové. Můžeme tak soudit na základě použití termínu „*civitas*“. Ten sice sám o sobě prokazatelným dokladem existence městského zřízení není, ale s přihlédnutím k celkovému vývoji přece jen naznačuje, že probíhala transformace sídliště směrem k městu. Tento proces byl zahájen asi krátce před tímto datem, neboť ještě o několik let později – v roce 1304 – je sídlištní terminologie stále

rozkolísaná. Za povšimnutí v této souvislosti stojí též použití výrazu „*territorio*“. V případě výrazu „*terris*“, z něhož uvedený termín vychází, je třeba oddělovat jeho užívání v diplomatických a narativních pramenech. V listinách a jiných normativních dokumentech se jím zpravidla označuje zemědělská půda, která představovala zdroj obživy pro osoby poskytující jejímu vlastníkovu služby, jež nesouvisely přímo s jejím obhospodařováním. Naopak pouze výjimečně znamenal zemi nebo nějaké rozsáhlejší území ve smyslu politické jednotky²²⁾. Výčet lokalit, které náležely k „*třebovskému distriktu*“, naznačuje, že Česká Třebová zde mohla fungovat jako lokální trh. Kromě oblasti severně od České Třebové jsou tyto lokality rozloženy víceméně v okruhu jedné míle, tedy asi jedenácti kilometrů od ní²³⁾.

V druhé nadační listině krále Václava II. pro zbraslavské cisterciáky, z roku 1304, je totiž Česká Třebová, tentokrát poprvé také s rozlišujícím adjektivem „*Bohemicalis*“, označena jako „*villa forensis*“²⁴⁾. Termínem *trhová ves* se v pramenech označuje přesně vymezená instituce nekrálovských trhů nebo takových lokalit, které právě přecházely ze svrchovanosti panovníka pod pravomoc někoho jiného. Jak zdůraznil Jiří Kejř, pro královský trh se toto označení v pramenech nikdy neužívá. Mezi trhovými vesnicemi a městy zůstává rozdíl také v postavení obyvatel, kteří jsou i nadále poddanými a nemají svobodné postavení měšťanů. Takové lokality sice existencí trhu převyšují běžné vsi, ale zdaleka nedosahují postavení právních měst a nemohou s nimi být zaměňovány²⁵⁾. Zdá se, že v případě z roku 1292 bylo použití označení „*civitas*“ poněkud předčasné. Jsme zde zřejmě přímými svědky procesu, kdy ves, obdařená o něco později trhem, obtížně a pozvolna přerůstá v plnoprávné středověké město.

Podobný problém představuje označení osob, kterým Ctibor škodil. V textu jsou střídavě nazývány „*homines*“ nebo „*pauperes*“²⁶⁾. Termínem „*homines*“ se v pramenech nikdy neoznačuje skutečný měšťan, jedná se o pojmenování ostatních obyvatel měst nebo poddaných. Také v případě trhových vsí jsou jejich obyvatelé uváděni pod tímto nižším označením. Pod termín „*pauperes*“ jsou zahrnuty různé skupiny obyvatelstva, například poddaní na venkovských statcích měšťanů nebo neplnoprávní měšťané, kteří se nemohli počítat mezi „*cives*“. Výraz je sice možné překládat také jako „*chudí*“ nebo „*chudina*“, ovšem zdaleka ne ve všech případech, zpravidla se totiž jednalo o chudé ve smyslu právního postavení²⁷⁾. Písař listu užil výrazu „*pauperes*“ v textu dvakrát. Poprvé, když líčil noční přepadení Třebové, podruhé v souvislosti s Oldřichovým povzdechem nad tím, že žalovaný Ctibor a jeho lidé „*stále denně osnují nepokoje a zhoubu nám i našim poddaným*“. Ve všech ostatních případech, kdy se mluví o klášterních lidech, užívá písař termínu „*homines*“²⁸⁾. Oba výrazy, jakkoli jsou mezi nimi významové rozdíly, potvrzují názor, že Česká Třebová jako institucionální město v době vzniku tohoto dokumentu neexistovala.

Při rozhodování, které lokality by se obrat „*in nostra villa*“ mohl týkat, zda nějaké nejmenované vsi nebo dnešní České Třebové, nám může pomoci ještě jiná zmínka v opatově listu. Z pasáže následující po části o loupeživém

nájezdu Ctiborových lidí na nejmenovanou ves se dovidáme, že opat Oldřich na Ctibora naléhal, „*aby nějak opravil náš chrám*“, myšleno stojící v místě, které bylo přepadeno²⁹⁾. Tím se okruh lokalit, které připadají v úvahu, výrazně zužuje. Vší, které byly součástí klášterního dominia litomyšlských premonstrátů a v nichž navíc stál kostel, v té době na českomoravském pomezí zase tolik nebylo. Kromě České Třebové s pravobřežní románskou rotundou sv. Kateřiny patrně z 1. poloviny 13. století a pozdějším gotickým kostelem Panny Marie a sv. Mikuláše na levém břehu řeky Třebovky³⁰⁾ připadá v úvahu snad jedině Damníkov, kde je ve 14. století doložen kostel sv. Jana Křtitele³¹⁾.

Nyní se dostáváme k pasáži, v níž se objevuje sporné toponym „*Cribonia*“. Editor formulářové sbírky O. Redlich je při přepisu opravil na „*Tribovia*“, jen se rozhodoval, o kterou Třebovou jde, jestli Českou, nebo Moravskou³²⁾. Jindřich Růžička se v kapitole o nejstarších dějinách města ve výročním sborníku z roku 1979 přiklonil k České Třebové³³⁾. Naproti tomu F. Musil uvažoval spíše o Moravské Třebové³⁴⁾. Tento názor však musíme rozhodně odmítnout. Moravská Třebová byla, jak už bylo zmíněno, v této době prokazatelně nejméně deset let plnoprávným městem. A vydavatel listu, opat nedalekého litomyšlského kláštera, to jistě dobře věděl. Proto by její obyvatelé těžko mohl označit jako „*homines*“ nebo „*pauperes*“. Navíc litomyšlský klášter neměl k Moravské Třebové v té době ani nikdy dříve žádný vztah. Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let bylo město v rukou Friedricha mladšího ze Šumburku, poručníka dětí držitele moravskotřebovského dominia Bohuslava z Riesenburku. Friedrich byl bratrem Bohuslavovy manželky Agáty a správy panství se ujal po švagrově smrti³⁵⁾.

S tím souvisí otázka, kde byl Ctiborův hrad? Opat Oldřich se totiž zmiňuje o tom, že „*jak jsme se dověděli od našich lidí, kteří pronásledovali ony lupiče až k jejich hradu (...) pan Ctibor poskytuje na svém hradu útulek Rakušanům a jiným lidem*“³⁶⁾. Pokud výraz „*Cribonia*“ vztáhneme na Českou Třebovou, mohl to být jakýkoli hrad někde v okolí. Ovšem v kombinaci s dalšími souvislostmi, které z listu nepřímo vyplývají, se okruh možných lokalit spíše zužuje. Vzhledem k tomu, že si opat litomyšlského premonstrátského kláštera, ležícího na české straně hranice, stěžoval olomouckému biskupu Brunovi, který byl římským králem Rudolfem v listopadu 1278 pověřen správou severní části Moravy³⁷⁾, můžeme předpokládat, že hledaný hrad stál na moravském území. S tím se také shoduje zmínka o tom, že Ctibor přechovával na svém hradě Rakušany. Bylo řečeno, že římský král Rudolf odjel po dohodách s Otou Braniborským v listopadu 1278 na Moravu a ještě před návratem do Vídně obsadil některé moravské hrady svými posádkami³⁸⁾. Ctiborův hrad byl patrně jedním z nich. Tím se hledání omezuje na nepříliš vzdálené místo na moravské straně hranice, z něhož bylo možno opakovaně napadat a plenit okolí České Třebové. Existují nejméně dva důvody domnívat se, že šlo o některý z hradů na Moravskotřebovsku.

Moravskotřebovsko bylo na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let oblastí odporu proti královské vládě. Postoj Boreše z Riesenburku vůči krá-

li Přemyslu Otakarovi II. je dostatečně znám, stal se mu ostatně osudným. Výjimku představuje Borešův syn Bohuslav, který byl naopak královým věrným straníkem. Po jeho smrti někdy mezi červencem 1279 a červencem 1281 se však situace opět změnila, správy dominia se za Bohuslavovy nezletilé potomky ujal Friedrich mladší ze Šumburku, bratr Bohuslavovy manželky Agáty. Autor *Zbraslavské kroniky* jej líčí jako lapku a odbojníka, za jehož správy se Moravskotřebovsko stalo jednou z oblastí, „kde, (...) bylo shromážděno veliké množství lupičů“³⁹). Kolem poloviny osmdesátých let se Friedrich dostal do sporu s olomouckým biskupem Dětřichem z Hradce. Důvodem bylo to, že Friedrich vystavěl na západní hranici svého dominia, na hřebeni nad Boršovem, hrádek, z něhož podnikal loupežné nájezdy na biskupské panství. Biskup Dětřich navíc tvrdil, že hrádek byl postaven už na biskupské půdě. Zpočátku byl spor řešen za zprostředkování arbitřů vzájemnou dohodou obou stran, v níž se Friedrich zavázal, že přestane napadat biskupské zboží a hrádek nebude – s výjimkou obytného stavení a střechy – opravovat ani rozšiřovat⁴⁰). Dohodu však nedodržel a dál pokračoval v přepadání a drancování. Biskup Dětřich se nehodlal vzdát a zažaloval jej u krále Václava II. Spor se přenesl před královskou arbitráž, Friedrich za pomoci ručitelů i tentokrát vyvázl. Ani poté se však nestáhl, a proto byl svými ručiteli vydán královskému soudu. Hrozil mu nejvyšší trest, ale štěstí při něm opět stálo, a tak to nakonec odnesl jen useknutým prstem pravé ruky⁴¹). Kronika i listiny z let 1285 a 1286 zachycují až konečné řešení sporu, můžeme si z nich však učinit představu, jaká byla na českomoravském pomezí na konci sedmdesátých a na počátku osmdesátých let situace. Země byla rozdělená, královská moc slabá, rozmáhalo se přepadání a loupení, kterými trpěly především církevní instituce.

Moravskotřebovsko té doby představuje podle Miroslava Plačka kastelologicky pozoruhodné území. Současně s kultivací lesních porostů a vysazováním vsí v době kolonizace Boreše z Riesenburku zde byly stavěny hrady, které měly nově osídlované území chránit. Vznikaly jako opěrná střediska a byly systematicky rozmístěny při okrajích kolonizačního újezdu, s centrálním hradem uprostřed. Ve většině případů se z nich dochovaly pouze relikt. Nebyly totiž budovány z kamene, ale jen ze dřeva a hlíny. Při jejich opevnování se využívalo přírodních podmínek v kombinaci se systémem příkopů a valů. V odborné kastelologické literatuře se hovoří o tzv. kolonizačních provizoriích. Měly tu výhodu, že jejich výstavba nebyla časově ani technicky příliš náročná. Většina z nich zanikla dříve, než mohla projít přeměnou do kamenné podoby. Podle M. Plačka se na Moravskotřebovsku jedná o Třebovské a Mladějovské hradisko, Hoštejn, Radkov a Dlouhou Loučku⁴²). Centrálním hradem bylo Třebovské hradisko. Také jeho zánik je, podobně jako v případě hrádku na Hřebči, spojován s vojenským tažením českého krále Václava II. a Závěše z Falkenštejna na Moravu v polovině osmdesátých let⁴³). Další hrady byly rozmístěny při okrajích Borešova kolonizačního újezdu, Mladějovské hradisko na severozápadě, Hoštejn na severovýchodě, Radkov na jihovýchodě a Dlouhá Loučka na jihozápadě. Poslední lokalitou, o níž se M. Plaček domnívá, že by mohla být chybějícím

článkem na severu proti zeměpanskému Lanškrounsku, je zaniklý vodní hrad Krotenful⁴⁴). Stával jižně od Žichlíčku, na pravém břehu Moravské Sázavy. Jediná písemná zmínka o něm pochází z roku 1378, kdy byl majetkem lanškrounských augustiniánů. Jeho rozsáhlé pozůstatky, patrné ještě v roce 1839, byly zničeny při stavbě železniční tratě Praha – Olomouc v roce 1842. F. Musil se domnívá, že hrad vznikl v době kolonizace Lanškrounska a že plnil strážní funkci při českomoravské hranici. Usuzuje tak na základě původního jména hradu – Kronfeld⁴⁵).

Luboš Lancinger a Ladislav Svoboda ke kolonizačním provizoriím na Moravskotřebovsku hypoteticky přiřazují také Cimburk u Městečka Trnávky. Okolnosti vzniku hradu nejsou prozatím spolehlivě objasněny. Jeho výstavba je kladena, ve shodě se vznikem většiny moravských plášťových hradů, do závěru 13. a první poloviny 14. století. Jako stavebníci přicházejí v úvahu Bernard z Cimburku nebo páni z Lipé⁴⁶). První písemná zmínka o hradu pochází z roku 1308⁴⁷). Současně však není vyloučeno, že na místě pozdějšího hradu mohlo už někdy v polovině 13. století existovat jednoduché opevnění typu kolonizačního provizoria v rozsahu pozdějšího jádra hradu, chráněné příkopem, s několika dřevěnými stavbami. Mohlo jít o jedno ze strážních sídlišť kolonizačního újezdu Boreše z Riesenburku. Pozdější stavební fáze hradu tvořila mohutná obdélná zeď na půdoryse téměř pravidelného oválu, hradní palác se přimykala k hradbě a vyplňoval zřejmě celou jihozápadní část hradního jádra⁴⁸). Jak bude ukázáno dále, je pravděpodobně právě Cimburk oním hradem, který hledáme.

K tomu, aby mohla být předchozí otázka zodpovězena, je třeba ještě odhalit identitu „Stibora“, na kterého si opat v listu stěžuje. Pokus o jeho ztotožnění s Borešem z Riesenburku založený na zkrácení jeho jména je třeba odmítnout jako nepravděpodobný a krkolomný⁴⁹). V opatově listu se mluví o tom, že „*dominus Stiborius*“ na svém hradě poskytuje útočiště pro „*Australes et alios homines*“, kteří se „*in nostra abbacia*“ dopouštějí loupeží a jiných výstředních činů⁵⁰). Můžeme předpokládat, že asi pocházel z významnějšího šlechtického rodu. S některými Ctiborovými příbuznými se totiž opat Oldřich podle vlastních slov dobře znal, když říká „*rozeslali (jme) listy vaši ctihodnosti a též několika jeho přátelům a příbuzným, s kterými se důvěrně známe*“⁵¹). Co o Ctiborovi vlastně víme? Mnoho toho není. Známe jen jméno, bez přídomku. Víme, že vlastnil hrad někde na českomoravském pomezí a snad patřil k vyšší šlechtě.

V literatuře byly učiněny pokusy ztotožnit jej s některými známými osobami tohoto jména. Editor formulářové sbírky Oswald Redlich uvažoval buďto o Ctiborovi ze Švábenic, který v roce 1287 vystupuje jako svědek na listině Anežky z Obřan, nebo o Ctiborovi z Grünberku, který je v roce 1288 doložený jako purkrabí hradu Veveří⁵²). Prvně jmenovaného F. Musil právem vyloučil, protože tento rod nebyl v oblasti, odkud mohl být litomyšlský premonstrátský klášter ohrožován, majetkově nijak zakotven. Druhého kandidáta, jehož predikát byl ztotožněn s hradem Stražiskem, považuje Musil za hypoteticky přijatelného⁵³). Tato možnost však není příliš pravděpodobná, ves Stražisko ležící jihozápadně od Konice je od České Třebové vzdálená přes padesát kilometrů vzdušnou čarou, což je příliš mnoho, aby odtud mohly být pořádány loupežné výpravy⁵⁴).

Většinou se však uvažuje o Ctiborovi z Lipnice, předkovi pánů z Cimburku⁵⁵). Tento názor se opírá o staročeskou kroniku tak řečeného Dalimila, v níž je k osmdesátým letům 13. století zmínka o „Čstiborovi z Lipníka“⁵⁶). Josef Šusta tuto zprávu považuje za „zkazky rozličně zbarvené pozdějšími osobními sklony a zájmy veršovacími“ a skepticky dodává „proto můžeme sotva jména tu uvedená učiniti spolehlivým základem naší představy o rozsahu a vůdčích osobách odboje proti markraběti Otovi v Čechách rozvířeného“⁵⁷). Důvěřivější byl ke kronikářově zprávě František Palacký, který Ctibora uvádí jako jednoho z těch českých pánů, kteří se v roce 1280 „nad jiné vyznamenali“ v boji s příznivci braniborské strany⁵⁸). F. Musil si kronikářskou zprávu vysvětluje tak, že v době po smrti krále Přemysla Otakara II., kdy se boje za politické cíle spojovaly s loupežemi a snahami zneužít bezvládní k neoprávněnému obohacení, byl Ctibor v Čechách spojencem Braniborů, ale na Moravě mohl s pomocí vojenské posádky Rudolfa Habsburského přepadávat sousední panství. A dodává, že hrad Cimburk není od Moravské Třebové příliš vzdálený a bylo by odtud možné podnikat útoky na panství litomyšlského kláštera⁵⁹). Ctibor z Lipnice se opravdu jeví jako nejpravděpodobnější kandidát. Můžeme totiž předpokládat, že písař při opisování listu do formulářové sbírky jeho jméno, na rozdíl od jmen olomouckého biskupa Bruna, krále Rudolfa i opata Oldřicha, z nichž zůstala jen počáteční písmena, nezměnil a zachoval je v nezkrácené podobě. Podobně opsal v jiném listu – z roku 1277 – jméno Boreše z Riesenburku, ovšem stejné jako v Ctiborově případě, bez predikátu⁶⁰).

Dosavadní pohled na průběh osídlování v povodí Třebovky podstatně mění příspěvek Štěpána Gilara z roku 2004⁶¹). Autor v něm podrobně rozebral okolnosti vzniku listinného falza pro litomyšlské premonstráty, hlásícího se do roku 1167⁶²). Navázal při tom především na závěry Jiřího Pražáka, který se diplomatickými otázkami spojenými s uvedenou listinou důkladně zabýval v příspěvku do sborníku k dějinám Litomyšle z roku 1959⁶³). Kromě přehledného shrnutí dosavadních názorů přinesl Š. Gilar několik nových zjištění, když si povšiml dosud opomíjených skutečností, které mu umožnily objasnit dobu a okolnosti vzniku písemnosti.

Listina krále Vladislava I. datovaná 20. ledna 1167 byla doposud považována za falzum z konce 12. století. Už Gustav Friedrich rozlišil v textu listiny dvě, respektive tři písařské ruce, které byly označeny písmeny A, B a C. Písař A vytvořil převážnou většinu textu od intitulace až po odstavec o darování zhořského újezdu a závěrečnou datovací formulí, kterou od kontextu dělilo volné místo. Opíral se při tom o papežské ochranné privilegium z druhé čtvrtiny 12. století, původní Vladislavovu listinu pro litomyšlské premonstráty z roku 1167 a neověřené záznamy – akty pozdějších majetkových změn kláštera z doby před rokem 1197. Rok 1197 je současně nejzazším termínem ante quem pro vznik této části listiny, která byla vytvořena jako samostatná písemnost a pravděpodobně neměla být vůbec zpečetěna. Písař B připsal dva nové řádky do volného místa mezi uvedeným odstavcem o darování zhořského újezdu a datovací formulí. Tímto přípiskem, který obsahově navazuje na předchozí kontext, byl doplněn výčet donací lito-

myšlského kláštera a k předchozímu textu byla připojena koroborační formule. Teprve po jeho napsání byl spodní okraj pergamenu ohnut, čímž byla vytvořena plika, a byla k němu přivěšena pečeť. J. Pražák datoval na základě epigrafického charakteru opisu pečeti vznik této vsuvky do prvních desetiletí 13. století. Písař C provedl v textu psaném rukou A pouze dvě drobné opravy, dobu jejich vzniku však nelze spolehlivě určit⁶⁴).

Š. Gilar nově upozornil na to, že domněle chybná datační formule listiny „*regni vero Wladizlai regis VIII.*“, z níž se zdálo, že neodpovídají roky Vladislavovy vlády, ve skutečnosti žádnou chybou není, protože král Vladislav nepočítal uplynulé roky své vlády od řezenské korunovace na počátku ledna 1158, ale až od události, ke které došlo mezi březnem a květnem téhož roku. Vzhledem k tomu, že právě datační formule byla zčásti spolu se svědeckou řadou také předchozím bádáním považována za součást původní Vladislavovy listiny z roku 1167, potvrzuje se tím nepřímou její existence⁶⁵).

Nejzávažnější zjištění však představuje nová datace zmiňované vsuvky, vepsané rukou B do prázdného prostoru mezi kontextem a datační formulí. Termín *ante quem* vzniku vsuvky je dán konfirmační listinou krále Václava I. z roku 1245, kterou litomyšlským premonstrátům potvrdil starší podvržené privilegium hlásící se do roku 1167 a v němž je inzerován plný text této listiny, včetně přípisu písaře B. Předchozí pokusy upřesnit dobu jejího vzniku pomocí rozboru grafické podoby písma nebo proměn klášterního majetku skončily neúspěchem. Jedinou možností, jak stanovit termín *post quem*, tak zůstala analýza pečeti. Z ní se dochoval pouhý fragment. K listině je přivěšena na pergamenovém proužku, který protíná písmo datační formule a první řádek vsuvky, což dokazuje, že k ní byla přivěšena až po napsání textu. Na přední straně pečeti je vyobrazena stojící postava ve zbroji s trojúhelníkovým štítem v levé a s kopím v pravé ruce, na reverzní straně je možno vidět sedící postavu s žezlem v pravé ruce. Pečetní pole je po obvodu doplněno opisem, z něhož se dochovala písmena ...CESL... na přední straně a ...EX BO... na reverzní straně. Z nich lze rekonstruovat legendu WENCESLAUS REX BOEMORUM, která se v české panovnické sfragistice objevuje vůbec poprvé na pečeti krále Václava I., a to jen na krátkou dobu. Trojúhelníkový tvar štítu se ve 12. století na panovnické pečeti nevyskytuje a také unciální tvar písmene E je na opisech pečeti doložen až ve 13. století.

Na základě těchto indicíí Š. Gilar dovozuje, že pečeť je padělek vytvořený litomyšlskými premonstráty podle originální pečeti z klášterního archivu. To, že se stejný opis objevuje na pečeti přivěšené k listině Václava I. pro litomyšlské premonstráty z roku 1228, jistě není náhodou. Když litomyšlští premonstráti někdy před rokem 1245 hledali v klášterním archivu vzor, podle něhož by mohli padělek pečeti vytvořit (původní Vladislavova listina byla ztracena nebo jí scházela pečeť), nabízela se jim listina Václava I. z roku 1228. V případě opisu se jím tvůrce padělku bezpochyby inspiroval. Tím se z této písemnosti stala listina a vzniklo falzum⁶⁶).

Nová datace Vladislavovy listiny pro litomyšlské premonstráty a interpretace listu opata Oldřicha zpochybňuje obraz, který v roce 2002 načrtl

F. Musil ve své práci o osídlování Poorlicka. Musil zastává názor, že území dnešního Českotřebovska přešlo neznámo kdy z rukou litomyšlských premonstrátů do vlastnictví českého krále, z jehož iniciativy byla poté kolonizace zdejšího kraje dokončena⁶⁷⁾. Přiznává, že otázku, kdy a za jakých okolností se tak stalo, nelze pro naprostý nedostatek pramenů zodpovědět. Z nepřímých zmínek vyvozuje, že k tomu mohlo dojít kolem roku 1250, kdy sem na základě rozhodnutí panovníka přišli příslušníci moravského rodu z Drnholce, aby v jeho službách kolonizaci dokončili⁶⁸⁾. Na přítomnost Viléma z Drnholce usuzuje z německého pojmenování „*Wilhelmswerd*“ pro Ústí nad Orlicí, které se připomíná v roce 1292. Svou hypotézu dále podpírá listinou z roku 1285, v níž jsou Vilémovi synové Oldřich a Heřman z Drnholce jmenováni jako někdejší zakladatelé Lanšperka a Lanškrouna. K tomu ještě připojuje listinu z roku 1332, v níž jsou oba bratři označováni za zakladatele lanškrounské rychty⁶⁹⁾.

Vsuvka píše B ve Vladislavově listině pro litomyšlské premonstráty je pro interpretaci starší fáze kolonizace v povodí Třebovky velmi důležitá. Zakládá totiž majetkový nárok litomyšlského kláštera na „*celý les od (Sloupnického) potoka již řečeného až k řece Třebové a odtud až na hranice Čech*“⁷⁰⁾. Vyplyvá z ní, že oblast Českotřebovska byla v době vydání listiny, respektive vzniku vsuvky, neosídlená a z větší části pokrytá lesem a dosud v rukou panovníka. V souladu s novou datací vzniku této části listiny musíme počátky kolonizace tohoto území posunout z konce 12. století do třicátých až čtyřicátých let století následujícího. Nutno dodat, že tomu tehdejší vývoj osídlení na českomoravském pomezí odpovídá.

Důkazem může být výskyt toponyma „*Treboua*“ pro pojmenování řeky Třebovky. Přibližně ve stejné době se totiž stejné toponymum, jen s tím rozdílem, že nejde o pojmenování řeky, ale lokality, objevuje také na sousedním Moravskotřebovsku. V říjnu 1234 vydal moravský markrabě Přemysl pro klášter cisterciáček v Tišnově listinu, v níž hovoří o tom, že „*jsme dali řečenému (tišnovskému) klášteru vzájemnou směnou za místo, které se nazývá Třebová, které náš otec (Přemysl Otakar I.), muž velmi statečný a slavný, (...), ještě za svého života přikázal k vybudování řečeného kláštera. Kteroužto směnu s naší dobrou vůlí a souhlasem potvrdil český král Václav (...)*“⁷¹⁾. Směna, o které je v listině řeč, se týkala patnácti lokalit v okolí Jihlavy, které klášter získal jako zdroj obživy. „*Trebowa*“ bývá ztotožňováno s dnešním Starým Městem na Moravskotřebovsku. Z této zmínky jednoznačně vyplývá, že Moravskotřebovsko bylo na konci dvacátých let, ještě za života krále Přemysla Otakara I., zeměpanským majetkem a že zde v té době existovalo předkolonizační osídlení.

Formulaci „*loco, qui vocatur Trebow*“, která je v listině použita, nelze jednoznačně vyložit. Václav Richter, který se v padesátých letech minulého století problematikou starších dějin Moravskotřebovska podrobně zabýval, ji nevztahoval na Staré Město, ale přímo na Moravskou Třebovou. Toponymum „*Trebowa*“ odvozoval od pojmenování řeky, doložené listinou z roku 1167 už před koncem 12. století na Českotřebovsku. Důvodem, proč odmítl jeho ztotožnění se Starým Městem, mu byla skutečnost, že na rozdíl od

Moravské Třebové neleželo při řece. Domníval se, že v místech dnešního města stával knížecí dvorec s kostelem. Současně poukázal na to, že jak v České Třebové, tak i ve Starém Městě existoval ve středověku kostel zasvěcený sv. Kateřině⁷²⁾.

Ostatní badatelé vztahovali zmínku z roku 1234 na Staré Město. K tomuto výkladu se připojujeme. Dokládá to půdorys Starého Města, který je ve srovnání s ostatními okolními lokalitami spíše výjimečný. Jádru vsi rozložené kolem kostela je tvořeno velkým návesním útvarem ve tvaru nepravidelného obdélníka, protaženého a mírně se rozšiřujícího od východu k západu. Kostel je situován v jeho severovýchodním rohu. Na severní straně jsou usedlosti s krátkou záhumenicovou plužinou. Později, pravděpodobně v době Borešovy kolonizace se půdorys vsi rozšířil o typické rozvolněné řady velkých usedlostí s lánovou plužinou, řazených podél cesty⁷³⁾.

Naproti tomu se v Moravské Třebové prozatím starší, předkolonizační osídlení zachytit nepodařilo a ani půdorysné uspořádání tomu na první pohled nenasvědčuje. Snad jen prostor dnešního zámku, kde bylo v průběhu záchranného archeologického výzkumu v roce 1997 částečně odkryto sídliště z období 900–750 př. n. l., a netypická poloha farního kostela v městském organismu by mohly naznačovat, že zde bylo při vysazení města navazováno na nějaké starší osídlení⁷⁴⁾. Předpokládá se, že před Borešovou kolonizací existovalo na Moravskotřebovsku poměrně husté osídlení. R. Hikl uvažoval o třinácti až patnácti lokalitách⁷⁵⁾. Za důkaz staršího předkolonizačního osídlení je považována jednak skutečnost, že se žádná z těchto lokalit nevyskytuje v pramenech před koncem 12. století, jednak množství typicky českých místních jmen převzatých nejpozději do sedmdesátých let německými osadníky a konečně existence mýtebních toponym se základem „*třeb*“, která svědčí o osídlování lesní půdy⁷⁶⁾.

Výraz „*locus*“ použitý v Přemyslově listině ve spojení s toponymem „*Trebow*“ o jeho charakteru mnoho nevyovídá. Bez dalšího určení z něj jen těžko můžeme vyvozovat něco bližšího, přesto jsou v pramenech tohoto období známy případy, kdy označoval sídliště s vyšším prvním statutem, než byla ves⁷⁷⁾. Pokud zmínku z roku 1234 ztotožníme s pozdějším Starým Městem, mohli bychom tuto charakteristiku s přihlédnutím k jeho půdorysu vztáhnout i na ně. Jinak řečeno, Staré Město bylo od třicátých do konce šedesátých let, nebo přinejmenším do počátku kolonizace, správním a tržním střediskem zdejší oblasti. Změnu přinesla německá kolonizace, organizovaná Borešem z Riesenburku, která probíhala nejdříve od počátku padesátých let a v jejímž průběhu Staré Město střediskovou funkci ztratilo ve prospěch nově založeného města Moravská Třebová. K tomu však došlo až v samém závěru osídlovací akce, krátce před rokem 1270, kdy se Staré Město poprvé označuje jako „*Antiqua Tribouia*“ a kdy je poprvé bezpečně doložen městský charakter Moravské Třebové⁷⁸⁾.

Také Českotřebovsko bylo do třicátých, možná dokonce do poloviny čtyřicátých let 13. století zeměpanské. Přesněji jeho pravobřežní část. Území na levém břehu, severovýchodně od Litomyšle, vlastnil litomyšlský premon-

strátský klášter nejpozději od konce 12. století. V listině krále Vladislava se hovoří o darování „*terram iuxta Domasic, que vocatur Nakorniceh*“ a „*circuitum, qui dicitur Nazgori*“. Obě zmínky jsou součástí původního textu, napsaného písařem A před rokem 1197. Nadace krále Vladislava zahrnující „*totam silvam, agros et omnia prata usque ad rivum Žlupnice contuli preter solam villam Domasic*“ už spadá do třicátých až čtyřicátých let⁷⁹⁾. Území Na kornicích leželo na rozvodí Končinského potoka a říčky Loučné, újezd Na zhoří na rozvodí Končinského potoka a řeky Třebovky. Obě pojmenování svědčí o započetí osídlovací činnosti, první označuje vymýcené místo, na němž však ještě ležely pokácené stromy pokryté kůrou, druhé dokládá pokročilejší způsob kultivace vypálením lesního porostu. F. Musil předpokládá, že zdejší osídlení, tvořené vesnicemi Zhoř a Vlčkov, vzniklo pravděpodobně až po roce 1200⁸⁰⁾.

Osídlování v údolí Třebovky a v pravobřežní části Českotřebovska bylo zpočátku organizováno panovníkem. Dokazuje to výskyt toponym „*flumen Třeboua*“ a „*loco, qui vocatur Třebow*“, která se objevují ve shodném časovém horizontu a v sousedních oblastech. Na Moravskotřebovsku se od padesátých let rozvinula vrcholná fáze kolonizace prováděná Borešem z Riesenburku, situace na Českotřebovsku je složitější. Při odpovědi na otázku, kdo zde vrcholnou kolonizaci prováděl, se nemůžeme opřít o žádné přímé prameny. Pozdější zmínky o pánech z Drnholce z let 1285 a 1332 jsou málo průkazné, a navíc se týkají pouze Lanšperska a Lanškrounska a o Českotřebovsku se přímo nezmiňují⁸¹⁾.

Starší zmínky, jak vsuvka z let 1228–1245 ve Vladislavově listině, tak list opata Oldřicha z let 1278–1281, souvisejí s litomyšlským premonstrátským klášterem. Přibližné době vzniku vsuvky odpovídá také vybudování románské rotundy sv. Kateřiny na pravém břehu řeky Třebovky. Také její vznik bývá spojován s litomyšlskými premonstráty a předpokládá se od třicátých do padesátých let 13. století⁸²⁾. Pozdější doklady, obě zbraslavské listiny z let 1292 a 1304, prokazují vlastnický vztah českého krále. Zdá se, že Českotřebovsko bylo přinejmenším do konce 13. století samostatným okrskem. Doklad o tom nacházíme v listině krále Václava II. z roku 1292, v níž jsou vypočítány lokality příslušející „*in territorio Tribouia*“⁸³⁾. To by mohlo naznačovat, že zde kolonizace probíhala nezávisle na situaci na Lanškrounsku a Orlickoústecku, ke kterému byla oblast Českotřebovska počítána až v roce 1304.

Oprávněnost názoru, že starší fáze kolonizace byla na českomoravském pomezí organizována jednotně, podporují také změny v průběhu zemské hranice. Touto problematikou se na konci šedesátých let minulého století podrobně zabýval Jindřich Schulz, který prokázal, že oblast Českotřebovska vymezená v roce 1292 jako „*territorium Tribouia*“ patřila původně částečně k Moravě. Důkazem je už zmiňovaná listina hlásící se k roku 1167, respektive vsuvka datovaná nově do let 1228–1245. Zemská hranice, která v této době sledovala rozvodí, probíhala hned za údolím Třebovky a povodí Moravské Sázavy bylo už na Moravě. Později, někdy mezi lety 1228–1245 a 1304, došlo k jejímu posunu z rozvodí směrem na moravskou stranu a k postupnému

ustálení na řece Moravě. Z lokalit třebovského distriktu vyjmenovaných poprvé v listině z roku 1292 ležely na moravském území Anenská Studánka a Helvíkov a v listině z roku 1304 uvedený Ostrov. V podstatě přesně na rozvodí a současně na českomoravské zemské hranici ležel Skuhrov⁸⁴⁾.

Původní osídlení České Třebové bylo situováno na pravém břehu řeky Třebovky v prostoru románské rotundy sv. Kateřiny. Předpokládá se, že zde stával dvorec a rotunda byla jeho soukromým kostelem⁸⁵⁾. Návrší s rotundou sv. Kateřiny však neposkytovalo pro vysazení kolonizačního města vhodné podmínky, proto byl pro jeho vybudování zvolen nevýrazný ostroh nad levým břehem řeky Třebovky. Centrem města bylo obdélné náměstí, z jehož rohů vybíhaly ulice směrem k městskému obvodu⁸⁶⁾. V půdorysném uspořádání města spatřuje F. Musil mnoho shodných rysů s dalšími městskými lokalitami prováděnými příslušníky rodu z Drnholce. Počítá k nim Ústí nad Orlicí, Lanškroun a Rychnov nad Kněžnou. V případě České Třebové také na základě srovnání s dalšími městy založenými pány z Drnholce předpokládá, že současně s vysazením města byl severně od náměstí na nejlépe chráněném místě založen kostel. Domněnku, že vznik kostela je dílem pánů z Drnholce, podle Musila podporuje skutečnost, že byl zasvěcen Panně Marii, což prý bylo patrocinium oblíbené příslušníky rodu z Drnholce. Jako příklady uvádí kostely v Ústí nad Orlicí a Lanškrouně⁸⁷⁾.

To je však názor, který neobstojí. Patrocinium Panny Marie bylo oblíbeným a rozšířeným zasvěcením, které patří do mladší vrstvy kostelních titulů charakteristických pro období vzniku středověkých měst v rámci vrcholné fáze kolonizace. Stejně tak však bylo oblíbeným patrociniem některých řeholních řádů, například premonstrátů nebo cisterciáků, které měly výrazný podíl na rozšíření mariánského kultu po polovině 12. století. Rozhodně je nelze spojovat výhradně s jednou osobou nebo rodem. Některá patrocinia byla typická pro časově omezené období, jiná byla oblíbená po celý středověk, a nelze z nich proto vyvozovat jakékoli závěry⁸⁸⁾. Podle stejné logiky bychom mohli pánům z Drnholce přisoudit založení kláštera augustiniánů eremitů u Krasíkova či měst Moravská Třebová, Jevíčko nebo Svitavy. Zdejší kostely měly všechny mariánské zasvěcení.

Stejně tak můžeme najít podobnosti v případě půdorysů České Třebové, Lanškrouna a Moravské Třebové, a to dokonce větší než v případě dalších Musilem uváděných měst. Půdorysná dispozice České Třebové však snese spíše než s Ústím nad Orlicí nebo Lanškrounem srovnání se Svitavami. A nejen v půdoryse. Počáteční vývoj obou lokalit je téměř totožný. Na vyvýšeném místě, nedaleko brodu přes řeku Svitavu, na jejím levém břehu existovala slovanská osada. Ve 13. století patřilo toto území, podobně jako oblast kolem pozdější České Třebové, litomyšlskému klášteru premonstrátů. Premonstráti zde někdy ve dvacátých letech 13. století založili kostel sv. Jiljí, kolem něhož se koncentrovalo starší osídlení. V souvislosti s vrcholnou kolonizací, prováděnou olomouckým biskupem Brunem ze Schauenburku, bylo na pravém břehu řeky vysazeno nové město s kostelem Narození Panny Marie⁸⁹⁾.

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých Česká Třebová nebyla ještě plnoprávným městem, v listu opata Oldřicha je označována termínem „*villa*“. Přeměna v město už ale probíhala. Můžeme tak usuzovat z několika důvodů. Nepřímo to naznačuje zmínka z roku 1282. V tomto roce bylo v listině vydané v nedaleké Moravské Třebové pro město poprvé použito rozlišujícího adjektiva „*Moravská*“. Patrně proto, aby byly obě lokality spolehlivě odlišeny. Česká Třebová zvolna přerůstala v město, a tak bylo nezbytné obě lokality v normativních pramenech jednoznačně odlišit.

Pozoruhodná je v tomto ohledu také listina českotřebovského fojta Lipolta z roku 1335. Mluví se v ní mimo jiné o tom, že Lipoltův děd Petr z Heřmanic daroval „*capelle sancte Katherine*“ pozemky v okolí kostela. O něco dále následuje pasáž „*ecclesie beate Virginis et sancti Nicolay nec non beate Katherine in iam dicta civitate*“, jejíž interpretace způsobovala a způsobuje badatelům značné obtíže⁹⁰). J. Růžička ji vyložil tak, že nový městský kostel byl zasvěcený všem třem světcům, tedy Panně Marii, sv. Mikuláši a sv. Kateřině⁹¹). S odlišným výkladem přišel nedávno F. Musil, který předpokládá existenci dvou kostelů, románské rotundy sv. Kateřiny a gotického kostela Panny Marie a sv. Mikuláše. Dvojité patrocinium vysvětluje oblibou mariánského zasvěcení u pánů z Drnholce⁹²).

Existuje ale ještě jiné vysvětlení. Kostely sv. Mikuláše jsou totiž jednou z výrazných indicií naznačujících existenci kupeckých sídlišť. Velká část kostelů s tímto zasvěcením v českém prostředí souvisela se vznikem vrcholně středověkých lokačních měst, kdy se ve větší míře kolem třetiny 13. století začíná utvářet hustá síť trhových sídlišť orientovaných pro potřeby lokálního trhu. Situace v České Třebové může do jisté míry odpovídat schématu, které je platné spíše pro východní oblasti Říše. Transformaci tamních sídlišť doprovázela proměna zasvěcení v řadě sv. Mikuláš – Panna Maria – sv. Jakub, které oddělovaly na sebe navazující etapy městského vývoje od trhové vsi přes lokované město až po městské rozšíření. V našich podmínkách se tyto fáze překotností vývoje, za nímž stála snaha dosáhnout zpoždění, podobně jako v případě vývoje gotické architektury, stírají a časové vrstvy patrocinii se prolínají. Přes uvedené výhrady lze připustit, že i v našich podmínkách mohou mikulášská zasvěcení v rámci vrcholně středověkého vývoje naznačovat prostorové přesuny, přeložení lokačních sídlišť⁹³). Tento výklad však naráží na skutečnost, že v případě České Třebové se mariánské zasvěcení, na rozdíl od titulu sv. Mikuláše, v pramenech po roce 1335 nevyskytuje. Mikulášské patrocinium je naopak doloženo i později, například v roce 1414⁹⁴).

Pravděpodobnější vysvětlení je, že nový městský kostel byl v souladu se zvyklostmi premonstrátského řádu při svém založení zasvěcen Panně Marii a až později v souvislosti s příchodem německých kolonistů obdržel patrocinium sv. Mikuláše. Také premonstráti totiž s oblibou zasvěcovali nové kostely Panně Marii, zatímco starší předklášterní kostelíky si většinou podržely farní nebo hřbitovní funkce. Podobná situace byla i v České Třebové. Z dřívějšíka, od třicátých až padesátých let 13. století zde existovala románská rotunda sv. Kateřiny. Jejími zakladateli byli pravděpodobně litomyšlští

premonstráti, není však vyloučeno, že ji mohl vystavět také panovník. V době, kdy bylo na levém břehu Třebovky vysazeno kolonizační město, založili premonstráti nový kostel a zasvětili jej Panně Marii. S příchodem německých kolonistů byl kostel přsvěcen a dostal titul sv. Mikuláše. Došlo k tomu zřejmě někdy krátce před rokem 1335, kdy fojt Lipolt vystavil svou listinu, v níž se kostel přechodně uvádí ještě s oběma patrocinii.

Transformaci dokládají také obě Václavovy listiny pro zbraslavské cisterciáky z let 1292 a 1304. V první je Česká Třebová označována už jako město. V druhé naopak jen jako trhová ves. Podobně je o několik desetiletí později, v listině z roku 1356, kdy už byla prokazatelně městem, charakterizována jako neopevňené městečko⁹⁵). Tato terminologická rozkolísanost ukazuje, že vývoj směrem k plnoprávnému městu byl poměrně pomalý a nebyl v této době ještě ukončen. Snad to mohlo být způsobeno změnou vlastnických práv, k níž došlo někdy v první polovině osmdesátých let 13. století. Město i celé okolí tehdy přešlo z rukou litomyšlských premonstrátů do vlastnictví panovníka.

Příloha

[1278, listopad–1281, únor]

Opat premonstrátského kláštera Oldřich z Litomyšle si stěžuje olomouckému biskupovi Brunovi ze Schauenburku na příkoří, které mu působí pan Ctibor a jeho lidé, a prosí o pomoc a přimluvu u římského krále Rudolfa.

Orig.: Řím, Vatikánská knihovna, *Codex Ottobonianus* 2115, f. 50v–51r.

Převzato z edice: O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des Deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Wien 1894, č. 164.

„Reverendo in Christo patri ac domino karissimo B[runoni] divina providencia episcopo Olmucensi venerabili V[etricus] eadem paciencia abbas Luthomishensis suus capellanus humilis et fidelis reverenciam tam debitam quam devotam cum oracionibus in domino sempiternis. Super miseris filiorum debent commoveri paterna viscera eisdem consilium et auxilium porrigendo. Hinc est quidem, pater reverende, quod nos hoc anno multis tribulacionibus et angustiis per spolia et incomoda ac alia diversa gravamina nobis illata graviter afflicti vestre sanctitati significamus, quod cum pro spolio ab hominibus domini Stiborii in nostra villa perpetrato vestre dignitati ac etiam quibusdam suis amicis et consanguineis nobis familiaribus litteras misissemus, ut ad hoc induceretur per vestre dominacionis monicionem et suorum amicorum petitionem, quod restaurationem aliquam nostre faceret ecclesie, nullam penitus nobis sive nostris hominibus emendam postea exhibuit aut restitutionem dampni, secundum quod vestre magnificencie promisit ac suis consanguineis et amicis, set homines sui iterato tempore nocturno nostros pauperes in Tribovia^{a)} manu hostili invaserunt spolia et homicidium perpetrando et adhuc cottidie nostram confusionem et destructionem et nostrorum pauperum machinantur, sicut intelleximus ab hominibus nostris, qui insecti fuerant illos predones usque ad castrum ipsius et rei veritatem experti sunt, quia

a) Editor v poznámce a pod čarou uvádí: „cribonia Ott.“.

prefatus dominus Stiborius Australes et alios homines habet fugitivos in castro suo, qui talia spolia et facta enormia in nostra committunt abbacia. Quapropter vestre paternitatis reverenciam honorandam^{b)} imploramus rogantes affectuosius, quatenus divine misericordie et nostri perpetui servicii intuitu nostris turbacionibus et miseriis compacientes nobis vestrum consilium et auxilium, sicut de vestra presumimus pietate paterna, porrigere dignemini, antequam omnino destruamur; promoventes eciam negocium nostrum coram domino nostro Rud[olfo] Romanorum rege glorioso, prout vestre enarrabit celsitudini lator presencium viva voce“.

b) Editor v poznámce b pod čarou uvádí: „*honorandam Ott., folgt radirt implorantes“.*

Překlad⁹⁶⁾

„Vážnému otci v Kristu a nejmilejšímu panu Brunovi, z boží prozřetelnosti ctihodnému biskupovi olomouckému, Oldřich, z téhož dopuštění opat litomyšlský, jeho pokorný a věrný kaplan, prokazuje mu povinnou a oddanou úctu s nepřetržitými modlitbami k pánu. Utrpení synů musí pohnout otcovské nitro k tomu, aby jim poskytlo radu a pomoc. Pročež tedy vaší svatosti oznamujeme, ctěný otče, že jsme v tomto roce velmi sklíčeni mnohými potížemi a úzkostmi, jež nám jsou působeny loupežemi a vpády a jinými různými nepřijemnostmi. Neboť když jsme po loupežném nájezdu lidí pana Ctibora do naší vsi rozeslali listy vaší ctihodnosti a též několika jeho přátelům a příbuzným, s kterými se důvěrně známe, aby vaše napomenutí a jejich přimluva jej přiměla k tomu, aby nějak opravil náš chrám, on nejen že pak ani nám, ani našim poddaným nic zúplna nenahradil ani se aspoň nezavázal k náhradě škody, jak slíbil vaší vznešenosti i svým příbuzným i přátelům, nýbrž jeho lidé naopak opět za noci přepadli nepřátelsky naše ubohé poddané v Třebové a loupili a vraždili. A stále denně osnují nepokoje a zhoubu nám i našim poddaným, jak jsme se dověděli od našich lidí, kteří pronásledovali ony lupiče až k jejich hradu a zjistili pravdivý stav věci, jelikož řečený pan Ctibor poskytuje na svém hradu útulek Rakušanům a jiným lidem, kteří se dopouštějí oněch loupeží a výstředních činů v našem opatství. Proto se úpěnlivě dovoláváme ctěné vážnosti vašeho otcovství a tážeme se s žádostivostí, jak dalece uznáte za vhodné ze svatého milosrdenství a vzhledem k naší věčné poddanosti poskytnouti nám, jak očekáváme od vaší otcovské zbožnosti, ze soucitu k našemu utrpení a bédám dříve, než budeme úplně zničeni, radu i pomoc tím, že přednesete naši záležitost také našemu pánu, slavnému římskému králi Rudolfovi, podle toho, jak ji vaší výsosti ústně vyličí posel, po němž tento list posíláme“.

P o z n á m k y

- 1) F. MUSIL, Česká nebo Moravská Třebová? (K problematice údajně nejstarší písemné zprávy o České Třebové), in: Vlastivědný věstník moravský 47, 1995 (dále jen Česká nebo Moravská Třebová?), s. 172–174 (text byl v nezměněné podobě publikován také v Českořebovském zpravodaji (dále jen ČTZ), říjen 2003, s. 53–55). Stejný názor zopakoval Musil i později v práci Osídlování Poorlicka v době předhusitské, Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy, Ústí nad Orlicí 2002 (dále jen Osídlování Poorlicka), s. 129–130; naposledy TÝŽ, K počátkům církevní organizace na území České Třebové a k jejímu vývoji do doby husitské, in: Českořebovská farnost v historii, Sborník studií k 200. výročí vystavění kostela sv. Jakuba, Česká Třebová 2004 (dále jen K počátkům církevní organizace), s. 14–15.

- 2) M. MIKOLECKÝ, *725 let od první zmínky o městě Česká Třebová*, in: ČtZ, květen 2003, s. 59–61; TÝŽ, *Jak staré je osídlení České Třebové?*, in: ČtZ, internetové vydání (www.zpravodaj.ceskatrebova.cz), č. 34/2006.
- 3) M. RENČÍN, *Spíše Česká než Moravská Třebová*, in: ČtZ, prosinec 2003, s. 72–74; TÝŽ, *K problematice území „Tribonia“*, in: ČtZ, 2006, č. 6 (dále jen *K problematice území*), s. 61–62.
- 4) D. SMYČKA, *Kde bylo území Tribonia?*, in: ČtZ, 2006, č. 5, s. 61–63.
- 5) Považuji za nutné vyjádřit svou vděčnost redaktorovi tohoto sborníku PhDr. Milanu Skřivánkovi za shovívavost s několikaletým odložením termínu odevzdání příspěvku.
- 6) F. MUSIL, *K počátkům církevní organizace*, s. 14–15.
- 7) *Tamtéž*.
- 8) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des Deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Wien 1894 (dále jen *Eine Wiener Briefsammlung*), s. IX–XLIV; J. RŮŽIČKA, *Česká Třebová do doby husitské*, in: *Česká Třebová 1278–1978*, Sborník vydaný k 700. výročí trvání České Třebové, Praha 1979 (dále jen *Česká Třebová do doby husitské*), s. 11.
- 9) CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE (dále jen CDB s uvedením čísla svazku) V/2, č. 858; Z. NEJEDLÝ, *Dějiny města Litomyšle a okolí, Díl I., Dějiny kláštera a biskupství litomyšlského (do r. 1421)*, Litomyšl 1903 (dále jen *Dějiny města Litomyšle*), s. 74–75.
- 10) J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935 (dále jen *Soumrak Přemyslovců*), s. 317. Není pravděpodobné, že Oldřichův list vznikl před rokem 1278, jak se domnívá M. Renčín, spíše se zdá, že bude třeba posunout termín post quem jeho vzniku až do listopadu uvedeného roku.
- 11) F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, Praha 1998 (dále jen *Dějiny národu českého*), s. 300; J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců*, s. 296.
- 12) F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, s. 299–300; J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců*, s. 287–297; J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1998 (dále jen *Století posledních Přemyslovců*), s. 208–210.
- 13) Latinské znění i český překlad přetiskujeme v příloze (také s ohledem na to, že Redlichova edice není v našich knihovnách běžně dostupná).
- 14) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, č. 164.
- 15) J. RŮŽIČKA, *Česká Třebová do doby husitské*, s. 110, přeložil Jindřich Růžička.
- 16) J. KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998 (dále jen *Vznik městského zřízení*), s. 72–73. Výraz „villa“ se mohl sice za určitých okolností, zejména v počátcích měst a v době rozkolísanosti právní terminologie (ovšem nejvýše do poloviny 13. století), vztahovat i na lokalitu s městským charakterem, jde ale o specifické příklady, u nichž je městskost prokázána jinými důkazy.
- 17) CDB V/1, č. 194; č. 195++; č. 372+; Z. NEJEDLÝ, *Dějiny města Litomyšle*, s. 69–70; J. KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, s. 93, 144, 279.
- 18) CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS MORAVIAE (dále jen CDM s uvedením čísla svazku) IV, č. 177; CDM XV, č. 100; J. ŠMERAL, *K dataci listiny Friedricha mladšího ze Šumbarka pro augustiniánský klášter Koruna Panny Marie u Krasíkova*, in: *Moravskotřebovské vlastivědné listy*, č. 14, 2003 (dále jen *K dataci listiny*), s. 7–9.
- 19) CDM IV, č. 186; J. ŠMERAL, *K dataci listiny*, s. 8.
- 20) Počátky Moravské Třebové jsou nejasné, bezpečně je existence městského zřízení prokázána až v roce 1270. K tomu J. ŠMERAL, *Písař Meraynus, fojt Syderlinus, Počátky Moravské Třebové ve světle nejstarších listin*, in: *Moravskotřebovské vlastivědné listy*, č. 13, 2002 (dále jen *Písař Meraynus, fojt Syderlinus*), s. 3–5; TÝŽ, *Založení města a jeho obraz v pramenech a literatuře na konci 20. století*, in: *Moravskotřebovské noviny*, 2004, č. 10–12;

- 2005, č. 2 (dále jen *Založení města*); TÝŽ, ...*loco, qui vocatur Trebow, K oslavám 750. výročí založení města Moravská Třebová*, in: *Vlastivědný věstník moravský* 59, 2007, v tisku.
- 21) F. TADRA, *Listy kláštera zbraslavského*, Praha 1904 (dále jen *Listy kláštera zbraslavského*), č. 1.
 - 22) P. BOLINA, *Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145 (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí)*, in: *Časopis Matice moravské* 122, 2003, s. 370–371. Výraz „*territorium*“ se běžně překládá jako „*území*“ nebo „*pozemky*“ náležející městu nebo osadě.
 - 23) Patřily sem Rybník, Anenská Studánka, Helvíkov, Zhoř, Vlčkov, Sloupnice, neznámá „*Swatozla*“ a Skuhrov; v listině z roku 1304 je uveden ještě Parník a Ostrov.
 - 24) F. TADRA, *Listy kláštera zbraslavského*, č. 15.
 - 25) J. KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, s. 72–73.
 - 26) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, č. 164.
 - 27) J. KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, s. 108, 294–295.
 - 28) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, č. 164, „...*tempore nocturno nostros pauperes in Cribonia manu hostili invaserunt spolia et homicidium perpetrando et adhuc cottidie nostram confusionem et destructionem et nostrorum pauperum machinantur*“.
 - 29) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, č. 164, „...*quod restauracionem aliquam nostre faceret ecclesie*“.
 - 30) E. POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, Praha 1977 (dále jen *Umělecké památky Čech* s uvedením čísla svazku), s. 200–201; F. MUSIL, *Osídlování Poorlicka*, s. 46, 129; TÝŽ, *K počátkům církevní organizace*, s. 16–18.
 - 31) F. MUSIL, *Osídlování Poorlicka*, s. 70.
 - 32) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, s. 179–180, pozn. 2 a pozn. a pod čarou.
 - 33) J. RŮŽIČKA, *Česká Třebová do doby husitské*, s. 11–12.
 - 34) F. MUSIL, *Česká nebo Moravská Třebová?*, s. 173; TÝŽ, *Osídlování Poorlicka*, s. 129–130; TÝŽ, *K počátkům církevní organizace*, s. 14–15.
 - 35) T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici, páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 150, 274–275, podle něj zemřel Bohuslav někdy mezi červencem 1279 a listopadem 1280, odvolává se přitom ale na neo-pravenou dataci Friedrichovy listiny z roku 1282; k tomu J. ŠMERAL, *K dataci listiny*, s. 9. Termínem ante quem Bohuslavovy smrti je ve skutečnosti červenec 1281, viz CDM IV, č. 186; J. E. HORKY, *Versuch eines historisch-diplomatisch-chronologischen Jahrbuches der Stadt und Herrschaft Mährisch Trübau*, rukopis z roku 1813 (uložený v Archivu města Brna, Sběrka rukopisů A. B. Mitrovského, sign. A 93), f. 25r, uvádí, že Bohuslav zemřel v roce 1281 ještě před koncem léta a byl pochován v klášterním kostele korunského konventu.
 - 36) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, č. 164, „*sicut intelleximus ab hominibus nostris, qui insecti fuerant illos predones usque ad castrum ipsius (...), quia prefatus dominus Stiborius Australes et alios homines habet fugitivos in castro suo*“.
 - 37) J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců*, s. 295–296; J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, s. 209–210. Jak bylo uvedeno, v říjnu tohoto roku se braniborský markrabě Ota a římský král Rudolf dohodli na rozdělení moci, Ota dostal spolu s poručnictvím nad malým Václavem po dobu pěti let správu království, Rudolf si měl po stejnou dobu ponechat Moravu.
 - 38) J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců*, s. 296–297; J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, s. 210.
 - 39) *Zbraslavská kronika*, Praha 1976 (dále jen *Zbraslavská kronika*), s. 60–61.
 - 40) REGESTA DIPLOMATICA NEC NON EPISTOLARIA BOHEMIAE ET MORAVIAE (dále jen RBM s uvedením čísla svazku) II, č. 1353; L. JAN, *Moravští podkomoří v době Václava II.*, in: *Český časopis historický* 97, 1998 (dále jen *Moravští podkomoří*), s. 330–331.
 - 41) RBM II, č. 2320 a č. 2321; *Zbraslavská kronika*, s. 60–61; L. JAN, *Moravští podkomoří*, s. 331–332.

- 42) M. PLAČEK, *Opěrné body Borešovy kolonizace Moravskotřebovska*, in: Vladimír Wolf et Opera corcontica, Dissertationes historicae 7, 2002 (dále jen *Opěrné body Borešovy kolonizace*), s. 301.
- 43) M. PLAČEK, *Opěrné body Borešovy kolonizace*, s. 302; TÝŽ, *Povrchový průzkum reliéfních zbytků několika opevněných sídel v Boskovické brázdě*, in: Přehled výzkumů 1990, Brno 1993, s. 105; K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 4*, Praha 2000 (dále jen *Města a městečka 4*), s. 118.
- 44) M. PLAČEK, *Opěrné body Borešovy kolonizace*, s. 302.
- 45) F. MUSIL, *Hrady, tvrze a zámky okresu Ústí nad Orlicí, Ústí nad Orlicí 1995*, s. 45.
- 46) L. LANCINGER – L. SVOBODA, *Hrad Cimburk u Městečka Trnávky*, in: Průzkumy památek 2, 1995, č. 1 (dále jen *Hrad Cimburk*), s. 29–36.
- 47) CDM IV, č. 186; J. MACKERLE, *Starý Cimburk u Trnávky, Velké Opatovice 1970* (dále jen *Starý Cimburk u Trnávky*), s. 1.
- 48) L. LANCINGER – L. SVOBODA, *Hrad Cimburk*, s. 29.
- 49) M. RENČÍN, *K problematice území*.
- 50) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, č. 164.
- 51) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, č. 164.
- 52) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, s. 179, pozn. 1; F. MUSIL, *Česká nebo Moravská Třebová?*, s. 173.
- 53) F. MUSIL, *Česká nebo Moravská Třebová?*, s. 173; M. PLAČEK, *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001, s. 323–324.
- 54) N. OHLER, *Cestování ve středověku*, Jinočany 2003, s. 159, orientační průměrná rychlost spěchajícího jezdce se pohybovala mezi 50 a 60 km za den, chodce mezi 25 a 40 km za den, ovlivňovaly ji pochopitelně přírodní podmínky, roční období, počasí a podobně. Loupežná výprava z více než 50 km vzdušnou čarou vzdáleného hradu Grünberku by včetně zpáteční cesty mohla trvat klidně pět i více dní.
- 55) J. MACKERLE, *Starý Cimburk u Trnávky*, s. 1; F. MUSIL, *Česká nebo Moravská Třebová?*, s. 173.
- 56) J. DAŇHELKA – K. HÁDEK – B. HAVRÁNEK – N. KVÍTKOVÁ (ed.), *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (2)*, Praha 1988, s. 421.
- 57) J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců*, s. 316.
- 58) F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, s. 246, 303.
- 59) F. MUSIL, *Česká nebo Moravská Třebová?*, s. 173.
- 60) O. REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, č. 107.
- 61) Š. GILAR, *Od aktu k falzu aneb Druhý život listiny Vladislava I. pro litomyšlské premonstráty z roku 1167*, in: Východočeské listy historické 21–22, 2004 (dále jen *Od aktu k falzu*), s. 231–240; TÝŽ, *K dataci nejstarší písemné zmínky o místním jménu Třebová*, in: II. ročenka Městského muzea Česká Třebová, 2005, Česká Třebová 2006 (dále jen *K dataci nejstarší písemné zmínky*), v tisku (za zpřístupnění nevydaného textu děkuji Mgr. Štěpánu Gilarovi).
- 62) CDB I, č. 399.
- 63) J. PRAŽÁK, *Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava I.*, in: Sborník příspěvků k dějinám Litomyše a okolí, Pardubice 1959 (dále jen *Diplomatické poznámky*), s. 9–32.
- 64) CDB I, č. 399, pozn. i a k; J. PRAŽÁK, *Diplomatické poznámky*, s. 14–15; Š. GILAR, *Od aktu k falzu*, s. 235–236.
- 65) Š. GILAR, *Od aktu k falzu*, s. 234.
- 66) Š. GILAR, *Od aktu k falzu*, s. 236.
- 67) F. MUSIL, *Osídlování Poorlicka*, s. 117, uvádí, že na počátku 13. století pokrýval Poorlicko z velké části dosud neosídlený pomezí hvozdu. Zájem o jeho kolonizaci začali v té době projevovat čeští panovníci, výrazněji se však měl projevit až v posledních letech vlády

- Václava I., kdy zde začíná závěrečná fáze vrcholné kolonizace, a především za vlády Přemysla Otakara II. a Václava II., kdy kolonizační činnost vrcholila.
- 68) F. MUSIL, *Osídlování Poorlicka*, s. 120, ze dvou listin z ledna a listopadu 1249, v nichž se Vilém z Drnholce na žádost krále vzdal jihomoravského Mikulova, vyvozuje, že listopad tohoto roku je současně termínem post quem příchodu příslušníků rodu z Drnholce do Poorlicka.
 - 69) RBM II, č. 1358 „*castrum Lantsperch et civitatem Landescron, quas tenuerunt quoudam Vlricus de Durnenholz et Hermanus de Ostch*“; RBM III, č. 1954 „*Landiscronenses (...) per primos dominos ejusdem civitatis et districtus, Hermannum videlicet et Vlricum dictos de Durnholcz*“; F. MUSIL, *Osídlování Poorlicka*, s. 120–121.
 - 70) CDB I, č. 399 „...*silvam totam a rivo iam dicto usque ad flumen Treboua et de hinc quousque fines Boemie protenduntur*“.
 - 71) CDB III/1, č. 88; CDB III/3, č. 264 „*quod vice concambii dedimus monasterio prenominato pro loco, qui vocatur Trebow, quem pater noster, vir magnus et fame, (...) ad claustrum prefatum edificandum assignaverat, quod concambium ut sit ratum et inconcussum, frater noster serenissimus rex Boemorum, Wencezlau nomine, sua auctoritate de nostra bona et mera voluntate confirmavit eidem claustro*“.
 - 72) V. RICHTER, *Jméno Mor. Třebová*, in: *Vlastivědný věstník moravský* 13, 1958, s. 85.
 - 73) K. KUČA, *Města a městečka 4*, s. 114–115.
 - 74) J. HUDEC, *Záchranný archeologický výzkum nádvoří zámku v Moravské Třebové*, in: *Moravskotřebovské vlastivědné listy*, č. 9, 1998, s. 5–9; TÝŽ, *Záchranný archeologický výzkum na nádvoří zámku v Moravské Třebové*, in: *Pomezí Čech a Moravy, Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. 2, 1998, s. 247–255.
 - 75) R. HIKL, *Třebůvka a jevišská cesta*, in: *Vlastivědný věstník moravský* 13, 1958, s. 217, sem zahrnuje vsi Březina, Pohledy, Křenov, Dlouhá Loučka, Útěchov, Sušice, Mladějov, Radišov, Staré Město, Tatenice, Krasíkov, Sudina, Lubník, a s výhradou Třebořov a Prklišov.
 - 76) L. HOSÁK, *Středověká kolonizace v povodí Třebůvky a Moravské Sázavy*, in: *Časopis Společnosti přátel starožitností* 62, 1954, s. 215.
 - 77) J. KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, s. 77–78.
 - 78) J. ŠMERAL, *Písař Meraynus, fojt Syderlinus*, s. 3–5; TÝŽ, *Založení města*.
 - 79) CDB I, č. 399; Š. GILAR, *K dataci nejstarší písemné zmínky*, klade zaniklou lokalitu „*Domasíc*“ do prostoru dnešních Říkovic (jihozápadně od Litomyšle), naproti tomu F. MUSIL, *Osídlování Poorlicka*, s. 98, ji ztotožňuje částečně se vsí Sedliště a s výhradou také se vsí Kornice (severovýchodně od Litomyšle).
 - 80) F. MUSIL, *Osídlování Poorlicka*, s. 97–98.
 - 81) RBM II, č. 1358; RBM III, č. 1954.
 - 82) A. MERHAUTOVÁ, *Rané středověká architektura v Čechách*, Praha 1971, s. 65, 107–108; F. MUSIL, *Osídlování Poorlicka*, s. 46, 129.
 - 83) F. TADRA, *Listy kláštera zbraslavského*, č. 1.
 - 84) J. SCHULZ, *Vývoj česko-moravské hranice na nejhořejším povodí Moravy a Moravské Sázavy do 2. poloviny 14. století*, in: *Severní Morava*, sv. 16, 1968, s. 20–25.
 - 85) J. RŮŽIČKA, *K počátkům východočeských měst*, rukopis z roku 1992 (uložený mj. ve Státním oblastním archivu v Zámrsku – Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli, Sběrka vědeckých a literárních rukopisů, sign. R 454), s. 2.
 - 86) E. POCHÉ, *Umělecké památky Čech 1*, s. 200–201; F. MUSIL, *K počátkům církevní organizace*, s. 15–16.
 - 87) F. MUSIL, *K počátkům církevní organizace*, s. 14–17.
 - 88) Z. BOHÁČ, *K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie*, in: *Československý časopis historický* 16, 1968, s. 571, 583–584; TÝŽ, *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*, in: *Československý časopis historický* 21, 1973, s. 374–375.

- 89) E. POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, s. 484, 486; L. HOSÁK, *Svitavy v období feudalismu*, in: *Svitavy, 700 let města*, Vlastivědný sborník, Brno 1956, s. 17–18; M. SKŘIVÁNEK, *Od zakladatelů města k počátkům kapitalistického průmyslu*, in: *Svitavy, Dějiny a současnost města*, Hradec Králové 1987, s. 15–16.
- 90) RBM IV, č. 123; J. RŮŽIČKA, *Nejstarší listina českotřebovská z r. 1335*, in: *Od Trstenické stezky 25* (v záhlaví všech čísel tohoto ročníku je chybně uvedeno číslo ročníku 24), 1949–1950, s. 21.
- 91) J. RŮŽIČKA, *Česká Třebová do doby husitské*, s. 10.
- 92) F. MUSIL, *K počátkům církevní organizace*, s. 17.
- 93) T. VELÍMSKÝ, *Mikulášské zasvěcení kostelů a počátky trhových sídlišť a měst v Čechách*, in: *Mediaevalia historica Bohemica 6*, 1999, s. 51–52. Autor uvádí jako typický příklad Vysoké Mýto.
- 94) F. MUSIL, *K počátkům církevní organizace*, s. 17.
- 95) RBM VI/2, č. 429 „*oppidum non muratum*“.
- 96) J. RŮŽIČKA, *Česká Třebová do doby husitské*, s. 110, přeložil Jindřich Růžička, upravil Jiří Šmeral.

...nostros pauperes in Cribonia

(To the contention about the first mention about Česká Třebová in the course of medieval colonization in the borderland Bohemia–Moravia till the end of the 13th century)

JIŘÍ ŠMERAL / RÉSUMÉ

The paper of the abbot of Litomyšl Premonstratensian monastery from 1278–1281 was considered to be the first written reference to Česká Třebová till the half of the 90s of the last century. It preserved in the formulary *Codex Ottobonianus* 2115 from the Vatican library. František Musil cast doubt upon this mention in 1995 and he adjudged it to near Moravská Třebová. Not only he, but also other research workers omitted some facts which cast a little different light on the disputes about the first mention about Česká Třebová. The abbot complains to Olomouc bishop Bruno in his paper about the wrong done to his subjects by the lord Ctibor and his people and simultaneously he asks him for help and intercession of Roman King Rudolf. The dispute is first of all about the explanation of the toponym of the word „*Cribonia*“. The editor of the paper Oswald Redlich, who read it as „*Tribovia*“ hesitated whether to identify it with Česká or Moravská Třebová. The location, with which he connects the toponym, did not have a town constitution at the turn of the 70s and 80s of the 13th century. The paper talks about „*nostra villa*“ and its inhabitants are described as „*homines*“ and „*pauperes*“. But Moravská Třebová had been in that time a town of full rights for at least ten years. A town establishment in Česká Třebová only originated on the contrary. The course of medieval colonization of Česká Třebová district also fits to this interpretation. New dating of the paper of King Vladislav I for Litomyšl Premonstratensians, referring to 1167, shifts the beginning of settlement there to 1228–1245. At about that time Litomyšl monastery obtained so far the lordland mostly covered with forests of later Česká Třebová district and started its colonization. The original settlement in the territory of today's Česká Třebová concentrated on the right bank of the river Třebovka around the romanesque St. Catherine's rotunda. The settlement moved to the left bank of the river in the course of high colonization with regards to unsuitable conditions for founding a town. Also St. Nicolas' Church, though attested as late as in the 30s of the 13th century, indicates the transfer of locale habitation. At the turn of the 70s and 80s Česká Třebová was not the town of full rights yet, but the change was already going on. It is also documented by both documents of King Václav II for Zbraslav Cistercians from the years 1292 and 1304. Although in the first one Česká Třebová

was denoted as a town, in the second one it was described only as a market village. A terminologic hesitancy points that the transformation towards a town establishment was gradual and not finished yet. Česká Třebová became a market and administrative centre of the district, which was later included to Lanšperk estate. The demonstrable certificate of a town establishment is brought only in the paper of Česká Třebová bailiff Lipolt from 1335. But we can consider the paper of the abbot Oldřich from 1278–1281 as the first mention of the location though not with the character of the town yet.

...nostros pauperes in Cribonia

(Zum Streit über die erste Erwähnung von Česká Třebová und zum Verlauf der mittelalterlichen Kolonisation im böhmisch-mährischen Grenzbereich bis zum Ende des 13. Jahrhunderts)

JIŘÍ ŠMERAL / RESÜMEE

Bis zur Mitte der Neunzigerjahre des vorigen Jahrhunderts wurde als erste schriftliche Erwähnung von Česká Třebová (Böhmisch Trübau) die Urkunde vom Abt des Prämonstratenserklusters in Litomyšl (Leitomischl) aus den Jahren 1278–1281 betrachtet, die sich in der Formularsammlung *Codex Ottobonianus* 2115 in der Vatikanischen Bibliothek erhalten hat. Im Jahre 1995 hat jedoch diese Erwähnung František Musil bezweifelt und erkannte sie Moravská Třebová (Mährisch Trübau) zu. Nicht nur er, sondern auch weitere Forscher haben jedoch einige Tatsachen übersehen, die auf die Streitigkeiten über die erste schriftliche Erwähnung von Česká Třebová ein etwas anderes Licht werfen. Der Abt beschwert sich in dem Brief dem Olmützer Bischof Bruno auf das Unrecht, das seinen Untertanen Herr Ctibor und seine Leute verursachen und bittet gleichzeitig um Fürbitte bei dem römischen König Rudolf. Der Streit wird vor allem über die Auslegung des toponymischen Begriffes „*Cribonia*“ geführt. Der Editor des Briefes Oswald Redlich, der ihn als „*Tribovia*“ lies, war nicht sicher, ob er ihn mit Česká oder Moravská Třebová identifizieren soll. Die Ortschaft, mit der der toponymische Begriff verbunden wird, hatte jedoch am Umbruch der Siebziger- und Achtzigerjahre des 13. Jahrhunderts keine Stadtrechte. Im Brief wird über „*nostra villa*“ gesprochen und auch ihre Bewohner werden als „*homines*“ und „*pauperes*“ bezeichnet. Moravská Třebová war jedoch in dieser Zeit nachweislich wenigstens zehn Jahre eine Stadt mit vollen Rechten. Die städtische Konstitution in Česká Třebová stand jedoch dagegen erst in der Wiege. In diese Interpretation passt auch der Verlauf der mittelalterlichen Kolonisation des Gebietes von Česká Třebová. Die neue Datierung der Urkunde von König Wladislaw I. für die Prämonstratenser in Litomyšl, die sich zum Jahre 1167 beziehen mag, verschiebt den Beginn der hiesigen Besiedlung in die Jahre 1228 bis 1245. Irgendwann in dieser Zeit erhielt die bisher landesherrliche, zum größten Teil mit Wald bedeckte Gegend des späteren Gebietes von Česká Třebová das Kloster in Litomyšl und begann mit ihrer Kolonisation. Die ursprüngliche Besiedlung auf dem Gebiet des heutigen Česká Třebová konzentrierte sich am rechten Ufer der Třebovka um die Rotunde der hl. Katharina. Als die Kolonisation den Gipfel erreichte, wurde in Hinsicht auf ungünstige Bedingungen zur Stadt-

gründung die Besiedlung auf das linke Flussufer übertragen. Auch die Kirche des hl. Nikolaus beweist die Übertragung der angelegten Siedlung, doch die Kirche wird jedoch erst in den Dreißigerjahren des 14. Jahrhunderts belegt. Am Umbruch der Siebziger- und Achtzigerjahre war Česká Třebová noch keine Stadt mit vollen Rechten, die Umwandlung war jedoch schon im Gange. Dies belegen ferner zwei Urkunden von König Wenzel II. für die Zisterzienser in Zbraslav (Königsaal) aus den Jahren 1292 und 1304. In der ersten wird zwar Česká Třebová als Stadt bezeichnet, in der zweiten jedoch nur als Marktdorf. Die schwankenden Begriffe zeigen, dass die Transformation in Richtung Stadtordnung allmählich und einstweilen noch nicht abgeschlossen war. Česká Třebová gelangte zum Markt- und Verwaltungszentrum des Distriktes, das später in die Herrschaft Lanšperk (Landsberg) einbezogen wurde. Einen eindeutigen Beleg der städtischen Verordnung bringt erst die Urkunde des Vogtes Lipolt von Česká Třebová im Jahre 1335. Als erste Erwähnung der Ortschaft, obwohl noch nicht mit städtischem Charakter, können wir jedoch den Brief von Abt Oldřich aus den Jahren 1278–1281 betrachten.

Třicetiletá válka na Litomyšlsku: sonda do dějin panství a životů jeho obyvatel

VÁCLAV ŠTĚTKA

Jistě není přehnaným tvrzením, že vleklý mocensko-náboženský konflikt, který do evropských dějin vešel pod názvem třicetiletá válka, se dotkl životů velké části obyvatel starého kontinentu – ať již v podobě konkrétních bitev a šarvátek, pochodujících a drancujících regimentů, anebo v podobě peněžních či potravinových odvodů, ze kterých byla vojska financována a vyživována. V učebnicových textech i historických syntézách o této době defilují jména hlavních postav: osoby panovníků, církevních hodnostářů, diplomatů a vojevůdců, válečných hrdinů i zrádců, zatímco jména a osudy prostých lidí, kteří nesli nejtěžší břemeno válečných událostí, do nich v drtivé většině případů cestu nenajdou. Je to do jisté míry pochopitelné, neboť jakákoliv snaha o globální historický výklad toho, co se v oněch třech desetiletích dělo, se neobejde bez stanovení nějakého kritéria pro redukci množství dostupných informací; a tím kritériem zpravidla bývá vyhodnocení klíčových osobností a nejvýznamnějších vojensko-politických událostí. Obraz, který je touto cestou získán, je nicméně neúplný; neodpovídá totiž na otázky, co válka znamenala pro ty, skrze jejichž pole, města, vesnice a domy procházela, jak se lidé vyrovnávali s útrapami, které přinášela, či jak se válečné události odrážely v jejich každodenním životě – jinými slovy otázky, na než lze získat odpověď teprve ponorem do mikrosvěta konkrétních lokalit a všedních lidských osudů.

Určitým pokusem o průnik těchto dvou perspektiv je předkládaná studie, ve které se zaměříme na to, jaký otisk zanechal průběh válečných událostí let 1618–1648 na litomyšlském panství, přičemž zvláštní pozornost věnujeme příběhu tří litomyšlských konšelů, kteří se, podobně jako celá řada představitelů jiných měst v té době, dostali na nějaký čas jako rukojmí do švédského zajetí a jejichž korespondence s rodným městem plasticky přibližuje podmínky, jimž byli v zajetí vystaveni.

Stavovské povstání a válka česko-falcká

Litomyšlské panství vstupovalo do období českého stavovského povstání, které odstartovalo první fázi třicetileté války, tzv. válku česko-falckou (1618–1625), jako jedno z vůbec největších a nejlidnatějších v celém království¹⁾. Správkyně panství, kterou byla od roku 1603 přesvědčená katolička Polyxena z Pernštejna, na něm s pomocí jezuitů prováděla důslednou protireformační politiku, zaměřenou na rekatolizaci a omezování náboženských svobod. Tato politika vedla k odporu litomyšlských utrakvistů, jenž vyvrcholil vzpourou v roce 1609; tu však Polyxena v roce 1612 potlačila, prosadila zavření utrakvistického kostela Na špitálku a zkonfiskování majetku vůdci povstalců Adamu Paceltovi. Klid ve městě tím však dlouhodobě zajištěn nebyl a odpor nekatolíků nevyhasl, jak se ukázalo nedlouho po pražské defenestraci. V ní sehrála právě Polyxena, přebývajíc v té době v domě u Černé věže na Pražském hradě, epizodickou, ale důležitou roli, když se ujala z okna vyhozených a zraněných místodržících Slavaty a Martinice a poskytla jim útočiště ve svém paláci, čímž jim de facto zachránila život. Vzhledem k vývoji událostí však Polyxena nemohla dlouhodobě v zemi setrávat, a proto za několik týdnů odjela za svým manželem Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic k císařskému dvoru do Vídně.

Válečné události související se stavovským povstáním se panství a město Litomyšl, která se následně přiklonilo na stranu povstalců, víceméně vyhnuly a Litomyšl pravděpodobně sloužila jen jako překladiště vojenského materiálu²⁾. Zřejmě nejdramatičtější událostí z období let 1618–1620 tak byl incident z 19. května 1619, při kterém litomyšlští evangelíci zaútočili na farní kostel a na katolického děkana Daniela Hájka, který, stále věrný nařízením paní Polyxeny, odmítl uskutečnit pohřeb evangelíka Matěje Kramáře ze Zaháje. Evangelíci proto za pomoci asi 150 vojáků ze Slezska, kteří byli právě ve městě, vyvrátili dveře kostela a pohřební obřady vykonali sami; poté zpustošili faru, chopili se děkana i jeho matky, svázali je řetězy a „*jali se je trýznit*“, jak uvádí první historik Litomyšle František Jelínek³⁾. Navzdory Jelínkovu sugestivnímu líčení nebyla Hájkova zranění zřejmě tak vážná, neboť ještě téže noci uprchl do Svitav a po potlačení stavovského povstání a návratu panství pod správu Polyxeny byl roku 1622 opět dosazen do svého úřadu⁴⁾.

Za svou účast na odboji bylo město potrestáno dočasným odnětím městských privilegií, které dala Polyxena po svém návratu z Vídně odvézt k sobě do Prahy, avšak roku 1626 je opět městu vrátila. Na rozdíl od jejího vlastního panství, Roudnice, kde se i popravovalo, se tak Litomyšl obešla bez hrdelních trestů. Panství se ovšem muselo koncem roku 1620 vyrovnávat s ubytováním vojsk, která nechal v kraji rozmístit císař Ferdinand II. jako součást manévrů proti slezskému knížeti Janu Jiřímu Krnovskému. Jejich počet byl oproti okolním panstvím vyšší – ložirovaly zde tři pěší a tři jízdní praporec (či kompanie, každá čítala zhruba 300 osob), kdežto v Lanškrouně, Vysokém Mýtě, Chrudimi, Pardubicích či Jičíně bylo rozmístěno po dvou praporecích⁵⁾.

Tento rozdíl ukazuje na fakt, že rozsáhlé litomyšlské panství bylo schopné pojmut a zabezpečit více vojska než jiné regiony. Přesto bylo zejména v této fázi třicetileté války zatěžováno ubytováním („*kvartýrováním*“) vojsk relativně méně. Zásahu na tom měla nepochybně Polyxena, která pochopitelně neměla zájem na tom, aby bylo její panství plundrováno dislokovanými regimenty, jako tomu bylo na většině území Čech a Moravy. Využila proto svého značného vlivu a intervenovala – buď osobně, anebo prostřednictvím svého manžela – u zemského místodržitele v Čechách, knížete Karla z Lichtenštejna, aby zajistil co nejmenší poškození jejího panství. Tak to vyplývá z dopisu, který odeslal 9. března 1622 Albrecht z Valdštejna knížeti Lichtenštejnovi a ve kterém oznamuje, že podle rozkazu měl kvartýrovat jízdu hrabat Dampierra a de Biglia, jakož i dvě kompanie Chorvatů (kteří v císařské armádě tvořili lehkou jízdu) tak, aby litomyšlské panství paní Polyxeny, choti nejvyššího kancléře, zůstalo ušetřeno, neboť bude odvádět kontribuce v ovsu a ve vikuáliích (tj. potravinách). Pět set Dampierrových jezdců má být proto ubytováno v hrabství Kladském, jízda hraběte de Biglia v Čáslavi a v jiných městech chrudimského kraje⁶⁾.

Jednou věcí ovšem byla nařízení vrchních velitelů a druhou plnění rozkazů ze strany důstojníků. Tak například poručík Despaigne rozkazu Albrechta z Valdštejna, aby se s jízdou hraběte Dampierra odebral do Kladska, neuposlechl a kvartýroval se svémocně na litomyšlském panství⁷⁾. Albrecht z Valdštejna proto 26. března osobně poručíkovi napsal a vyzval jej k odchodu⁸⁾, ale marně – vzpurný a příživný důstojník si dále počíнал tak, že jej vrchní velitel císařského vojska nakonec nechal uvěznit. Jeho jízda ovšem ležela v kraji až do října 1623. Vzhledem k tomu, že poté až do roku 1626 nemáme pro Litomyšl zprávy týkající se významnějšího pohybu vojsk, je možné se domnívat, že Polyxenino přání bylo konečně vyslyšeno a panství si mohlo na nějakou dobu od dlouhodobého pobytu vojáků oddychnout. Svědčí pro to i zpráva o rozmístění vojsk z ledna 1624, podle níž šest kompanií ložiruje ve Svitavách, Svojanově, Poličce, Bystrém, Vysokém Mýtě a Žamberku; Litomyšl zmíněna není⁹⁾. Kontribuce na císařská vojska ovšem musela Litomyšl platit i nadále.

Pobyty vojsk na Litomyšlsku za války dánské a švédské

Relativně klidné období skončilo pro Litomyšl v roce 1626. Bylo to v souvislosti s právě započatou další fází třicetileté války, pro kterou se vžilo označení válka dánská (1625–1629). Přímoú zprávu o Litomyšli z období této války máme sice jenom jednu¹⁰⁾, ale z manévřů vojsk v kraji lze soudit, že se „*durchcuky*“, tedy přesuny vojsk, a s nimi spojené drancování Litomyšli nevyhnuly. Rozsáhlý průchod vojska se pravděpodobně uskutečnil v srpnu 1626, když 26 pěších a 6 jízdných kompanií (dohromady tedy přes 10 000 osob) vévody Františka Albrechta a plukovníka Pallanta maširovalo přes Prahu, Kolín, Chrudim a Olomouc na Slovensko proti spojenci Dánů a protivníku Habsburků Gáboru Bethlenovi¹¹⁾. Z popsání trasy je vidět, že oddíly s největší pravděpodobností protáhly také Litomyšlí. Po počátečních úspěších

císařských vojsk se dostavily porážky a Dánové, obsadivší Slezsko, začali ohrožovat Čechy a Moravu. V říjnu 1626 obsadili Uničov, Úsov a Zábřeh. Z obavy, aby nevtrhli do Čech, dochází k rozsáhlým a často nepřehledným manévřům císařských jednotek na východočeském pomezí. Jako centra těchto operací jsou zmiňována města Lanškroun, Moravská Třebová a Polička: Litomyšlsko tedy bylo určitě manévrováním postiženo také¹²⁾. V roce 1627 kvartýrovali v chrudimském kraji kyrysníci (příslušníci těžké jízdy) velitelů Ferrariho a Wittenhorsta a dopouštěli se na obyvatelstvu mnoha krutostí a násilí, takže poddaní prchali ze svých gruntů¹³⁾. To pravděpodobně platilo i pro Litomyšl, o čemž by svědčil dramatický nárůst počtu opuštěných gruntů za poslední rok¹⁴⁾; ten však mohl být také důsledkem Obnoveného zřízení zemského, vydaného Ferdinandem II. pro Čechy 10. května 1627 (pro Moravu o rok později).

Po vytačení Dánů ze Slezska Valdštejnovými vojsky v létě 1627 nastalo pro Litomyšlsko na několik let opět klidnější období. V něm došlo k dvojnásobné změně vlastnických poměrů na panství. Nejprve 18. června 1627 přenechala Polyxena správcovství svému synovci, Vratislavovi Eusebiovi z Pernštejna, kterému hned následujícího roku Ferdinand II. přiznal dědičnou držbu panství. Vratislav Eusebius, plukovník císařského jezdeckva, však při srážce se švédskou armádou krále Gustava II. Adolfa u Tangermünde v Pomořanech našel dne 25. července 1631 smrt. Litomyšlské panství tak přešlo na Vratislavovu sestru Frebonii z Pernštejna. Ta se musela hned od počátku svého panování vypořádat s výrazně zvýšenými vojenskými aktivitami na panství, které měla na svědomí pokračující tzv. válka švédská.

V rámci dislokace vojska před zahájením akce proti vojskům saského kurfiřta Jana Jiřího ložirovaly v Litomyšli 2.–16. dubna 1632 dvě kyrysnické kompanie hraběte Montecuculiho (asi 200 koní)¹⁵⁾. Sasové byli sice do září 1632 ze země vytačeni, ale stále ovládali Slezsko, kam se soustředil hlavní tlak císařských armád s Valdštejnem v čele. Litomyšlští poddaní tuto skutečnost tvrdě pocítili, neboť panství se v následujících letech (1632–1634) stalo místem četných průchodů různých vojenských oddílů; některé kompanie zde měly přiděleny zimní kvartýry, což pro poddané zpravidla obnášelo povinnost starat se pět měsíců o ubytované vojáky, zásobovat je potravinami a odvádět daň na jejich platy¹⁶⁾. Frebonii nebylo lhostejné, zda její poddaní trpí, a proto posílá 15. března 1634 místodržícím stížnost, ve které dokazuje připojenými doklady, že hejtmani Chrudimského kraje zatížili její panství neúměrnými povinnostmi při vydržování vojáků v zimních kvartýrech, a žádá o nápravu¹⁷⁾.

To však ještě nevěděla, že Litomyšl zanedlouho postihne tragédie, která zastíní předchozí útrapy. Tato událost, kterou literárně ztvárnil Alois Jirásek ve své povídce *Felice Tankredo*, je spojena s pobytem tří jízdních kompanií plukovníka Lautersona, které zde ložirovaly od 14. ledna 1635. Příčinu k tragédii údajně zavinila hádka mezi jedním z vojáků a hospodářem Janem Strakou, u něhož byl voják ubytován, ve které jej voják sečnou ranou zabil¹⁸⁾. O vraždě se dozvěděla Frebonie a žádala po plukovníkovi, aby zjed-

nal nápravu. To také Lauterson bez odkladu učinil a nechal provinilce přímo před domem Jana Straky popravit. Tento čin pobouřil některé vojáky natolik, že v zadní části domu, ve kterém bydlel Lauterson, založili v poledne 21. dubna 1635 požár. Oheň se rychle rozšířil a ve třech hodinách zničil nebo těžce poškodil 297 domů, nadto obecní špitál a farní kostel i s farou a školou; v plamenech nalezlo smrt patnáct lidí. Vojáci byli poté zřejmě přesunuti jinam, jak požaduje velící důstojník v Čechách, generál Marra-das, v dopise z 27. dubna 1635 purkmistrům měst pražských, když je o této události informuje¹⁹⁾. S určitostí víme, že štáb Lautersonova regimentu byl přeložen do Lanškrouna, na což si stěžuje v dopise z 13. května českým místodržícím Karel Eusebius z Lichtenštejna, protože jeho panství nyní vydr-žuje neúměrně mnoho vojska²⁰⁾.

První návštěva Švédů v Litomyšli

Poslední období třicetileté války, tzv. válka švédsko-francouzská (1639–1648), bylo pro české země zřejmě nejhorší vůbec²¹⁾. Do Čech totiž vtrhl koncem jara 1639 údolím Labe švédský generál Johann Banér a do července opano-val celé Polabí, když si za své dočasné sídlo zvolil Starou Boleslav. Přestože vydal rozkazy, aby se vojáci nedopouštěli násilí na obyvatelstvu, jež měl podle předstev mnohých českých emigrantů, kteří je doprovázeli, osvobo-dit od papežského jha, jeho žoldnéři dbali o vyznání poddaných právě tak málo jako císařská vojska a loupili všude, kde se naskytlá příležitost²²⁾. V Chrudimském kraji ležely roku 1639 některé regimenty z armády vrchního velitele habsburských ozbrojených sil Matyáše Gallase, vypuzené Banérem z Předních Pomořan. Z rozdělení kvartýrů se dovídáme, že v Litomyšli měl být jeden štáb a dvě kompanie²³⁾. Do kraje byl posléze vyslán k zabránění nepřátelskému vpádu ještě pluk generála Puchheima, ale přesto nedokázal zastavit plenění východních Čech Švédy, kteří pod vedením českého emi-granta generálmajora Fridricha Sobětického ze Sobětic²⁴⁾ dobyli 17. června 1639 strategicky významný Hradec Králové, odkud dále podnikali loupeži-vé výpady do okolí. Vzhledem k tomu, že císařské jednotky vyklidily pole, bylo jen otázkou času, kdy se objeví také v Litomyšli. Došlo k tomu v poled-ne na sv. Václava, 28. září 1639, kdy k městu směrem od Chocně přitáhli dragouni, rejtaři a mušketyři generálmajora Adama Pfuela o celkovém po-čtu 4000 mužů²⁵⁾. Když se o blížícím se nepříteli dozvěděli císařští vojáci, kteří byli ve městě posádkou, rychle Litomyšl opustili a stáhli se na Moravu. Švédové se zastavili na návrší Hlavňov nad městem a poté, co zjistili, že císařští odešli, postoupili na předměstí Lány, Zahájí a tzv. České předměstí, kde začali loupit a jímat dobytek. Jejich velitel poslal do města svého truba-če s vyřízením od generálmajora Pfuela, aby radní složili výpalné v částce 3000 tolarů za město a 16 000 za panství. Konšelé požadovali tři dny na rozmyšlenou, neboť tajně (ale bláhově) doufali, že se jim dostane od neda-lekých císařských oddílů pomoci. Po šesti a půl hodinách došla Švédům trpělivost a vypálili pro výstrahu na předměstí šest stodol a dva dvory a chystali se s připravenými loučemi se smolou i k vypálení celého města. Na

nátlak měšťanů, zejména prý kvůli ženskému a dětskému pláči, se konšelé rozhodli se Švédy vyjednávat. Dali jim však pouze 300 tolarů, a proto si Švédové s sebou odvedli do zajetí tři členy městské rady (což byla jejich obvyklá praxe i v jiných městech)²⁶⁾, a to purkmistra Jana Práška, radního Václava Štemberského a rychtáře Bartoloměje Svobodu z Unhoště. Skupinka šesti vojáků spolu s trubačem však stejně do města vnikla a pobrala v zámku i ve městě 45 koní, z nichž šest patřilo důstojníku císařského vojska Heřmanu Maxmiliánu Solcovi, který se zde údajně léčil ze zranění z boje právě proti Švédům. Škoda z toho dne byla podle Jelínka odhadována na 60 000 kop grošů, tedy zhruba 30 000 tolarů²⁷⁾.

Hradecké zajetí litomyšlských konšelů

Osudy tří zajatých litomyšlských radních barvitým způsobem přibližuje zajímavý pramenný materiál, sestávající z 24 dopisů, které Jan Prášek, Václav Štemberský a Bartoloměj Svoboda posílali v období od 6. října 1639 až do 17. února 1640 z Hradce Králové, místa své internace, svým kolegům, členům městské rady v Litomyšli²⁸⁾. Dopisy mají poměrně konstantní formu (jejich délka je obvykle jeden až dva listy a jsou až na jediný psány česky) a také co do obsahu jsou si dosti podobné – radní se v nich opakovanými prosbami snaží pohnout litomyšlské konšely k tomu, aby je vyplatili ze zajetí, přičemž pohnuté líčí podmínky, za kterých jsou v Hradci vězněni.

Z prvních říjnových dopisů vyplývá, že zpočátku bylo jejich vězení relativně mírné; podrobný popis místa jejich internace sice v dopisech chybí, ale z dílčích náznaků lze soudit, že se jednalo nejspíše o některý z měšťanských domů, ve kterém byl radním vyčleněn „*kvartýr*“ (pochopitelně na náklady majitele domu, který se o ně musel starat), jenž byl sice u dveří strážný, ale jinak byla radním ponechána volnost pohybu. Mírné zacházení se zajatci nepochybně souviselo s očekáváním vězňatelů, že litomyšlští konšelé brzy přijedou sjednat „*akkord*“, tedy dohodu o vyplacení výpalného, a tím i vysvobodit své tři kolegy, kteří byli do Hradce vzati jako živá záruka budoucí platby. V prvních dopisech tak kromě zdůrazňování, že konšelé by měli pro jednání s generálmajorem Pfuelem vyslat někoho, kdo umí dobře německy, zaznívají ze strany zajatých radních pouze obavy z toho, že mají být údajně posláni někam jinam (generálmajor jim prý hrozí odesláním „*do kurfiřtských zemí*“, tedy nejspíše do Saska či Falce), z čehož by měli vzhledem ke svému věku („*jsouce léty sešlí*“) dozajista smrt. Jelikož však vyslanci ani peníze stále nepřicházejí, generálmajor začíná v průběhu října ztrácet trpělivost a stupňuje své výhrůžky vůči zajatcům i vůči městu. Čtrnáct dní po zajetí tak očividně vystrašení radní píší, že k nim v jednu hodinu v noci přišel sekretář pana generálmajora se vzkazem určeným konšelům v Litomyšli, že navzdory tomu, „*že my ještě až posavad v žádném těžkém vězení nezůstáváme*“, tak „*že generála majora sprostě za nos vodíte, pročež se hrozným závazkem zavázal – jestliže do toho dne sobotního s ním na místě obce i na místě poddaných obecních akkordu jistého neučiníte a k němu že žádný vyslán nebude, že nás již do vězení takového chce dáti, abychom třebaš ihned pozcepeněti měli.*“ Současně hrozí vysláním dragounů

do Litomyšle, kteří mají město exemplárně potrestat: „*aby tak a nejinak učinili, na žádnou prosbu ani pláč aby nic nedbali, nýbrž dobytek předně všecken napařád pobrali a potom s městem jak se díti má aneb díti bude, o tom nám tak dalece zjeveno není, ale srozumíváme a naslejšáme, že by toho příkladu ve vsi český zemi s těžkostí našli*“²⁹⁾.

Je otázkou, do jaké míry bylo prodlévání ze strany litomyšlských konšelů vedeno taktickým záměrem prodlužovat vyjednávání s vidinou snížení požadované sumy či dokonce obratu válečné situace a vypuzení nepřátelských vojsk, a do jaké míry bylo zapříčiněno skutečnou platební neschopností města a panství. Původně požadovaná suma (3000 tolarů výpalné za město a 16 000 za celé panství) nebyla sice ve srovnání s některými jinými městy, postiženými švédskými výpady, nikterak „rekordní“ – například v Litoměřicích údajně žádali vojáci generála Banéra ve stejném období od města 35 860 zlatých (tedy zhruba 26 000 tolarů)³⁰⁾ – ale i tak se jednalo o nehorázně vysokou částku, kterou konšelé nejspíš nebyli schopni okamžitě sehnat³¹⁾.

Zajatým radním proto nezbývalo nic jiného než snažit se na jedné straně úpěnlivými prosbami a nářky nad vlastním osudem pohnout své spoluměšťany k činnosti a zaslání alespoň drobnějších záloh, které by mohly hněv generálmajora Pfucla utlumit, na druhé straně vynakládat veškerý diplomatický um na to, aby se pokusili udržet své vězňatele v přesvědčení, že věci se řeší a peníze co nevidět dorazí, a přitom smlouvat s generálmajorem o snížení výpalného³²⁾. Z německy psaného dopisu ze 31. října 1639 vyplývá, že se skutečně dohodli na snížení sumy na částku 1000 tolarů za město a 10 000 za panství, avšak v prosinci už Pfuel opět požadoval 16 000, a když se ho radní pokusili upomenout, že z jeho vlastního příkazu napsali do Litomyšle o nižší částku, „*nechtěl se na to pamatovati a s hněvem od nás odešel*“³³⁾.

Je možné, že opětovné zvýšení výkupného mělo být formou trestu za to, že peníze z Litomyšle stále nepřicházely, a to navzdory výrazném zostření vazby rukojmích, ke kterému došlo ve čtvrtém týdnu jejich zajetí, jak informuje dopis z 25. října: „*A dosti dlouho jsme odbejvali, až již k tomu přišlo, že neboží lidé jako psi jsme dnešního dne za nohy i za ruce ukováni; dále nevíme, jak s námi nebohými lidmi dále bude, pán Bůh rač nás nadále opatrovati*“³⁴⁾. V okovech potom zůstali radní až do konce své hradecké internace, tedy téměř čtyři měsíce (!), přičemž na přechodnou dobu jim byla pouta stažena tak, že „*uboží lidé musili jsme 4 dny ve dne v noci na lavici seděti, ani spáti, jenom tak na stěně anebo na stole hlavu položit, a tak nám nohy již zateklý byly, že jsme ani stát nemohli*“³⁵⁾. Řetězy, kterými byli radní připoutáni k sobě navzájem, jim evidentně nepůsobily pouze fyzické bolesti, ale i jiné obtíže, jak plachtivě popisují v dopise datovaném 11. listopadu 1639: „*Můžete nám páni opravdu tomu věřiti, že nohy i ruce naše o tom dobře vědí, a nadto výše to nás již nejvíce bolí, kdy za potřebami našimi všickni tři dolů jíti musíme. Tu kde před domem našeho hospodáře na nás jako na blázny hledí; někteří nás litují a někteří se nám smějí*“³⁶⁾. Kvůli okovům se prý nemohou ani pořádně převléci, „*takže už nás pomalu vsi dobře užirají*“³⁷⁾.

Protože ani tato tvrdá až surová opatření, znepříjemňující radním již tak nevítaný hradecký pobyt, nevedla z pohledu generálmajora Pfucla ke kýženému cíli, své výhrůžky dále stupňuje. Přes svého sekretáře, který s vězni nejčastěji komunikuje, začátkem prosince vzkazuje, „*že nám dosti dlouho tou věcí*

hrozil, a nic platno nebylo, a my že v teplé seknici sedíme, pročez že s námi tak začítí musí, nic jináč než jako pohan“, a že nechá nebohé radní vsadit do věže, kde, jak se obávají, by byli vydáni napospas „*hrozné zimě a smradu*“ a našli by tak jistou smrt³⁸⁾. V tomtéž dopise se radní zmiňují o další výhrůžce, kterou jim generálmajor adresoval, a sice „*že nás kdesi chce odeslati, tam lidé jsou, oni se koček jísti učili, že se též tam tomu učiti musíme*“³⁹⁾. Je zřejmé, že stejně jako v případech opakovaných hrozeb na adresu města a panství, kam se prý již chystají tu rejtaři, tu dragouni, ani v případech citovaných výhrůžek radním není vůbec jisté, nakolik je generálmajor myslel skutečně vážně – spíše se zdá, že šlo z jeho strany o formu psychologického nátlaku, od kterého si sliboval urychlení vyjednávání. Faktem je, že rukojmí se snažili obstarat alespoň zálohu, která by jim, jak věřili (a jak byli ze strany švédských důstojníků také ujišťováni) pomohla k sejmutí okovů a opětovnému zmírnění vazby. V listu z 10. prosince 1639 tak zajatci s ulehčením kvitují skutečnost, že bylo dodáno alespoň 200 tolarů; další stovku se pokoušel vypůjčit Jiřík Andrlé (litomyšlský obecní starší, plnil funkci spojky mezi Litomyšlí a Hradcem Králové) od hradeckých pekařů, ale bez úspěchu.

Nebyly to však jen peníze, které museli radní pro své vězňatele shánět. V korespondenci často zmiňují žádosti švédských důstojníků, kteří se s jejich pomocí snaží objednat si z Litomyšle nějaké zboží. Důstojníci přitom nejednou výslovně prohlašují, že za dodané věci rádi zaplatí, případně že by hodnota těchto věcí mohla být odečtena z požadované výplatní sumy. Zajatci každopádně úpěnlivě žádají litomyšlské konšely, aby se snažili reprodukováním žádostem vyhovět, nepochybně zejména proto, že doufají v přímluvu těchto důstojníků u generála a záruku dobrého zacházení se svými osobami. Mezi žádostmi se nejčastěji objevuje víno. Jeden žádá „*dobryho truňku vína, asi jedno vědro (56,6 litru) starýho a jedno vědro mladýho*“⁴⁰⁾, jiný „*pro svou paní půl vědra mladýho vína*“⁴¹⁾, další „*aby aspoň jedno vědro obzvláštně něčeho dobrého, potom více pro oficíry aby šest věder; kdyby třebaš na trakařích posláno bylo*“⁴²⁾. Oblíbeným artiklem, který důstojníci požadují, jsou dále liščí kožešiny a také pstruzi. Zajímavé chutě má sám generálmajor Pfuel. V dopise z 25. listopadu 1639 oznamují, že na ně „*doptání učinil, taký-li u nás v Litomyšli víno suchý*“, které prý oni „*obyčejně i s kořenem řezávají a potom je v pokojích svých včítávají*“. Odpověděli, že vinohrad v Litomyšli není, a tak se ptal, jak daleko je odtud do Moravy; když mu odvětili, že do Brna je 10 mil (tj. asi 110 kilometrů), tak chtěl, aby z Litomyšle pro to víno něčoho poslali. Také by rád nějaké sušené ovoce – asi věrtel (23,3 litru) třešní a višní – a dokonce i nějaké ptáky, o které prý radní již několikrát žádal⁴³⁾. Zdá se nicméně, že tak jako s výkupným, tak ani s vyřizováním těchto žádostí litomyšlských konšelů nijak zvlášť nespěchali, neboť mnohé žádosti se opakují v několika dopisech po sobě.

Protahující se doba pobytu v zajetí, řetězy zostřená vazba a nepochybně i nastupující zima se začaly čím dál více odrážet v obsahu korespondence, ve které zhruba od prosince přibývá osobnější a vyčítavější tón. Rukojmí v dopisech kritizují neochotu svých litomyšlských kolegů vyplatit je ze zajetí a obviňují je, že na ně nemyslí a dostatečně se o jejich vysvobození nesna-

ží, navzdory popisovanému utrpení, které musejí v zastoupení a pro dobro města i celého panství zakoušet. V dopise z 3. prosince si stěžují že „na mnohé a časté naše psaní žádné místné odpovědi dostati jsme nemohli a nemůžeme, nýbrž než toliko to, že jejich Milost ráčí se o to starati, abychom toho arestu zbaveni býti mohli“, ovšem výsledek se stále nedostavuje. Radní se cítí zapomenuti a s hořkou ironií konstatují, že „jest tomu snadný rozum, že každý svého štěstí tam doma spokojen užívá“⁴⁴), a citují „věrnou pravdu“, že „koho střevíc nehněte, že ten taky nemá co naříkat“⁴⁵). Zatímco oni sami se musejí s okovy na nohou krčit v koutě své světnice, nemajíce si pomalu už ani čím zatopit, Litomyšlští si užívají svobody a pohodlí: „jsouce vy tam při pokoji, majíce dobrý truňk vína, jdete kde chcete; když domů spokojeni přijdete, aspoň ten kus chleba sníte a na odpočnutí, když se vám líbí, můžete jíti“⁴⁶). Zajatci si také stěžují na to, že jim není posíláno dost peněz ani na pokrytí jejich každodenních potřeb: „...a co se outraty týče, že nás tak pěti neb šesti rejnskými vřdycky odbejváte...“⁴⁷), navzdory tomu, jaká je podle rukojmích v Hradci dražota. Radní si tak si musejí obstarávat obživu skrze místní „dobré lidi“, vůči kterým mají kvůli tomu dluhy. Mezi nimi zmiňují opakovaně jistého Duchoslava: „kdyby jeho nebylo, že nám na onen čas kolikrát dukátů [...] zapůjčil, my bychom než do toho dne kus masa košťovati nemohli“. Dalším, kdo radním nezištně pomáhá, je jejich kuchařka: „A co se týče kuchařky naší, ta nám chudina až posavad jísti strojí, na nás pere, a až posavad jí za to nic dáno není“. Značné dluhy, zejména za pivo a za víno, mají zajatci také vůči svému hospodáři, kterému už také podle radních začátkem února dochází trpělivost a odmítá je dále na dluh vyživovat.

Naštěstí už toho nebylo příliš potřeba, protože radní se zanedlouho přece jen dočkali osvobození. V posledním dochovaném dopise, datovaném 17. února 1640, stačí ještě zopakovat nářky a výtky na adresu litomyšlských konšelů, ale zároveň oznamují, že se již v okolí objevují císařské oddíly. Byly to nejspíše předvoje armády arciknížete Leopolda Viléma a generála Otta-via Piccolominiho, která v průběhu února vypudila Švédy z velké části východních Čech a dne 20. února 1640 dobyla zpět Hradec Králové⁴⁸), takže radní se mohli konečně navrátit domů.

Těžko objektivně posoudit, do jaké míry zanechal půlroční pobyt ve švédském zajetí stopy na jejich zdraví, ale jisté je, že si činnosti v městské radě, kam byli znovu začlenění, příliš dlouho neužili. Jan Prášek umírá 10. září 1642, Václav Štemberský roku 1645; jen Bartoloměj Svoboda je v městské radě připomínán ještě k roku 1648 (datum úmrtí známo není).

Závěrečná léta války a opakované návštěvy Švédů

Šťastné zakončení hradeckého dobrodružství litomyšlských radních bohužel zdaleka nepředznamenávalo konec válečných útrap obyvatel Litomyšle. Do vestfálského míru chybělo ještě dlouhých osm let, během nichž byly panství i město postiženy častými průchody armád, kvartýrováním císařských vojáků, kteří zatěžovali panství nadměrnými kontribucemi⁴⁹), ale i několikerymi loupežnými „návštěvami“ Švédů, při nichž se dokonce několikrát opakovala situace se zajetím litomyšlských radních. Vojska generála Banéra byla sice na jaře 1640 z Čech vytlačena, ale úspěch to byl pouze

dočasný a nepřítel svými výpady stále ohrožoval zejména příhraniční oblasti. Do Litomyšle zavítali v letech 1641–1642 Švédové nejméně čtyřikrát⁵⁰⁾, z toho jednou vyrabovali panské dvory (perněstejný, oujezdský, vlkovský a tISOVSKÝ), kde vymlátili obilí, odvezli pryč zrnO a ještě pobrali 300 korců (tj. asi 27 000 litrů) chmele⁵¹⁾.

Aktivita švédských jednotek a spolu s ní i nebezpečí pro město a panství výrazně vzrostly v polovině roku 1642, kdy zahájil svou ofenzívu na Moravě nový vrchní velitel švédských vojsk generál Lennart Torstensson, hrabě z Ortala, který nahradil zesnulého generála Banéra. Tento mimořádně schopný vojevůdce a organizátor se brzy stal postrachem habsburských vojsk, která mu nebyla schopna klást odpor. Proto mohl již 15. června 1642 dobýt Olomouc, která se stala až do konce války hlavním švédským opěrným táborem v zemi a základnou pro četné výpady švédských jednotek do okolí. Při jednom z nich, konkrétně 26. ledna 1643, přijeli v počtu 200 jezdců také do Litomyšle, čtyři hodiny loupili, pobrané věci naložili na vozy a odvezli zpátky. Kromě toho vzali jako rukojmí měšťana Josefa Kramáře, kterého představitelé města 31. ledna blíže nespecifikovanou částkou vyplatili⁵²⁾. Na dalších několik měsíců si panství od Švédů oddychlo, ale o to větší zmatek způsobilo, když 14. června 1643 po klekání náhle obsadilo zámek 400 jezdců přibývajících do města od Chrudimi. Nato 15. června ráno přitáhl do Litomyšle s celou osmnáctitisícovou armádou sám polní maršál Torstensson, když cestou stačil vypálit panský dvůr v TISOVÉ⁵³⁾. Představitelé města ve snaze ochránit obyvatele od pohromy dali Torstenssonovi na přivítanou 1500 tolarů a žádali ho, aby bylo vojsko rozloženo na předměstí a v okolních vesnicích a aby byly stráží obsazeny kostely farní a špitálský, ve kterých měli Litomyští uloženy cenné věci. Torstensson jim vyhověl, nechal ve městě jen svou osobní gardu a ubytoval se na zámku. Vojáci se prý ve dne chovali slušně, ale v noci prohledávali s pochodněmi domy a brali zboží, hlavně plátna a sukna, které naložili na 500 vozů (!) a ráno 16. června odtáhli k Olomouci. Jen důstojník Jordán se tu se svým oddílem zdržel a teprve v poledne, když dostal 2000 tolarů, odtáhl také⁵⁴⁾. Za Torstenssonem postupoval váhavě vrchní velitel habsburských ozbrojených sil generál Matyáš Gallas a v červenci rovněž prošel Litomyšlí. Pohromy léta dovršil ještě 31. srpna 1643 vpád 300 švédských jezdců generálmajora Wrangela od Lanškrouna, kteří vyloupili předměstí, rozsekali vrata v horní bráně, dostali se do města a čtyři konšele (Pavla Housenku, Jana Housenku, Jakuba Vacháče a Daniela Perníkáře) vzali s sebou do Lanškrouna, kde je zavřeli v radním domě a pustili je až poté, co je měšťané vyplatili 2000 tolarů⁵⁵⁾. Zmíněné průtahy zanechaly na panství takové škody, že si radní vyžádali jejich oficiální vyčíslení⁵⁶⁾.

Torstensson byl sice koncem roku 1643 z Moravy náhle odvolán, protože Švédům hrozila válka s Dánskem, přiklonivším se na stranu Habsburků, avšak koncem ledna 1645 byl již zase zpátky na Moravě a 6. března těžce zdecimoval císařskou armádu v bitvě u Jankova, po níž se jal obléhat Brno. Mezitím už části jeho armády kořistily po krajích a nutily města k zaplacení

vysokých částek. 28. března 1645 se usadilo na dva tisíce Švédů v Moravské Třebové, odkud jejich velitel nařídil okolním městům a vesnicím, aby k němu vyslali své zástupce kvůli sjednání výplaty. Litomyšl musela poslat 800 tolarů a za dva dny dalších 1200, které pro změnu vyžadovala švédská posádka v Uničově⁵⁷). Odtud také 29. dubna 1645 přitáhlo 1200 švédských jezdců až do Litomyšle. Ve městě ale zůstalo jen něco málo vojska a vyšší důstojníci, ostatní se odebrali do Nových Hradů, kde vyloupili zámek a kořist odvezli na 600 trakačích do Litomyšle. Zde přenocovali a pokračovali v loupění. Na zámku pobrali 500 korců obilí a 15 koní, nadto dostali ještě 800 tolarů výplaty a odtáhli zpět do Uničova a Olomouce⁵⁸). Týden nato, 7. června 1645 švédští důstojníci Karel Magnus a Jan Fryc přichvátali se svými oddíly do Poličky, kde zůstali tři neděle a vydrancovali město i okolí. Z Litomyšle si vynutili 800 tolarů a čtyři koně, navíc městu nařídili posílat každý měsíc, dokud budou jejich vojska na Moravě, výpalné ve výši 600 tolarů. Nato se zoufalí měšťané obrátili na Torstenssona a žádali ho o ochranu před těmito oddíly. Torstensson prosbě litomyšlských měšťanů vyhověl a poslal jim 14. května 1645 ochranný list, zakazující vojákům páchnání násilností⁵⁹).

Heroický odpor obránců Brna a současně mírová dohoda císaře s dosavadním švédským spojencem Františkem Rákoczim znemožnily Torstenssonovi město dobýt, takže maršál musel koncem srpna 1645 od Brna odtáhnout a na podzim české země definitivně opustit. Cesta, kterou k tomu zvolil, vedla naneštěstí pro obyvatele Litomyšle opět přes jejich město. První vlna Švédů přitáhla do Litomyšle v síle 2000 jezdců a dvou pluků pěších (tj. 4000–6000 osob) přes Poličku. Důstojníci se usadili v zámku, ostatní ve městě a na předměstí. Bylo jim vyplaceno 1000 tolarů, ale dalších 1800, které vyžadovali, už dostat nemohli, a proto vzali do zajetí dva radní, knihtiskaře Matouše Březinu a Jana Braunera. Ti byli 19. října ve Vysokém Mýtě vyplaceni. 20. října 1645 do města vtáhl Torstensson s celou armádou, opět se ubytoval na zámku, ale drancovat zakázal. To však nebylo respektováno na předměstí a ve vesnicích, které utrpěly velkou škodu⁶⁰).

Ani Torstenssonův ústup z českého území však neznamenal, že by panství mělo od Švédů pokoj. Jednotky generálů Königsmarka, Wittenberga a Wrangela (Torstenssonova nástupce ve funkci nejvyššího velitele švédských ozbrojených sil) nadále držely důležité opěrné body jako Olomouc, Uničov či Jihlavu a neustálými výpady ohrožovaly obyvatelstvo. Generál Wittenberg vpadl do Čech v září 1646, poplenil Čáslavsko a Chrudimsko a než byl maršállajtnantem Montecuccollim vytlačen, stačili jeho vojáci dvakrát ohrozit i Litomyšl. 11. listopadu 1646 si vyzvedla stovka jezdců 800 tolarů a 23. listopadu si pouhých 24 jezdců vynutilo 500 tolarů a ještě stihli naložit vozy potravin, které odvezli zpět do Kutné Hory⁶¹). Na počátku roku 1647 vpadli Švédové do Litomyšle znovu, tentokrát od Olomouce, a způsobili značné škody, jak píše 1. února 1647 hejtman Talácko českým místodržícím. Žádá je, aby byla Moravská Třebová obsazena vojskem, aby se vpádům zabránilo⁶²). V letech 1647–1648 byla Litomyšl ohrožována opět švédskou posádkou z Uničova. 21. prosince 1647 vyžadovali prý po Lito-

myšli částku 5000 tolarů, což se podařilo měšťanům usmlouvat na 3000⁶³). 23. března 1648 si piarističtí představitelé vyžádali od velitele uničovské posádky ochranný list, aby při případném dalším vpádu nepřišli o nábytek jako v roce 1643, což dokazuje, že možnost případné švédské návštěvy byla i v těchto posledních měsících války dosti reálná. Dokonce ještě po vestfálském míru, 27. listopadu 1648 vymáhali prý Švédové berní 5000 tolarů, kterou jim Litomyšl byla nucena do Uničova poslat (spolu se 144 zlatými jako pokutou za prodlení)⁶⁴). Teprve poté, co Švédové opustili Olomouc (což bylo až 27. července 1650), se mohli obyvatelé Litomyšlska definitivně přestat obávat dalších nájezdů a drancování.

Závěr: důsledky třicetileté války pro litomyšlské panství
Třicetiletá válka neměla jednoznačného vítěze, zato poražený byl jistý: byli jím poddaní ve všech státech, na jejichž území se konflikt odehrával. Tyto oblasti zaznamenaly nejen značný úbytek v počtu obyvatel, ale také hospodářské oslabení, které se projevovalo ještě po mnoho desítek let. V Čechách se v důsledku války a přidružených katastrof (hlad, epidemie) snížil stav obyvatel ze zhruba 1 700 000 na méně než 1 000 000, tedy asi o polovinu⁶⁵); některé části říšského území přitom zaznamenaly až dvoutřetinové populační ztráty⁶⁶). Jak v tomto ohledu vypadala populační situace na Litomyšlsku?

Na litomyšlském panství (míněno zámecké) bylo v roce 1610 podle urbáře hejtmana Marka Lanškrounského evidováno 2144 osedlých (z toho ve městě 415). K 12. únoru 1648 činí jejich počet 1788⁶⁷). Pustých gruntů bylo tedy 356 (= 16,6 %). Na vesnicích je přitom udáván počet pustých hospodářství 15,5 %, ve městě je o něco vyšší: 20,8 %⁶⁸). Ve srovnání s ostatními městy v okolí byla Litomyšl co do podílu pustých a rozbořených stavení ve městě zřejmě někde v dolní polovině; nižší měly na konci války pouze Svitavy (0–10 % poškození), zhruba stejný Lanškroun (10–20 %), o něco vyšší Vysoké Mýto, Česká Třebová (20–30 %) a podstatně vyšší Polička (40–50 %). Přitom se lze domnívat, že počet pustých domů v Litomyšli není dán jen soustavným plundrováním, ale odráží ještě následky ničivého požáru z roku 1635.

Pokud jde o hospodářskou situaci, na konci roku 1645 dlužilo panství na berních 4162 zlatých (tj. zhruba 3100 tolarů), na odvodech pro armádu 8917 zlatých. Do 17. března 1647 sice přibylo 10 139 zlatých nedoplatků Lagronskému regimentu, ale od tohoto bodu se začala výše dluhů rychle zmenšovat. Zásahu na tom měl nepochybně nový majitel panství, kterým byl po smrti Frebonie z Pernštejna 7. února 1646 její synovec kníže Václav Eusebius z Lobkovic, polní maršálek, rytíř Zlatého rouna a od roku 1646 vrchní velitel říšské armády. Lobkovicovo vysoké postavení tak zajišťovalo, že si kníže dovedl uchránit panství od přílišného zatěžování vojáky⁶⁹). Tento fakt spolu s promíjením části dluhů, které si Lobkovic dohodl s veliteli jednotlivých oddílů, vedl k tomu, že k 5. květnu 1649 činily nedoplatky císařské armádě pouze 566 zlatých⁷⁰). Nedoplatky poddaných vrchnosti, jež v době smrti Frebonie činily 12 158 zlatých a na obilí 8728 korců, se za čtyři roky snížily na

5363 zlatých a 2571 korců obilí⁷¹). V porovnání s přímo astronomickými dluhy některých českých měst, jako byla Mladá Boleslav (s dluhem 810 718 zlatých), Litoměřice (864 438 zlatých), Písek (661 724 zlatých) nebo Most (neověřitelných 2 292 906 zlatých), které zatěžovaly jejich rozpočty až do konce 17. století⁷²), je zřejmé, že Litomyšl vyšla po finanční stránce z války ještě relativně lacino.

Významný podíl na tomto faktu měla nepochybně vrchnost. Ta sice nemohla uchránit poddaného od poměrně častých průtahů armád (k čemuž byla Litomyšl pro své umístění na jedné z nejdůležitějších komunikačních tepen v království předurčena), ani od vpádů nepřátelských vojsk, ale byla nezřídka schopna zmírnit zátěž, kterou představovalo kvartýrování císařských jednotek. Nejprve to byla Polyxena, která si díky pozici své a svého manžela, nejvyššího zemského kancléře, mohla vymoci pro panství určitá privilegia. Zatímco její nástupce Vratislav Eusebius po krátkou dobu svého správcovství (1627–1631) zřejmě v důsledku svého vytížení u armády příliš mnoho energie na nějakou zvláštní ochranu Litomyšle nevydával (v té době ovšem také bylo v kraji zřejmě o něco klidněji), Frebonie z Pernštejna, ačkoli se do historie panství zapsala především svojí rekatolizační činností, se na obranu svých poddaných před zvůlí císařských vojáků a vyběračů vojenských daní několikrát postavila, byť s různým výsledkem⁷³). Zcela nejspolehlivějšího ochránce (tedy alespoň pokud jde o majetky a životy) pak měli Litomyští v osobě knížete Václava Eusebia z Lobkovic, který zřejmě dovedl ochránit panství od přetěžování vojáky ještě lépe než kdysi Polyxena, a to v době intenzivních operací proti švédským vojskům na českém území. I když několikanásobným loupežným přepadením a vybírání výpalného ze strany Švédů nezabránil (neměl ani jak), mohl v době, kdy celá země byla již totálně zruinovaná, díky svému postavení pomoci Litomyšli k částečnému ozdravování z následků minulých desetiletí.

Na základě výše uvedených faktů tak lze nejen souhlasit s názorem Josefa Křivky, že „*situace litomyšlského panství byla na konci třicetileté války mnohem lepší, než tomu bylo na značné části ostatních statků v Čechách*“⁷⁴), ale i doplnit, že během let 1618–1648 se válečné běsnění pravděpodobně dotklo Litomyšle s relativně menší intenzitou, než jakou zakoušely jiné části království. Důležité je zde nicméně ono slůvko „relativně“. Je jistě pochopitelné, že ve srovnání například s masakrem Magdeburku, kterého se dopustili císařští vojáci generála Tillyho a při kterém bylo v jediném dni, 20. května 1631, povražděno a umučeno na 30 000 lidí⁷⁵), může vynívat líčení válečných útrap obyvatel Litomyšle poněkud pateticky. Srovnávání míry utrpení však není příliš užitečné; bere totiž na sebe různé podoby, jež často nelze zachytit ve strohých statistikách. Není třeba výčtů válečných škod, abychom si uvědomili, že zejména v pozdějších fázích třicetileté války byli lidé prakticky permanentně vystaveni nedostatku základních materiálních potřeb, žili v neustálé nejistotě a strachu z příchodu vojsk (ať té či oné strany) a s tím spojeného drancování, plenění, okrádání, jímání do zajetí, znásilňování a mordování. „*Nouze, hlad a zabíjení – to byl každodenní život lidí z vesnic, městeček a měst střední Evropy*“, shrnuje Radek Fukala

nejběžnější situace, se kterými se obyčejní lidé v průběhu třicetileté války setkávali⁷⁶⁾. A jsou to zejména osobní, biografické dokumenty, jako třeba právě výše rozebírané dopisy litomyšlských radních ze švédského zajetí, které nám pomáhají nahlédnout zblízka do tváře těchto hrůz a vcítit se do role těch, kdo byli nuceni se s nimi vyrovnávat – a není pochyb o tom, že tón těchto dopisů takovou empatii i přes (zdánlivou) propast tří a půl století velmi dobře umožňuje. Pokud tedy naznačujeme, že obyvatelé Litomyšle a okolí se měli za války o něco lépe než leckde jinde, znamená to pouze, že intervaly mezi jednotlivými pohromami, které je postihovaly, byly snad ve srovnání s jinými oblastmi o něco delší a umožňovaly jim tak nasbírat více sil na to, aby se jim podařilo tuto krutou dobu přežít.

P o z n á m k y

- 1) J. KŘIVKA, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů (Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16.–17. stol.)*, Praha 1959, s. 79. Jak autor uvádí, podle urbáře hejtmána Marka Lanškrounského z roku 1610 mělo panství 2144 osedlých (tj. asi 11 000–13 000 osob) a mezi šlechtickými velkostatkami bylo tímto počtem na třetím místě v Čechách.
- 2) Tak lze usuzovat z dopisu odeslaného v říjnu 1619 direktory z Prahy hejtmánovi stavovského vojska Janu Jiřímu Semblingovi, ve kterém mu nařizují, aby dal přepravit dělové koule skladované v Litomyšli do Kladska (PRAMENY K DĚJINÁM TŘICETILETÉ VÁLKY: REGESTA FONDU MILITARE ARCHIVU MINISTERSTVA VNITRA ČSR V PRAZE, díl III., 1618–1625, ed. V. Líva, Praha 1951 (dále jen RFM), s. 578).
- 3) F. JELÍNEK, *Historie města Litomyšle*, díl II., Litomyšl 1845, s. 153.
- 4) Hůře než Hájek tehdy dopadl starý farář v Litrbáších (dnes obec Čistá) Pankrác Scribo, jehož lůza 12. června 1619 zavraždila a vyloupila tamní faru. Městská rada po těchto událostech požádala direktory o ochranu (M. SKŘIVÁNEK, *K náboženským dějinám východočeského města v 15. až 18. století*, in: *Česká města v 16.–18. století*, Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990, Praha 1991, s. 184).
- 5) Z dislokace vojska v Hradeckém a Chrudimském kraji k 5. prosinci 1620 můžeme zřetelně vidět, že Litomyšl byla zatížena větším počtem vojáků než okolní panství (RFM, díl III., 1618–1625, s. 245).
- 6) RFM, díl III., 1618–1625, s. 419.
- 7) RFM, díl III., 1618–1625, s. 431.
- 8) RFM, díl III., 1618–1625, s. 434.
- 9) RFM, díl III., 1618–1625, s. 598.
- 10) V dopise ze dne 28. července 1626 Lichtenštejn nařizuje hejtmánům Chrudimského kraje, aby podrobili přísnému výslechu čtyři vojáky zadržené v Litomyšli – bližší okolnosti neudány (RFM, díl IV., 1626–1635, s. 52).
- 11) RFM, díl IV., 1626–1635, s. 7.
- 12) RFM, díl IV., 1626–1635, s. 65.
- 13) RFM, díl IV., 1626–1635, s. 91.
- 14) M. SKŘIVÁNEK, *Hospodářství města Litomyšle od konce třicetileté války do třetí čtvrtiny XVIII. století (–1835)*, Státní oblastní archiv Zámorsk – Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli (dále jen SOkA Svitavy), Sběrka vědeckých a literárních rukopisů, sign. R 198 (strojopis), Litomyšl 1981.
- 15) RFM, díl IV., 1626–1635, s. 337–338.

- 16) Soupis průchodů, kvartýrování a fedrování vojenských jednotek zaznamenal na žádost městské rady Arnošt Čeněk Bořek Poličanský z Poličan a z Velehrádku, který zde uvádí, kolik zlatých, korců žita a ovsu či liber masa si jednotlivé durchcuky a kvartýrování vyžádaly. Za rok 1632 činily finanční výdaje městského panství 2027 zlatých a 31 krejcarů; v roce 1633 to bylo také přes 2000 zlatých. Na tři kompanie rejtarů ložirujících na panství v zimních kvartýrech od 24. prosince 1633 do 6. května 1634 bylo vynaloženo 242 zlatých (SOka Svitavy, fond Archiv města Litomyšl (dále jen AML), oddělení Ic, inv. č. 428).
- 17) RFM, díl IV., 1626–1635, s. 396.
- 18) Podle F. JELÍNEK, *cit. dílo*, s. 167–168.
- 19) RFM, díl IV., 1626–1635, s. 413.
- 20) RFM, díl IV., 1626–1635, s. 419.
- 21) Tak soudí např. Radek Fukala, podle něž si Banér vysloužil mezi prostým obyvatelstvem přezdívku „žhář a palič ukrutný“ (R. FUKALA, *Sen o odplatě: dramata třicetileté války*, Praha 2005, s. 286).
- 22) Například v Českém Brodě proběhlo „vysvobození evangeliků“ švédskými sbory tak důkladně, že město zůstalo až do roku 1648 neobydlené (R. FUKALA, *cit. dílo*, s. 280).
- 23) RFM, díl V., 1636–1639, s. 361.
- 24) Tento šlechtic se někdy v pramenech také vyskytuje pod jménem Čabelický (R. FUKALA, *cit. dílo*, s. 282).
- 25) Reprodukováno podle Jelínka (F. JELÍNEK, *cit. dílo*, s. 169–172) a také podle autentické zprávy Heřmana Maxmiliána Solce, svobodného pána z Hejdeštorfu a Lindy (SOka Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 318). Oba se v popisu události víceméně shodují, je proto pravděpodobné, že Jelínek z této písemnosti čerpal.
- 26) Ve Vysokém Mýtě vzali Švédové do zajetí purkmistra a primase, kteří byli dva roky uvězněni ve Slezsku, odkud byli vyplaceni 4000 tolarů (R. FUKALA, *cit. dílo*, s. 281).
- 27) Plenění se v této době nevyhnula ani sousední města: Vysoké Mýto, Polička, Svitavy nebo Choceň. Choceňští radní například posílají 21. listopadu 1639 do Litomyšle list, ve kterém jim sdělují, že u nich též řádily partaje Švédů, a proto se usnesli, že každý občan má povinnost okamžitě ohlásit, když uvidí vojska nepřátel (SOka Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 433).
- 28) Korespondence je uložena v SOka Svitavy ve fondu AML, oddělení Ic, inv. č. 432.
- 29) SOka Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 4 ze 13. října 1639.
- 30) Podle <http://www.gjj.cz/CZ/baroko.php>, odkaz platný k 4. srpnu 2006. O dva roky později, v červnu 1942, dokonce vymohla švédská armáda generála Torstenssona na Olomouci výpalné v neuvěřitelné výši 150 000 tolarů (R. FUKALA, *cit. dílo*, s. 296).
- 31) O jak astronomickou částku se z hlediska tehdejších cenových relací jednalo, dosvědčuje například výše měsíční výplaty řadového žoldnéře, která činila 6 zlatých, tedy asi 4 toлары. Libra chleba se v té době prodávala za krejcar, tedy jednu devadesátinu tolaru (P. KLUČINA, *Třicetiletá válka, Obraz doby 1618–1648*, Praha – Litomyšl 2000, s. 69).
- 32) V tomto ohledu zajatí radní nespolehali jen na sebe, ale apelovali také na své kolegy v Litomyšli, aby se (mimo jiné) pokusili získat přímluvu u bývalého moravského pána a emigranta Zdeňka Hodice z Hodic, který se – v hodnosti generála – nyní vrátil s Banérovou armádou do Čech a v jeho službách se snažil domoci zpět konfiskovaných panství na Smiřicku a Opočensku (SOka Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 3 z 8. října 1639).
- 33) SOka Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 12 z 10. prosince 1639.
- 34) SOka Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 6 z 25. října 1639.
- 35) SOka Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 16 z 20. prosince 1639.
- 36) SOka Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 8 z 11. listopadu 1639.
- 37) SOka Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 10 z 25. listopadu 1639.

- 38) SOkA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 11 z 3. prosince 1639.
- 39) SOkA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 11 z 3. prosince 1639. Jakkoli generálova hrozba nejspíše nebyla myšlena vážně, po jídání koček a psů nebylo v poslední fázi třicetileté války nijak výjimečným jevem, zejména v německých oblastech, které byly válečným běsněním nejvíce zasaženy (R. FUKALA, *cit. dílo*, s. 362).
- 40) SOkA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 9 z 22. listopadu 1639.
- 41) SOkA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 27 z 31. října 1639.
- 42) SOkA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 18a (opis), 1639.
- 43) SOkA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 10 z 25. listopadu 1639.
- 44) SOkA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 15 z 15. prosince 1639.
- 45) SOkA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 20 z 21. ledna 1640.
- 46) SOkA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 22 z 8. února 1640.
- 47) SOkA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 432, dopis č. 22 z 8. února 1640.
- 48) R. FUKALA, *cit. dílo*, s. 288.
- 49) Přestože se majitelce panství Frebonii z Pernštejna dařilo – snad díky dobrým stykům s kurii a zejména kardinálem Harrachem, který podporoval právě probíhající výstavbu piaristické koleje v Litomyšli – chránit na začátku 40. let panství od kvartýrování, což vzbuzovalo nevoli hejtmánů okolních krajů (RFM, díl VI., 1640–1642, s. 366), koncem roku 1642 už se Litomyšsko pobytu císařských vojáků nevyhnulo. V dopise z 23. listopadu 1642 informuje císař Ferdinand III. arciknížete Leopolda Viléma, že si slečna Frebonie z Pernštejna stěžuje na hejtmany Chrudimského kraje, že uložili jejímu panství na tříměsíční zimní požitky čtyř kompanií tak vysoké kontribuce, že na jednoho poddaného připadne 18 a půl zlatých mimo obrok. Nadto si údajně kornet (nižší důstojník císařské jízdy) z regimentu generála Puchheima, který se na panství zdržuje pod zámkou salvy guardie (tj. vydržování za ochranu), dovoluje vymáhat 100 zlatých mimo viktualie. Císař, kterého Frebonie prosila o pomoc, nařizuje, aby proti kornetovi zakročila dvorská vojenská rada, arcikníže pak nechť zakáže vymáhat kontribuce, které jsou třikrát vyšší než ty, jež císař z království dostává. Vrchní komisař Chrudimského kraje Bubna píše 16. prosince 1642 českým místodržícím, že litomyšlské panství žádá o osvobození od ložirování, avšak připomíná, že by tím byla ostatní místa nadměru zatížena (RFM, díl VI., 1640–1642, s. 411). Chrudimský hejtmán Hynek Talácko z Ještětic dopisem místodržícím z 19. prosince energicky odmítá stížnost slečny Frebonie, že uložil jejímu panství příliš vysoké kontribuce. Postupoval prý podle početního stavu Gonzagova regimentu a v dohodě s předchozím velitelem Gersdorffem (RFM, díl VI., 1640–1642, s. 423–424). O vysvětlení příčin tohoto jednání žádá Talácka také 23. prosince arcikníže Leopold Vilém, který mu zároveň nařizuje, aby dal ihned zastavit vybírání tak vysoké kontribuce (RFM, díl VI., 1640–1642, s. 426). Talácko 2. ledna 1643 odpovídá, že se řídil pouze rozkazy velitele Gersdorfa a jeho nástupce Bubny, sám prý za nic nemůže; o kornetovi zdržujícím se na panství mu není nic známo (RFM, díl VII., 1643–1645, s. 12).
- 50) Švédové zřejmě navštívili Litomyšl dvakrát na počátku roku 1641 (J. RŮŽIČKA, *Desná u Litomyšle*, Desná u Litomyšle 1993, s. 26) a dvakrát v roce 1642, jak můžeme usoudit podle dopisu z 12. listopadu 1643, který adresuje Česká komora purkmistru a radě města Litomyšle a požaduje, aby nevládali vojáky do domu tamějšího výběrčího cla Jiřího Pozeldta, který byl loni nepřítelem dvakrát vyplněn a také od císařského vojska utrpěl škodu (RFM, díl VII., 1643–1645, s. 102).
- 51) F. JELÍNEK, *cit. dílo*, s. 172.
- 52) F. JELÍNEK, *cit. dílo*, s. 173.
- 53) Toto Torstenssonovo tažení bylo součástí jeho manévřů proti armádě vrchního velitele císařských vojsk Matyáše Gallase, které se odehrávaly na velkém území Čech, aniž ovšem obě armády svedly jedinou bitvu (R. FUKALA, *cit. dílo*, s. 302).
- 54) JELÍNEK (*cit. dílo*, s. 173 a násl.) také líčí, jak nenadálý příchod Švédů zaskočil litomyšlské

piaristy, kteří se právě 14. června přistěhovali do čerstvě dokončené koleje. Pátera Alexandra od sv. Bernarda, pátera Františka od sv. Jakuba a fratera Michala od sv. Kryštofa podle Jelínkova vyprávění navštívili večer děkan Cibo, děkan vysokomýtský Rudolf Matheides, zámecký lékař a architekt Simone, který vedl stavbu koleje. Od příjemného dychánku je vyrušila zpráva, že Švédové právě obsadili město. Jati strachem, rychle opustili obydlí a utíkali se schovat do kolejních zahrad a příkopů, kde úzkostně očekávali, co se bude dít. Po chvíli se páter Alexandr vydal na výzvědy a před kolejí uviděl velký počet lidí z města, od nichž se dozvěděl, že zahrada je Švédy obležena a uzavřena. Nedlouho poté na ně Švédové zaútočili a ty, které dostihli, spoutávali. V té chvíli si páter Alexandr vzpomněl, že má u sebe klíč od dveří v zahradní zdi, která byla zároveň městskou hradbou, a tím průchodem spolu s některými dalšími utekl. Prchající se skryli v lesích, jedině páter Alexandr zůstal na valech v příkopu s hloží. Avšak druhého dne přijela celá švédská armáda, páter byl chycen, potupně svlečen ze šatů a obrán. Když se po odchodu Švédů vrátil páter se spolubratry do koleje, našli ji vyloupenou. K této události se také váže pověst o zázračné záchraně devítiletého syna primátora Proxy jménem Jan Jindřich. Po něm se hnalo několik švédských vojáků, když tu se náhle vedle něj zjevil jakýsi mladík „*tváře skvoucí*“, jehož chlapec považoval za anděla, a zavedl ho do skrýše v koleji, kde přečkal až do odchodu Švédů. Příběh, který rovněž uvádí Jelínek, je zachycen na obraze nacházejícím se v současné době v Regionálním muzeu v Litomyšli. Obraz znázorňuje, jak anděl vede malého chlapce před vojáky do bezpečí kolejního úkrytu.

55) F. JELÍNEK, *cit. dílo*, s. 174.

56) Vyčíslení škod pošlých „od lidu vojenského z armády císařské i nepřátelské, jak plundrováním, tak pálením“ provedli na přání Jindřicha Materny z Květnice, hejtmana panství litomyšlského, a také městských radních Zikmund Klikočovský z Klikočova, hejtman panství brandejského, a Jan Bohuslav Hubryk starší z Blendorfu, konšel z Vysokého Mýta (SOKA Svitavy, fond AML, oddělení Ic, inv. č. 319). Zmiňují se zvláště o dvou denním průchodu císařských vojsk (který ovšem chybně datují na 14. a 15. června, kdy byly ve městě švédské oddíly). „*Durchcuk*“ byl doprovázen bezohledným ničením obilí na polích, zabráním koní, dobytka, zrna a různých cenností. Následuje soupis ztrát toho léta, učiněných i předtím „*skrze silné a časté partaje*“, jako i potom, když od armády generálmajora Wrangela ta část, která byla v Lanškrouně, činila „*nenadálé a časté vpády*“. Bylo to 224 koní, 416 kusů hovězího dobytka, 996 ovcí, 207 prasat, 25 vozů, také klenoty, věci kostelní, šaty, plátina a jiné věci, dohromady vyčíslené na 3021 zlatých 40 krejcarů. K tomu přistupuje 765 mandelů vymláčeného obilí a slámy (1 mandel = 15 snopů), 324 korců obilí, které bylo pošlapáno, a 1357,5 korců pobraného zrní (1 korec = přibližně 93 litrů).

57) F. JELÍNEK, *cit. dílo*, s. 174.

58) F. JELÍNEK, *cit. dílo*, s. 175.

59) F. JELÍNEK, *cit. dílo*, s. 177.

60) Antonín Tomíček v souvislosti s průtahem Torstenssonových vojsk Litomyšlí a přilehlými vesnicemi v roce 1645 uvádí dvě pověsti, které se z této doby zachovaly. První vypráví o tom, jak obyvatelé Dolního Újezda, schovávající se před vojáky v lesích, vystřelili na Švédy hromadnou salvu, takže ti se obrátili na ústup, domnívajíce se, že je v lese armáda. Velitel se však skácel s koněm mrtvým. Když se roku 1870 kopaly v těch místech základy pro stavbu školy, byla nalezena rakev s neznámým důstojníkem, o němž se soudilo, že to byl právě onen zastřelený velitel. Hrdinou druhé pověsti je hospodář na Havranově statku, nezranitelný muž obrovské síly, který Švédy nepustil do stavení a vysmíval se jim. Když po něm vystřelili, pochytil kule rukama a házel je za nimi zpátky (A. TOMÍČEK, *Upomínka na Švédy na Litomyšlsku*, in: Od Trstenické stezky 14, 1934–35, č. 2, s. 17 a násl.).

61) A. TOMÍČEK, *cit. dílo*, s. 18.

62) RFM, díl VIII., 1646–1648, s. 127.

- 63) F. JELÍNEK, *cit. dílo*, s. 184.
- 64) F. JELÍNEK, *cit. dílo*, s. 184. Je ovšem těžko uvěřit, že by město dalo dohromady – přestože se zřejmě jednalo o kontribuci i za zámecké panství – naráz tak velkou částku, zejména připomeneme-li si případ zajatých konšelů z roku 1639.
- 65) J. POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropská krize 17. století*, Praha 1970, s. 242.
- 66) R. FUKALA, *cit. dílo*, s. 365.
- 67) J. KŘIVKA, *cit. dílo*, s. 72.
- 68) Podle berní ruly z roku 1654 bylo pustých a rozbořených stavení ve městě 63. Počtem osedlých bylo panství na čtvrtém místě, tedy prakticky stejně jako před válkou (BERNÍ RULA, sv. 2, díl 1., Praha 1954, zpracoval K. DOSKOČIL).
- 69) Doslédčuje to rozložení vojska v Chrudimském kraji v květnu 1649. V Litomyšli bylo tehdy pouze 16 vojáků, kdežto např. ve Vysokém Mýtě 67, Lanškrouně 153, Poličce 58, Chroustovicích 97 (A. TOMÍČEK, *Vojenské náklady vesnic litomyšlských v letech 1646–1647 a kraje chrudimského v roce 1649*, in: *Vzdělávací příloha k Věstníku samosprávnému a národohospodářskému okresu litomyšlského*, č. 4–5, 1899).
- 70) A. TOMÍČEK, *dílo citované* v pozn. 69.
- 71) J. KŘIVKA, *cit. dílo*, s. 70–71.
- 72) J. POLIŠENSKÝ, *cit. dílo*, s. 223.
- 73) Viz poznámku č. 49. Nelze souhlasit s tendenčním hodnocením údajného nezájmu Frebonie o osud jejích poddaných, jak činí například Zdeněk Nejedlý, když píše: „*A Frebonie z Pernštejna? Paní a ochránitelka města a panství? Ta se při tom, kdy vše kolem hynulo hladem, oddávala nábožnému rozjímání, a starala-li se o něco, starala se o víru svých poddaných*“ (Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl – 1000 let života českého města, Kniha první*, Praha 1954, s. 71, zvýraznil Z. Nejedlý).
- 74) J. KŘIVKA, *cit. dílo*, s. 71.
- 75) R. FUKALA, *cit. dílo*, s. 206.
- 76) R. FUKALA, *cit. dílo*, s. 361.

Thirty Years' War in Litomyšl district: the sound into the history of the estate and the lives of its inhabitants

VÁCLAV ŠTĚTKA / RÉSUMÉ

This paper pays attention to the course and impact of war events from 1618 to 1648 in the town of Litomyšl and in Litomyšl estate. The author, using both the existing secondary literature and source materials, proceeds when mapping them chronologically that is from the Czech Estate Uprising through successive phases of Thirty Years' War, in that he devotes the greatest attention to the last phase, to so called Swedish-French War (1639–1648), which left the most considerable and in sources the richest traces in the history of Litomyšl district. One of them is the correspondence of three Litomyšl aldermen who spent four months as hostages in Swedish captivity in Hradec Králové, the author puts it into more detailed analysis, which intends to see the conditions of the captivity as well as the subjective view of the captives themselves. The analysis of this biographical material elucidating some aspects of everyday life of people surrounded with war horrors so serves in the frame of the paper as counterbalance to otherwise rather phenomenalic account of war events in the estate. In the end the author tries the evaluation of the consequences of the war for Litomyšl district making out that the town and the estate were probably less affected by the war than some neighbouring regions.

Der Dreißigjährige Krieg im Gebiet von Litomyšl: Sonde in die Geschichte der Herrschaft und in das Leben ihrer Bewohner

VÁCLAV ŠTĚTKA / RESÜMEE

Diese Studie wird dem Verlauf und den Folgen der Kriegseignisse aus den Jahren 1618–1648 in der Stadt Litomyšl (Leitomischl) und auf der Herrschaft Litomyšl gewidmet. Der Verfasser, welcher sowie die bestehende sekundäre Literatur, als auch Quellenunterlagen herangezogen hat, geht bei ihrer Erfassung chronologisch voran, also von dem Aufstand der Böhmisches Stände über die einzelnen Phasen des Dreißigjährigen Krieges, wobei er die größte Aufmerksamkeit der letzten Phase, dem sog. schwedisch-französischen Krieg (1639–1648) widmet, der in der Geschichte des Gebietes von Litomyšl die spürbarsten und was die Quellen betrifft, auch reichhaltigsten Spuren hinterlassen hat. Eine der Quellen, die Korrespondenz von drei städtischen Ratsmännern, die vier Monate als Geiseln in der schwedischen Gefangenschaft in Hradec Králové (Königgrätz) verbrachten, unterzieht der Verfasser einer ausführlicheren Analyse, die sich zum Ziel setzt, die Bedingungen des Gefängnisses anzunähern, genauso wie auch ihre subjektive Auffassung von den Gefangenen selbst. Die Analyse dieser biographischen Quellen, welche einige Aspekte vom Alltag der Menschen erhellen, die von Kriegsschrecken umgeben sind, dient somit im Rahmen der Studie als Gegenstück zu der sonst eher tatsachenorientierten Beschreibung des Kriegsgeschehens auf der Herrschaft. Zum Schluss versucht der Autor die Kriegsfolgen für das Gebiet von Litomyšl einzuschätzen, wobei er feststellt, dass die Stadt und die Herrschaft durch den Krieg wahrscheinlich relativ weniger als manche benachbarte Gebiete betroffen wurden.

Jan a Marie Rollerovi a měšťanská společnost v Litomyšli ve druhé čtvrtině 19. století

JAN KAPUSTA

Purkmistr Jan Roller a jeho žena Marie nepochybně byli od poloviny 20. do poloviny 40. let 19. století předními osobnostmi veřejného života Litomyšle. Nejvýznamnější dějepisec města Zdeněk Nejedlý shromáždil množství důležitých údajů, které po věcné stránce zakládají vysokou představu o nich¹⁾. Konkrétnější podobu manželů Rollerových, jejich vztahy vůči veřejnosti, k dobovému směřování a věrohodné postavení v měšťanském společenství však až na výjimky neznáme. Při historickém studiu obrozenské doby, a minulosti vůbec, je žádoucí proniknout hlouběji k motivaci dějů a událostí. Také o význačných postavách potřebujeme znát více než jen vnější fakta a nápovědi. Někdy ovšem bližší údaje mívají dílčí význam, počítat musíme i se zkreslením či jednostranností. Osobní spontánní výpovědi, s nimiž zde budeme pracovat, závažně rozšiřují zorný úhel, pomáhají vytvořit jemnější obraz; pozici těchto představitelů však také značně problematizují. Shrňme nejprve základní vědomosti.

Právník Jan Roller se stal v Litomyšli měšťanostou čili purkmistrem v roce 1825. Byl to tehdy muž údajně „*přímo probudilý*“, zatímco později „*v tradici mladé potom Litomyšle z r. 1848*“ se co první úředník města jeví jako „*přímo reprezentant předbřeznového zpátečnictví*“²⁾. Hned na počátku svého purkmistrování vstoupil do středu společenského života tím, že se ujal předsednictví ctihodné *Společnosti střelců do terče*. Ta tehdy zakoupila hostinský letohrádek Karlov vzadu za řekou Loučnou, zřídila při něm střelnici, zreorganizovala se a oživila činnost³⁾. Dějepisectví Rollerovi přičetlo k dobru, že při slavnosti svěcení praporu ostrořelců v roce 1837, v době všeobecného němčení, sám původem Němec, pronesl svou řeč česky⁴⁾. Poté, co bylo péčí jeho choti zřízeno v sále hostince U černého orla městské divadlo, předplatil si v něm stálou lóži⁵⁾.

Marie Rollerová se do obecného povědomí zapsala vlivem známé povídky Aloise Jiráska *Filozofská historie*. Příběh této populární prózy, jež se stala i povinnou školní četbou, se odehrává takřikajíc v předjaří revolučního roku 1848. Purkmistr Roller tehdy už nežil, zemřel v roce 1846, a vdova po něm tu vystupuje jako dramatický činitel, relikv starého, zanikajícího světa, nepřátelský světu mladých. Podívejme se opět nejprve na historická fakta.

Víme, že tato žena se donedávna velmi a prospěšně angažovala ve společenském a kulturním životě města⁶⁾. Působnost rozvinula v několika aktuálních směrech. V parku na Olivetské hoře v okolí pramene spolu s dalšími dámami zavedla po lázeňském způsobu pití vody s procházkami a rozhovory a doma proslulé „*kafíčkové společnosti*“. Z těchto schůzek vzbázely podněty k pořádání výletů, plesů, akademií – pořadů s recitacemi, zpěvem a hudbou, divadelních představení apod. V roce 1835 ustavila Rollerová divadelní ochotnickou společnost a postavila se jí do čela. Hrávalo se převážně německy, někdy též česky. V představeních účinkovaly také tři děti Rolleroých, dcera a dva synové.

Tolik základní fakta o Janu a Marii Rollerových. Podívejme se na ně blíže.

Onu zmíněnou Rollerovu „probudilost“ nutno vnímat v reálných dobových souvislostech a nelze ji ztotožňovat zjednodušeně s národně ideovou „pokrokovostí“, jak byla chápána ve 20. století. Veřejné aktivity příslušníků zejména vyšších vrstev měšťanstva měly jiný hlavní smysl. Souvisely s dobovou tendencí prosadit se společensky do popředí, vyrovnat se aristokratické vrchnosti, domoci se výraznějšího ekonomického postavení a větší politické autority. Právě vzdělaní úředníci, v některých případech i jejich choti, angažovali se při ustavování institucí spolkového typu a začleňovali se do jejich vedení. Roller sám byl tuhý rakouský byrokrat, který vykonával svůj úřad nesmlouvavě v duchu metternichovské vnitřní politiky, ve stálém strachu z revoluce. Neshledáváme, že by sám od sebe vyvíjel přitažlivou společenskou nebo kulturní aktivitu jako třeba jeho žena. Funkce předsedy (ředitele) *Společnosti střelců do terče* plynula z dobových zvyklostí, z jeho postavení zodpovědného státního úředníka (členové spolku vlastnili zbraně!)⁷⁾. Teprve v druhé řadě mohl hrát roli případný sportovní zájem o střelbu. Význam také měla okolnost, že Karlov si měšťané – členové spolku koupili a měli na něm jako akcionáři majetnický a provozní zájem; také Roller. Rovněž pro městské vojsko – *Sbor měšťanských ostrořelců* založený roku 1836 – byl purkmistr dozírajícím státním politickým orgánem⁸⁾ a musel se před ním objevovat. Později ostatně poznáme, že s ním neobcoval zrovna v lásce a svornosti.

Již uvedenou okolnost, že při svěcení praporce ostrořelců přednesl svůj projev česky, nelze chápat jako projev českého vlastenectví, plynulo to ze služebního ustanovení. Městský magistrát, a tedy i purkmistr, měl povinnost užívat ve veřejném styku německého nebo českého jazyka podle povahy obyvatelstva. Střední, řemeslnicko-obchodnická vrstva litomyšlského měšťanstva (řadoví ostrořelci) a část honorace byla národnostně a jazykově česká. Velitel sboru Václav Paul na zahájení slavnosti mluvil česky⁹⁾, stav musel respektovat i purkmistr, původem Němec. Ze všeho je tedy patrné, že Rollerovo veřejné vystupování, aspoň to, o němž víme, bezprostředně souviselo s jeho úřadem; české proslovy v tomto případě neměly v pozadí české, obrozenecké vlastenectví.

Kolem poloviny 30. let objevují se známky, že Jan Roller, a také jeho choť, jsou značně neoblíbeni a že se vztah přinejmenším části veřejnosti, a to i jejich důstojných zástupců, k oběma vyhraňuje až ke konfliktům. Ukazuje se, že si purkmistr vůči zájmům měšťanů počínal netolerantně a že se choval nešetrně, ba hrubě. Názorně o tom svědčí některé spontánní osobní projevy obyvatel města.

V roce 1835 si dal vážený člen *Společnosti střelců do terče* Václav Paul, příští velitel ostrostřeleckého sboru, u litomyšlského malíře Ludvíka Poslušného pro svou královskou střelbu konanou toho roku vymalovat terč se zvláštním výjevem. Terč se zachoval¹⁰⁾. Je na něm ztvárněna scéna, jak se četní, zjevně rozčilení muži ve frakových kabátech, s cylindry na hlavách i s klobouky padajícími, usilovně snaží srazit z vrcholu plody obsypané jabloně „jabko červivé“. Výjev je provázen verši:

*„Na úrodném stromu
Vzdorujíc i hromu
Pne se spanile –
Jabko červivé.*

*Budete-li třásti
Stromem úrodným,
Spadnou do propasti
Zdravá jabka s ním.*

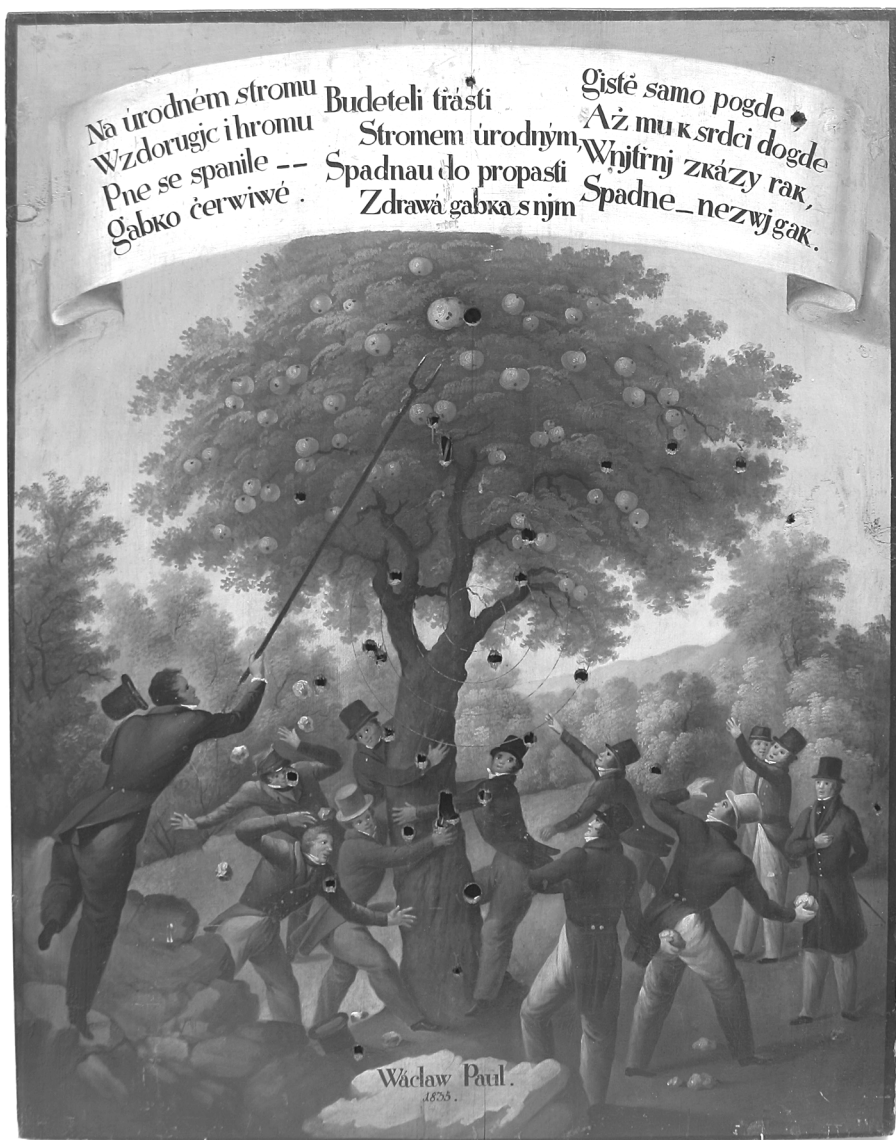
*Jistě samo pojde
Až mu k srdci dojde
Vnitřní zkázy rak,
Spadne – nezví jak“.*

Autorství terče a dobový alegorický smysl vyobrazení, udržovaný v paměti tradicí, o sto let později zaznamenal a tak uchoval historik Litomyšle (také purkmistr) František Lašek¹¹⁾: červivým jablkem jinotaje byl míněn Jan Roller.

Co je možno z veršů – aniž bychom se dohadovali neopodstatněně – věcně vyrozumět? „*Jabko červivé*“, tedy Roller, na stromě, ze kterého roste, drží pevně a nelze je odstranit, aniž by se ohrozila celá bohatá úroda. Obce, nebo společnosti střelců? V závěrečné sloce se předpokládá, že špatný plod nakonec vlivem vnitřní slabosti stejně spadne.

To je ovšem velmi ostrá kritika veřejného činitele. Není pochyb, že alegorii všichni rozuměli (vždyť se její obsah sto let udržel v povědomí), ale že také s ní byli srozuměni. Je téměř nepředstavitelné, že by si měšťan a řadový člen spolku jen sám za sebe dovolil takovou otevřenou invektivu, ztvárnění kolektivního horlivého shazování dotyčného červivého jablka. Kriticky musíme vzít v potaz i možnost, zda nešlo o jednostranný pohled, zaujatost, omezený názor a přání. Jsou tu však ještě neméně závažná svědectví jiných pozorovatelů.

Na jiném malovaném střeleckém terči ze sbírky litomyšlské střelecké společnosti uchoval se neobyčejně zajímavý zápis. Malba na lícové straně terče zachycuje slavnost svěcení praporece *Sboru měšťanských ostrostřelců* na náměstí 23. dubna 1837¹²⁾, na němž Roller přednesl již zmíněný proslov. Na zadní straně dřevěné desky se nachází tužkou psaný záznam vyjadřující ještě urči-

Obr. č. 1/ Terč Václava Paula od litomyšlského malíře Ludvíka Poslušného.
(Regionální muzeum v Litomyšli, foto: J. Motyčková.)

tější mínění o představeném města Litomyšle; v českém překladu zní: „*Nejvíce ale ztěžoval věc purkmistr Roller, protože nebyl člověk a nikomu nic neprominul. Takového představeného, jako je tento, vám nepřejí. Vždyť jeho jedinou snahou bylo přivést měšťana do neštěstí*“⁶³). Záznam je formulován v minulém čase. Ze stylizace lze usuzovat, že byl asi přičiněn až po Rollerově smrti, nejspíš v souvislosti s ní. Bezprostředně se jistě vztahuje k namalovanému výjevu parády se stojící ostrostřeleckou jednotkou. A protože byl napsán právě na tomto terči, je možno vyvozovat, že je nějak aktuální reminiscencí na problémy vzniklé při zakládání sboru před deseti lety („*Nejvíce ale ztěžoval věc purkmistr Roller...*“).

Když se tu mluví o „představeném“, není zcela jasno, zda jím je míněn jako vedoucí činovník spolku, nebo města. Představeným se v této době v malých poddanských městech, kde nebyl zřízen magistrát a jmenován purkmistr, rozuměl vedoucí úředník. V tomto případě zřejmě tak byl označen představitel města; kdo by jinak mohl a měl věc ztěžovat? Pro porozumění věci je to konečně lhostejné – Roller figuroval jako představený v obou funkcích a v obou zastával stejný názor a projevoval se nepochybně stejným způsobem. Pověst měl v každém případě ošklivou.

Je nanejvýš pravděpodobné, že glosa bezprostředně reagovala také na prudký konflikt ostrostřelců s Rollerem, k němuž krátce předtím došlo. Příčinou srážky byl snad spor o užívání střelnice na Karlově¹⁴), jíž k výcviku kromě spolku střelců užívali také městští vojáci. Roller zřejmě jako ředitel spolku a zároveň purkmistr, služebně nadřízený sboru, nepříznivě zasáhl v neprospěch ostrostřelců (nezapomeňme, že jejich velitelem byl Václav Paul, inspirátor terče s výjevem shazování „*jabka červivého*“). Vážným důsledkem rozporu byla abdikace celého důstojnického sboru, což znamenalo, že městské vojsko nebylo schopné akce a byla tak ohrožena bezpečnost města. Za ni právě purkmistr zodpovídal státním politickým orgánům. Tuto záležitost pak až na podzim řešil a úspěšně vyřešil Rollerův nástupce Jan Stránil¹⁵).

Zůstane otázkou, kdo je autorem poznámky na terčové desce. Je třeba si uvědomit, že – ač terč byl osobním majetkem – nešlo o čistě soukromé vlastnictví. Použité terče byly zavěšeny jako výzdoba na stěnách uvnitř střelnice – malého domku u střelné čáry, a kritický záznam, byť na rubu, byl tak dostupný celému střeleckému a ostrostřeleckému společenství – měšťanské elitě, a tím věcí veřejnou. Pořídil ho jistě někdo, kdo stál u počátků sboru, byl o nesnázích dobře informován a kdo si tuto invektivu vzhledem ke svému postavení mohl dovolit. Že by opět sám Paul? Nejspíš ano.

Jako úředník absolutistického, metternichovského státu počínal si Roller při povolování veřejných produkcí byrokraticky, bezohledně. Schvalovací agenda byla pro něj záležitostí výhradně politickou, nikoli společenskou nebo kulturní. Jak poznamenal současník: „*všude věřil stoupence revoluce*“⁶⁶) a zákazy předcházela nežádoucím excesům. Už Nejedlý zjistil (aniž Rollera jmenoval), že Zeineckově divadelní společnosti bylo zakázáno představení Schillerových *Loupežníků*, protože se kus zdál podezřele revoluční⁶⁷). V zimě 1845–1846 hostovala v sále U černého orla divadelní společnost Magdaleny Kochanské, a protože návštěva byla slabá, rozhodla se paní principálka

pořádat v masopustu náhradou maškarní bály. Očekávalo se ovšem, že první námitky bude mít purkmistr při povolování, a to vzhledem k možnému zakuklení revolucionářů¹⁸⁾. K zákazu nakonec nedošlo, protože ples byl pro nezáměrnou veřejnosti odvolán.

Na potíže s Rollerem si velmi stěžoval litomyšlský houslista a skladatel Josef Růžička. Když žádal o povolení hudebních produkcí nebo potřeboval cestovní pas a hlavně živnostenské oprávnění, aby mohl vyjet na koncertní cesty, úřad mu doklady odpíral. Nevíme, zda proto, že Růžička postrádal vysvědčení z konzervatoře, nebo snad pro nedostatek peněz. V roce 1840, za pobytu v Květinově u Německého Brodu, kdy mu docházela platnost obou dokumentů a potřeboval ji prodloužit, svěčoval se příteli, že stojí před „*opětovnou brutalitou*“ purkmistra a že neví, na koho se obrátit¹⁹⁾. Okolnost, že služební představitelé obce, tedy v první řadě zase současný purkmistr, nemají smysl pro hudbu, tj. nejsou ochotni její provozování podporovat administrativně, považoval za prokletí rodného města²⁰⁾.

Hrubost a neurvalost platily za význačný rys Jana Rollera. Jejich ráz ještě dále přibližují vzpomínky pamětníků. Když z kostela zazněl umíráček, Roller se prý vždycky ptal: „*Co to zase chcíplo za holotu?*“²¹⁾.

Poté, co onemocněl a po dlouhém a velkém utrpení 9. února 1846 zemřel, ve vsi nahotě se vyjevil vztah obyvatelstva k němu. Na veřejnosti s ním prý žádná duše necítila soustrast, jak byl nenáviděn. Nikdo mu nechtěl jít na pohřeb. Povinně přišli studenti a úředníci, kněží, nedostavily se však cechy. Neúčast organizovaného řemeslnictva poukazuje, jaké asi mezi jeho příslušníky a představitelům města panovaly vztahy. Roller se zřejmě k řemeslníkům stejně jako k ostatním choval nepřátelsky a poškozoval je v jejich hlavních, hospodářských zájmech. Znovu v té souvislosti připomeňme krutá slova záznamu na terči s ostrostřelci – „*Vždyť jeho jedinou snahou bylo přivést měšťa-na do neštěstí*“. Lepší to nebylo s městským vojskem, jež mu bylo podřízeno.

Ostrostřelecký sbor měl nebožtíka provázet na koních. Polovina mužů se však nedostavila; zbylá část poslala koně domů a šla v průvodu pěšky. Nikdo nechtěl nést ostatky zemřelého; až několik mlynářů vykonalo tu službu. Celé město bylo i po smrti jeden přísný soudce, jedna výtka, satira, nadávka. Při pohřbu se ozývaly výroky jako „*už toho smrada nesou*“, „*již tu mrchu táhnou*“ a podobně. I opravdově katolicky smýšlející muž jménem Prenz prý pronesl: „*Kdo by toho chlapa pochválil, ten by zasloužil 25 na zadnici!*“. Na smutečním oznámení německy stálo: „*Zemřel jako v životě, bohobojně*“; což občanstvo velmi popudilo²²⁾.

Vše, co jsme mohli uvést, nekvalifikuje tedy Rollera zrovna jako muže probudilého, spíš jako úředníka bez zájmu o lidi a osobně navíc zlého. Není tedy divu, že nejen nebyl oblíben, ale ani důstojně vážen.

Podívejme se nyní podrobněji na Marii Rollerovou. Nejprve prostřednictvím obrazu načrtnutého v Jiráskově povídce. Bývalá paní purkmistrová je v ní představena už jako stará žena a vdova. Do děje vstupuje v záporné roli. Je sdostatek přesně identifikována a znevažujícím způsobem pojmeno-

vána (*Jestřáb-Rollerka*); o její totožnosti není pochyb. Musíme přijmout, že je do půvabné prózy zařazena především jako literární postava, která ovšem nepochybně je historicky zakotvena. V povídce se jí dostalo úlohy kontrastního prvku (zapšklé stáří proti otevřenému mládí). Připusťme, že spisovatel nemusela být osvětlena v lidské celistvosti, tedy s ohledem na skutečnou podobu hrdinky, ale pouze jednostranně, jak to požaduje výstavba díla a možná i pověst. *Jestřáb-Rollerka* se na studentské majálesové slavnosti v Nedošíně k aktérům nebezpečně přibližuje skrytě, křovím, jedovatýma očima sleduje mládež, aby nasbírala látku ku klepům a mohla škodit. Ví se o ní, že je to „*Česka-Němkyně*“, která „*nebožce Rettigové mnoho na příkoř činila*“. (To by si sotva kdo v takové konkrétnosti vymyslel.) Má se stále za „*půlmistrovou*“ a myslí si, že „*může dosud tak mistrovat a poroučet, jako to chodívало za času nebožtíka muže*“⁽²³⁾.

Jirásek napsal *Filozofskou historii* v roce 1877, tedy třicet let po událostech kolem revolučního roku 1848. Bezpečně víme, že se opíral o vyprávění pamětníků, zvláště své bytné, staré paní Wildrové, a že dobové reálie znal věrohodně. Jednotlivé uvedené charakteristiky Marie Rollerové, jakkoliv mohou být jednostranné, v základu můžeme považovat za pravdivé, nevypekulované. (Pravdivost se prokazuje i v případě dalších postav.) Překvapuje však, že figuru přední měšťky nepokrytě spojil se jménem konkrétní osobnosti. Její potomci možná ještě žili, i když ne v Litomyšli. Tato znázornění si nemohl vymyslet, jen v samé Litomyšli se nacházelo dost lidí, kteří Rollerovou pamatovali a kteří by měli námítky proti nepravdivé charakteristice tak význačné osoby; vřdyt popularita povídky byla obrovská. Pojmenování nevlasteneckého profilu Marie Rollerové (Česka-Němkyně, averze vůči vlastenecké Rettigové) konečně dobře odpovídá dobovým poměrům; a místní mentalitě rovněž odpovídá teoretický předpoklad reakce domácí veřejnosti po otištění povídky. Skoro se zdá, jako by si Jirásek přál – možná v souladu s postojem své informátorky a možná i veřejnosti – vyslovit nad paní měšťanostovou jakýsi soud. Později shledáme, že alespoň část maloměstského publika hrdince vskutku nebyla nakloněna.

Jirásek k obecnému zapamatování zanechal nelichotivý obrázek Marie Rollerové. Z jejího života známe však ještě jiné skutečnosti, které mluví o její prospěšné činnosti veřejné⁽²⁴⁾. Ve 30.-40. letech začal se rychleji utvářet nový, postfeudální společenský život měšťanstva. Regionální výzkum ukazuje, že do něj vstupovaly ženy předních úředníků⁽²⁵⁾, sice výjimečně, ale přec, a Marie Rollerová byla jednou z nich. Bylo to něco neobvyklého. Veřejná činnost se vyhrzovala mužské části populace, místo ženy podle tuhých společenských konvencí bylo dáno povinnosti k rodině a domácnosti. Marie Rollerová náležela k nepočetnému druhu sebevědomých dam, jež se – nepochybně vlivem nadřazeného společenského postavení, ale také osvícenějších názorů – neobávaly počínat si proti obecným zvyklostem a cíleně vkročily do veřejného života. Ujímalý se některé z jeho složek, v nichž účast žen byla většinou nezbytná, a podněcovaly ho k společenské a kulturní aktivitě. Takové snahy ovšem představovaly průlom do patriarchálních způsobů, vlastně počátek procesu ženské emancipace. Do tohoto

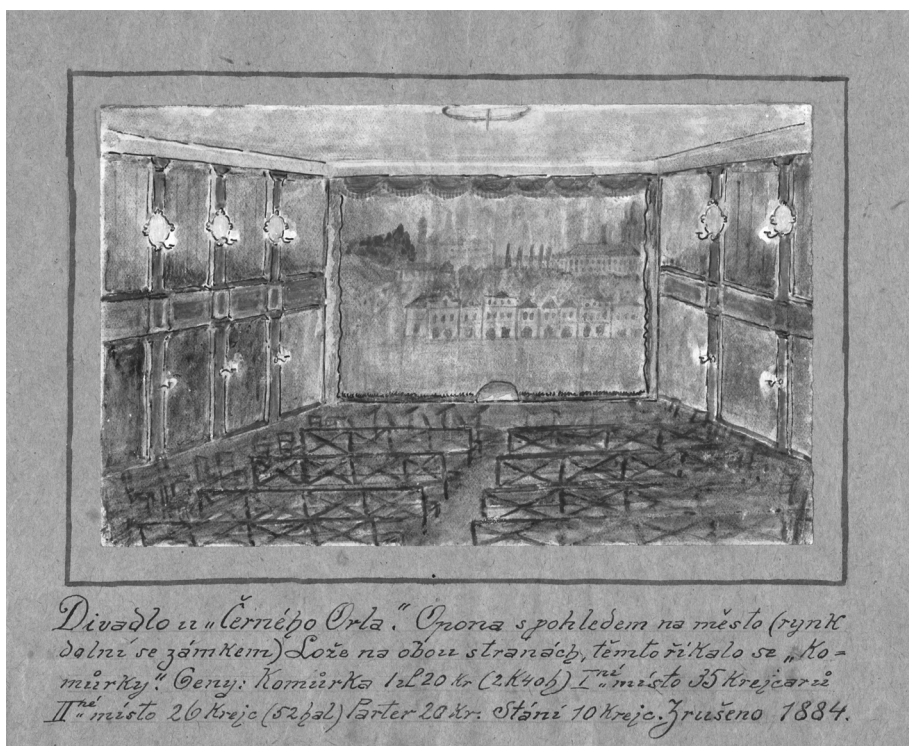
řádu náležela vlastně už manželka orlickoústeckého vlasteneckého lékaře Františka Korába Anna nebo choť litomyšlského zámeckého úředníka Jana Mařáka Josefina. Známa ženuška prvního radního v Litomyšli Magdalena Dobromila Rettigová je už klasickým, obecně známým případem takového druhu, spojeným navíc s procesem národního uvědomování žen a dívek.

O původu a životě Marie Rollerové mnoho nevíme, rozhodně ne tolik jako právě o Rettigové. Pro národní paměť konečně nebyla tak přitažlivá jako básnička, kuchařka a vychovatelka paní Magdalena. Za muže, stejně jako Rettigová, měla státního úředníka původem i služebně preferujícího německý jazyk, v česky vlasteneckém slova smyslu se však neangažovala jako Rettigová a nepublikovala. Co je povědomo o její veřejné působnosti, postrádá často bližší věcné a časové určení. Jistější údaje se vztahují k době, kdy vedla litomyšlskou divadelní společnost, tedy k letům 1835–1846; po smrti svého muže se ředitelování vzdala. Ve svém postavení první dámy města se chápala toho, co se pro život ve venkovském městě jevílo jako aktuální a žádoucí. Byla to doba sebeuvědomování měšťanstva, jeho novodobého vzestupu, vyhledávány byly a cenily se příležitosti k setkávání, rozhovorům, zábavě, uvnitř i v přírodě ke kulturním a uměleckým činnostem, hledaly se pro ně organizační formy.

Známa data vykazují, že iniciativy Marie Rollerové spadají do poloviny 30. let. Tehdy, v roce 1834, se s rodinou do Litomyšle přistěhovala Magdalena Dobromila Rettigová (Rettig byl jmenován prvním radním). Obě ženy, sblíženy zaměstnáním manželů a společenským postavením, se stýkaly, ba i přátelily, a spisovatelka ve zprávách do *Květu* vzdávala paní měšťanostce chválu za její veřejnou práci²⁶. To už samo o sobě naznačuje stimulující počínání.

V Čechách na venkově, i v Litomyšli samé, těšilo se divadlo velké oblibě. Zažívalo také mohutný rozvoj, v pokročilejších městech posilováno výstavbou nových domů nebo úpravou dosavadních. V Litomyšli ze zámku působil příklad oživené valdštejské scény, kam magistrátní úředníci, také Rollerovi a Rettigovi a další přední měšťané, bývali zvaní na představení a kde měli stálá sedadla²⁷. Vedení ochotnické družiny ve městě a divadelního provozu se chopila Marie Rollerová. Jistě z prvotní potřeby mít pro obsazení rolí mladé lidi využila v první řadě svých tří dětí²⁸. Oba synové byli vysokoškoláci (právník a medik) a je nejvyšší pravděpodobné, že – jak to bylo u studentů obvyklé – právě oni do domova vnesli zájem o tuto zábavu. Jak už uvedeno, hrálo se nejen německy, ale též česky, protože paní purkmistrová prý byla příznivkyní českého divadla²⁹. To by naznačovalo možnost, že byla vskutku českého rodu, zatím to však nemáme doloženo. Z českého repertoáru Nejedlý jmenuje k roku 1842 Klicperovy hry *Každý něco pro vlast*, *Veselohra na mostě*, *Rohovín Čtverrohý*, *Kotzebuův Epigram*, *Tylovy kusy Pašerové a Paličova dcera*³⁰. S provozem se začínalo v sále hostince U černého orla, bylo tam však nutno postavit prozatímní jeviště, což na své náklady zařídila paní ředitelka³¹.

Technické a provozní podmínky hostince U černého orla však nevyhovovaly, a proto se tu nehrálo dlouho. Nejpozději v prosinci 1837 se divadelní společnost už nacházela v sále hostince Peklo u Horní brány; setrvala tam však jen do konce roku 1838³²⁾. V tom roce dům koupil místní ranhojič, žid Antonín Jeiteles (později své jméno poněmčil na Jessler), a protože se v místní lékařské konkurenci špatně živil, zavedl si tam výrobu kořalek a výčep³³⁾. S ohledem na novou situaci se divadlo muselo vrátit k Černému orlu. Tam bylo nutno provést adaptace a modernizaci. Do sálu byly vestavěny i lóže se sloupovím, tentokrát nákladem magistrátního expeditora Karla Strnada. Pro šlechtickou vrchnost byla zřízena důstojná lóže³⁴⁾. Zmizely inscenační improvizace v hospodských sálech, vznikla stálá scéna, městské divadlo, první měšťanský kulturní stánek. Příznivější předpoklady povznesly divadelní činnost na vyšší úroveň. Provoz byl zahájen počátkem roku 1839. O nové divadlo se zvýšil zájem, častěji sem směřovaly kočovné společnosti.

Obr. č. 2/ Divadlo U černého orla v kresbě Quidona Šimka.
(Regionální muzeum v Litomyšli.)

Netoliko divadlo rozmnožilo a pozvedlo kulturní život města. S ním do života obyvatel doplňujícím a obohacujícím způsobem vkročila rovněž hudba. Nebylo to ovšem nic zcela nového, jen vstup dalšího silného muzického živlu z aristokratického a velkoměstského prostředí do řad měšťanstva. Zvukové umění nepominutelným způsobem zesílilo artistní a emocionální působnost dramatu. Hudba zahajovala a končila hru (předehra, finále), začleňována byla do meziaktí i do vlastních dějů. Hrávaly se oblíbené operní předehry, příhodná čísla ze zpěvoher, tance, orchestrální i koncertní adaptace, instrumentální a vokální sólové kusy. Za bezprostřední vzor opět posloužilo zámecké divadélko Valdštejnů³⁵⁾.

K provedení instrumentálních složek zvala Marie Rollerová ansámbli ochotnických hudebníků, zpravidla skupinu kolem houslisty a skladatele Josefa Růžičky, nebo místní „tureckou“ kapelu, jež se po založení ostrostřeleckého sboru v roce 1836 stala jeho kmenovým, uniformovaným tělesem a rychle nabývala popularity vlivem nové zvukovosti a repertoáru; nedosahovala však lepší interpretační úrovně. Divadelní ředitelka však její účinkování, zdá se, podporovala, což nepochybně plynulo i z okolnosti, že šlo o hudbu městského vojska, za jehož řádné fungování odpovídal její manžel. Orchestrální doprovod do svých produkcí přibíraly i některé kočovné divadelní společnosti (Magdalena Kochanská). Muzikální složka nepochybně zvyšovala účinnost i přitažlivost divadelních představení. Pomoc kapely, především u kočovných společností, byla však vzhledem k honorářovým nárokům limitována dostatečnými příjmy z představení.

Hostující společnosti musely namáhavě bojovat o diváka, aby se uživily. Na počátku roku 1846 došlo k tak velkému oslabení návštěvnosti, že představení musela být rušena. Očekávalo se totiž, že správa zadluženého panství bude propouštět zaměstnance. Početní zámečtí úředníci s rodinami, stálí návštěvníci divadla, z obav a nezbytné šetrnosti proto přestali do divadla chodit a ohrozili stagionu.

Přednostní využívání ostrostřelecké kapely v divadle a při reprezentačních bálech ve městě vneslo mezi hudebníky a také mezi posluchačstvo trochu existenčně konkurenčního i artificiálního neladu. Plný divadelní orchestr (na zámku při divadle a například v brněnské opeře míval 28 členů) a taneční kapela se smyčci představovaly hodnotově tradiční, klasický prostředek hudebního provozu. „Turecká“ banda naproti tomu byla typem módní, populární, zvukově drsné kapely (ve 30. letech mívala 10–12 hráčů na dechové a bicí nástroje) a přitahovala valem pozornost hlavně mladších generací. Jejími příslušníky byli lidoví hudebníci, kteří často neznali ani noty a ve společenském ohledu se nevyznačovali zrovna vybraným chováním. Pili a v orchestřišti během představení hlasitě vypouštěli větry, jak ze zkušenosti zaznamenal pamětník. V tanečním sále i v divadle se proto střetával dvojí zájem, nejen existenční (hudebníci), ale i artistní (posluchači). Zatímco jedni trvali na vznešenosti a důstojnosti hudby, druhí dávali přednost uvolněnější trivialitě a módní atraktivnosti repertoáru. Postoje mimořádně kvalifikovaného, Vídní odchovaného hudebníka Josefa Růžičky od-

rážejí tuto citlivou problematiku, v jejímž centru se nacházela autoritativní paní purkmistrová, a ozřejmují, jak také se utvářely vztahy veřejnosti k jejím iniciativám.

Jak jsme už uvedli, Růžička měl dost důvodů nemít rád purkmistra. Poté, co Rollerova choť začala dávat přednost ostrostřelecké kapele před klasickou orchestrální sestavou se smyčci, již zpravidla on vedl, vyjadřoval se k veškerým počinům Marie Rollerové uštěpačně a v takovém smyslu komentoval dění kolem scény ve svých dopisech příteli Janu Mazurovi do Žamberka. Pro houslistu, byť byl ve městě nejlepším hudebníkem, v „tureckém“ obsazení prostě nebylo místo, a žádný div, že se mu kapela ostrostřelců, přebírajíc většinu her, jevila jako tíživá konkurence. Vytěšňován z placeného hudebního provozu, on, hudebník z povolání, chudý jako kostelní myš, nevzhlížel proto k první dámě města, bezprostřednímu původci tohoto stavu, s patřičnou úctou a obdivem.

Z principu odmítaje dotčený typ populární hudby a její špatnou hráčskou způsobilost, s nevolí třeba zaznamenal, že na velikonoční pondělí 1836 zmíněná kapela, tehdy ještě mimo svazek *Sboru*, bez něho provozovala při divadle „*lidožroutskou muziku*“. A když pak zanedlouho na panském plese u Tobišů zase on vedl smyčcový orchestr, se stopou zloby provolal na adresu paní Rollerové: „*Tentokrát sedím zase v čele publika a paní purkmistrová s příslušníky rodiny mohla by mě chtít políbit*“⁶⁶. I jindy ji ze stejných důvodů ironizoval. Začátkem roku 1838 kupříkladu oznamoval: „*Drželo se zde na den sv. Štěpána divadlo v Pekle pod dozorstvím vysokomyšlné a na vsí cti zasloužilé paní naší měšťanostky. Já jsem tam tenkrát nehrál, minul mě tehdy i Decret odplaty* [rozuměj: čestné uznání za hru bez honoráře – J. K.]. *Hudbu obstarala banda sboru městských střelců, jich kapelmistr asi takový houslista jako Bragstřel je!* [Bragstřel = špatný zásah při střelbě do terče – J. K.] *Byl zde i přítomny hraběcí dům, a hudba ta, kterak zasloužila, přesného cílu nedosáhla. Abych ale uražen nebyl, tak mě výše jmenovaná paní skrze strážníka policie kartu k svobodnému příchodu zaslala; musel sem se tam tehdy ukázat*“⁶⁷. I když Marie Rollerová jako ředitelka divadelní společnosti dávala populární kapele přednost před Růžičkovým ansámblem, projevila čestnou vstupenkou vůči významnému hudebníkovi značnou společenskou zdvořilost, ba uznání. Nezdá se, že by ho vylučovala z okruhu svého působení nebo se k němu stavěla nepřátelsky. Nevůle se nacházela, jak z houslistova dopisu plyne, spíš na virtuóзовě straně, rostla z obvyklého pocitu dotčenosti, že jemu a umění nebyla dána přednost. Citovaná slova o vysokomyšlnosti a na vsí cti zasloužilé paní naší měšťanostce konečně naznačují, byť s notnou dávkou ironie a jedovatosti, že dotyčná dáma se tehdy přinejmenším těšila alespoň formální úctě veřejnosti.

Začlenění ostrostřelecké kapely, tělesa populárního typu, do divadelního provozu i přes její výkonnostní nedostatečnost a repertoárovou omezenost rozšiřovalo prostor hudebnosti měšťanského publika, zároveň však podpořilo jeho vkusové směřování k nonartificiální hudbě⁶⁸.

Dobovým potřebám a ovšem módě podobně jako divadlo odpovídaly také ony přátelské procházky a rozhovory v parcích, spojené případně s lázeňským pitím vody, a dále výlety do okolí s obcerstvením, nazývané

obvykle německou češtinou „*landpartie*“³⁹⁾. Této látce se obecně zatím nedostalo podrobnějšího regionálně-historického studia, nepovažovala se za něco pro historii závažného. A přece jde o důležitý projev životního stylu měšťanstva, který náleží k příznačným rysům doby. Bez něj nelze plně pochopit postfeudálního člověka osvobozeného do jednostranného pojmání přírody jen jako zdroje hmotné existence, ani velikost proměny života ve městech, ani charakter umění a literatury epochy romantismu.

Příklad soustředěnější pozornosti vůči krásné – neporušené i kultivované – přírodě dala měšťanům opět zkušenější šlechta. Tyto dobové tendence kromě ní posílil přitažlivý lázeňský způsob života, který právě v první polovině 19. století v některých centrech doznal velkého rozmachu (Karlovy Vary, Teplice, Praha, Gräfenberg). Obyvatelé měst se tohoto stylu s radostí chápali, protože je vyváděl z přitímní, tísně, úzkosti, pachu a dopravní přetíženosti středověkých, hradbami sevřených sídlišť. Samozřejmě byl jedním praktickým projevem aktuální filozofie romantismu, návratu k přírodě.

V Litomyšli Valdštejnové-Vartemberkové už na konci 18. století zkrášlili bezprostřední okolí svého zámku, přebudovali je částečně ve francouzskou zahradu, částečně v anglický park, vybavili praktickým saletem a sochami. Na počátku 19. století přikročili k postupné úpravě tři kilometry vzdálené obory Vrátička – Nedošínského háje v detašovaný park. Využili tamějších pramenů dobré vody, na jednom z nich postavili na způsob skalnaté poustevny romantickou kapličku sv. Antonína Paduánského (1809) a na druhém – aby místu dodali na lázeňském charakteru – budovu jakýchsi „lázní“, pěknou, leč celkem malou stavbu s otevřeným ochozem a sloupovím v průčelí (1823), která nakonec z jejich rozhodnutí sloužila jako veřejná restaurace. Při vstupu do háje u řeky vznikla hospoda a nad kaplí taneční síň⁴⁰⁾. Sestavu nezbytných módních zařízení ještě před vstupem do háje doplnil skleník (fíkovna) a štěpnice. Sám háj byl protkán sítí cest a opatřen množstvím pavilonů, altánů a chrámků k odpočinku, úkrytu i milostným hrám. Obyvatelstvo města volně užívalo Vrátičky jako svého parku, naplňovalo ho životem, nejhornlivěji o studentských majálesech a na svátek patrona kapličky sv. Antonína. Chodilo sem na nedělní procházky, pořady s hudbou a deklamacemi, tančit a ovšem pít vodu. Jak se vyjádřil pamětník, Nedošín byl „*nejkrásnější výletní místo*“⁴¹⁾. Jen kolorované obrázky obchodníka Quidona Šimka z dvacátých let 20. století, uchované v litomyšlském muzeu, stačily ještě zachytit dnes už zmizelou podobu Nedošínského háje – Vrátičky.

I když Nedošínského háje vrchnost v první polovině století dosti užívala (na horní straně háje měla kobylnici a bažantnici) a valdštejnské komtesy se tam zejména o slavnostech chodily promenovat, zalidňovalo ho a oživovalo především mladé, aktivnější, i když ještě poddanské měšťanstvo a rozšířilo životní území svého kamenného bydliště o prostranný přírodní areál. Tím zařadilo do dosavadní ustálené náplně života atraktivní a osvěžující společenskou, kulturní, zdravotní a rekreační složku, která zároveň obsahovala samovolné dispozice (spolu s ještě dalšími) osvobozující od zatuchlých sociálních zvyklostí, norem a názorů.

Ale Nedošínský háj byl přece jen z ruky, cíl spíš nedělních výletů, a nevyhovoval okamžitým potřebám schůzek a společenské komunikace uvnitř města. Pramen vody pod Olivetskou horou inspiroval další možnost, jak přiblížit kus lázeňské kultury městu a jeho obyvatelům, kteří byli žádostivi sblíživých, důvěrných setkání a rozmluv v otevřenějším prostředí, než byly zdi a klenby podsíně.

Těmto aktivitám předcházela jiná společenská iniciativa, jíž musíme věnovat kousek pozornosti. I v nich důležitou roli opět sehrála Marie Rollero-ová. Maloměstské prostředí pro své potřeby přijalo a uzpůsobilo si společenský salon. Jeho účelem bylo společenské stýkání zástupců měšťanské honorace spojené někdy s hudbou nebo deklamací a pojednávání o potřebách zábavy, kulturní produkce a vůbec o záležitostech veřejného zájmu. Salony mívaly nejrůznější podoby⁴²⁾. V Litomyšli například 11. prosince 1838 pořádal advokát a také básník dr. František Güllich hostinu za účasti velkého počtu hostů, nevíme při jaké příležitosti, svým způsobem však asi měla být také salonem. Pamětník mezi přítomnými zaregistroval také představitele městského magistrátu – Jana Rollera a Jana Sudiprava Rettiga s manželkami, student gymnázia František Čupr se po tabuli vyznamenal deklamací⁴³⁾.

Formou salonů byly tzv. „kafíčkové společnosti“, besedy převážně dam z vyšších kruhů⁴⁴⁾. Byly dosti rozšířeny a oblíbeny, vyžadovaly však osobní zaangażovanost některé přední respektované osobnosti – dámy z vyšší vrstvy. Měšťanské paničky při nich nacházely vzácnou příležitost ke společenským stykům, které nepochybně sloužily k probírání maloměstského světaběhu, zároveň však nabízely příležitost k rozvahám, jak si zmnožit další setkání a zábavy, jichž se ženské složce obecně nedostávalo. Jistě už v roce 1838 se hlavní kafíčková společnost v Litomyšli scházela u purkmistrů. Manželka měšťanosty byla už jaksí „úředně“ disponována zvat k setkáním při černém nápoji a vést na společenské úrovni města komunikaci a zábavu přítomných žen. Docházela do ní i Magdalena Dobromila Rettigová. K obecnému zdu kávoových společností později přispěla poučným spiskem *Kafíčko a vše co je sladkého – Sto předpisů, kterak se všeliké nápoje, i to, co je k přikousnutí při besedách aneb společnostech paní a pánů rádno, odpoledne i večer připravovati mají* (vyšlo roku 1845).

Jak jsme uvedli hned na počátku, z těchto schůzek vzházely podněty k pořádání výletů, plesů, akademií, divadelních představení apod. Všechno ukazuje, že tyto dámské salony, jichž se někdy zúčastňovali i muži (rovněž purkmistr Roller), byly užitečné a přinášely dobré ovoce. Vzpomeňme jen na ochotnickou divadelní činnost! Všechny projevy dobového společenského a kulturního života z tohoto hlediska však nebyly zatím náležitě prozkoumány. V kafíčkových zasedáních má počátek i ono zřízení lázeňského parku na úbočí Olivetské hory, tzv. Židovského kopce; spojováno je se jménem paní měšťanostové. Ta dala na úpatí svahu upravit studánku, opatřit obrázkem Matky Boží od amatérského malíře zámeckého kaplana Karla Horského, srovnat terén, zříditi cestičky, pod stromy umístit sedátka. Na nevelkém prostoru zavedla lázeňské procházky a pití vody z pramene spojené se společenskou konverzací. Nahoře při zámecké zdi měly být péci města, a také byly, k okrase návrší vysázeny kaštaný (tzv. alej filozofů).

Zapomnělo se jen, že původcem této myšlenky nebyla Marie Rollerová, ale Dobromila Rettigová. Dala k tomu podnět na kterémsi dámském setkání u Rollerů. Přítomné dámy hned dohodly, že uspořádají sbírku, a na jejím základě se podařilo nápad uskutečnit. Byl do něj okolnostmi zainteresován i manžel Rollerové, a ten dal k dispozici prostředky městského magistrátu, přinejmenším souhlas k provedení akce a oné výsadbě kaštanů. Autorství ideje zůstalo však spojeno se jménem nejvyšší společenské autority, paní purkmistrové, která se pak o realizaci zřejmě nejvíc starala. Rettigová už v první polovině 20. let v Ústí nad Orlicí s dívkami udržovala tzv. Poustevníkovu studánku, směřovala k ní „landpartie“, pečovala o zařízení a organizovala u ní zábavní a kulturně-společenské programy⁴⁵.

Přímo ve městě se stereotypními způsoby života, naplněnými spíš náboženskými a církevními zvyklostmi a prvky, se tak přitažlivou nabídkou uplatnila další světská forma tělesného a duševního odpočinku. Byla to příležitost také pro mládež v čele s pány studenty filozofického ústavu a pro měšťanské dívky, aspoň z předních rodin. Těmto „lázeňským“ procházkám se posměšně říkalo „Liebeskur“ místo „Wasserkur“. Takové posuny ve společenském životě se jistě mohly odehrát za souhlasu společenské honorace vlivem nových názorů a příkladu právě čelných občanů města. Měnilo se, rostlo občanské sebevědomí. V Nedošínském háji šlechta, formálně stále ještě hlavní moc, zde pan měšťan. A protože studánku – lázeňské zřídlo nutno umělecky zvýraznit, nelze-li nákladnou kaplí, tedy alespoň stavební úpravou pramene a obrázkem Panny Marie.

S rozšířením frekvence mimo podsín a chrám těsně za městská humna souviselo v polovině 40. let zřízení Jarolímkovy restaurace (dnešní Tunel), která v těsné blízkosti parku jakoby součást „lázeňské“ vybavenosti nabízela občerstvení a místo pro pokračování společenského besedování a zábavy.

Příznačnou shodou okolností s odchodem Marie Rollerové z litomyšlské scény z různých příčin skončila také „lázeňská“ epizoda Olivetské hory. Po revoluci roku 1848 byl zrušen filozofický ústav a páni filozofové z návrší zmizeli; a policejní špiclování za nastávajícího bachovského absolutismu zadrželo společenský život. Zanikla i sláva Nedošínského háje: ustaly majálové slavnosti a roku 1849 už tam místo „turecké“ kapely studentů hrál jen flašinet.

Okolnosti zřizování lázeňského parku na Olivetské hoře napovídají, že Marie Rollerová využívala vlivu na svého muže. Její charakteristika podaná ve *Filozofské historii* ostatně rovněž naznačuje, že byla zvyklá vstupovat do veřejných záležitostí a počínat si s rozhodností a autoritativně. V roce 1838 kupříkladu byla veřejně nařčena, že ovlivnila manžela při personálním obsazení významného místa v městském úřadu a že za to přijala úplatek. Na počátku ledna toho roku byly totiž v Litomyšli na šesti místech vylepeny pomlouvačné letáky s veršovaným ironickým textem v češtině a němčině, který říkal asi toto: „Vědomost se dává, že bude zejtra ráno o 9 hodinách držena licitace na službu důchodního; kdoby koliv o ní smejštel, má se s pěti sty stříbra u paní měšťanostky vynajít, jako to učinil P. Güner s ohledu služby siročenské“⁴⁶.

Je obtížné dobrat se pozadí tohoto obvinění z korupce. Jisté je, že Antonín Günner byl správcem sirotčí pokladny při místním magistrátu jmenován. Je-li pravdivé osočení z nějakého úplatku, mohlo jít snad a nejspíš o podporu aktivizující se ochotnické divadelní společnosti, která ve svých počátcích potřebovala prostředky na zařízení a vybavení; v pozadí tohoto příspěvku mohl ovšem stát zájem získat přízeň paní purkmistrové. Tě ovšem záleželo na prosperitě spolku a v tomto případě peníze musely jít přes její ruce.

Prostředí maloměsta ovšem je živnou půdou pro přemílání a rozsuzování událostí a činů, zajisté často s malou nebo žádnou znalostí skutečnosti. Z *Filozofské historie* a některých zaregistrovaných zpráv z tradice shledáváme, že Marie Rollerová, ač žena nepochybně zasloužilá, se přílišné oblibě netěšila a stávala se terčem insinucí. Snad její nezvyklá veřejná angažovanost a organizátorská aktivita, snad zvýšené společenské sebevědomí a nadnesenost choti nepopulárního magistrátního představeného vytvářely jí nepřátele. Dokázala řídit lidi a, jak se zdá, v případech veřejného zájmu vykonávat silný vliv i na svého muže jakožto úředního činitele. Vzhledem k pojetí a reálnému postavení ženy v tehdejší době se ve společnosti uplatňovala jako mimořádná, silná, dominantní osobnost. Není divu, že se co veřejný člověk často ocitla ve středu klepařské pozornosti. A přece udržováním divadla a institucí společenského setkávání, zejména dam z řad městské honorace, vydatně přispěla k povznesení úrovně maloměstského života, což bylo pro sebeuvědomování a rozvoj měšťanské třídy důležité. Pro nedostatek českého vlastenectví a jistě i pasivity spisovatelkou byla v národní obrozenecké historii ve srovnání s Magdalenou Dobromilou Rettigovou přehlédnuta. Její vliv nepřekročil hranice města, které ji nakonec literárně proslavilo, ale zároveň i pohanělo.

P o z n á m k y

- 1) Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl – tisíc let života českého města I*, 2. vydání, Praha 1954 (dále jen *Litomyšl I*), passim. Též Z. NEJEDLÝ, *Bedřich Smetana II*, 2. vydání, Praha 1950 (dále jen *Bedřich Smetana II*), s. 80n, tamtéž odkazy na prameny.
- 2) Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl I*, s. 120.
- 3) *Tamtéž*, s. 126.
- 4) Srov. *tamtéž*, s. 149.
- 5) *Tamtéž*, s. 151.
- 6) Základní údaje o její činnosti Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl I* a *Bedřich Smetana II*, obojí passim.
- 7) Když Jan Sudiprav Rettig v letech 1818–1824 sloužil jako zkušební první radní na magistrátě v Ústí nad Orlicí, podobně ze služební povinnosti zastával úřad dozírajícího „komisaře“ v tamější *Cecilské hudební jednotě*, prvním hudebním měšťanském spolku v Čechách.
- 8) V prvních stanovách sboru (*Práva cis. král. privil. Litomiských měšťanských ostrostřelců, potvrzená vysokým c.k. guberniálním nařízením od 24. srpna 1839...*, tisk Jana Turečka dědicové, 1840) není podřízenost sboru přímo vytčena. Výslovně měl magistrát za úkol sledovat stav mužstva a čtvrtletně podávat krajskému úřadu výkaz o něm a předkládat návrhy na dosazování důstojníků (§ 11). Ze *Stanov c.k. priv. sboru měšťanských ostrostřelců v Litomyšli... ze dne 11. prosince 1881*, čl. 2b, 21 a 27 (tisk Josefa Bergerová, 1882), je už podřízenost příslušnému politickému úřadu zřejmá. Tehdy však už přímým politickým orgánem nebyl nyní volený a samosprávný městský úřad, nýbrž státní orgán – okresní hejtmánství.

- 9) Paulova řeč je zaznamenána v kronice ostrostřeleckého sboru. Viz *Gedenkbuch des Stadt Leutomischler priv. bürgerlichen Scharf-Schützen Corps*, 1837. Státní oblastní archiv Zámorsk – Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, Mezifondový soubor kronik, sign. KR-356.
- 10) Regionální muzeum v Litomyšli, sbírka terčů, inv. č. M 375. Text převádím do novodobého pravopisu. Reprodukce terče P. KMOŠEK, *Malované terče litomyšlské střelecké společnosti, K výstavě v Domě U rytířů vydalo v roce 1988 Městské muzeum v Litomyšli*, číslo soupisu 70.
- 11) Viz F. LAŠEK, *Oživené litomyšlské paměti*, Litomyšl 1940, s. 138. Na latinský původ veršů poukazuje J. TRÍŠKA, *Latinská a česká literatura na pomezí Čech, Moravy a Slezska*, Litomyšl 2002, s. 214. Za upozornění na pramen děkuji dr. Milanu Skřivánkovi.
- 12) Regionální muzeum v Litomyšli, sbírka terčů, inv. č. M 395. Reprodukce terče Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl I*, obr. příloha XCI, a P. KMOŠEK, *cit. dílo*, číslo soupisu 81. Na zadní straně čteme tužkový záznam autora malby: „*Die jährliche Feyer der Fahnenweiche soll nicht vernachlässigt werden. Gemahlt Anton Supper*“. Z čehož plyne, že autorem malby je Antonín Supper a že výjev na terči byl malován v roce 1838 u příležitosti prvního výročí svčení praporu. O Supperovi viz P. KMOŠEK, *cit. dílo*, úvodní studie (nepaginováno).
- 13) Originál je psán německy tužkou. Špatně čitelný záznam čtu takto: „*Am meisten aber erschwerte die Sache der Bürgermeister Roller, weil er kein Mensch war und niemandem etwas verzieht. So einen Vorgesetzten wünsche ich Euch nicht wie dieser. Es war, ja den Bürger ins Unglück zu stürmen, sein einziges Bestreben*“. Za pomoc při čtení nejasného výrazu v záznamu děkuji dr. Jindře Kafkové a dr. Horstu Rothemu z Drážďan.
- 14) Na tuto možnost mě laskavě upozornil doc. dr. Petr Kmošek, CSc., znalec problematiky litomyšlské *Společnosti střelců do terče*.
- 15) Dopis Josefa Růžičky z 30. října 1846 (A) Janu Mazurovi do Žamberka. Městské muzeum Žamberk, sbírka dopisů Jana Mazury. Všechny další Růžičkovy citované listy pocházejí z této sbírky.
- 16) Dopis Josefa Růžičky z 22. prosince 1845 (No 1) Janu Mazurovi do Žamberka.
- 17) Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl I*, s. 149. Pramenně jde o údaj z deníku studenta 3. gramatikální třídy litomyšlského gymnázia Františka Čupra, užitý v próze A. JIRÁSKA *Ze starého deníku* a vztahující se k době kolem 1. května 1838. Uvádím podle vydání *Pisničky a jiná próza*, Sebrané spisy Aloise Jiráska, sv. XXXIV, dotisk 5. vydání, Praha 1940, s. 343–355, viz s. 350.
- 18) Dopis Josefa Růžičky z 22. prosince 1845 (No 1) Janu Mazurovi do Žamberka.
- 19) Dopis Josefa Růžičky z 12. září 1840 Janu Mazurovi do Žamberka. Originál německy.
- 20) Dopis Josefa Růžičky z 5. září 1840 Janu Mazurovi do Žamberka.
- 21) Dopis Josefa Růžičky ze 17. února 1846 Janu Mazurovi do Žamberka. V originále: „*Was ist denn wieder für eine Kanaille krepirt?*“.
- 22) Popis událostí kolem Rollerova pohřbu v témže dopise. Originál německy, výroky z publika (v uvozovkách) česky.
- 23) Z *Filozofské historie* cituji podle vydání *Maloměstských historií* v souboru spisů Aloise Jiráska, sv. XXX, Praha 1955, s. 256n.
- 24) Jakési „podvojnosti“ osobnostního profilu Marie Rollerové si byl vědom už Z. NEJEDLÝ; viz *Bedřich Smetana II*, s. 82, pozn. 96.
- 25) Podrobněji o této problematice J. KAPUSTA, *Hudební salon a utváření společenského života maloměsta v 1. polovině 19. století*, in: *Pomezí Čech a Moravy*, Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy, sv. 5, 2002, s. 79–131 (dále jen *Hudební salon...*), passim.
- 26) Upozornil na to už Z. NEJEDLÝ, *Bedřich Smetana II*, s. 82, pozn. 96.
- 27) Viz o tom J. KAPUSTA, *Hudba a divadlo na zámku v Litomyšli za Valdštejnů-Vartenberků a zdejší měšťané*, in: *Litomyšl – Duchovní tvář českého města* (Sborník historických prací), Litomyšl 1994, s. 149–162 (dále jen *Hudba a divadlo na zámku...*), viz s. 155n.
- 28) Z. NEJEDLÝ, *Bedřich Smetana II*, s. 81n, též *Litomyšl I*, s. 151.

- 29) Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl I*, s. 151, též *Bedřich Smetana II*, s. 81.
- 30) Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl I*, s. 151.
- 31) J. H. POSPÍŠIL v Květech, 1835, s. 440. Z. NEJEDLÝ o tom v *Bedřichu Smetanovi II*, s. 81, pozn. 95.
- 32) Těmito daty upřesňuji údaje o počátcích městského divadla, které přinesla NEJEDLÉHO monografie *Litomyšl I*, s. 151. Uvádím je podle soudobých informací, které posílal ve své korespondenci litomyšlský houslista Josef Růžička svému příteli Janu Mazurovi do Žamberka.
- 33) Josef Růžička divadlo v Litomyšli pravidelně navštěvoval, působil v doprovodném orchestru a znal poměry. V dopise Janu Mazurovi do Žamberka 25. prosince 1838 uvedl: „*Jeiteles koupil za 6300 zl. k. m. hostinec V pekle! Divadlo a taneční sál odpadnou! Kde bude paní purkmistrová teď hrát?*“. Originál německy.
- 34) Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl I*, s. 151.
- 35) O hudbě v zámeckém divadle viz J. KAPUSTA, *Hudba a divadlo na zámku...*
- 36) Oba citáty z dopisu Josefa Růžičky z 27. dubna 1836 Janu Mazurovi do Žamberka. Originál německy.
- 37) Josef Růžička v dopise z 5. ledna 1838 Janu Mazurovi do Žamberka. Originál česky.
- 38) Nonartificiální hudbou se (v protikladu k hudbě artificiální) v muzikologii rozumí, zjednodušeně řečeno, široká a mnohostranná oblast populární hudby, vznikající od konce 18. století a rozvíjející se v industriální epoše v prostředí buržoazní třídy a nesledující primárně umělecké cíle. – K termínu viz heslo *Nonartificiální hudba* v *Encyklopedii jazzu a moderní populární hudby*, část věcná (A. MATZNER – I. POLEDNÁK – I. WASSERBERGER a kolektiv), Praha 1980, s. 293–304. K sociálně historické problematice této hudební oblasti J. KAPUSTA, *K historicko-společenským podmínkám vzniku a rozvoje nonartificiální hudby v Čechách*, in: *Hudební věda* 27, 1990, č. 2, s. 160–171.
- 39) J. JOHANIDES zaznamenal, jak podobné „*landpartie*“ s dívkami organizovala v Ústí nad Orlicí Magdalena Dobromila Rettigová. Viz jeho knihu *Magdalena Dobromila Rettigová*, Rychnov nad Kněžnou 1995, s. 120n.
- 40) K úpravám bezprostředního okolí zámku a Nedošínského háje F. LAŠEK, *Po stopách litomyšlských Valdštejnů a jich doby*, Litomyšl 1936 (zvláštní otisk z časopisu *Od Trstenické stezky*), s. 37n, a k dějinám a přírodě *Nedošínský háj u Litomyšle – Průvodce státní přírodní rezervací* (V. FALTYS – P. RYBÁŘ – M. SKŘIVÁNEK – L. URBÁNEK), Litomyšl 1983.
- 41) *Nedošínský háj u Litomyšle – Průvodce...* (viz pozn. 40), s. 13.
- 42) Viz J. KAPUSTA, *Hudební salon...*, s. 87n.
- 43) O události se ve své próze *Ze starého deníku* podle deníkových záznamů studenta gramatikální třídy litomyšlského gymnázia Františka Čupra z r. 1838 zmínil A. JIRÁSEK. Vyšla ve Zvonu v roce 1915. Též *Písničky a jiná próza*, Sebrané spisy Aloisa Jiráskova, sv. XXXIV, dotisk 5. vydání, Praha 1940, s. 343–355, viz s. 345.
- 44) O „*kafíčkových společnostech*“ viz Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl I*, s. 120n, článek V. PLANIČKOVÉ *Magdalena Dobromila Rettigová*, in: *Od Trstenické stezky* 4, 1924/1925, s. 130–139, J. KAPUSTA, *Hudební salon...*, s. 92, všeobecně F. WÜNSCHOVÁ [= V. MACURA], *Spisovatelka a kuchařka*, úvodní studie knihy *Magdalena Dobromila Rettigová – Domácí kuchařka*, Praha 1986, s. 21n.
- 45) Zprávu o podnětu k úpravě pramene a okolí v kafíčkové společnosti u Rollerových do Květů (1838, s. 256, pod značkou -la, *Dopis z Litomyšle*) podala sama Rettigová, sebe však nejmenuje. Povědomí o autorství nápadu zachovala V. PLANIČKOVÁ, *cit. dílo*, s. 136. O „*landpartiiích*“ M. D. Rettigové v Ústí nad Orlicí, udržování studánky a programech s dívkami J. JOHANIDES, *cit. dílo*, s. 121.
- 46) Josef Růžička v dopise z 5. ledna 1838 Janu Mazurovi do Žamberka, česky.

Jan and Marie Roller and the municipal society in Litomyšl in the second quarter of the 19th century

JAN KAPUSTA / RÉSUMÉ

Zdeněk Nejedlý brought attention to Jan Roller, the burgomaster of the town of Litomyšl in 1825–1846 and his wife, a lady known for her public activities, in his culture-historical publications. Marie Rollerová was introduced to common awareness rather adversely in the popular *Story of Philosophers* by the novelist Alois Jirásek. The object of literary attention was above all the role of both in the life of pre-March Litomyšl in the process of social and national awareness of town-people. New source discoveries show that Roller was a rough bureaucrat of Metternich era, who saw a revolution in everything, he was afraid of organizational acts of young town-people and he prevented cultural and social initiatives with official obstructions. He was personally so rude and bad without any interest in benefit of inhabitants that a notable part of the public refused to go to his funeral.

Marie Rollerová established a theatre company of amateurs in 1835, she set up a town theatre at the Black Eagle Inn and she with her company performed German and Czech plays. Musical accompaniment during performances spread in town-people strata the demonstration of contemporary music and it enriched art-loving ideas of the audience. The disputes about the use of the band, either a classical one with strings or modish „*Turkish*” one, show how a more popular kind of music and more popular repertoire put through in that turning period. Rollerová introduced small salons, coffee societies, excursions to the countryside and spa drinking water connected with social communication in the group of wives of officials. Together with other prominent ladies (including the writer Magdalena Dobromila Rettigová) she pushed social forms contributing to social emancipation of small-town women.

Jan und Marie Roller und die bürgerliche Gesellschaft in Litomyšl in dem zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts

JAN KAPUSTA / RESÜMEE

Auf Jan Roller, Bürgermeister der Stadt Litomyšl (Leitomischl) in den Jahren 1825–1846, und seine Ehegattin, die öffentlich tätig war, machte in seinen kulturhistorischen Abhandlungen Zdeněk Nejedlý aufmerksam. Die populäre Erzählung des Romanschriftstellers Alois Jirásek *Filozofská historie (Philosophische Geschichte)* führte Marie Rollerová in das allgemeine Bewusstsein jedoch eher mehr ungünstig ein. In der Literatur wurde beiden Eheleuten die Aufmerksamkeit vor allem in dem Vormärz-Litomyšl gewidmet, im Prozess der gesellschaftlichen und nationalen Aufklärung des Bürgertums. Neue Quellenfunde weisen darauf hin, dass Roller ein strenger Bürokrat der Metternich-Zeit war, der hinter allem eine Revolution sah, er befürchtete organisatorische Taten des jungen Bürgertums und mit amtlichen Obstruktionen hinderte er kulturelle und gesellschaftliche Aktivitäten. Persönlich war er insoweit grob und böswillig, ohne Interesse am Nutzen der Bevölkerung, dass ein Großteil der Bevölkerung ablehnte, ihm zum Begräbnis zu gehen.

Marie Rollerová gründete im Jahre 1835 eine Dilettantentheatergesellschaft, im Gasthaus U černého orla (Zum schwarzen Adler) errichtete sie ein Stadttheater und mit ihrem Gefolge spielte sie deutsche und tschechische Theaterstücke. Die musikalische Begleitung verbreitete während der Vorstellungen in bürgerlichen Schichten zeitgenössische Musik und bereicherte die musischen Vorstellungen des Publikums. Streitigkeiten wegen dem Typ der Musikkapelle – entweder klassische mit Fiedelbogen oder modische „türkische“ – zeigen, wie sich in dieser Umbruchzeit die eher volkstümliche Art und das populärere Repertoire durchsetzte. Im Kreise der Gattinnen von Beamten führte Rollerová kleine Salons, die Kaffeegesellschaft, Spaziergänge in die Natur und kurartiges Wassertrinken verbunden mit gesellschaftlicher Konversation ein. Gemeinsam mit weiteren führenden Damen (auch mit der Schriftstellerin Magdalena Dobromila Rettigová) setzte sie gesellschaftliche Formen durch, die zu einer sozialen Emanzipation der kleinbürgerlichen Frauen führte.

Státní tabákové továrny v Lanškrouně a Svitavách do první světové války ve světle státní statistiky

MARIE MACKOVÁ

Tabák je v Evropě vnímán jako importovaná kulturní rostlina, která však byla schopná v průběhu doby zdomácnět v řadě oblastí. Konzumace výrobků z něj byla považována za určitý druh luxusu, který byl ovšem zároveň velmi rozšířený, takže se stával jedním z obecně dostupných požitků. To, co bylo na počátku výsadou na jedné straně špiček společnosti a na straně druhé vojáků, námořníků a zároveň dobrodruhů poněkud jiného kalibru, totiž cestovatelů a vědců, se v průběhu relativně velmi krátké doby proměnilo v objekt zájmu mnohých napříč společenským spektrem. Na jedné straně dostupnost způsobená mj. tím, že tabák bylo možné z jeho zámořské domoviny převzt bez větších nákladů a ztrát v podobě semen a v poměrně odpovídající kvalitě vypěstovat na evropském kontinentu, na druhé straně stále stoupající obliba výrobků z něj, kterou někteří dnešní badatelé neváhají označit jako cílené hledání nové drogy pro starý kontinent, způsobily, že jeho spotřeba byla v 19. století tak vysoká, že se mnoha státům vyplatilo vztáhnout na něj pravidla státního monopolu¹⁾.

Novodobý státní monopol, tedy právo výhradního nakládání s předmětem monopolu pro stát, velmi volně navazoval na předcházející panovnícký regál. Hlavním subjektem, kterému byla vyhrazena práva, však v případě novodobého monopolu byl stát, a stál-li v jeho čele absolutistický panovník, panovník omezený parlamentem nebo vláda odpovědná parlamentu, bylo celkem lhostejné. Novodobý státní monopol byl výrazem hledání finančních zdrojů, které by stále větší nákladnost chodu státu byly schopny zabezpečit v dostatečném množství a zároveň ze zdrojů dlouhodobě výnosných a stabilních. Mezi takto charakterizované komodity se řadil i tabák, jehož monopol byl svým charakterem výrobní i prodejní. Výnos pro státní pokladnu byl v případě tohoto druhu státního monopolu realizován formou nepřímé daně²⁾. Tabákový monopol byl v daném období k tomuto účelu zvláště vhodný proto, že šlo o výrobky požadované v poměrně velkém množství, jejichž odbytu se výraznějším způsobem nedotkla žádná hospodářská krize, v období před první světovou válkou do jisté míry ani žádný válečný konflikt, a navíc jejich spotřeba byla naprosto dobrovolná. Případné omezení konzumace tabákových výrobků nezpů-

sobilo nikomu žádnou újmu, natož aby ho to ohrozilo na životě. Pokud přestaly konkrétnímu konzumentovi stačit prostředky na jeho tabákový požitek, pak bylo jenom jeho dobrovolným rozhodnutím, zda, v jaké míře a na jak dlouho se svého požitku zřekne ve prospěch stabilizace nebo vylepšení vlastního ekonomického postavení. Správa státního tabákového monopolu si mohla dovolit kalkulovat celý provoz tak, aby výnosy byly relativně velmi vysoké ve prospěch státu a kladly relativně velké nároky na kapsy konzumentů tabákových výrobků. To například u solného monopolu nebylo dost dobře možné, protože omezování spotřeby soli pod určitou hranici je problematické a příliš vysoko nastavená úroveň nepřímé daně na tuto komoditu by mohla vážně poškodit část obyvatelstva. Toho si byla vědoma i finanční správa habsburské monarchie a tabákový monopol se jí, ostatně jako kolegům v některých jiných evropských zemích, jevil neobyčejně zajímavý a užitečný.

Ačkoliv zájem státu o výnosy z nakládání s tabákem lze v případě habsburské říše datovat už do konce 17. století, tedy vlastně velmi záhy po tom, co se ve střední Evropě konzumace tabákových výrobků rozšířila, o novodobém státním monopolu je možné začít mluvit až o století později. Patent Josefa II. z 8. května 1784, který de facto položil základy novodobému státnímu tabákovému monopolu, už si všímal jak pěstování, tak zpracování i všech druhů prodeje tabákových výrobků. Novodobou právní normou, která tuto oblast upravovala v širokém spektru, byl celní a monopolní zákon, vydaný Ferdinandem I. 11. července 1835, který vstoupil v platnost od roku 1836 a až do konce trvání monarchie téměř nebyl novelizován³⁾. Ostatně podobně se chovalo v případě v něm obsažených ustanovení o tabákovém monopolu i zákonodárství meziválečného Československa, které novelizovalo dílčím způsobem jen licenční poplatky z dovozu. Nejbližší radikální zákonné změny náležely až letům 1940 a 1941⁴⁾.

Uvedeným celním a monopolním zákonem bylo nakládání s předmětem státního monopolu, v daném případě s tabákem, rozděleno do tří základních rovin: pěstování a nakládání se surovinou, včetně jejího nákupu ze zahraničí, dále tovární zpracování, a konečně veškeré druhy prodeje v monarchii i v zahraničí. Pěstování pro tovární zpracování bylo omezeno na Uhry a několik málo oblastí Předlitavska. Pro české země přestalo být pěstování tabáku ve velkém aktuální v prvním desetiletí 19. století, kdy bylo pro svou nerentabilitost definitivně státním zásahem zrušeno. Všechny pozdější pokusy o jeho obnovu, které byly ve své většině motivovány politicky, nikoliv přímým hospodářským intereselem, byly smeteny se stolu jako bezpředmětné, i když většinou ne bez předchozího dost důkladného šetření⁵⁾. V 19. století byla tedy veškerá tabáková surovina do českých zemí dovážena, nejenom z pěstitelských oblastí monarchie, ale prakticky ze všech míst, odkud ji tehdy správa monopolu nakupovala. Naopak zpracování se zde rozvíjelo velmi zdárně a od určitého momentu i za velkého zájmu zainteresovaných subjektů v jednotlivých regionech, ne jenom správy monopolu či státní správy obecně. Hotové tabákové výrobky směřovaly pře-

devším na vnitřní trh, jejich vývoz v 19. století z rakouské tabákové režie sice existoval, ale byl téměř zanedbatelný. Naopak dovoz ze zahraničí byl realizován především ve formě suroviny, která byla následně v monarchii zpracovávána. Hotových tabákových výrobků se dováželo relativně málo, ale byly tu vždy k dispozici v kategorii luxusního zboží. Jejich sortimentní skladba se do první světové války měnila jen velmi zvolna, nicméně jejich celkové množství se sice nevýrazně, ale stále zvětšovalo. Pro české země byly v 19. století obě roviny – jak zpracování, tak prodej – kromě jiného i důležitým ekonomickým činitelem. Vše bylo v dané době realizováno za pomoci poměrně velkého množství lidské pracovní síly, a protože šlo o státní podnikání, které mělo v této době svá specifika, bylo velké množství lidské síly aktuálním požadavkem až téměř do vypuknutí první světové války. Období bezprostředně předcházející válečnému konfliktu sice už vykazovalo jednoznačný trend posilující strojovou výrobu na dosti odlišných principech, která odbourávala levnou a jen velmi málo kvalifikovanou pracovní sílu v tabákových továrnách, nicméně tento trend byl násilně přerušen válkou. Po ní zde nastala jiná situace, která byla sice v právním ohledu srovnatelná, ale technologické principy se výrazně změnily a s nimi i postavení tabákových továren v ekonomické struktuře jednotlivých regionů. Poměrně složitý několikastupňový systém prodeje tabákových výrobků sice nevyžadoval koncentraci pracovní síly na jediné místo, ale při této své atomizaci zaměstnával v konečném hodnocení úctyhodné množství lidí, byť roztroušených na velkém množství míst po celých českých zemích. Tento způsob, včetně některých správních principů, které ho provázely, převzalo meziválečné Československo od monarchie a s úspěchem v něm pokračovalo dál.

Správa státního monopolu obecně byla provozována v 19. století ministerstvem financí, resp. úřady, které mu předcházely. Správa tabákového monopolu už v roce 1850 oddělila jako samostatnou v rámci jediného celního celku uherskou tabákovou režii a na tomto uspořádání nic nezměnil ani rok 1867. Rakouská správa tabákového monopolu však byla po roce 1867 a vytvoření říšského ministerstva financí delimitována do kompetencí samostatného předlitavského ministerstva financí a uvedená správa uherského tabákového monopolu připadla nově zřízenému uherskému ministerstvu financí, ovšem stále oba celky zůstávaly spojeny jedinou celní hranicí. V nižší instanci to byla v rámci rakouské tabákové režie většinou zemská finanční ředitelství, resp. jim naroveň postavené úřady spravující nepřímé daně, které měly v rukách správu státního monopolu na daném území. A ještě níž stála tzv. okresní finanční ředitelství jako prvoinstanční správci nepřímé daně. Tyto orgány byly určitým, většinou dost pevně stanoveným způsobem oprávněny zasahovat do manipulace s tabákem jako předmětem státního monopolu. Kromě toho byla v českých zemích postupně vybudována, ve srovnání s jinými zeměmi monarchie, dost hustá síť státních tabákových továren, které byly v tomto systému složkou zcela svébytnou⁶⁾.

Zhruba do poloviny 19. století struktura tabákových továren v monarchii, které už v této době byly výhradně státní, kopírovala správní systém podle jednotlivých zemí tak, že v každé zemi byla zřízena a provozována jedna továrna na zpracování tabáku, i když nemusela nutně sídlit v zemském centru. Ovšem už padesátá léta 19. století přinesla vlnu zakládání dalších tabákových továren. Druhá vlna zřizování nových továren tohoto typu náleží 70. letům 19. století. Do tohoto období spadá i vznik obou v názvu uvedených tabákových továren v Lanškrouně a ve Svitavách. Doznění těchto aktivit přišlo na přelomu století, ovšem týkalo se už výhradně území Čech. Každá z těchto zakladatelských iniciativ měla jiný důvod, všechny v konečném vyznění stejný výsledek: továrny zpracovávající tabákovou surovinu do poměrně dost široké škály výrobků a zaměstnávající při tom, ve srovnání s jinými typy továren fungujících ve stejné době, velmi vysoký počet osob. To ve svém důsledku ovlivnilo strukturu zaměstnanosti téměř vždy ne jenom v místě, kde továrna sídlila, ale i v jejím původně dost širokém, později alespoň vymezeném okolí. Důvodem byla stále se zvyšující spotřeba tabákových výrobků, které bylo výhodnější v hlavním objemu vyrobit v monarchii než dovézt přes celní bariéru ze zahraničí.

Za první státem organizované zpracování tabáku bývá pokládán provoz pracující v rámci pronajatého monopolu v Hradci Králové od konce roku 1723. Jen o něco málo později, v roce 1724, začal pracovat v pražském domě U Kočků další takový provoz. V roce 1728 bylo rozhodnuto o sloučení obou provozů, ale ten královéhradecký pracoval ve státní režii ještě v roce 1737. Teprve o rok později koupilo právo na zpracování tabáku město Hradec Králové a státní aktivity se odtud definitivně přenesly do pražské manufaktury. S tou byla v roce 1812 sloučena i státní manufaktura působící od roku 1785 v Golčově Jeníkově a celý komplex byl prakticky okamžitě přemístěn do Sedlce u Kutné Hory, kde začal od roku 1813 regulérně pracovat a zůstal tam jako jedna z největších tabákových továren rakouské tabákové režie po celé sledované období⁷⁾.

Zakladatelská vlna 40. a 50. let 19. století byla vyvolána stoupající poptávkou po tabákových výrobcích a zajímavým výnosem tabákového monopolu pro státní kasu. Na Moravě tak k již existující továrně v Hodoníně přibyla továrna v Jihlavě, v Čechách k Sedlci přibyla továrna v Jáchymově⁸⁾. V této fázi stále ještě šlo o alespoň do jisté míry regulérní podnikatelské záměry, ve kterých stát sledoval především rozvoj tohoto odvětví státního monopolu ve svůj prospěch. Další zakladatelská vlna bývá i v současné literatuře označována za „nouzovou“. Stát vlastním vstupem na pracovní trh začal vědomě vyrovnávat vzniklou sociální nestabilitu určitých oblastí. Šlo vlastně o pouhých pět let mezi lety 1869–1874, do kterých se koncentrovaly snahy jednotlivých regionů i zájem státu. V této souvislosti je třeba si uvědomit, že regiony, které z tohoto klání vyšly vítězně a získaly na další minimálně čtvrtstoletí, ale v řadě případů na podstatně delší dobu zajímavý a velmi stabilní zdroj zaměstnanosti, zcela jistě nebyly absolutně nejchudší regiony v monarchii, resp. v Předlitavsku. Naopak šlo regiony, které již v minulosti

začaly ztrácet výhradně zemědělský charakter a etabloval se tu nějaký druh průmyslu, který odčerpával ze zemědělství, většinou kvůli přírodním podmínkám ne příliš výnosného, volnou pracovní sílu. Zároveň ovšem taková oblast začala počítat s tím, že zde jsou k dispozici i jiné možnosti obživy. Pokud se z nějakého důvodu začaly ztrácet, vznikala tu problém, který v té době ještě vlastně nepotkával ryze zemědělské oblasti neznající průmyslovou alternativu. To byly především oblasti ležící v klimaticky příznivých regionech, které ovšem v obecném srovnání vůbec nemusely být bohatší než oblasti více či méně závislé na průmyslu, ale v rámci svých možností většinou byly sociálně stabilnější. Navíc se státní iniciativa projevila tam, kde nebyly příhodné podmínky pro soukromé podnikatelské záměry, které by byly schopné využít vzniklou volnou a většinou velmi levnou pracovní sílu. V kontextu možností doby byla takovou hlavní překážkou především limitovaná komunikační dostupnost, kterou stát následně vědomě neodstraňoval, ale byl jí schopen překonat velikostí a celkovou rentabilitou svého podnikání. V této vlně byly založeny i obě námi sledované tabákové továrny v Lanškrouně (1871) a ve Svitavách (1874). Kromě toho ještě v Čechách továrny v Táboře a Českých Budějovicích, na Moravě v Novém Jičíně, Budišově a Šternberku, a dále v rakouské režii v Halleinu, Lublani, Rovignu, Krakově a Zablotowu⁹⁾.

Již zmiňovaný konec rozšiřování výrobních kapacit tabákového monopolu znamenal vznik tabákových továren v Písku a v Tachově v roce 1897. O rok později se sice rozběhla ještě tabáková továrna ve Vídni - Ottakringu, ale to byla jenom náhrada za zrušenou továrnu v Roßsau. Počet státních tabákových továren se před první světovou válkou ustálil na třiceti¹⁰⁾. I když byly různé velikosti a různé produkce, přesto výrobky ze všech nalezly uplatnění na domácím trhu a nevznikaly dlouho ležící zásoby. Bylo to dáno tím, že až do první světové války spotřeba tabákových výrobků sice v jednotlivých letech kolísala, ale v dlouhodobém průměru neustále stoupala¹¹⁾. Navíc stát v principu stále držel ochranná cla na předmět státního monopolu, i když v průběhu doby v postupně modifikované podobě. Z pohledu státu se až do světové války jednalo o ziskové odvětví, které plnilo státní pokladnu. Zisk z tabákového monopolu byl dokonce v určitých obdobích třetí největší položkou na straně stálých příjmů, vyšších hodnot dosahoval pouze výnos přímé a spotřební daně¹²⁾.

Jestliže vnímání státních tabákových továren správou státního tabákového monopolu bylo naznačeno, pohled jednotlivých regionů měl některé aspekty poněkud jiné. K umístění státní továrny do konkrétního místa, a nemuselo jít pouze o tabákovou továrnu, bylo třeba především zájmu regionu samého, resp. lidí stojících v čele tamních samospráv. Bez jejich iniciativy to ve druhé polovině 19. století prakticky nešlo. Navíc muselo být v regionu dosaženo dost výrazného konsensu, protože nároky státu, resp. tlaky z jiných oblastí byly většinou natolik silné, že jim šlo vzdorovat pouze téměř naprostou názorovou jednotou. Kromě toho bylo výhodné, aby taková myšlenka byla podpořena lidmi stojícími na nezanedbatelných postech

pokud možno centrálních státních úřadů, případně jinými vlivnými korporacemi nebo jednotlivci. Většinou se k tomu nechali zlákat rodáci nebo jejich vlivní přátelé, v této době celkem pravidelně zcela bezúplatně, ovšem s hlasitou proklamací zásluh na všech dostupných čestných rovinách. Významným hlasem v tomto procesu byly i obchodní a živnostenské komory, méně respektu měla okresní zastupitelstva v Čechách (na Moravě tyto sbory neexistovaly), i když i jejich hlas býval často ve hře. Pokud se takto definované iniciativy sešly do jediné časové roviny, která se navíc nekryla s jinou stejně důkladně vystavěnou iniciativou z odlišného regionu, pak se mohl kladný výsledek stát realitou. Při posuzování případných duplicit totiž správa státní tabákové režie za základní územní útvar považovala jednu zemi. Jestliže tedy vznikla továrna v Lanškrouně, bylo možné další zřídit pokud možno na druhém konci Čech, ještě lépe však za českými zemskými hranicemi. Právě zemská hranice hrála zřejmě svou roli v tom, že zhruba ve stejné době, resp. v naprosto stejné zakladatelské vlně, vznikly nedaleko od sebe dvě státní tabákové továrny – v Lanškrouně a ve Svitavách. Každá totiž ležela na jiné straně zemské hranice. To, že se obě města v té době hlásila k obecně uznávanému regionu Hřebečsko, bylo pro státní správu a tím i pro správu tabákového monopolu poměrně bezpředmětné. I v této době šlo o region do značné míry kulturní, s postupně krystalizující identifikací s novodobým národem, pokud za takové budeme považovat Němce z Čech a Moravy. Pro velmi navzájem blízkou identifikaci politickou v 70. letech 19. století ještě zdaleka nenazrála v této oblasti doba³⁾.

Obr. č. 1/ Tabáková továrna v Lanškrouně. (Městské muzeum v Lanškrouně.)

Lanškrounská státní tabáková továrna vznikla formálně právně v samém závěru roku 1871 zároveň jako provizorní a zároveň ihned jako definitivní továrna I. kategorie „na doutníky“¹⁴⁾. Předcházely tomu ovšem poměrně dlouhodobé iniciativy z okruhu představitelů města, jejichž počátky lze datovat už do poválečného roku 1867. Tehdy se však ještě nepodařilo zajistit onen potřebný souběh příznivých okolností, který nastal až po několika letech. Ze zmiňovaných neformálních struktur byli v Lanškrouně asi nejdůležitější pánové soudní rada Rudolf Studený, zdejší rodák, a vrchní finanční rada vídeňského generálního ředitelství státní tabákové režie Ignaz Latzel, rodák z Králík. K tomu se přidalo podpůrné stanovisko pražské obchodní a živnostenské komory a v první řadě je zřejmě třeba vidět iniciativy tehdejšího starosty města Josefa Niederleho, německého liberála, jehož kontakty šly daleko za hranice jeho rodného města, i když v této době ještě nezasedal v žádné poslanecké lavici¹⁵⁾. Městské zastupitelstvo naprosto jednomyslně zastávalo názor, že továrnu do města chce, a bylo ochotno i k jistým materiálním obětem, pokud by byly zapotřebí. V prvním období však bylo dostačující poskytnout provizorní prostory pro zahájení výroby a vykoupit příslušné stavební parcely pro vybudování definitivního továrního areálu. Správa monopolu v Lanškrouně rozběhla výrobu doutníků ihned od počátku roku 1872, do zcela nového továrního areálu byla výroba přestěhována v průběhu roku 1874. Od té doby tu nedošlo k žádnému přerušování výroby po celé sledované období, ale ani v dobách následujících až do roku 1944¹⁶⁾. Do první světové války došlo pouze k překvalifikování postavení továrny v rámci tohoto správního systému v tom smyslu, že k roku 1905 bylo zrušeno dělení továren podle kategorií a všechny byly postaveny na stejnou úroveň¹⁷⁾. Z výrobního hlediska pak k tomu, že od roku 1885 tu byla zavedena navíc výroba cigaret¹⁸⁾. Areál továrny se rozrůstal podle potřeb výroby a zároveň možností tabákové režie, především byl opatřen tovární vlečkou ze zdejšího nádraží, která spojovala továrnu s veřejnou železniční sítí a tím prakticky s celou monarchií, což bylo s ohledem na další nevalné komunikační možnosti města neobyčejně důležité.

Tabáková továrna ve Svitavách náležela svými počátky do stejné zakladatelské vlny jako lanškrounská. Výroba tu jako provizorní byla zahájena na jaře roku 1874¹⁹⁾. Ve svitavském případě šlo ovšem nejenom o výrobní, ale i o právní provizorium. Jako definitivní továrna II. kategorie byla potvrzena až v roce 1882 a zároveň ještě téhož roku byla překlasičkována na továrnu I. kategorie. I tady bývá uváděno, že za iniciativou městského zastupitelstva je třeba spatřovat obecný propad textilního průmyslu, který bylo nutné nahradit jinými pracovními místy.

V případě Svitav, resp. jejich nejbližšího okolí, však mohlo jít o poněkud jiný model. Ne že by zdejší textilky neměly v této době problémy²⁰⁾. V dostupných informačních zdrojích je však v souvislosti s tabákovou továrnou uváděn pouze jediný druh textilní výroby, a sice ten, který byl živ především ze zakázek pro armádu. Několikrát v průběhu let byl opakován

argument, podle kterého byla záměna dosud používaného lněného vojenského prádla za bavlněné tím zásadním problémem, který zapříčinil přebytek volné pracovní síly ve městě a jeho nejbližším okolí. Teprve následně byl zmiňován propad obchodu s lnářskými výrobky na čtvrtinu původního objemu a jaksi vzdáleně související burzovní krize se vyskytovala v jediné argumentaci²¹⁾.

Na počátku zjištěných snah o zřízení tabákové továrny ve Svitavách stojí zřejmě osoba zdejšího starosty Constantina Makovského. Pokud se sám výrazněji neangažoval, pak celý nápad alespoň zaštitil svou funkcí. Na zasedání městského zastupitelstva 12. června 1872 referoval o připravovaném dokumentu, kterým zastupitelstvo požádá vládu, aby do města byla umístěna státní tabáková továrna. Aby byla argumentace účinná, byli kontaktováni někteří úředníci centrálního ředitelství tabákové režie ve Vídni²²⁾. Je pozoruhodné, že dokument měl formu petice, alespoň tak to vždy Svitavští nazývali. V jiných srovnatelných případech se většinou hovořilo o žádosti, nanejvýš o prosbě. Ovšem mohlo jít jen o způsob vyjadřování. Ještě na těsně předcházejícím zasedání zastupitelstva totiž sestavovali petici proti realizované změně vojenského prádla, která se negativně přímo dotýkala některých místních podnikatelů, místo aby proti této změně například protestovali. Navíc tyto petice byly na místo určení posílány instanční cestou, takže z formálního hlediska to vlastně byly žádosti. V tomto okamžiku starosta připustil, že by ve hře mohly a dokonce měly být i dosažitelné neformální struktury, ačkoliv je přesněji nepojmenoval. Zatímco v Lanškrouně se v této fázi jednání zcela veřejně hlásili především k vlivným rodákům a nezastřeně je žádali o pomoc, ve Svitavách bylo pouze velmi rámcově naznačeno, že šlo o úředníky tabákové režie. Tato akce byla zastupitelstvem jednohlasně schválena jako potřebná a užitečná. V této fázi ještě nikde nebyly zapsány důvody, které vedly starostu k podobné iniciativě. Protože však zároveň zcela ustaly jakékoliv pokusy zpochybnit změnu ve způsobu vojenského oblékání a tedy ve struktuře armádních zakázek, zdá se logické, že šlo o pokus vyrovnat právě tento propad. Tato žádost byla ministerstvem financí zamítnuta s odůvodněním, že za sídlo tabákové továrny byl zvolen Budišov²³⁾. Tady se uplatnila správa přednostně podle zemského principu. Ačkoliv na počátku srpna 1872 byla sotva půl roku stará velmi blízko ležící tabáková továrna v Lanškrouně, jako protiargument nebyla použita. Oproti tomu dost vzdálená továrna v Budišově ano.

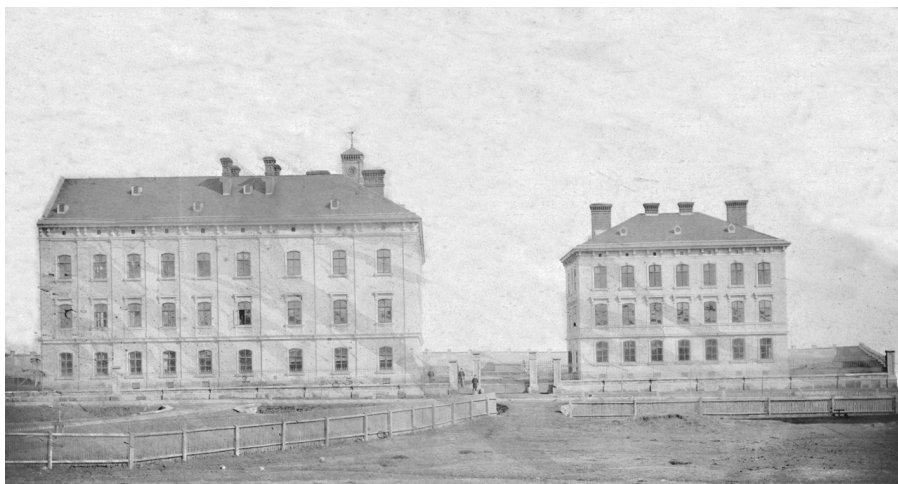
Víc starosta Makovský už ve funkci nestihl. Volby na konci roku 1872 jeho starostenský mandát ukončily a na toto místo dosedl Anton Geier (někdy v dané době psaný také Geyer). Ve snahách svého předchůdce o zřízení tabákové továrny ve městě však pokračoval. Mezitím se však zformovala jiná iniciativa, která formálně přímo nesouvisela s akcemi rady a zastupitelstva, ačkoliv cíl byl v jednom ohledu naprosto shodný, ve druhém dost odlišně zaměřený. Jako autoři byli bez bližší specifikace označováni „*občané města Svitav*“.

Počátky této iniciativy nejsou už dnes zcela patrné, ovšem první reakcí bylo další zamítavé stanovisko, tentokrát přímo z centrálního ředitelství tabákové režie. Podepsaný rada Felbinger na rozdíl od ministerských kolegů argumentoval tím, že potřeba tabákových výrobků byla zcela pokryta produkcí lanškrounské továrny, která je navíc tak blízko. Technický úředník před správní určení předsunul především komerční a možná do jisté míry i zaměstnanecké aspekty celé problematiky posuzované z centrálního nadhledu. Zřejmě tato odpověď přivedla iniciátory žádosti k tomu, že se obrátili přímo na vedení lanškrounské tabákové továrny, aby zaměstnala zhruba 40–50 rodin ze Svitav ve svých provozech na dělnických místech. 7. června 1873 odpovědělo vedení lanškrounské továrny v tom smyslu, že zdejší továrna ještě nemá dostavěný výrobní areál a nemůže přijímat více dělnictva. Protože se skutečně nemluvilo o jednotlivých dělnících, ale o celých dělnických rodinách, nelze se vyhnout spekulaci o tom, že se Svitavští pokusili vyřešit své problémy s narůstajícím počtem stále chudších osob, které zatěžovaly jejich obecní rozpočet, na účet sousedního města. Lanškrounská továrna neměla v této době vybudované jakékoliv kapacity pro ubytování dělnictva ze vzdálenějších lokalit a prakticky až do první světové války její dělnice denně docházely z okolních, mnohdy více než 10 km vzdálených vesnic, ačkoliv to od určité doby odporovalo i vnitřním předpisům. Svitavský návrh představoval de facto přesídlení celých rodin, v té době možná náležitějších k nejhudším ve městě, do jiné lokality, protože obě města jsou tak vzdálená, že denní docházení za prací nebylo reálnou úvahou. Nicméně po vyhýbavé odpovědi vedení lanškrounské továrny, která zřejmě tímto problémem ani nezatěžovala tamní městské zastupitelstvo, se k podobné myšlence už nikdo nevrátil²⁴⁾.

Na negativní výsledek této akce se odvolal starosta Geier, když se počátkem srpna 1873 znovu jménem rady města obracel na ministerstvo financí s žádostí (ovšem interně následně opět nazývanou peticí) o zřízení tabákové továrny ve městě. Jeho argumentace byla postavena tak, že je to jediné možné řešení situace ve městě a důvody pro to jsou, kromě redukce státních zakázek pro potřeby armády, právě aktuální, jako např. neúroda obilí a brambor, nemožnost nalézt práci ani v okolních místech a podobně²⁵⁾. Celý dokument působí poněkud nekonceptním dojmem, jako by nemělo jít o perspektivní a dlouhodobé řešení již dlouho se vyskytujícího problému, který se nepodařilo vyřešit jinak, například soukromou podnikatelskou iniciativou. Na tuto žádost odpovědělo ministerstvo financí rovněž zamítavě²⁶⁾. Zprávu o tom přijalo městské zastupitelstvo bez další diskuse²⁷⁾. Nicméně úsilí celkem jistě existujících neformálních struktur nepochybně pokračovalo, i když na chvíli zřejmě bez dalšího výraznějšího příspěvní svitavských zastupitelů. Telegramem z 20. února 1874 oznamovali z tabákové továrny v Linci, že inspektor Nentwich odjíždí do Svitav. Jeho návštěva signalizovala celkem bezpečně, že jednání dospěla do stadia posuzování technických možností, tedy překročila zásadní hranici politického rozhodnutí, zda další továrna bude nebo nebude zřízena. Co se dělo ve

městě konkrétně, není tak zcela jasné, výsledek ovšem ano. Telegram starostovi Geierovi odeslal 25. února 1874 dr. Bažant z Vídně a stálo v něm, že ministr financí rozhodl o okamžitém zřízení provizorní tabákové továrny ve Svitavách. Další se bude odvíjet od podmínek v místě. Na závěr bylo připojeno nejenom formálně zdvořilé blahopřání²⁸⁾. Do celé věci se zřejmě osobně vložil i tehdy úřadující moravský zemský místodržící Weber²⁹⁾. Formálně právně však bylo zřízení tabákové továrny stvrzeno až výnosem ministerstva financí čj. 6192 ze dne 15. března 1874, což oficiálně sdělil úřadující generální ředitel státní tabákové režie J. Merkl-Reinsee do Svitav svým přípisem ze dne 20. března téhož roku. To vše už ovšem vycházelo z toho, že město uzavřelo nájemní smlouvu na tzv. ponceletovské reality, tedy domy čp. 159, 160 a 161, ve kterých bylo podle názoru inspektora Nentwicha možné provizorní výrobu rozběhnout za předpokladu, že se město postará o nezbytnou adaptaci³⁰⁾. Vedení města se tím ovšem začalo vážně zabývat až v okamžiku, kdy správa tabákové režie začala vznášet své požadavky. Žádná předběžná nabídka, která by eventuálně mohla příznivým způsobem ovlivnit rozhodování státních úředníků, oficiálně učiněna nebyla³¹⁾.

Poněkud zvýrazněná pozornost, která byla věnovaná počátkům státní tabákové továrny ve Svitavách, měla objasnit zjiřitelné skutečnosti, a tím poněkud polemizovat s tvrzením dosavadní literatury, že státní správa „ochotně vyhověla svitavské žádosti... nevedlo je k tomu ani tak sociální cítění jako snaha získat v době nezaměstnanosti laciné pracovní síly“³²⁾. Jednak státní správa každé nové zřízení továrny pečlivě zvažovala, jednak, jak bylo naznačeno, o získání

Obr. č. 2/ Tabáková továrna ve Svitavách. (Státní oblastní archiv Zámorsk – Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli.)

státní továrny do místa v této době už byl docela velký zájem a prakticky všude byla k dispozici levná až velmi levná pracovní síla. Tím se právě Svitavy určitě nelišily od dalších zájemců. Jistě správa státního monopolu hledala především volnou a zároveň levnou pracovní sílu. Ta ovšem byla k dispozici na řadě dalších míst, neboť zaměstnávání téměř výhradně žen přímo ve výrobě a pokud to bylo schůdné, i v dalších provozech tabákových továren využívalo volnou a zároveň levnou pracovní sílu, a ta byla i v dalších místech. Takto množství akceptovatelných lokalit dále vzrůstalo. Ačkoliv to zatím nelze přímo prokázat, mnohé nasvědčuje tomu, že v případě Svitav by se mohlo ze strany státu jednat o jakousi formu nepřímé kompenzace za státní zakázky, které do té doby vázaly určité množství zdejší pracovní síly a byly zrušeny. Popsaná jednání celým svým průběhem vyvolávají dojem, že problém vznikl nedávno a že řešení se hledalo nikoliv v perspektivní koncepci, ale formou pokud možno rychlé likvidace nastalých potíží, což vedlo místy i k poněkud nestandardním krokům. Navíc v celém jednání jako by byl stát činěn přímo zodpovědným za vzniklou situaci a město se necítilo povinno na ni reagovat, především ne na vlastní náklady. Tomu odpovídal i výsledný způsob řešení, které bylo vlastně krátkodobé a velmi dlouho mělo statut provizoria, jako by stát vyčkával, jak se situace vyvine. Oproti tomu v Lanškrouně a přilehlém regionu došlo ke ztrátě státních zakázek už v polovině 40. let 19. století a region, v němž byla volná pracovní síla, si musel pomoci sám³³. Naproti tomu na konci 60. let 19. století, kdy jsou zaznamenatelné první snahy o řešení krize na zdejším trhu práce, šlo o propady mající hlubší a vzdálenější příčiny a zdejší úsilí o řešení bylo prezentováno a uskutečňováno jako dlouhodobé a zásadní poté, co se problém nepodařilo vyřešit silami jinak jen lehce nadprůměrně průmyslově rozvinuté oblasti³⁴. Ačkoliv přímých dokladů je k dispozici dost málo z obou měst, v případě Lanškrouna je patrná nepoměrně větší zainteresovanost zastupitelů, kteří se prakticky nikdy nespokojili s tím, že by nějakou zprávu v této věci pouze vzali na vědomí, ale usilovně k tomu vždy přidávali další návrhy a možná řešení, včetně velkých pravomocí, které při realizaci tohoto úkolu v určitém období přenesli na starostu. Navíc se snažili správu tabákové reže nalákat do svého města aktivními nabídkami, kdy starostovi určili, kam až může nabídky za město zvyšovat o vlastní vůli a za kterou hranicí už musí mít další schválení zastupitelstvem. Z toho zřejmě také vyplýval vývoj zdejší tabákové továrny v prvním období včetně toho, že se od samého počátku začala rozvíjet jako definitivní.

Na rozdíl od Lanškrouna, kde se tovární areál na náklady c.k. eráru začal budovat prakticky ihned, ve Svitavách k tomu došlo až po definitivním zřízení továrny, tedy po devítiletém provizoriu v pronajatých prostorách, které se prodloužilo ještě o další tři roky, po které trvala stavba. I svitavská továrna byla zřízena původně jako továrna na doutníky a až do roku 1887 se tu jiný sortiment nevyráběl. Od tohoto roku byla zavedena výroba cigaret.

V roce 1877 už se v obou sledovaných továrnách pracovalo v režimu jistým způsobem stabilizovaném. Lanškrounská továrna byla ve výhodnějším postavení, protože již byla definitivně ustavena a navíc v tom roce už měla k dispozici základní nejenom výrobní, ale i administrativní prostory a postupně se budovaly další nutné provozy. Jinak řečeno prostorové provizorium aktuální ve Svitavách tu bylo minulostí. Projevilo se to v celkové velikosti obou továren. V Lanškrouně bylo k tomuto roku na stálých dělnických místech zaměstnáno 7 dohlížitelů a dílovedoucích, 41 mužů a 698 žen³⁵⁾. Ve Svitavách to byli 3 dohlížitelé a dílovedoucí, 19 mužů a 273 žen. Tyto stálé dělnické síly samořejmě nepatřily jenom do přímé výroby, ale i do všech obslužných provozů a řemeslnických dílen, pokud už je továrny zřizovaly. V obou továrnách se vyráběly pouze doutníky všeobecného sortimentu. V Lanškrouně se jich v tomto roce vyrobilo 1965 q, ve Svitavách 760 q³⁶⁾. Tato čísla dávají tušit, že produktivita výroby byla v obou provozech téměř shodná, neovlivnila ji provizorně umístěná výroba ani jiné faktory. Navíc byla statisticky poněkud vyšší než v následujících desetiletích. Bylo to však zřejmě způsobeno tím, že v 70. letech ještě obě továrny neměly dobudované zázemí obslužných provozů, takže většina vykazovaného stálého dělnictva skutečně pracovala přímo při zpracování tabákové suroviny.

Počet stálého dělnictva se v následujícím období vyvíjel podle provozních možností v souvislosti s poptávkou po tabákových výrobcích a s tím, jak tuto poptávku byly schopné pokrývat svou výrobou jiné továrny v rámci rakouské tabákové režie. V zásadě však počet stálého dělnictva v obou sledovaných továrnách stoupal, i když poněkud rozdílným způsobem.

V lanškrounské tabákové továrně bylo na stálých dělnických místech zaměstnáno³⁷⁾:

rok	dohlížitelů a dílovedoucích	mužů	žen
1878	7	42	689
1881	7	24	748
1882	8	30	1091
1883	8	34	1060
1884	9	40	1056
1885	9	37	1344
1886	10	40	1309
1887	10	42	1376
1888	11	49	1399
1889	9	50	1356
1890	9	49	1357
1891	8	47	1392

Ve svitavské tabákové továrně bylo na stálých dělnických místech zaměstnáno³⁸⁾:

rok	dohlížitelů a dílovedoucích	mužů	žen
1878	5	19	241
1881	3	11	244
1882	3	10	270
1883	5	10	230
1884	5	10	289
1885	5	16	377
1886	5	18	404
1887	5	20	577
1888	6	20	618
1889	4	21	468
1890	4	23	501
1891	4	23	481

V počátcích obou továren převažovala ruční výroba, takže výsledky odpovídaly víceméně počtu osob na dělnických místech, ať už zaměstnaných nastálo nebo provizorně. Jak doba postupovala, začala být výroba stále více závislá na používaném strojovém vybavení a mezi oběma továrnami se projevovaly rozdíly. Ve druhé polovině 70. let 19. století však šlo o jeden z vrcholů ve výrobě s ohledem na kapacity, které byly tehdy k dispozici. V následujících letech v obou továrnách výroba poklesla a hodnoty z roku 1877 byly překonány až v roce 1881. Celková produkce činila v roce 1878 v Lanškrouně 1909 q tabákových výrobků, ve Svitavách 594 q, v roce 1879: Lanškroun 1687 q, Svitavy 527 q, v roce 1880: Lanškroun 1845 q, Svitavy 467 q, v roce 1881: Lanškroun 2291 q, Svitavy 504 q³⁹⁾. Pro představu, co znamenalo vyrobit ve svitavské továrně za jediný rok 467 q doutníků, je možné uvést, že to bylo vykázaných 9 118 600 ks. Jestliže lanškrounská továrna ve stejném roce vyrobila 1845 q doutníků, pak to znamenalo ručně zhotovit 36 064 000 kusů doutníků, které všechny měly takové parametry, aby mohly být předány do obchodní sítě⁴⁰⁾. Zmetky, ať už příčinou nezdaru bylo cokoli, se do konečného stavu výroby vůbec nepočítaly a fakticky tak ještě zvyšovaly počet vyrobených kusů, které ovšem nepřinesly státní tabákové režii žádný zisk. V dobách rakouské tabákové režie, na rozdíl od daleko mladší doby (konkrétně doby po druhé světové válce), se zmetky z výroby likvidovaly, v žádném případě je nemohlo dostat dělnictvo, a to ani jako jakýkoliv druh naturální náhrady mzdy. Tuto praxi zavedla až druhá polovina 40. let 20. století.

V dalších letech se výroba v obou továrnách vyvíjela následujícím způsobem⁴¹⁾:

V lanškrounské tabákové továrně bylo vyrobeno:

rok	doutníky	cigarety
1882	2590 q	
1883	3068 q	
1884	2653 q	
1885	2915 q	70 q
1886	3230 q	118 q
1887	3299 q	175 q
1888	3463 q	247 q
1889	3346 q	251 q
1890	2812 q	270 q
1891	2841 q	298 q

Ve svitavské tabákové továrně bylo vyrobeno⁴²⁾:

rok	doutníky	cigarety
1882	593 q	
1883	668 q	
1884	508 q	
1885	797 q	
1886	890 q	
1887	1034 q	171 q
1888	1232 q	294 q
1889	1014 q	315 q
1890	768 q	289 q
1891	747 q	286 q

Po celá 70. a 80. léta 19. století se v obou továrnách vyráběly doutníky pouze z tzv. všeobecného sortimentu a ani jeden druh náležející k sortimentu speciálnímu nebo luxusnímu. Šlo tedy o levnější druhy zboží, i když i mezi nimi byly rozdíly, mnohdy nezanedbatelné. Druhy tehdy vyráběných doutníků byly označeny jednak písmeny, jednak měl každý z nich název sloužící zároveň jako obchodní. Ve svitavské továrně se od počátku vyráběly druhy BB (Havana, Britanica-Form), D (Cuba), E (Cuba-Portorico), F (Portorico), H (Gemischte Ausländer), HH (Gemischte Ausländer für die Grenze) a J (Große Inländer). V lanškrounské továrně to byly nejprve stejné druhy jako ve Svitavách, doplněné o sortu JR (Große Inländer für die Grenze). Už na počátku 80. let tu byla výroba rozšířena o sortu A (Trabuco),

K (Inländer), KR (Inländer für die Grenze), naopak přechodně zmizely sorty J a JR, aby se sem vrátily od počátku 90. let. To se v lanškrounské továrně vyrábělo celkem 11 druhů doutníků. Ve stejné době se jich ve Svitavách vyrábělo 9 (A, BB, D, E, F, H, HH, J, K)⁴³⁾. Žádný z nich stále nepatřil do speciálního sortimentu. Ten se ve velmi malém množství objevil druhem Regalia Media v lanškrounské továrně až na počátku 20. století.

Uvedená absolutní čísla ovšem mohou vypovídat jenom poněkud jednostranně. Je třeba zároveň srovnávat s celkovou produkcí ve všech továrnách tehdejší rakouské tabákové režie, která skutečně byla v dané době v jistém smyslu posuzována jako celek, protože v konečném výsledku jako celek tvořila příjmovou položku jediného státního rozpočtu. Pak například k roku 1885 tvořila výroba doutníků v lanškrounské továrně 4,6 % z celkové výroby doutníků ve všech továrnách rakouské tabákové režie. Ve stejném roce vyráběla svitavská továrna 1,3 % z celkové rakouské produkce doutníků. V roce 1888 činila lanškrounská výroba doutníků 5,1 % z celkové produkce doutníků v rakouské tabákové režii a svitavská 1,8 %.

Zavedení výroby cigaret bylo odrazem obecného trendu vyvolaného stoupající poptávkou po tehdy stále ještě novém druhu tabákového výrobku. V Lanškrouně od roku 1885, ve Svitavách od roku 1887 se začaly vyrábět i cigarety. V roce 1885 se výrobě cigaret věnovalo 15 továren z tehdy existujících 28, ale pro žádnou to nebyl výhradní výrobní program⁴⁴⁾. O dva roky později už jich bylo 18 z 28. V Lanškrouně patřilo prvních 70 q výrobků (což bylo 5 333 450 kusů cigaret) do druhů Virginier a Ungarische. To byly na tehdejším trhu úplně nejlevnější cigarety. Obojí se prodávaly v kartonech po 50 kusech a v obou případech bylo možné 100 ks koupit v trafice za 45 krejcarů. Z tehdy v rakouské tabákové režii vyráběných 12 druhů cigaret byly nejdražší Austrie, jejichž 100 ks mělo prodejní cenu 2 zlaté 80 krejcarů⁴⁵⁾. Když se v roce 1887 začaly vyrábět cigarety i ve Svitavách, byl lanškrounský sortiment rozšířen ještě o Drama (původně se jmenovaly Türkische Grenz-Cigarrete). I v tomto případě však šlo o sortu náležející mezi ty nejlevnější. Ta se ve Svitavách dostala do výrobního sortimentu až v roce 1890, před tím se tu vyráběly jen Ungarische. Ačkoliv svitavská továrna začínala jen s jedním druhem cigaret, hned v prvním roce 1887 jich vyrobila 171 q, což bylo číslo srovnatelné s tehdejší lanškrounskou produkcí, činící 175 q ve třech druzích. Hned v následujícím roce už byla svitavská produkce cigaret vyšší než lanškrounská (294 q ve Svitavách a 247 q v Lanškrouně) a tento trend se udržel až do začátku 90. let, i když zároveň stoupaly absolutní objemy této výroby v obou továrnách. V roce 1888 činila výroba cigaret v lanškrounské továrně 2,6 % z celkové výroby cigaret v rakouské tabákové režii, ve svitavské továrně to bylo 3,1 %⁴⁶⁾.

K roku 1885, kdy se v Lanškrouně začaly cigarety vyrábět, znamenalo prvních vyrobených 70 q 1,4 % z celkové tehdejší výroby cigaret ve všech továrnách rakouské tabákové režie. V roce 1888, kdy už běžela výroba cigaret i ve Svitavách, činila lanškrounská výroba cigaret 2,6 % z celkové výroby cigaret v rakouské tabákové režii a ve Svitavách to bylo 3,1 %. O tom, že se

svitavská továrna před první světovou válkou stále výrazněji orientovala na výrobu cigaret a ponechávala stranou výrobu doutníků, svědčí další srovnání. Když v lanškrounské továrně výroba cigaret začínala, činil její podíl na celkové výrobě této továrny 2,3 %. Když stejná výroba začínala ve svitavské továrně, činil její podíl na celkové výrobě této továrny 14,25 %. K roku 1888 byl podíl cigaret na produkci lanškrounské továrny 6,7 % a svitavské už 19,6 % a k roku 1891 byla tato hodnota v Lanškrouně 9,6 % a ve Svitavách 28,6 %. Vzájemný podíl v produkci doutníků a cigaret v každé z továren byl naprosto rozdílný a vyvíjel se v principu jiným způsobem. V obou byl však jasný obecný trend, kterým byla stále stoupající obliba cigarety jako finálního tabákového výrobku a zvýšená poptávka po ní, na niž musela struktura výroby rakouské tabákové reže reagovat. Významná orientace svitavské továrny na výrobu cigaret ji ovšem přivedla také k razantnější modernizaci strojového vybavení, které bylo při této výrobě aktuálnější než při výrobě doutníků, a tím i k vyšší racionalitě výroby na samém počátku 20. století, než jaké byla schopná lanškrounská továrna.

Zdálo by se, že postavení dělnictva státních tabákových továren muselo být srovnatelné, když byl majitelem ve všech případech stát. Ovšem každá tabáková továrna, resp. její odborné vedení, měla velmi dlouho značnou samostatnost, která představovala dokonce i vlastní mzdovou politiku. Naopak velmi jednotné byly technologické postupy a kvalita jednotlivých výrobků byla požadována od všech továren standardní, rozlišovat se mělo opravdu jenom podle písmen označujících původ výrobků v konkrétních továrnách. Jednotícím prvkem celé rakouské tabákové reže včetně všech továren bylo úřednictvo, které náleželo mezi státní úřednictvo monarchie a odlišovalo se speciální kvalifikací a v podstatě nezaměnitelnou praxí. Nicméně jak doba postupovala, ztrácely jednotlivé továrny postupně svou autonomii ve prospěch centrálního vídeňského vedení. Kromě zmiňovaných technologických norem se v průběhu 80. let 19. století objevil společný závazný pracovní řád pro dělnictvo, následovalo postupné sjednocování modelu pracovní doby. Až relativně velmi pozdě se to projevilo ve sjednocení mzdové politiky rakouské tabákové reže. V roce 1911, po zavedení shodných mzdových kategorií pro stálé dělnictvo ve všech tabákových továrnách, se Lanškroun i Svitavy ocitly ve stejném šestém stupni místního zařazení v třináctistupňové klasifikaci⁴⁷⁾. Podle nároku na služební příplatek náležela obě místa do IV. třídy⁴⁸⁾. To znamenalo, že dělnictvo si tu mohlo vydělat v přepočtu na normální pracovní týden od 1200 do 3000 haléřů bez příplatků podle pracovního zařazení. Služební příplatek činil od 18 do 90 haléřů na týden podle odpracovaných let v roce 1911 a následně se zvyšoval až do roku 1914, kdy předem stanovené tabulkové hodnoty rozbila válečná ekonomika.

Pohled státní statistiky z roku 1893, tedy z doby, kdy už obě továrny byly stabilizované, o jejich životaschopnosti nikdo nepochyboval a obě pracovaly ve vlastních továrních areálech, ukazuje, že šlo o rozdílně velké výrobní součásti rakouské tabákové reže, které ovšem také měly dost významně rozdílné postavení z pohledu ekonomického subjektu v rámci vlastního regionu.

V roce 1893 stálo v čele lanškrounské továrny 10 úředníků v čele s ředitelem sloužícím v VIII. hodnostní třídě příslušné pro státní úřednictvo. Kromě toho bylo obsazeno místo kontrolora v IX. hodnostní třídě, dvou adjunktů rovněž v IX. hodnostní třídě a tři asistentů v XI. hodnostní třídě. Praktikant s přiznaným adjutem byl jeden, bez adjuta pak aktuálně dva. Zaměstnávala jednoho úředního sluhu a jednoho vrátného, jednoho truhlářského mistra a 4 dílovedoucí ve výrobě. Ve svitavské továrně bylo ve stejném roce úředníků 6 v čele rovněž s ředitelem zařazeným do VIII. hodnostní třídy. Kromě toho bylo obsazeno místo kontrolora v IX. hodnostní třídě, adjunkt tu nebyl žádný, jeden oficiál sloužil v X. hodnostní třídě a dva asistenti v XI. hodnostní třídě. Praktikant byl aktuálně pouze jeden bez přiznaného adjuta. I zde byl ve stejné době úřední sluha a vrátný, na rozdíl od Lanškrouna tu nebyl ve stavu žádný truhlářský mistr a dílovedoucích bylo také o jednoho méně⁴⁹⁾.

V roce 1893 bylo v lanškrounské továrně zaměstnáno na stálých dělnických místech celkem 1845 osob, což bylo 5,6 % ze všeho dělnictva tehdejší rakouské tabákové režie. Z toho počtu bylo 8 dohlížitelů, 52 mužů a 1785 žen. Ve stejném roce zaměstnávala svitavská továrna pouze 538 osob na stálých dělnických místech, což bylo 1,6 % ze všeho dělnictva rakouské tabákové režie. Z toho byli 3 dohlížitelé, 25 mužů a 510 žen. Z tohoto počtu bylo při výrobě cigaret v Lanškrouně zaměstnáno 287 osob a ve Svitavách 151 osob. Při výrobě doutníků bylo v Lanškrouně zaměstnáno celkem 1508 osob, z čehož bylo 6 dohlížitelů, 15 mužů a 1487 žen. Ve Svitavách šlo ve stejné době o 367 osob, z nichž byli 2 dohlížitelé, 6 mužů a 359 žen.

V tomto období už byla přesnější legislativa ve vztahu k zaměstnávání velmi mladých lidí ve výrobě, takže statistika připouštěla pro dělnické kategorie jako nejnížší rozpětí 14–16 let. V této kategorii vykazovala lanškrounská továrna zhruba 3 % všeho svého stálého dělnictva při výrobě cigaret a zhruba 7 % při výrobě doutníků, zatímco svitavská o něco víc než 6 % ve výrobě cigaret a více než 10 % při výrobě doutníků. Přitom je třeba mít na zřeteli, že statistika se v této době zabývala pouze stálým dělnictvem, nestálého si ještě vůbec nevšímalá, protože šlo o veličinu opravdu velmi nestálou a proměnlivou všemi směry. Pro statistiky začalo být nestálé dělnictvo zajímavé až v samém závěru sledovaného období, kdy se situace v celém resortu v tomto směru opravdu stabilizovala a nestálé dělnictvo tvořilo naprostý početní zlomek, který nebyl zálohou pro kategorii stálého dělnictva, ale způsobem realizace právě chybějících, většinou velmi specializovaných a dočasně potřebných profesí v jednotlivých továrnách.

Z pohledu výroby bylo v roce 1893 v lanškrounské továrně vyrobeno celkem 3470 q doutníků, což bylo čtvrté největší množství ze všech továren v rakouské tabákové režii (největším výrobcem byla tehdy továrna v Sacco, dále továrny v Lublani a Jihlavě). Ve Svitavách se vyrobilo ve stejném roce 789 q doutníků, což byla naopak čtvrtá nejnížší hodnota ve stejném prostoru. Méně se vyrobilo z tehdy existujících 28 továren rakouské tabákové režie, které všechny vyráběly doutníky, v Zablotówu, Klagenfurtu a Jagielni-

ci. Přičemž ovšem Klagenfurt vyráběl zároveň cigarety, ale především dýmkový tabák a Zablotów kromě dýmkového tabáku stále i tabák smotaný. Cigaret se v roce 1893 v lanškrounské továrně vyrobilo 607 q, ve svitavské 330 q. Největším výrobcem cigaret v rakouské tabákové režii byla v té době továrna v Hainburgu, kde se jich toho roku vyrobilo 1840 q, a továrna v Lublani, která jich vyrobila 1828 q. V 9 továrnách se v této době ještě cigarety nevyráběly vůbec, ze zbývajících 19 jich nejméně vyrobila továrna ve Vídni-Rossau (155 q) a pak už následovala zmiňovaná produkce cigaret ze Svitav. To, že se ve sledovaných dvou továrnách vyráběly z pěti možných typů tabákových výrobků jenom dva, ještě nebylo v dané době neobvyklé. Plný sortiment, tedy tabák šňupací, smotaný, dýmkový, doutníky a cigarety zároveň, vyráběly jenom 4 továrny z 28, a sice v Hainburgu, Lublani, Sedlci u Kutné Hory a ve Winniki. Všechny ostatní byly více či méně specializovány na některou část produkce⁵⁰.

Ačkoliv absolutní čísla jsou výrazně rozdílná, pokud je přepočítáme alespoň rámcovým způsobem na produktivitu práce, hodnoty se rázem stanou velmi srovnatelné. V lanškrounské továrně vyrobila jedna dělnická síla ve výrobě (bez započítání podílu jakýchkoliv dalších profesí) za rok průměrně 2,1 q cigaret, ve svitavské továrně byla tato hodnota přesně stejná. Při výrobě doutníků vyrobila v Lanškrouně jedna dělnická síla průměrně za rok 2,3 q doutníků, ve svitavské továrně to bylo 2,1 q doutníků. V roce 1893 byla lanškrounská továrna v období svého největšího rozkvětu bez ohledu na to, že patřila k továrnám v Čechách, které byly jako celek v rakouské tabákové režii poněkud méně produktivní, zato jejich vliv na zaměstnanost v regionech byl pravděpodobně největší ze všech předlitavských zemí, a to nejenom z pohledu absolutních čísel o zaměstnaných osobách všeho druhu.

O dvacet let později, v roce 1913, bylo v lanškrounské továrně zaměstnáno 5 dohlížitelů, v týdenní mzdě pracovalo 48 mužů a 74 žen, v denní mzdě 23 mužů a 27 žen a v úkolové mzdě 23 mužů a 1417 žen, všichni zaměstnaní nastálo. Celkově tedy bylo na stálých dělnických místech zaměstnáno 99 mužů a 1518 žen, tedy 1617 osob⁵¹. To znamenalo zhruba 4,5 % ze všeho dělnictva tehdejší rakouské tabákové režie.

Ve stejném roce bylo ve svitavské továrně zaměstnáno 8 dohlížitelů, v týdenní mzdě pracovalo 49 mužů a 64 žen, v denní mzdě 17 mužů a 30 žen a v úkolové mzdě 40 mužů a 1030 žen. Celkem tu bylo na stálých dělnických místech zaměstnáno 114 mužů a 1124 žen, dohromady 1238 osob⁵². To bylo zhruba 3,4 % ze všeho dělnictva zaměstnaného tehdy ve všech továrnách rakouské tabákové režie. Věková struktura zaměstnanectva se příliš nelišila od jiných továren, i když ve Svitavách bylo poněkud méně nejmladších věkových kategorií, což mohl být rovněž důsledek zlepšování strojového vybavení a z toho vyplývajících vyšších požadavků na kvalifikaci, kterou bylo možné získat až ve vyšším věku. Ani ve svitavské, ani v lanškrounské továrně nebylo žádné nestálé dělnictvo. Jednak to odkazovalo k výrazné stabilizaci resortu, jednak to mohlo být i známkou jisté stagnace právě tak jako už znatelného počátku nového trendu, který se odvracel od výroby založené

především na málo kvalifikované, a proto levné pracovní síle a směřoval k podstatně většímu využití strojů vyžadujících méně pracovní síly, ale kvalifikovanější.

V těchto továrnách, jak mj. vyplývá z uvedené statistiky, pracovaly zvláště na dělnických místech ve výrobě, ale i leckde jinde, především ženy, a to jak svobodné nebo ovdovělé, tak vdané. Jejich vzájemný poměr byl dost různý, odrážel nepochybně jednak momentální situaci, jednak možná do jisté míry i jakési obecnější vzory chování. Obvyklejší však byla situace, kdy v zaběhnuté továrně vdané ženy podstatným způsobem početně převažovaly nad ženami svobodnými a ovdovělými. V továrně nově zřízené tomu bylo vždy právě naopak, protože nastupovala především mladá, většinou dokonce velmi mladá děvčata, která byla pravidelně dost vzdálená obvyklé věkové hranici sňatků a tento životní model mohla ještě v budoucnu celkem bez problémů zvolit. Tento model fungoval v lanškrounské továrně, v roce 1913 tu pracovalo 956 vdaných a 478 svobodných dělnic. Ve svitavské továrně, ačkoliv nebyla nově zřízená, byl poměr relativně vyrovnaný. Na 593 vdaných žen připadalo 478 žen svobodných. Do zdejších dělnických rodin náleželo 1142 dětí mladších 14 let. To bylo obecně číslo relativně nízké, ve většině tabákových továren počet takto určených dětí překračoval počet všeho dělnictva. V Lanškrouně to např. ve stejné době bylo 1806 dětí na 1617 dělnických osob. A protože drtivou většinu dělnictva tvořily právě ženy, šlo také většinou o děti stálých dělnic v činné službě. Ve svitavské továrně to pravděpodobně vycházelo ze zmiňovaného neobvykle vysokého podílu svobodných žen na místech stálých dělnic, i když rakouská statistika v tomto ohledu nerozlišovala, zda šlo o dítě manželské nebo nemanželské, což v ohledu právním rozlišovala velmi striktně a projevovalo se to například ve zcela rozdílném sociálním zabezpečení pro manželské a nemanželské děti mající nějaký vztah k dělnictvu tabákových továren.

V obou továrnách se k roku 1913 vyráběly doutníky a cigarety. Při výrobě doutníků bylo v Lanškrouně zaměstnáno 1205 dělnických sil, ve Svitavách 807. Při výrobě cigaret to bylo v Lanškrouně 284 a ve Svitavách 280 dělnických sil. Ve svitavské továrně v tomto roce vykazovali 57 osob zaměstnaných při výrobě dýmkového tabáku, v Lanškrouně to bylo 27 osob. Ovšem v Lanškrouně ani ve Svitavách se v tomto roce dýmkový tabák ještě nevyráběl, pouze se připravovala technologie. Ani smotaný, ani šňupací tabák se v těchto továrnách nevyráběl, tak jako se tradičně (s výjimkou Sedlce v určitém období) nevyráběl v žádné tabákové továrně v českých zemích. Ostatní stálé dělnictvo bylo zaměstnáno v dalších provozech továren, což byla především kartonáž, dílny a další dále nerozlišované dělnické profese⁵³.

Pokud však tato čísla promítneme do výroby, vysvitne, že svitavská továrna už v této době ve výrobě cigaret pracovala nepoměrně efektivněji než lanškrounská, stavějící stále ještě na převaze ruční práce. V roce 1913 se v lanškrounské továrně vyrobilo 3027 q doutníků (podílelo se na tom pouze ve výrobě 1205 dělnických sil), ve svitavské továrně ve stejném roce vyrobili 2268 q doutníků (podílelo se na tom pouze ve výrobě 807 dělnických sil). Ve

stejném roce se vyrobilo v Lanškrouně 2172 q cigaret a ve Svitavách 3700 q cigaret. Přitom jak už bylo uvedeno, počty zúčastněných dělnických sil byly srovnatelné: 284 osob ve výrobě v Lanškrouně a 280 osob ve výrobě ve Svitavách⁵⁴). Při přepočtu na jednu osobu z výroby za rok jsou průměrné hodnoty při výrobě doutníků ještě stále srovnatelné: v Lanškrouně 2,5 q na osobu za rok, ve Svitavách 2,8 q na osobu za rok. Stejná čísla ve výrobě cigaret už svědčí o něčem zcela jiném: v Lanškrouně vyrobila jedna dělnická síla ve výrobě za rok průměrně 7,6 q cigaret, ve Svitavách 13,2 q cigaret. Zatímco výroba doutníků byla stále ještě velmi málo zmechanizována, výrobu cigaret začaly s neúprosnou vytrvalostí ovládat stále rychlejší a dokonalejší stroje poháněné už ne lidskou silou, ale jakoukoliv jinou energií včetně elektrické. Potřebovaly ke své obsluze méně lidí, ale kvalifikovanějších. Z toho důvodu se začala pomalu měnit struktura zaměstnanců v tabákových továrnách, velké množství nekvalifikovaných, pouze zapracovaných žen bylo nahrazováno kvalifikovanou silou, mezi kterou sice ženy nechyběly, ale nebyla jich naprostá převaha. Problém lanškrounské i svitavské továrny dále vězel v tom, že se tam (s jedinou již uvedenou lanškrounskou výjimkou) vyráběly pouze standardní druhy doutníků, nikoliv druhy ze speciálního sortimentu, takže nebylo reálné, aby skutečně vynaložená práce při ruční výrobě doutníků byla odpovídajícím způsobem zaplacená. Naproti tomu pro výrobu nejlevnějších druhů cigaret bylo výhodné stroje využívat v co největší míře.

K životu státních tabákových továren patřilo prakticky po celé 19. století nějaké sociální zabezpečení nejenom pro úřednictvo, ale i pro dělnictvo. Jeho charakter byl dost proměnlivý v čase a rozdílný pro obě uvedené kategorie. To úřednické bylo shodné se zabezpečením státního úřednictva⁵⁵). To dělnické se v zásadě vyvíjelo od almužen udělovaných případů od případu cestou milosti přes různé formy zdravotního a úrazového pojištění až k regulérně stanovenému nároku na zabezpečení ve výslužbě, tedy jistému druhu penzijního systému. V porovnání se situací v některých jiných zaměstnaneckých a dělnických oblastech šlo o poměrně štedrý a dokonalý systém, i když se na něm samo dělnictvo tabákových továren muselo podílet. Společnou platformou, na které byly tyto aktivity realizovány, byly tzv. dělnické nemocenské instituty nebo jinak řečeno nemocenské kasy. Pro stálé dělnictvo to byla prakticky povinná záležitost. Dělnický nemocenský institut měl ve Svitavách k roku 1911 celkem 1272 členů, v Lanškrouně 1771 členů. Ovšem s většími finančními objemy hospodařila svitavská kasa. Na jednoho člena připadlo průměrně za rok v příjmech 24,67 K, zatímco v Lanškrouně tato suma byla pouze 16,16 K. Znamenalo to, že souhrn dělnických mezd byl ve svitavské továrně vyšší, protože výše příspěvku jak od dělníků, tak od státu se odvíjela od výše stanovené mzdy každého jednotlivce. Na druhé straně se to promítlo i do vyplácených náhrad mezd, které byly ve Svitavách v průměru na člena zdaleka nejvyšší ze všech továren v českých zemích. Mzda činila průměrně 21,93 K, v lanškrounské továrně ve stejném období šlo o 13,75 K, což byla naopak hodnota v dolní polovině všech údajů za české

země. Jestliže obecně byly nejenom v této době vykazovány velmi nízké průměrné náklady na nemocniční péči o dělnictvo, tak Svitavy naopak měly druhou nejvyšší hodnotu, větší hodnoty vykazoval z českých zemí jenom Jáchymov. Právě tak z továrních nemocenských institutů v Čechách a na Moravě byly Svitavy jediné, které vykazovaly nějaké, byť zlomkové náklady na tzv. všeobecnou správu, tedy na administrativu. Naopak rezervní fond měl lanškrounský institut podstatně větší, činil k roku 1911 celých 99 933 K, zatímco svitavský disponoval ve stejné době majetkem v hodnotě 52 602 K⁵⁶).

Obecně řečeno, svitavská tabáková továrna měla ve sledovaném období poněkud jiný rytmus rozvoje než továrna lanškrounská, a nejenom ta. Například k roku 1903, kdy už bylo možné mluvit o stabilizovaném rezortu a v drtivé většině továrních areálů vznikala nejrůznější zařízení vylepšující pracovní podmínky a kdy zároveň svitavská továrna byla počtem dělnictva srovnatelná a nikoliv na samém konci relativně dlouhé řady, tehdy se tu usilovně a aktuálně jednalo o rozšiřování výrobních prostor. To, co se ve stejně dlouho fungující lanškrounské továrně řešilo v 90. letech 19. století a vyřešilo se racionálnější využitím stávajících, zřejmě v původním založení dostatečně velkoryse pojatých prostor, toho se ve Svitavách v prvním desetiletí 20. století dosáhlo stavebně⁵⁷). V Lanškrouně už měli ve stejné době možnosti i vůli k tomu, aby například zavedli plynové osvětlení, uvedli do provozu vodovod a podobně a tyto snahy zakončili v roce 1910 takovou „nadbytečností“, jakou byl vytápěný skleník v tovární zahradě. Jenže zároveň s tím se už lanškrounská továrna, možná zprvu poněkud nepozorovaně i pro zasvěcené, začala propadat v racionalitě výroby. Množství lidské práce už nebylo ani v tomto odvětví schopné konkurovat stále výkonnějším strojům. A to byl moment, který přivedl svitavskou továrnu k rychlejšímu vzestupu.

Na druhé straně, pokud optikou státní statistiky budeme posuzovat dopad obou továren do života regionů, ve kterých sídlily, pak bude zřejmé, že lanškrounská továrna byla nepoměrně výraznějším regionálním hybatelem než ta svitavská. V Lanškrouně a jeho okolí, především ve směru k blízkým horám, se vytvořila skutečně v období před první světovou válkou, ovšem především na přelomu 19. a 20. století, jistým způsobem „monokultura“ jediného velikého zaměstnavatele, a tím byla státní tabáková továrna. Všichni další zaměstnavatelé měli o jeden řád nižší stavy dělnictva, a to i v případech v rámci regionu velmi bohatých podnikatelů. Ačkoliv počty zaměstnaných osob nemusejí nutně vypovídat o ekonomické nadvládě, přesto ve vztahu k území a lidskému společenství na něm žijícímu to byl v této době nepřehlédnutelný prvek. A při tak výrazné dominanci, jakou vykazovala až do světové války lanškrounská tabáková továrna, nelze než uvažovat o skutečně potřebném a zároveň dostatečně perspektivním řešení, které prosadilo vedení města Lanškrouna na přelomu 60. a 70. let 19. století. Tento model řešení dostal trhliny až v okamžiku, kdy se technologické a ekonomické vazby přesunuly do roviny, kterou doba vzniku lanškrounské továrny nebyla

svým způsobem uvažování vůbec schopná předvídat. Naproti tomu svitavská továrna jako by opravdu vznikla jako řešení jednoho konkrétního problému, který byl dočasně umocněn souběhem dalších okolností. Proto se ve Svitavách státní tabáková továrna chovala jako jeden z řady zaměstnavatelů, nikoliv však tak výrazně výlučný a už vůbec ne téměř monopolní, jako tomu bylo v Lanškrouně. Možná i to byl důvod, který svitavské vedení nutil k větší pružnosti. Velmi záhy, možná dokonce od samého počátku, nebylo nutné zaměstnat tak velký počet lidí, kteří by svou prací živili řadu dalších. Bylo třeba vyplnit vzniklou mezeru a dál udržovat stav, za kterého by továrna prosperovala a nesla užitek svému zřizovateli. Že se v určitých úsecích své existence stala velkým a nepřehlédnutelným zaměstnavatelem, to vyplynulo postupem doby a souviselo to nepochybně s tím, jak stoupala potřeba tabákových výrobků právě toho typu, který se tu vyráběl. V průběhu této etapy své existence si obě tabákové továrny přes geografickou blízkost i srovnatelnost produkovaného sortimentu navzájem nemohly konkurovat. Jednak pro v té době stále stoupající spotřebu tabákových výrobků, včetně těch nejobyčejnějších a nejlevnějších, jednak pro systém řízení uvnitř rakouské tabákové režie, který byl postavený na respektování existujících správních celků podle jednotlivých zemí. Tím se obě továrny ocitly každá v jiné správní struktuře, které byly spojeny až vídeňským centrálním, později generálním ředitelstvím státní tabákové režie. Na této jejich svébytnosti regionální i úřední, včetně rozdílně fázovaného vývoje, nic nezmění ani skutečnost, že si minimálně v jednom případě vyzkoušely existenci pod vedením téhož ředitele.

Jako všichni státní úředníci té doby byli i úředníci tabákové režie osobami, které musely být schopné sloužit kdekoliv na území celé režie, což v praxi znamenalo celé Předlitavsko. Překládání byli nejenom subalterní úředníci, ale i zkušení muži na ředitelských místech, a zdaleka ne vždy takové přeložení směřovalo na vídeňské generální ředitelství. Tím, kdo se objevil v čele svitavské i lanškrounské tabákové továrny, byl Andreas Haselbauer. Do služeb státní tabákové režie nastoupil v roce 1870 jako dvaadvacetiletý, sloužil kratší dobu leckde, na delší se zastavil od roku 1887 v moravském Budišově. Odtud byl v roce 1893 přeložen na ředitelské místo do Svitav a následně v červenci 1899 na ředitelské místo do Lanškrouna⁵⁸⁾. Ačkoliv přeložení nemuselo vždycky znamenat cestu vzhůru a obě továrny byly v této době ve stejné kategorii, v tomto případě lze asi s velkou dávkou jistoty uvažovat o tom, že přeložení ze Svitav do Lanškrouna znamenalo vlastně povýšení, nebo alespoň ocenění schopností A. Haselbauera ze strany nadřízených. Lanškrounská továrna byla v té době na svém absolutním vrcholu, počty stálého dělnictva dosahovaly nejvyšších hodnot v celé její historii, produkce ve srovnání s jinými továrnami byla přes všechno, co tu bylo naznačeno, nezanedbatelná. Pro nového ředitele to vše znamenalo nejenom větší množství práce, ale také mj. přeřazení do vyšší, VII. hodnostní třídy. Tato personální spojitost však v žádném případě nebyla ani dočasnou kontinuitou obou provozů. Státní úřednictvo habsburské střední Evropy muselo mít

takové profesní charakteristiky, které umožňovaly uplatnit je na celém jejím území, resp. od roku 1867 v rámci obou oddělených správních celků Zalitavska a Předlitavska. A takový byl i Andreas Haselbauer. Ačkoliv ředitel překračoval zemskou hranici, obě továrny se vyvíjely každá na jiné její straně a každá ve svých užších regionálních souvislostech. Proto se každá vyvíjela v jiném rytmu, i když směrem ke světové válce ve stále podobnějším rámci.

P o z n á m k y

- 1) Bádání o konzumu jako specifickém fenoménu společnosti není u nás příliš rozšířené. Zahraniční výzkumy však výsledky mají. Např. je možné uvést: A. MENNINGEROVÁ, *Genuss im kulturellen Wandel, Tabak, Kaffe, Tee und Schokolade in Europa (16.-19. Jahrhundert)*, Beiträge zur Wirtschafts-Sozialgeschichte, Nr. 102, Stuttgart 2004. H. SIEGRIST – H. KAEUBLE – J. KOCKA (ed), *Europäische Konsumgeschichte, Zur Gesellschafts- und Kulturgeschichte des Konzums (18. bis 20. Jahrhundert)*, Frankfurt am Main – New York 1997.
- 2) O tabákovém monopolu z hlediska právního a správního podrobněji např. J. BRZOBOHA-TÝ, *Finanční správa v českých zemích 1850–1918*, in: Sborník archivních prací 1977, s. 4–137; *Oesterreichisches Rechts-Lexikon, Praktisches Handwörterbuch des öffentlichen und Privaten Rechtes der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder*, IV., Praha 1894–1898; F. X. VESELÝ, *Všeobecný slovník právní, Příruční sborník práva soukromého i veřejného země na říšské radě zastoupených, Se zvláštním zřetelem na nejnovější zákonodárné poměry právní země koruny české*, díl 2, Praha 1897, díl 5, Praha 1899.
- 3) Reichsgesetzblatt (dále jen RGB) č. 113/1835. Vzhledem k rozsahu textu byl vydán jako samostatný svazek náležející řadě RGB: *Řád celní a státního monopolu*, Praha 1835.
- 4) ASPI (Automatizovaný systém právních informací), 13. prosince 2002.
- 5) O nakládání s tabákem v českých zemích do počátku 19. století s mnoha podrobnostmi A. ČAPEK, *Tabák v Čechách*, Praha 1947. Poněkud méně soustavně K. PEJML, *Celý svět kouří*, Praha 1947. K pěstování tabáku pro průmyslové zpracování v monarchii nejnověji M. MACKOVÁ, *Pěstování tabáku v rámci rakouské státní tabákové režie po roce 1867*, in: *Theatrum historiae* 1, Pardubice 2006, s. 177–202.
- 6) J. JANÁK – Z. HLEDÍKOVÁ – J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005, s. 309–318.
- 7) A. ČAPEK, *cit. dílo*, s. 167–176; H. HITZ – H. HUBER, *Geschichte der Österreichischen Tabakregie 1784–1835*, Vídeň 1975, s. 53, 56, 176 a násl.; F. VENTURA, *Dějiny c.k. továrny na tabák v Sedleci u Kutné Hory*, Kutná Hora 1912.
- 8) *175 let tabákového průmyslu v Hodoníně*, Hodonín 1958; *Sto let jihlavské tabákovky*, Jihlava 1951; H. HITZ – H. HUBER, *cit. dílo*, s. 174–175.
- 9) H. HITZ – H. HUBER, *cit. dílo*, s. 175. J. SOMMER, *Československý tabákový průmysl v letech 1918 - 1938*, rkp. disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 1973, s. 32 a násl.
- 10) Továrny pracovaly v Budišově, Českých Budějovicích, Fürstenfeldu, Hodoníně, Hainburgu, Halleinu, Jihlavě, Jagielnici, Jáchymově, Klagenfurtu, Krakově, Lublani, Lanškrouně, Linci, Monasterzysce, Novém Jičíně, Písku, Rovignu, Sacco, Schwazu, Sedleci, Steinu, Šternberku, Táboře, Tachově, Vidni Ottakringu a Vidni Rennwegu, Winniki, Zablotowu a ve Svitavách. *Tabellen zur Statistik des österreichischen Tabak-Monopol der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern für das Jahr 1913* (dále jen TzS).
- 11) Do grafického vyjádření shrnul spotřebu v letech 1800–1945 A. ČAPEK, *cit. dílo*, s. 278.

- On ovšem kladl důraz především na zaznamenatelné propady, pro které se snažil nalézt vysvětlení především ve státní daňové a celní politice, již hodnotil relativně velmi příkře, ačkoliv se podrobněji právě tímto obdobím ve své práci nezabýval.
- 12) CH. D' ELVERT, *Zur österreichische Finanz-Geschichte, mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder*, Brno 1881, s. 766–767.
 - 13) M. MACKOVÁ, *Hřebečsko – region, který zmizel*, in: Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 3, Evropa – kultura – region, Pardubice 2000, s. 131–137.
 - 14) Přípis ministerstva financí ze dne 23. prosince 1871 čj. 38.145/1871, který je dnes zachován snad pouze jako opis v kronice města Lanškrouna. Státní oblastní archiv Zámrsr – Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí (dále jen SOKA ÚO), Mezifondová sbírka kronik, kn. č. 152, s. 492. V existujících písemnostech tabákové továrny Lanškroun se nenachází. Státní oblastní archiv Praha, fond Rakouská tabáková režie, továrna Lanškroun.
 - 15) M. MACKOVÁ, *Josef Niederle*, Lanškroun – Ústí nad Orlicí 1995.
 - 16) V současné existující literatuře o Lanškrounu nebyla tabákové továrně věnována příliš velká pozornost, především pro obtížně zjistitelné primární informační zdroje. Její dějiny jsou momentálně součástí rkp. práce M. MACKOVÉ, *Státní tabáková režie v Čechách v letech 1867–1913*. O městě obecně pak např. M. BORKOVCOVÁ a kol., *Krajem koruny země, Vlastivěda Lanškrounska*, Lanškroun 2002. Tam odkazy na starší práce.
 - 17) *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des k. k. Finanzministeriums für die im Reichsrathe vertretene Königreiche und Länder 1905*, 121, č. 52201, s. 176 s odvoláním na výnos z 12. července 1905.
 - 18) *TzS 1885*.
 - 19) Vznikem svitavské tabákové továrny se velmi rámcově zabývá J. KOPECKÝ, *Sto let tabákové výroby ve Svitavách*, Svitavy 1974. Tam uvedené informační zdroje však připouští pro toto období pouze *Gedenkbuch der k. k. Tabakfabrik Zwittau 1873–1897*. Ve shora uvedené souhrnné literatuře není této továrně věnována pozornost, dokonce ji v přehledných částech neregistrují ani H. HITZ – H. HUBER, *cit. dílo*.
 - 20) O zdejším textilním průmyslu poměrně podrobně *Moravskotřebovsko, Svitavsko, Vlastivěda moravská*, Brno 2002. Ovšem k tabákové továrně ve Svitavách tato syntetická práce nepřináší nové poznatky ani nenalézá nové zdroje informací, s výjimkou *Heimatbuch Zwittau*, Göppingen 1974 a nepříliš dobře identifikovatelného *Pamětního spisu města Svitav. Moravskotřebovsko, Svitavsko, Vlastivěda moravská*, Brno 2002, s. 173, 182, 194, 220, 239, 734, 736, 740.
 - 21) Státní oblastní archiv Zámrsr – Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli (dále jen SOKA SY), fond Archiv města Svitavy (dále jen AM SY), kart. č. 391, sign. CII/1154, inv. č. 2211.
 - 22) SOKA SY, AM SY, kn. č. 147.
 - 23) SOKA SY, AM SY, kart.č 391, inv. č. 2211, prezidium moravského místodržitelství cestou okresního hejtmanství Moravská Třebová jeho čj. pres 890/1872 z 8. srpna 1872.
 - 24) SOKA SY, AM SY, kart. 391, inv. č. 2211; SOKA ÚO, fond Archiv města Lanškroun (dále jen AM La), kn. č. 150–C, 807–B zápisy z jednání městského zastupitelstva; SOKA ÚO, Mezifondová sbírka kronik, kn. č. 152, 153.
 - 25) SOKA SY, AM SY, kart. č. 391, sign. CII/1154, dopis městské rady z 1. 8. 1873.
 - 26) SOKA SY, AM SY, kart. 391, sign. CII/1154, dopis ministerstva financí čj. 21.443 cestou moravského místodržitelství z 21. září 1873.
 - 27) SOKA SY, AM SY, kn. č. 147, schůze zastupitelstva 10. října 1873 vzala na vědomí.
 - 28) SOKA SY, AM SY, kart. č. 391, sign. C/II1154, telegram z 25. února 1874.
 - 29) Tamtéž, telegram z 24. února 1874, ještě bez jakéhokoliv výsledku.
 - 30) SOKA SY, AM SY, kart. č. 391, sign. C/II1154.

- 31) SOKA SY, AM SY, kn. č. 147, zápisy ze schůzí zastupitelstva 1871–1875.
- 32) J. KOPECKÝ, *cit. dílo*, s. 7. Od něj přebírají většinu informací prakticky všichni, kdo pocítovali potřebu svitavskou tabákovou továrnu ve své práci zmínit, i když úvaha o ochotě státní správy je většinou nahrazena konstatováním poněkud neutrálnějším.
- 33) O tom blíže např. M. BORKOVCOVÁ – M. MACKOVÁ – V. SEKOTOVÁ, *Osobnosti města Lanškrouna*, Lanškroun 1997; M. BORKOVCOVÁ a kol., *cit. dílo*, s. 122–124.
- 34) *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. 1, Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien 1973, s. 228–232.
- 35) Zatímco na dělnických místech se v dobových statistikách velmi pečlivě rozlišovalo na muže a ženy, dohlížitelé a dílovedoucí takto specifikováni nikdy nebyli, ačkoliv především ve výrobních provozech na těchto místech velmi často pracovaly ženy, muži naopak téměř výhradně v dílenských a obslužných provozech. Dohlížitelé a dílovedoucí podle svých pravomocí a povinností tvořili spojnici mezi úřednictvem a dělnictvem v každé tabákové továrně, ale státní statistika je přiřazovala mezi dělnictvo. Od jeho drtivé většiny se však odlišovali tím, že museli mít alespoň minimální vyšší vzdělání, např. ve formě nějakého hospodářského kursu.
- 36) *TzS 1877*.
- 37) *TzS 1877–1891*.
- 38) *Tamtéž*.
- 39) *TzS 1878, 1879, 1880, 1881*.
- 40) *TzS 1880*.
- 41) *TzS 1882–1891*.
- 42) *Tamtéž*.
- 43) *TzS 1877–1891; Statistische Mitteilungen über das österreichische Tabakmonopol für das Jahr 1913* (dále jen *MTTL*).
- 44) Šlo o továrny ve Fürstenfeldu, Hodoníně, Hainburgu, Jihlavě, Jáchymově, Klagenfurtu, Krakově, Lublani, Lanškrouně, Novém Jičíně, Schwazu, Sedlci, Šternberku, Vídni-Rossau a Winniki. *TzS 1885*.
- 45) *TzS 1885*.
- 46) *TzS 1887, 1888*.
- 47) Společně s továrnami v Budišově, Fürstenfeldu, Hodoníně, Sacco, Táboře a Winniki. *TzS 1913*.
- 48) Kam zároveň patřil Budišov, Fürstenfeld, Hodonín, Monaterzyska, Písek, Rovigno, Sacco, Tábor, Tachov, Winniki a Zablótów. *TzS 1913*.
- 49) *TzS 1893*.
- 50) *Tamtéž*.
- 51) *MTTL 1913*.
- 52) *Tamtéž*.
- 53) *TzS 1913*.
- 54) *Tamtéž*.
- 55) O řešení těchto otázek ve sféře státního úřednictva podrobně M. MACKOVÁ, *Úřednictvo venkovských okresů 1850–1914*, Ústí nad Labem 2001, s. 101–115. Tam také předcházející literatura.
- 56) *MTTL 1911*.
- 57) *MTTL 1903*.
- 58) Sestaveno podle jednotlivých ročníků *Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Wien 1873–1913.

State tobacco factories in Lanškroun and Svitavy till World War I in the light of state statistics

MARIE MACKOVÁ / RÉSUMÉ

The state tobacco factory in Lanškroun was founded in 1871, the state tobacco factory in Svitavy in 1874. They both belonged to the same way of founding those factories in the monarchy. The interests of regions were immense in both cases, their concrete expressions were rather different. Both factories were situated very near each other, but they never mutually rivaled in the following period. They were divided by the country border between Bohemia and Moravia, which was in that time a significant administrative border. First they both produced only cigars, gradually the production of cigarettes was introduced in both factories. It became more significant for the factory in Svitavy, Lanškroun factory kept the prevailing production of cigars. But they both produced only the cheapest goods of so called general assortment. At the beginning of the 20th century only one sort of cigars began to be made of special assortment in Lanškroun. Lanškroun factory became an absolutely biggest employer in the region and it was based first of all on the quantity of labour for long time. Svitavy factory was in spite of its gradual development only one of employers. The different structure of production led there to the faster introduction of machine production, which was efficient especially in the production of cheap sort of tobacco products.

Staatliche Tabakfabriken in Lanškroun und Svitavy bis zum Ersten Weltkrieg im Licht der staatlichen Statistik

MARIE MACKOVÁ / RESÜMEE

Die staatliche Tabakfabrik in Lanškroun (Landskron) wurde im Jahre 1871, die staatliche Tabakfabrik in Svitavy (Zwittau) im Jahre 1874 gegründet. Beide gehörten zur derselben Welle der Gründung von diesen Fabriken in der Monarchie. Das Interesse der Regionen war in beiden Fällen bedeutend, seine konkreten Merkmale waren jedoch ziemlich unterschiedlich. Beide Fabriken lagen ziemlich nahe nebeneinander, aber machten in dem verfolgten Zeitraum nie gegenseitig Konkurrenz. Es trennte sie die Landesgrenze zwischen Böhmen und Mähren, die in der gegebenen Zeit eine bedeutende Verwaltungsgrenze war. Beide erzeugten zuerst nur Zigarren, nach und nach wurde in beiden auch die Herstellung von Zigaretten eingeführt. Diese wurde wichtiger für die Fabrik in Svitavy, die Fabrik in Lanškroun behielt sich die überwiegende Erzeugung von Zigarren. Beide erzeugten jedoch nur die billigste Ware sog. allgemeinen Sortiments. Vom Spezialsortiment begann man in Lanškroun zu Beginn des 20. Jahrhunderts nur eine Zigarrensorte zu erzeugen. Die Fabrik in Lanškroun gelangte zum absolut größten Arbeitgeber in der Region und baute sehr lange vor allem auf der Menge der menschlichen Arbeit. Die Fabrik in Svitavy war trotz ihrem fortlaufenden Wachstum nur einer der Arbeitgeber. Die unterschiedliche Struktur der Produktion führte hier zur schnelleren Einführung der Maschinenproduktion, die besonders bei der Herstellung von billigeren Tabakerzeugnissen effektiv war.

Učitel Antonín Kavka a jedlinské hračky

RADKA URBÁNKOVÁ

Učitel Antonín Kavka patří mezi významné osobnosti českého pokusného školství. Předkládám Kavkova základní životopisná data, kterými sleduji místa jeho působení se zřetelem na činnost pedagogickou, a zmiňuji osobní kontakty s významnými osobnostmi tehdejší doby. Seznamuji zejména s nejméně výrazným obdobím Kavkovy pedagogické činnosti, které spadá do doby jeho působení v Jedlině v Orlických horách. Ve 20. letech 20. století zde zavedl ve škole a v domácnostech výrobu tzv. jedlinských hraček, které získaly uznání nejen u nás, ale i za hranicemi naší republiky. Tato činnost měla značný výchovný vliv na děti a pro místní rodiny nezanedbatelný význam ekonomický.

Antonín Kavka se narodil 7. srpna 1886 v Chotěšicích (tehdy politický okres Poděbrady) v rodině drobného zemědělce. Po ukončení měšťanské chlapecké školy v Libáni odešel roku 1901 studovat na učitelský ústav v Hradci Králové, který absolvoval v roce 1905¹⁾.

První učitelské místo nastoupil 1. prosince 1905 jako zatímní učitel na trojtřídní obecné škole ve Žlunicích v tehdejší politickém okrese Nový Bydžov. Po nějaké době však začal mít vážné problémy se svými názory a vystupováním – setkával se totiž s dělníky, navštěvoval rodiny dětí, dějiny vykládal s důrazem na působení Mistra Jana Husa a celé husitské hnutí, vývoj člověka vysvětloval na základě Darwinovy teorie, projevoval sympatie k právě probíhající revoluci v Rusku, v kostele se nekřížoval a neklekal. Tím vším zavedl příčinu ke stížnostem a udáním. Okresní školní rada jej na konci školního roku propustila²⁾. U *Učitelské jednoty Budeč hejtmanství novobydžovského* nenašel zastání, což nemohl zapomenout zvláště jejímu funkcionáři Josefu Černému, jinak poslanci říšské rady a starostovi *Žemského ústředního spolku jednot učitelských v Čechách*³⁾. Černý odmítl za Kavku intervenovat u okresního školního inspektora.

Kavka odpověděl po svém – vystoupil z katolické církve a zůstal bez vyznání. Napsal redakci časopisu *Svojan* do Chicaga a prosil o radu, zda má odjet jako učitel do Ameriky. Redaktor Svojsík mu odepsal, že české školy tam nejsou a že češtinu učí v nedělních kurzech dobrovolníci, a to většinou

bezplatně, což neskýtá dobrou existenci, a navíc, pokud neumí anglicky, živořil by⁴⁾. Aby sehnal učitelské místo, Kavka vystoupení z církve nakonec odvolal.

V době, kdy byl bez zaměstnání, pomáhal rodičům v hospodářství a přitom hodně četl a kreslil. Při listování časopisem *Kramerius* objevil inzerát anarchistického listu *Práce*. Napsal si o ukázkové číslo a poté se přihlásil za odběratele. Do rukou se mu dostal také Neumannův *Nový kult*, kam psali i Šrámek, Těsnohlídek, Toman, Vrbenský. Tehdy poznal anarchismus jako hnutí, které odpovídalo jeho cítění. V roce 1906 měl první přednášku o socialismu, a sice ve skupině sociálnědemokratické mládeže v Záhornici u Městce Králové. Od té doby ho sledovalo četnictvo.

Na radu přítele Hanuše Sedláčka⁵⁾ se již v době působení ve Žlunicích obrátil na Františka Bakuleho⁶⁾, tehdy učitele v Malé Skále na Turnovsku; vylíčil mu svou situaci a doufal v přímluvu u tamního inspektora Josefa Patočky, se kterým se Bakule dobře znal. První setkání Kavky s Bakulem bylo domluveno do čítárny jakéhosi klubu Slavie, kde měl mít Bakule přednášku. Jedna z dalších schůzek byla dohodnuta při jízdě vlakem z Poděbrad do Pardubic, kam jel Bakule rovněž přednášet učitelům. Slohové práce a kresby maloskalských žáků Kavka už znal z tisku, Bakuleho přednáškou byl nadšen, a tak se Bakule stal jeho vzorem. Je dochována korespondence, kdy Bakule oslovuje Kavku důvěrně „*Můj milý*“ či „*Můj drahý*“⁷⁾. V Malé Skále u Bakuleho se Kavka seznámil s výtvarnými umělci Antonínem Majerem a Karlem Vikem⁸⁾. K okruhu zdejších přátel dále patřil pozdější redaktor a vydavatel časopisu *Země a Knihovny slovanských autorů* Stanislav Minařík. Bakule skutečně Kavkovi pomohl přímluvou u školního inspektora a Kavka se na Turnovsko dostal⁹⁾.

V únoru 1907 nastoupil jako zatímní učitel v Malém Dubu. Brzy měl ale nepříjemnosti s nadřízenými úřady pro své kontakty se sociálnědemokratickými předáky a kvůli svému vystupování. Také se – podobně jako ve Žlunicích – přátelsky stýkal s rodiči žáků, čímž se podle jeho názoru vytvářelo „*příznivé ovzduší, v němž se daří výchově dětí mnohem lépe, než při odloučenosti a často i protichůdnosti obou výchovných faktorů – školy na jedné straně a rodiny na straně druhé – jimiž se vyznačovala škola stará a jež se udržují na škodu dětí na mnohých školách i dnes*“¹⁰⁾. Debaty se pravděpodobně vedly politickým směrem, což bylo trnem v oku četnictvu. Kavka dával navíc najevo nelibost vůči katolické církvi. Uměl si získat děti a starostí o sociální poměry i jejich rodiče. Postavil si proti sobě nejen četnictvo, ale i kněze a řídicího učitele. Ti jej udali okresní školní radě a okresnímu hejtmanství. Okresní školní rada, resp. okresní hejtman se školním inspektorem, ho bez vyšetřování propustila; v Malém Dubu tak učil pouhé dva měsíce.

V souvislosti s propuštěním Kavky se konaly protestní schůze dělníků. Na schůzi občanů svolanou anarchisty tehdy přijeli referovat redaktor *Práce* Michael Kácha a pozdější redaktor *Zádruchy* Ladislav Knotek. Bylo to první osobní setkání Kavky s propagátory anarchismu a Kavka poznamenal, že „*teprve perzekuce mě přivedla do anarchistického hnutí*“. Sociálnědemokratičtí poslanci

Hudec a Filipínský¹¹⁾ podali ministerstvu vyučování interpelaci. Zprávy o Kavkově propuštění přinesly deníky *Právo lidu* a *Čas*. Kavka nebyl jediný takto postižený učitel. Ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni byly určeny petice, ve kterých byla požadována reorganizace školských úřadů, kde rozhodují úředníci a zástupci církví. To vše organizovala *Volná myšlenka*, jejímž členem byl i A. Kavka¹²⁾.

Do celého sporu bylo zapojeno i německé hnutí volné výchovy *Freie Schule*. Zemská školní rada vedla s Kavkou disciplinární řízení. Na radu dr. Bartoška navštívil opět Josefa Černého a požádal ho o intervenci u zemské školní rady. V listu *Český učitel*, jehož byl Černý redaktorem, byla zveřejněna zpráva o Kavkově případu s tím, že „*Kavka je vcelku nevinná a neškodná duše*“, což Kavka ve vzpomínkách s hořkostí okomentoval¹³⁾. Výsledkem procesu bylo propuštění Kavky z okresu a poté zemská školní rada přeměnila prosté propuštění z okresu v disciplinární trest propuštění z místa. Tajným výnosem nařídila nepřijímat Kavku na okresy v Čechách¹⁴⁾. Přátelé se mu snažili najít místo, Kavka v této souvislosti vzpomněl pedagoga a historika Karla Sellnera z Bakova nad Jizerou¹⁵⁾.

V době, kdy byl bez místa, Kavka jezdil do Hradce Králové a scházel se zde s několika spolužáky, kteří v Hradci učili. Rovněž se stýkal se studenty učitelského ústavu, mezi nimiž našel přátele; byli jimi Rudolf Medek, Augustin Bartoš, Jan Kejzlar a Václav Machek. Ve společnosti Michala Káchy poznal Kavka anarchisticky naladěného Bohuslava Vrbenského, Vlastimila Borka, Antonína Boučka, Jaroslava Haška, Frantu Sauera. V kavárně Union se seznámil s tehdejší básnickou avantgardou: S. K. Neumannem, F. Šrámkem, K. Tomanem, J. Mahenem. Dne 1. května 1907 se Kavka zúčastnil manifestace anarchistů v zahradní restauraci Na Slovanech. Později o tom ve svých poznámkách napsal: „*Seděl jsem u stolku nebo v besídce s Káchou, se Šrámkem, Neumannem a Haškem. Vím to přesně, poněvadž jsem si je nakreslil do notýsku, který ještě mám*“¹⁶⁾. Kavku zpočátku pod vlivem životních okolností a přátel anarchismus silně ovlivňoval. Vzpomínal, že před 1. světovou válkou chtěli s přáteli Vrbenským, Neumannem a Borkem z anarchistického hnutí utvořit revoluční socialistickou stranu. Kavka měl vypracovat program kulturní a školský¹⁷⁾.

V letech 1907–1908 Kavka určitou dobu vyučoval v Ervěnicích děti stávkujících horníků u nich doma¹⁸⁾; rodiče školou povinných dětí se tak vyhnuli pokutám za to, že neposílali děti do školy, a Kavka vyučoval jejich 109 dětí ze 60 rodin¹⁹⁾. Pak dostal nabídku místa na Moravě, konkrétně na veřejné škole v Bělé u Jevíčka. Ani zde dlouho nepobyl, měl opět potíže: „...*pustili mě na udání klerikáli: že tento anarchistickýmí rejdy smutně známý pán kazí v tajných konventiklech mladíky, ve skutečnosti jsem vyváděl mladíky z hospody a učil je zpívat a recitovat*“²⁰⁾. Po propuštění napsal inspektorovi Peškovi a ptal se po místě. Zachoval se i dopis od poslance JUDr. Jindřicha Štemberky s oznámením, že v Kavkově věci intervenoval poslanec Tomáš Garrigue Masaryk²¹⁾.

V mezidobí čekání na místo Kavka obchodoval s knihami a zastavil se i u Bakuleho, který ho pozval do svého rodiště, Lidmovic u Vodňan. Dojmy

z cest si zaznamenával do zápisníku, zapisoval i kreslil. Četl knihy, které prodával, a časopisy, jichž odebíral – dle zápisu – celou řadu: *Čas, Český učitel, Komenský, Volné směry, Moderní revue, Příroda*. S pomocí slovníku si překládal knihy ruských autorů. V Hořicích jej tehdy zaujalo výrobní a prodejní družstvo *Hořické hračky*, jež tam zavedl a jeho výrobu organizoval učitel Kyselo. Toto družstvo dalo podnět k zavedení podobné výroby v pozdějších letech v Jedlině na Žamberecku. Během obchodních cest se Kavka setkal s mnoha zajímavými lidmi nejrůznějších profesí. S některými navázal bližší kontakt. Poznal tehdy ředitele škol – K. V. Raise a J. Dolenského, učitele L. Horáka a svého celoživotního přítele Josefa Sulíka. Ve Štítarech navštívil Josefa Tůmu, autora učebnice prvouky, kterou Kavka sám při vyučování používal. Seznámil se s ředitelem dívčího lycea v Písku Karlem Kálalem, který později pracoval na ministerstvu školství. V Semilech poznal JUDr. Antonína Zemana (Antala Staška) a jeho syna Ivana Olbrachta. Navštívil S. K. Neumana v Bílovicích a v Brně se nedlouho před jeho smrtí setkal s učitelem a nadějným spisovatelem Josefem Uhrem. Při návratu domů k rodičům čekal Kavku dopis od inspektora Peška s výzvou k okamžitému nástupu do Lukavice u Kyšperka (dnešního Letohradu)²²⁾.

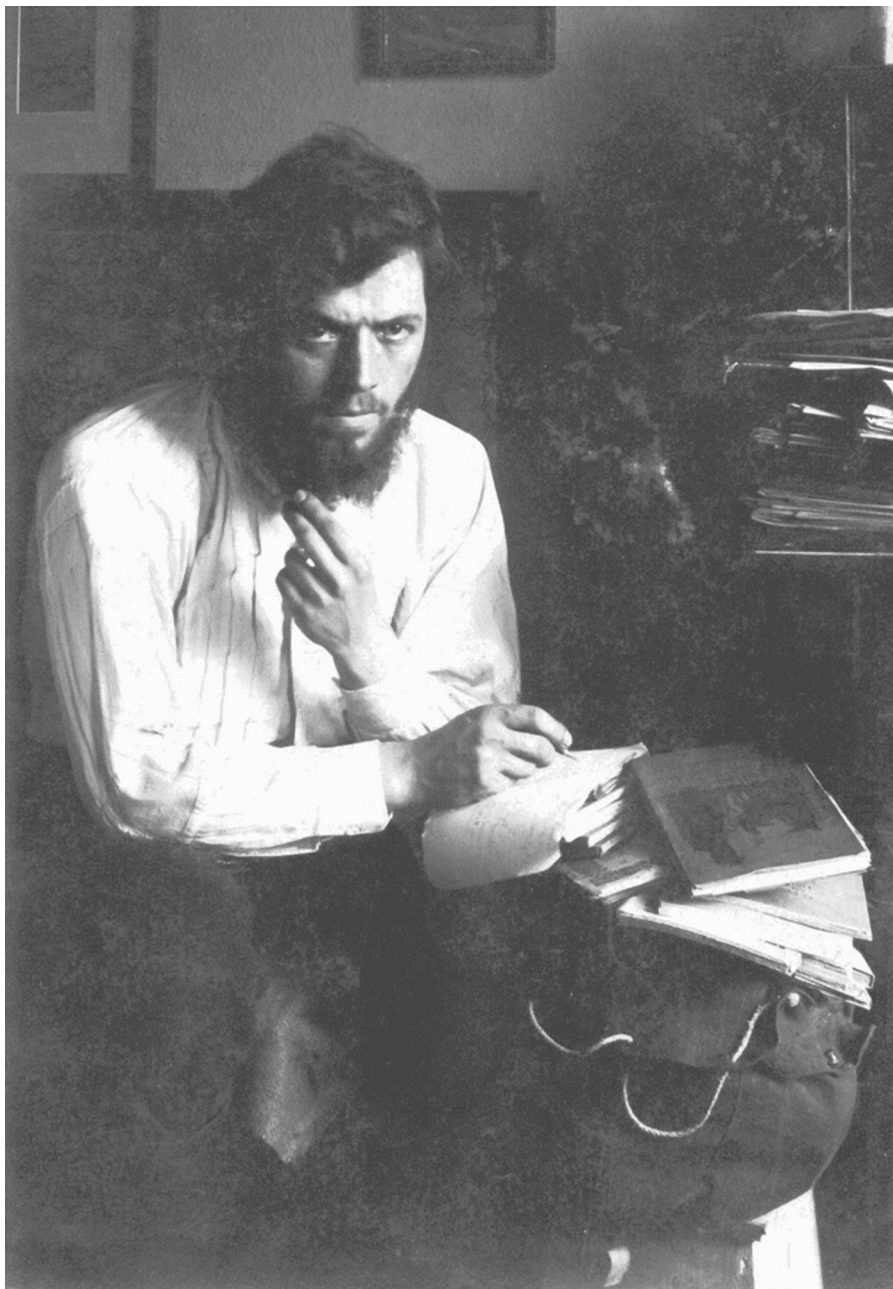
Na Žamberecku Kavku v místě potvrdil zemský školní inspektor Wenig. V Lukavici Kavka nastoupil 1. srpna 1908 jako výpomocný učitel, od 1. dubna 1909 působil v Kyšperku. Od 1. září 1909 byl ustanoven na právě zřízené jednotřídní expozituře klášterecké školy v osadě Jedlina jako zatímní učitel. „Měl jsem již dosti zkušeností z jiných škol i z toho domácího vyučování v *Ervenicích* a v *Českém Dubě*, proto jsem praktikoval hodně individuální vyučování. Hesla tehdejší pokrokové školy – *volnou kázeň, volný sloh, volné kreslení, hudební výchovu, vyučování v přírodě na vycházkách* jsem tam uváděl v život. Při počtech jsem vycházel z místních poměrů, utvořili jsme si místní početnici. Nepracoval jsem tak ve škole sám, byl to tehdy všeobecný směr, který propagoval na našem okrese nezapomenutelný inspektor Pešek na metodických rozhovorech, jež s námi učitelé občas pořádal. Já jsem to dělal důsledně, a proto jsem měl dobré výsledky. Se staršími žáky, kteří měli vyjít ze školy, probíral jsem látku pro měšťanské školy. Co však bylo nejkrásnější a nejpłodnější při mé práci na Jedlině, byly zimní večery s dětmi u mě nebo v rodinách, kde jsme čítali krátké povídky našich i cizích klasiků, zpívali jsme a prohlíželi obrázky, jichž jsem měl velkou sbírku. To pěkné, přátelské soužití s lidem a s celou osadou zajišťovalo dobré výsledky ve škole. Je samozřejmé, že jsem naše dějiny i přírodní vědy vykládal pokrokově“²³⁾. Ve vzpomínkách uvedl, že mu v této době vyšel první článek z praxe v listu *Komenský* pod názvem *Počtení hodina na jednotřídce*. Slohové práce dětí vycházely v časopisu *Klíčení*, který vydával Kavkův známý Michael Kácha²⁴⁾. O prázdninách roku 1910 Kavka nastoupil osmítýdenní vojenský výcvik učitelského oddělení ve Vysokém Mýtě u 7. setniny 30. zeměbranceckého pluku²⁵⁾. Tam došlo ke konfliktu s opilým důstojníkem, který dal Kavku přes sobotu a neděli zavřít. Ten zde napsal na prkno postele básničku *Štěnice*²⁶⁾, která se nelíbila vysokomýtským důstojníkům.

Po „osmitedělní vojenské rekreaci a po dvanáctidenním odpočinku ve vazbě“, jak sám vzpomněl, nastoupil zpět na Jedlinu. Jeho chování a vysokomýtská příhoda byly opět trnem v oku a Kavka byl disciplinárně vyšetřován. Odvolal se,

aby oddálil odchod z místa, kde se mu líbilo a dobře dařilo. „Proti výměru zemské školní rady jsem se odvolal k ministerstvu školství. Požádal jsem o pomoc poslance realistické strany prof. Drtinu. Ten zařídil na ministerstvu, že mé odvolání zůstalo v šuplíku, protože i tam byli pokrokoví lidé, a bylo by tam plesnivělo, kdyby nastala změna vlády. Ministrem se stal klerikál, a tak se ten spis vytáhl a projednal. Mé odvolání bylo zamítnuto s odůvodněním, že jsem básničkou napsanou na pryčnu ve vojenském vězení ve Vysokém Mýtě prokazatelně projevil smýšlení nesrovnatelné s postavením učitele“. Nepomohl ani dopis jedlinských obyvatel: „...všechn čas on věnuje škole a všechny zbývající peníze na knihy, obrazy a školní pomůcky. Celé jeho chování je vzorné. Prosíme slavnou c.k. okresní školní radu, aby nám nadále p. učitele nechala“⁽²⁷⁾. Kavka získal během svého odvolání vcelku pozitivní hodnocení od okresní školní rady v Žamberku: „Poslední tam konanou inspekcí 14. října 1910 bylo zjištěno, že máte zálibu ve vychovávání mládeže, již se opravdově věnujete, že sledujete snahy po umělecké výchově a působení Vaše vyučovatelské jest po některých stránkách i chvalitebné, v celku pak zcela dobré“⁽²⁸⁾. Tomuto hodnocení předcházela ještě dopis místní školní rady v Klášterci nad Orlicí, v němž konstatovala, že „mravné chování zatímního učitele na školní expozituře v Jedlině p. Antonína Kavky po celou dobu jeho působení od nastoupení až po dnešní den bylo zcela bezúhonné. Také v ohledu politickém v žádném směru nevystupoval, takže i v tomto směru bylo jeho chování úplně bezvadné. Těž výhradně věnoval se úplně škole a sobě svěřeným školním dítkám, které k němu velikou láskou přilnuly. Také ze strany občanstva, u něhož požívá neobmezené důvěry, nedošla na něho na podepsanou místní školní radu ta nejmenší stížnost“⁽²⁹⁾. Z Jedliny byl Kavka i přes příznivá hodnocení propuštěn dnem 31. prosince 1910 pražskou zemskou školní radou s již druhým disciplinárním trestem pro „smýšlení nesrovnatelné s postavením učitele“⁽³⁰⁾.

Z existenčních důvodů využil Kavka po svém propuštění nucené přestávky ve školní službě k cestování a prodeji knih. Působil jako prodejce knih nakladatelství *Volné myšlenky*, cestoval po českých krajích a nabízel a prodával lidem nejrůznějších profesí zejména publikaci *O vzniku a vývoji poddanství českého lidu*⁽³¹⁾. Kolportoval další tiskoviny: *Práce*, *Záduha* a *Knihy dobrých autorů* vydané Kamilou Neumannovou, první manželkou S. K. Neumanna⁽³²⁾.

Mohl se věnovat i jiné práci⁽³³⁾, ale chtěl učit děti. „Myslím však, že u *Maticy* podaří se mi místo dostat, a tak, že budu moci dále ve škole působit. Práce bude se mi dařit ve škole i jinde. O tom nepochybuji, protože mám děti rád a protože podařilo se mi nalézt výraz dětem přístupný. Hlavně však, že děti miluji. ... Pro začátek, než dostanu místo, píši a cestuji s knihami. Vydělám si mnoho peněz, ale cestování mě netěší. Obchod není pro mne. Ale když jest nutno, zaberu se do obchodování plně a jen a jen počítám. Vydělám až 50 K denně. Říkám si, že jest to až hříšné a darebácké. Ale je to spíše komické“⁽³⁴⁾. V pozdějším věku naopak oceňuje cestování s knihami jako přínosné pro člověka s tuláckými touhami, jako měl on, vzpomíná, co poznal zajímavých lidí, zajímavých míst a co prožil zajímavých chvil. „To se nedá vypsat, ani filmem vyjádřit. Nesmírně mě to obohatilo a pak mi to prospělo v mé učitelské práci“⁽³⁵⁾. Sám Kavka si byl vědom velkého vlivu poznávání nových míst a zajímavých lidí na rozvoj osobnosti člověka, a proto se později (od roku 1919) snažil umožnit dětem takové poznávání při školních výletech a výjezdech do vzdálenějších míst, které pořádal s dětmi v Jedlině a ve Studeném.

Obr. č. 1/ Antonín Kavka pětadvacetiletý. Na pohlednici, kterou zaslal 21. února 1911 z Českého Dubu svým rodičům, kromě jiného napsal: „*Fotografoval mě p. Bakule*“.
(Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.)

Obr. č. 2/ Jeden z autoportrétů Antonína Kavky, datovaný 16. července 1911.
(Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.)

Kavka vzpomínal, že všude, kde měl možnost, přednášel o volné škole a úsilí učitelstva o vysokoškolské vzdělání. Pravděpodobně publikoval ve výše uvedených a dalších pokrokově orientovaných tiskovinách, např. v listu pokrokové mládeže *Klín*³⁶⁾. Za působení v Novém Světě dostal lístek z 8. srpna 1914 od Jara Maliny, který převzal redakci tiskoviny *Vlastní silou* a který Kavku prosil o občasně příspěvky ze severu Čech, hlavně o situaci v menšinách. V redakci měli totiž v úmyslu zařadit k tisku menšinovou rubriku³⁷⁾.

V době předválečné si Kavka dopisoval s učitelem a básníkem Emanuelem Fryntou, který Kavkovi v jednom z dopisů doporučuje: „*I mne mají děti rády: jsem k nim dobrý, miluji je – a jindy také drsný. Nikdy však nedovedu býti bezprostřední jako Vy – a proto zůstávám nepochopitelný dětem a snad každému... Váš jemný, lyrismu plný dopis jsem četl několikrát – s rozkoší – přáteli, pište básně!*“³⁸⁾. Dále byl Kavka stále v kontaktu se spisovatelem, básníkem, redaktorem a vydavatelem Stanislavem Kostkou Neumannem, s nímž ho spojovala inklinace k anarchismu. Kavka si u vydavatele S. K. Neumanna objednával knihy³⁹⁾. Vzpomínal, že jako dvacetiletý býval u Neumanna na Žižkově častým hostem, v té době byl nadšen jeho básněmi a politickými články. Jejich kontakt je doložen i v pozdější době.

Ve vzpomínkách Kavka zmínil svou účast na III. sjezdu pokrokové mládeže, který se konal 27.–29. září 1912 v Plzni. Poznal zde význačné hosty sjezdu a vůdčí členy České strany pokrokové (realistické), kterými byli T. G. Masaryk, F. Drtina⁴⁰⁾, E. Beneš, A. Mucha, J. Herben. Kavka vzpomněl, že úvodní referát nazvaný *K české samostatnosti* zde měl tehdy soudní čekatel Z. Chytil, s nímž se Kavka spřátelil⁴¹⁾. Téma referátu podpořil svým vystoupením tehdejší říšský poslanec T. G. Masaryk⁴²⁾.

Od 15. května 1911 do roku 1914, přesněji od nástupu na školu v Trnovanech po školu v Novém Světě, působil Kavka ve službách *Ústřední matice školské*⁴³⁾ na školách, které nepodléhaly přímo zemské školní radě. *Ústřední matice školská* měla v programu péči o české národní školství v oblastech s německým a českým obyvatelstvem, kde docházelo k poněmčování. Kavka připsal zásluhu o přijetí svým známým, jednateli spolku Horákovi a okresnímu školnímu inspektorovi Peškovi⁴⁴⁾. Na školách matičních si pochvaloval vyšší plat, než mohl získat na školách veřejných. Měsíčně dostával 100 korun, po zkoušce způsobilosti 120 korun. Zkoušku způsobilosti mohl vykonat za svého působení na škole v Jiřetíně, odkud byl nakrátko přeložen právě kvůli zkoušce na školu s právem veřejnosti do Třebušic a po vykonání zkoušky zase zpět do školy v Jiřetíně, která právo veřejnosti neměla. V Novém Světě působil do mobilizace v roce 1914. Poté zemská školní rada nařídila *Ústřední matici školské*, aby byl Kavka propuštěn, a ten nesměl být poté přijat ani na školách *Maticce*⁴⁵⁾. Existenční problémy se Kavka snažil řešit již dříve žádostí o místo v české škole ve Vídni⁴⁶⁾. Dostal tehdy zprávu od řídicího učitele Jana Ludvíčka z Vídně, že jsou volná dvě místa. Odkazoval Kavku na Josefa Úlehlu, inspektora škol spolku *Komenský* ve Vídni.

Po vypuknutí 1. světové války v souladu se svým tehdejším anarchickým cítěním odmítl Kavka narukovat, za což byl opět vězněn a nakonec superarbitrován 24. prosince 1914 jako invalida po čtrnáctidenní hladov-

ce⁴⁷⁾. Sám ve vzpomínkách poznamenal: „Bylo k tomu potřebí pevné vůle a vytrvalosti, abych své atletické tělo přivedl na stupeň invalidity, čtrnáct dní jsem nejedl a čtyři dny a noci před prohlídkou jsem nespál“⁴⁸⁾. Štědrý den roku 1914 už strávil u svých rodičů. Přes potvrzenou invaliditu byl 7. června 1915 odveden, nastoupil 16. srpna téhož roku v Mladé Boleslavi a ihned se hlásil k nemocným. Lékař jej uznal a poslal ke zjištění srdeční choroby do posádkové nemocnice v Terezíně. Po 14 dnech byl i s nálezem poslán do Tyrol (do Wattensu), kam byl pluk z Mladé Boleslavi přeložen. Tehdy se stala zajímavá událost. Kavka nespěchal a ještě týden zůstal v Praze, kde navštívil JUDr. Zdeňka Chytila. Ten Kavku pozval večer na schůzi pokrokové mládeže v hotelu Viktoria na Jungmannově třídě. Po skončení schůze ho dr. Chytil vedl do vedlejší místnosti, kam přišel i dr. E. Beneš. Po uzamčení místnosti vytáhl dr. Beneš knihu Arnošta Denise s názvem *Rozbití Rakouska-Uherska a osvobození rakouských a uherských Slovanů cílem světové války*. Do té knihy nahlížel a překládal z francouzštiny. Poté E. Beneše doprovodili k jeho bytu a on jim věnoval ještě jeden večer, kdy se dozvěděli o úspěšných jednáních prof. Masaryka a jeho spolupracovníků, o situaci na frontách, zprávách zahraničního tisku. „Tak jsem se stal zasořencem Mafie, třebaže jsem nebyl členem České strany pokrokové“⁴⁹⁾.

Na haličské frontě u Čartoryjska byl Kavka, aniž sám vystřelil, raněn do obou nohou. „Šrapnelová kulka mi proletěla pravým stehnem a zarazila se mi na levém koleni, ale pouze pod kůží. Tedy rána velmi šťastná, kterou mi záviděl lékař na obvazišti a radil mi, abych s tím dlouho kulhal, do toho že mi nikdo nevlze. Řídil jsem se jeho radou“⁵⁰⁾. Vzpomíná na nadporučíka Tupého, který v něm poznal dobrého kreslíře a nechal ho malovat se slovy: „Chod' a chytej dojmy. Budeme to někdy potřebovat. A kdyby tě nějaké zvíře potkalo, řekni, žeš můj ordonanc a že jdeš tam a tam“⁵¹⁾. Nadporučík Tupý také Kavku pověřil sestavením pěveckého kroužku a nakonec vojáci zpívali čtyřhlasně národní písně. Po zranění se Kavka dostal na žádost přítele malíře Rudolfa Adámka do posádkové nemocnice v Praze na Hradčanech, kde kreslil primári průběhy těžších operací hlav a stal se tlumočnickem ruštiny v zajateckém oddělení⁵²⁾. O prázdninách roku 1917 byl propuštěn do invalidního civilu.

Z doby 1. světové války je doložen osobní kontakt s malířem Alfonsem Muchou. Na Muchovy vzpomíná Kavka ve vlastnoručně psaných poznámkách doprovázejících článek *Hostem u mistra Muchy* uveřejněný v listu *Věřejné mínění* z 8. března 1914. „U Muchů na Zbiroze jsem byl na jaře 1915. Byl jsem superarbitrován a bez místa. Učil jsem jejich šestiletou Jarušku, která měla daleko do školy ve městě Zbiroze“. Když byl Kavka v nemocnici na Hradčanech a Muchovi pobývali v Praze, v docházení za Muchovými pokračoval: „Chodil jsem k nim po celý rok do Thunovského paláce ...“. Jiným - v tomto případě nepřímým - dokladem je dopis Vojtěcha Elhoty Antonínu Kavkovi ze dne 14. října 1916, ve kterém můžeme číst: „Vzpomínám, že jsi slíbil, že budeš o mne psát malíři p. Muchovi“⁵³⁾. A k tomu pohlednice poslaná A. Kavkovi M. Muchovou ze Zbirohu přímo dokládá, že Kavka byl jejich rodinným přítelem. „Čekali jsme, přijedete-li ještě jednou, a těšili jsem se na Vás. Nezapomněl jste u nás havelok? Objevila jsem tu cizí plášť. Pište, zda je Váš, poslala bych Vám ho“⁵⁴⁾. Dopis Anny Rousové (budoucí Kavkovy manželky) A. Kavkovi ze

dne 26. srpna 1917 svědčí o tom, že u Muchových pobýval – na obálce je uvedena tato adresa: „*Pan Antonín Kavka, učitel, u p. Alfonse Muchy, ak. malíře, na Žbiroze Zámek*“. Obálka je opatřena poštovním razítkem s německým názvem Klášterce nad Orlicí a datem 29. srpna 1917. Díky pasáži textu tohoto dopisu odvozují, že A. Kavka se jezdil k A. Muchovi učit kreslit: „*Vzpomínám na Vás často, jak malujete, až přijedete, budete mi vypravovat*“⁵⁵). V dopise ze dne 23. dubna 1917 píše Kavka neznámému adresátovi: „*Pak odtamtud na Žbiroh k Muchovům. Pomohu panu M. něco malovat, tak něco řemeslného, myslím. Těším se na to. Tam asi týden*“⁵⁶).

Kavka měl stále potíže najít učitelské místo. Zemská školní rada mu již dříve znemožnila učit jak na veřejných, tak na matičních školách. V roce 1915 Kavka podruhé vystoupil z katolické církve a zůstal opět bez vyznání. Skýtala se mu ale možnost dostat místo na některé škole evangelické. Kavka z nutnosti a také ze sympatií k evangelické církvi, ve které viděl nositelku ideí jednoty bratrské, vstoupil do evangelické církve, do sboru Ferdinanda Hrejsy v Praze u Salvátora⁵⁷). Profesor Hrejsa byl historikem jednoty a propagátorem sjednocení všech evangelických církví na základě učení jednoty bratrské. Kavka si ho velmi vážil a býval u něho častým hostem. Dne 1. září 1917 Kavka nastoupil na soukromou evangelickou školu v Semonicích u Jaroměře, kde se dočkal konce války. Během působení v Semonicích si dobře rozuměl s místním farářem Kašparem, též hudebníkem a básníkem. Spojnicí mezi nimi bylo umění. Kašparovi pomáhal s vedením pěveckého kroužku, jako výpomocný kazatel a dokonce učitel náboženství na některých školách, ale místním obyvatelům (Kavka je nazval ortodoxními členy sboru) se nelíbil jeho způsob vyučování a kázání. Ani se snad nelze divit, Kavka vzpomínal, že „*křesťanství jsem chápal a vykládal jako sociální hnutí otroků a chudých a Ježíšovo království boží jako komunistickou společnost*“⁵⁸). Za svého působení správce evangelické školy v Semonicích Kavka nacvičoval a předváděl v okolních obcích na školách a v hostincích maňáskové hry. Loutky si vyřezával z brambor a sestry ze Sokola loutky oblékaly. Peníze vybrané při představeních, jednalo se o částku 200 korun, zaslal *Ústřední matici školské*. „*O prázdninách chci podniknout turné po rodném kraji – Poděbradsku a také tam chci probouzet hodně ospalý národnostní cit a vědomí povinnosti pomáhat a nejvíc obranným našim jednotám, zvláště Ústřední matici školské. Hraju hry tendenční demokratického rázu národnostně zabarvené a Kašpárek poučuje vždy o úkolech Ústřední matice školské*“⁵⁹). V blízkém Josefově byl zajatecký tábor Rusů. Zajatci trpěli hladu a hojně umírali. Vymohli si proto chodit po okolních vsích vyžebrať něco k jídlu. Kavka vzpomínal, jak jim dával jablka a chléb, nakonec i pomáhal při úteku několika z nich opatřením civilního obleku a potravin. S dorozuměním problémy neměl, protože se rusky učil už za studií a v dobách, kdy byl bez místa, ruštinu mohl procvičovat i jako tlumočník v pražské posádkové nemocnici za války.

Po skončení 1. světové války si vymohl rehabilitaci, výmaz disciplinárních politických trestů a peněžní náhradu za předválečné i válečné ústrky rakouských školských úřadů a opětovné ustanovení na jednotřídní expozituru v Jedlině, kde, jak poznamenal, „*teprve jsem mohl uskutečnit dávné své touhy po činné, radostné škole*“⁶⁰). V Semonicích pobýval ještě do 15. ledna 1919.

Na školní expozituru v Jedlině, kde krátce působil již v letech 1909 a 1910, nastoupil Antonín Kavka dne 1. září 1919. Jeho návrat do tohoto místa nebyl náhodnou záležitostí. Dle vlastních slov již před 1. světovou válkou plánoval odejít učit „někam na hory na jednotřídku, jakou jsem měl na Žamberecku“⁶¹). Navíc zde měl milou, kterou poznal již při svém dřívějším působení a se kterou se nemohl oženit pro své nejisté postavení. Konečně se tedy mohl věnovat klidnějšímu životu rodinnému. Ještě před nástupem, v březnu 1919, byly zasnuby Kavky s Annou Rousovou z Klášterce nad Orlicí za účasti Kavkovy přítele bratrského kněze Josefa Novotného⁶²). V červenci téhož roku proběhl úřední sňatek v Žamberku⁶³). Roku 1921 se Anně a Antonínu Kavkovým narodil syn Jan, v roce 1923 druhý syn, jenž dostal jméno Pavel⁶⁴).

Školní expozitura jedlinská byla zřízena jako škola menšinová pro české děti z Jedliny, Petrovic a Čiháku. Šlo o starší stavení, které bylo při Kavkově příchodu v nevalném stavu, ale místní školní rada dala vše k učitelově spokojenosti do pořádku.

Na Jedlinu se Kavka vracel s úmyslem vytvořit školu činnou, pracovní a výrobní, umělecky tvořivou, vycházející z místních potřeb obyvatelstva a jemu sloužící a prospívající. Podle jeho představ měla škola přetvářet, zdokonalovat, hospodářsky a kulturně povznášet. První rok svého působení měl v Jedlině 22 žáků, druhý rok jejich počet stoupl již na 32.

Jedním z projevů Kavkových snah podpořit českou menšinu v Jedlině a okolních vsích bylo zřízení veřejné knihovny. Koncem července 1920 podal „žádost za zřízení veřejné knihovny v menšinovém území“, v níž navrhuje umístit ji v jedlinské škole⁶⁵). O necelý měsíc později je datovaná další žádost v této věci⁶⁶).

V Jedlině Kavka zamýšlel zavést v rámci školní výuky výrobu hraček. Svůj plán pracovní školy projednal nejdříve s jiným významným pedagogickým experimentátorem té doby, Augustinem Bartošem⁶⁷). Pedagog Bartoš nastoupil po Františku Bakulem jako ředitel školy při *Jedličkově ústavu pro zmrzačené*. Dochoval se dopis od Bartoše s oslovením „Milý příteli“, v němž Kavku prosil o pomoc při opětovném zajištění většího množství dýchových krabiček pro dětské práce na objednávku do ciziny, což by ústavu pomohlo finančně. Žádal o odpověď před svým odjezdem do Dánska⁶⁸).

Jaké byly důvody zavedení výroby hraček do Jedliny? Tato nevelká ves byla situována v půvabné, avšak zároveň i drsné krajině Orlických hor. Obyvatelé obce žili ve veliké bídě, od jara do podzimu obdělávali málo úrodná kamenitá políčka⁶⁹), v zimě si přivydělávali špatně placenými domácími pracemi⁷⁰), především obšíváním nitěných knoflíků, což měly za povinnost vykonávat i děti školou povinné. V žádosti o příspěvek na zřízení školní dílny adresované ministerstvu školství a národní osvěty Kavka uvedl: „Zdejší lid je ku pracem ze dřeva velmi schopný. Skoro v každém stavení mají hoblice s ostatními nástroji truhlářskými a v zimě si zhotovují, anebo aspoň opravují hospodářské nářadí a nábytek. Také děti rády a s úspěchem robí si různé hračky, jichž ukázky zasílá podepsaný Pedagogickému muzeu Komenského v Praze pro informace ministerstva školství a národní osvěty“⁷¹).

Obr. č. 3/ Antonín Kavka se svými žáky v jedlinské škole. Snímek byl otištěn v Měsíčníku dorostu Československého Červeného kříže 3, 1923, č. 8, s. 9.

Z výchovných ručních prací, jež byly v období mezi světovými válkami v Československé republice zavedeny v rámci povinné školní docházky jako vyučovací předmět na školách národních, vznikla na jedlinské školní expozituře v lednu 1920 pod Kavkovým vedením výroba hraček a drobných uměleckých předmětů ze dřeva. Ruční práce chlapecké již před 1. světovou válkou chápal Kavka jako výchovný princip, který neměl být omezen jen na jednu nebo dvě vyučovací hodiny v týdnu, ale měl pokud možno proniknout veškerým vyučováním, jež měl oživit a učinit ho názorným. Nový předmět ruční výchovné práce dával příležitost rozvinout tvůrčí schopnosti žáků.

Kavka nechával děti v hodinách kreslení a ručních výchovných prací hodně kreslit – tužkou a perem na papíry, křídou na tabule, na dveře, na všechny vhodné plochy ve třídě. Bývalá žákyně Lidka Buchtelová-Břízová uvedla, že si děti samy omalovaly zdi kolem čtyř oken motivy ročních období⁽⁷²⁾. Kavka si uvědomoval, že se děti budou cítit ve třídě příjemně a bude se jim lépe pracovat, pokud si barevně vyzdobí třídu, což nebylo v té době běžné. Americký profesor John Hopkins si zde ověřoval, jak barevné řešení prostoru usnadňuje vyučování⁽⁷³⁾. Při tvoření Kavka dětem ponechával volnost. Naučily se tak samostatně vyjadřovat své nápady kresbou, malbou a chlapci vyřezáváním. *„Právě to samostatné hledání a tvoření vnášelo do našeho školního života mnoho svěžesti, radosti a jasu. A ta samostatnost, originalnost se projevovala i v jiných předmětech vyučovacích, hlavně ve slohu, v počtech a ve zpěvu“*⁽⁷⁴⁾.

Jako zručný kreslíř oceňoval výrobky dětí jako originály, *„neboť jen svobodným tvořením bez kopírování mohou se děti naučit malovat nebo vůbec zdobit předměty a ilustrovat umělecky. Děti jsou umělci, jen je musíme nechat svobodně tvořit, pak se i technicky zdokonalí“*⁽⁷⁵⁾. *„Vím, že není lepšího způsobu organizace domácího uměleckého řemesla, než když se spojí s vyučováním ve škole! ... Dospělí vyrábějí polotovary, děti ve škole nebo i doma je zdobí. Každý uplatňuje se podle svých schopností a sil. Od dětí nemožno žádati dokonale technicky provedený výrobek ze dřeva (v našem případě) a prostí, neškolení dospělí lidé zase nemají tolik smyslu dekorativního, ani trpělivosti jako děti. Dětská výzdoba je svěží, prostá, vždycky originelní. Touto spoluprací vykoná se mnoho. Pomůže se chudému lidu – a proto se domácí řemeslo zavádí – a děti vychovávají se účelnou tvůrčí činností, což je jistě nejlepší způsob umělecké výchovy“*⁽⁷⁶⁾.

V chudé Jedlině musely děti pomáhat rodičům s obživou. Za pomoc při výrobě hraček, provozovanou zvláště v zimě a doma, platil Kavka dětem jako dospělým dělníkům. *„Tyto práce, které je i vzdělávají, zjemňují a zušlechťují, jsou ještě nejlepším východiskem ze sociální bídý našich dětí. Ideálem je, aby děti výdělečně nepracovaly. Žel, u nás to není možné“*⁽⁷⁷⁾. Domáckou výrobou hraček a výrobků ze dřeva naprostě mimořádně pomohl místním lidem – nezaměstnaným, ale třeba i válečným invalidům. *„Hrbatý děda z Petrovic, který se styděl chodit žebrať, mi přinesl betlémské figurky. Byly omalované po německu – kafebraun do zelena. Tó se nám nehodilo. Dal jsem mu na vzor figurky Alšova betlému a podle nich je potom vyřezával a omalovával“*⁽⁷⁸⁾. V zimních měsících se výrobou zabývalo až 64 lidí. Za pět let Kavka vyplatil mzdy v celkové částce kolem 100 000 korun. Přitom zastával veškerou práci organizační, kterou bychom nyní označili jako manažerskou. Kupoval materiál a nástroje, barvy a laky, štětce, materiál vydával, přijímal hotové

Obr. č. 4/ Jedlinské hračky – husička a slepičky. Sběrka Městského muzea v Žamberku, inv. č. 1714, 1715, 1716. (Foto: Radka Urbánková, 2001.)

Obr. č. 5/ Jedlinské hračky – ptáček (píšťalka). Sběrka J. Černohousové, Klášterec nad Orlicí. (Foto: Radim Urbánek, 2004.)

Obr. č. 6/ Jedlinské hračky – kolébka s miminkem. Sbíрка Městského muzea v Žamberku, inv. č. 1709 a 1710. (Foto: Radka Urbánková, 2001.)

Obr. č. 7/ Jedlinské hračky – chaloupky. Sbíрка Městského muzea v Žamberku, inv. č. 1690 a 1695. (Foto: Radka Urbánková, 2001.)

výrobky, vyplácel mzdy, výrobky propagoval v tisku, na výstavách a přednáškách. Takovéto nasazení jistě vyžadovalo obrovské vypětí sil. Měl 300 korun měsíčně služného a musel zabezpečit rodinu. „*Nevím, jak jsme to tehdy vytloukali. Byli jsme hodně skromní a pomáhali nám rodiče manželčini*“⁷⁹).

Ve všech vyučovacích předmětech se Kavka snažil uplatňovat své dřívější zkušenosti a vědomosti nabyté studiem, rovněž tak ho jistě obohatilo poznání života v různých krajích Čech a Moravy, kde pobýval během svého působení. Využíval toho v jedlinské škole, navíc cítil určitou svobodu díky novým společenským poměrům a zejména díky odlehlosti Jedliny. „*Dělal jsem si tam opravdu, co jsem chtěl, jak mi říkal inspektor Pešek*“⁸⁰).

Díky svým zkušenostem praktikoval individuální vyučování. Jak sám vzpomínal, hesla tehdejší pokrokové školy – volnou kázeň, volný sloh, volné kreslení, vyučování v přírodě na vycházkách, to vše uváděl v život právě na Jedlině. Takovéto metody práce propagoval tamní okresní inspektor Pešek na metodických pohovorech, které občas s učiteli pořádal.

Při počtech vycházel Kavka z místních poměrů a s dětmi si vytvořil tomu odpovídající početnici⁸¹). Učil činně, jak je doloženo v zachovaném početníku dvanáctileté Lidky Buchtelové⁸²).

Svépomoc českých dětí z Orlických hor
Výchova prací a uměním.
Jedlinské hračky.
Umělecké předměty praktické a ozdobné pro domácnost.
Výrobky Čechů z pohraničních vesnic na Žambercku. Umělecky malují žáci jednotřídní obecné školy na Jedlině, p. Klášterec n. Orlicí.
UČITEL ANT. KAVKA.
Podporujte lidový průmysl na národnostním pomezí!
Pomozte našim dětem v chudém kraji!

Obr. č. 8/ Reklama na jedlinské hračky v Rodinném kalendáři československém Chelčický na rok 1923, roč. 4, který byl vydán nákladem Bratrské jednoty Chelčického, tisk Společná knihtiskárna v Pardubicích.

Za důležité pro život považoval poznání osobností. „*Poznáním velkých osobností můžeme mnoho získat pro svůj život, pro svůj vývoj a růst. Ale opravdovým poznáním, pociťovým a hlubokým. Záleží to na naší upřímnosti a snaze, s nimiž k těmto velkým osobnostem přistupujeme. Je to především úcta k nim, obdiv, a pak naše skromnost a touha po vlastním zdokonalování – ne snad jen pouhá zvědavost, nebo ukojení samolibosti*“⁸³), cenil si setkání s umělci a vědci.

Možnosti setkat se se zajímavými osobnostmi využíval při výletech, např. v rámci výletu do Hradce Králové děti navštívily při práci sochaře Františka Bílka. Lásku k národu a k vlasti se snažil vštěpovat nejen v hodinách dějepisu a zeměpisu, ale využíval i prohlídek muzeí. „*Obzory mých žáků se velmi rozšířily, stali se z nich inteligentní lidé*“⁸⁴), pochvaloval si. S dětmi chodil na vycházky do nejrůznějších míst v okolí. Zážitkem pro děti jistě musely být výlety do vzdálených měst. Zpočátku si Kavka s dětmi troulal jen na kratší cesty, cestoval s nimi tedy do Brandýsa nad Orlicí, další rok do Jablonného a do Prahy, třetí rok do Hradce Králové, na Macochu a do Brna⁸⁵). Následovalo Slovensko, poté výlet na místo nejvzdálenější, na Podkarpatskou Rus. Zdá se, že pokud jedlinské děti někam jely, pak se Kavka snažil využít každé chvílky pro poznávání. Děti viděly nejen pamětihodnosti historické (jistě s náležitým vlasteneckým výkladem), ale podívaly se i do výroben a provozů. Např. v případě výletu do Pardubic v roce 1925 děti navštívily banku, továrnu na perník, muzeum, ba dokonce i krematorium⁸⁶). Kavka často ve škole i v přírodě pořádal veřejné besídky zpěvné a recitační.

Ve své pedagogické činnosti se věnoval nejenom školním dětem, ale pořádal také přednášky pro dospělé. Dochoval se např. koncept jeho přednášky na téma *Kdo je opravdu vzdělán?*⁸⁷). Krásným poetickým jazykem děti přirovnává ke klenotům, jež se mohou rozzářit za podpory rodičů, kteří je povedou ke vzdělání. Připomíná sebevzdělávání, jeho moc „*otvírati užaslému duševnímu zraku dříve netušené dálky*“, jeho sílu „*nadnášeti člověka nad prostou potřebu denní*“. Nabádá rodiče ke koupi vhodných knih, „*krásných, čistých a hlubokých, které duše dětí napojí krásou*“⁸⁸).

V roce 1921 vstoupil Kavka s Neumannovou skupinou anarchistů do nově vzniklé Komunistické strany Československa (dále jen KSČ). Jak sám vzpomínal, říjnová revoluce v Rusku mu „*otevřela oči*“. Zvláště velký vliv měl podle častého Kavkova odkazu ve vzpomínkách spis V. I. Lenina *Stát a revoluce*, který vydal Kavkův přítel z dob inklinování k anarchismu S. K. Neumann. Pro pochopení Kavkovy politické orientace dodávám, že jeho otec byl zvolen do obecního zastupitelstva a Kavka sám vzpomínal, jak čítával příbuzným a sousedům o stávkách; jedné takové – v Libáni – byl i svědkem.

Ve 20. letech se Kavka zúčastnil sjezdu pedagogických pracovníků v sociální péči o mládež, na které si kromě jiného vyslechl přednášku Otakara Kádnera o pedagogice⁸⁹).

Na pomoc hladovějícím v Rusku neposlala jedlinská škola jen výrobky v hodnotě 1500 korun (děti pracovaly v hodinách kreslení, před vyučováním a o přestávkách devět týdnů), ale jedlinské rodiny přijaly navíc pět čes-

kých sirotků z Ruska, potomků pobělohorských emigrantů, příslušníků jednoty bratrské, jejichž rodiče zemřeli v občanské válce a v době hladu. V třídním katalogu docházky a prospěchu za školní rok 1922–1923 je zapsáno pět jmen chlapců (Adolf Jersák, Jaroslav Hejtmánek, Ludvík Jersák, Jan Jersák, Ludvík Jersák starší) spolu se jménem, stavem a bydlištěm stravovatele. Antonín Kavka je uveden jako stravovatel u Ludvíka Jersáka. Žádné další údaje nejsou uvedeny, nicméně tyto informace vypovídají s největší pravděpodobností o oněch sirotcích z Ruska.

O Kavkově snaze pomoci dětem z chudých rodin svědčí i skutečnost, že v letech 1920 a 1921 organizoval vyvažování polévek, které finančně zajišťovala humanitární organizace *Československá péče o dítě*. Ostatně kvůli tomu založil její místní komitét a sám v něm působil ve funkci jednatel⁹⁰.

Kavkův program v době působení na Jedlině byl nabitý a zcela určitě jej dost vyčerpával. „*A teď jsem zapřažen ve dne – v noci – opravdu. Není dne, abych šel spát v obvyklou dobu – a po mnoho večerů jsem mimo domov*“⁹¹. Uvádí, že v neděli odpoledne organizoval „*shromáždění, večer zpěv*“. Kromě toho učil jedlinskou mládež v úterý večer zpěv a dvakrát týdně učil hru na housle.

Jedlinská škola se stala centrem osvěty celého okolí. Školu navštěvovaly výpravy učitelů českých i cizích, Kavka vyjmenoval Angličany, Švýcary, Rusy a Američany a uvedl: „*Za pěkných nedělí k nám chodila celá procesí návštěvníků. Jednou jich přišlo asi 200*“⁹². Několikrát v Jedlině pobýval učitel Petr Jilemnický. Pamatoval si Kavku z doby jeho krátkého působení v Kyšperku jako žák 3. třídy (ačkoliv ho Kavka tehdy přímo neučil) a přihlásil se k němu po letech na okresní učitelské schůzi v roce 1920⁹³. Jilemnický slyšel o Kavkově práci ve škole v Jedlině a přál si činnost školy více poznat. Kavka ho tehdy pozval přímo do vyučování. Od té doby se datovalo jejich přátelství, o čemž svědčí bohatá Kavkova korespondence nejen s Petrem Jilemnickým, ale i s jeho ženou Růženou, která byla rovněž učitelkou⁹⁴.

Na Jedlinu přijížděli i studenti. Jaroslav Cebe, generální sekretář *Obrodného hnutí československého studentstva*, vzpomínal v děkovném listě na hezké chvíle v Orlických horách a sliboval, že studenti v Praze dětem jedlinským připraví balíčky na Vánoce s knihami, pastelkami a tužkami⁹⁵.

V roce 1920 či snad již 1919 pobývala v Jedlině⁹⁶ spisovatelka Lila Bubelová. Později se obrátila na Kavku s přáním paní Bartoškové o obstarání polotovarů hraček pro několik dětí Dětského domova v Michli, které by rády malovaly⁹⁷.

Z doby Kavkova působení v Jedlině a později ve Studeném se datuje rovněž korespondence s Rudolfem Medkem, spisovatelem a publicistou, ruským legionářem. Obsah dopisu bez datování je velmi neformální a milý: jako příklad uvádím oslovení „*Milá Kavko Jedlinská*“, ale i text dalších částí. „*Ty mizero jeden, přijedeš-li sem a nenavštívíš-li mne, zabiju Tě, na mou duši Tě zabiju svou šavlí z Ruska! Můžeš u mne přenocovat, hodí-li se Ti to, a pamatuj si kromě toho: chtěl bych jít potom s Tebou tam k Vám, do Klášterce a na Jedlinu, velmi se těším, věř mi to!*“ ... „*Eva byla Tvým dopisem nadšena, chce do Klášterce a posílá mne, abych si to obhlédl*“ ... „*Pozdravuj Kavčici a Kavčátko i Rousovy*“.

Navíc se Kavka nadále stýkal se svými známými a přáteli. Blízko Jedliny u Orlice v místě zvaném Amerika měl chalupu přítel Gustav Jaroš-Gamma. Ten napsal zprávu o jedlinské škole v knize *V domě dětství*, vydané v roce 1923. Na Gammově chalupě se scházela zajímavá společnost osobností kultury, mezi nimi pedagog Ferdinand Krch a též sochař Leoš Kubíček, se kterými se rovněž Kavka osobně znal⁹⁸⁾. Leoš Kubíček potrétoval např. T. G. Masaryka a zhotovil podle jeho portrétů i řadu plastik. S Kavkou probírali jistě i technické záležitosti týkající se výroby dřevěných hraček, Kubíček totiž v roce 1928 z podnětu ministerstva školství zorganizoval a vedl kurs domácí řezbářské výuky ve slezské Hřčavě, jenž měl napomoci místním lidem v obživě⁹⁹⁾.

Pozoruhodná byla též literární a kresebná tvorba dětí z jedlinské školy. V letech 1921–1923 vyšly v časopisu pro děti *Zlatá brána* přibližně čtyři desítky prací jedlinských dětí, což byl snad nejvyšší počet prací v tomto periodiku od dětí z jedné lokality. Vezmu-li v úvahu, jak malý počet školou povinných dětí tehdy Jedlina měla, jedná se o záležitost nejenom výjimečnou, ale bez přehánění ojedinělou. Dodávám, že práce dětí z Jedliny byly zveřejněny také ve čtení pro děti *Svítlání*, které obsahovala nedělní příloha *Národního osvobození* s názvem *Rodina a domácnost*, a najdeme je i ve III. dílu čítanky pro školy obecné s názvem *Květen* vydané v Praze roku 1923¹⁰⁰⁾. V roce 1921 dostal Kavka dopis redaktora listu *Úsvit* Adolfa Weniga s oznámením, že mu vyjde článek s třemi fotografiemi, a zároveň byl požádán o povídku ke zveřejnění¹⁰¹⁾.

Slučí říč. 8

Je květnové odpoledne. Sloumy kvetou. V hou-
nách jejich poletují včelky a bzučí si. S modrý-
m oblohy slunčko se usmívá. Na kraji lesa zpívají pin-
havy: „Pebírala baba hmin, hmin. Slunčko, svítíš, sví-
tíš?“ S jhorha s javov: „Svíti, svítí.“ Slabý větírek pohy-
blje a roznáší vlni kvetoucích stromů. s s s s s s s

Růž. Hubálková z Jedliny.

Obr. č. 9/ Práce Růženy Hubálkové z Jedliny v časopisu pro děti *Zlatá brána* 3, 1921–1922, č. 10, s. 145.

V roce 1923 byla pro malý počet žactva jedlinská škola zrušena. V třídním katalogu docházky a prospěchu Kavka zapsal ve stavu žáků k 1. září pro školní rok 1922–1923 pouze 8 žáků, z toho 2 chlapce a 6 děvčat¹⁰²). Připomněl loučení s dětmi v jedlinské škole. „*A teď ještě, než se rozejdeme, několik slov. Nezapomenejte na to, co nás naučilo vidět krásu, na naše umělce, malíře, spisovatele a básníky, kteří umějí tak pěkně a srozumitelně vyjádřit, co cítí a co my tak pěkně říci neumíme. Učte se dále od nich, ve volných chvílích čtěte. Prožili jsme spolu mnoho krásných, šťastných chvil. A dokázali jsme taky něco, čím se nemůže pochlubit každá škola. Jsem rád, že jsem tu našel vás, milé děti. Vy jste to vlastně dokázaly. Věřil jsem, že zde na Jedlině najdu vás, kdo budete umělecky tvořit, a proto jsem sem znovu žádal. A neklamal jsem se. Budeme v té věci pokračovat. Budete malovat dál. A zůstaňte věrni sobě a pravdě, ke které jsem vás vždycky vedl. Vzorem nám je Mistr Jan Hus. – A teď vám přeju mnoho štěstí, vám menším ve škole, a vám, kdo už vycházíte, mnoho úspěchu v životě. A slzičky utřete. Vždyt se stejně usmíváte. Na shledanou. Však se ještě nestěhujeme*“¹⁰³).

V souvislosti s klesajícím počtem jedlinských žáků si Kavka uvědomoval již dříve možnost zrušení školní expozitury v Jedlině. Proto začal usilovat o výstavbu české školy v Českých Petrovicích, kam by mohli docházet i žáci z Jedliny¹⁰⁴). Kavka se o výstavbu české školy „*mezi osadou Jedlinou a Českými Petrovicemi*“ pokoušel již v roce 1919¹⁰⁵). V sousedních Petrovicích byla poté zřízena státní menšinová škola, kam začaly chodit petrovické děti, které do té doby docházely na školu jedlinskou. Školní rok skončil 28. června 1923 na jedlinské škole s 13 žáky, 7 chlapci a 6 děvčaty, v průběhu školního roku přibýlo 5 českých sirotek z Ruska.

Ovšem tento kraj a místní lidé byli Kavkovi velmi blízcí, a tak jeho pedagogické působení pokračovalo v nedalekém Studeném, kam Kavka nastoupil 1. září 1923 jako řídící učitel na dvojtřídní obecné škole¹⁰⁶). „*Z Jedliny jsem odešel, poněvadž práce, kterou jsem tam měl vykonati, je ukončena. Dílo, mnou započaté, zůstává, samo se vyvíjí, roste. Byly mu postaveny správně základy v samočinnosti dětí, v životní potřebě lidu a na přirozeném rázu naší krajiny*“¹⁰⁷).

S rodinou se přestěhoval do Studeného. V roce 1925 se Kavkovým narodil třetí syn, pojmenovaný Marek, nazývaný Majka¹⁰⁸).

Do Studeného Kavka přemístil i školní truhlářskou a řezbářskou dílnu. Hodlal pokračovat s výrobou hraček. Sociální poměry zde byly podobné jako v Jedlině a Kavka chtěl místním lidem pomoci. „*Já nejdříve jsem pokračoval s jedlinskými hračkami, ve zlé době nezaměstnanosti po dva roky opatroval jsem asi 30 lidem zaměstnání a výdělek aspoň přes zimu, kdy neměli do čeho píchnout*“¹⁰⁹). Hračky mu omalovávaly osvědčené malířky, bývalé žákyně z Jedliny. Po dvou letech – v roce 1925 – byl nucen výrobu zastavit pro potíže v odbytu vyvolané hospodářskou krizí. Velké množství hraček zůstalo na skladě a jejich výroba v malé míře pokračovala dále a skončila kolem roku 1930¹¹⁰).

Ve Studeném vyráběly děti navíc figurky z bukových křivých větviček a kořenů, které nazval jeden návštěvník školy mátohami. Kavka o nich hovořil jako o karikaturách lidí a zvířat a nazýval je mátohami z bukových křiváček. Větvičky a kořínky všelijak pokroucené přímo vybízely k tvoření a využívaly fantazii dětí. Ve Studeném měli křiváčeků ve třídě vystavenou plnou skříň. „*Tito podarění chlapíci přinesou do tříd i do rodin mnoho zdravého humoru.*“

Jsou to karikatury přiměřené dětské chápavosti. Znameníť věc. Je to stará, dnes už zapomenutá lidová technika, díky zdravé reformě školské zavedením ručních prací výchovných znovu na některých školách ožívovaná. Školský suchopár těmito směšnými figurkami se zpestřuje. Humor je dětem přirozený. Děti jsou jaré a veselé. A proto přirozené karikatury, zvláště takové, které si děti samy dělají, do školy patří⁽¹¹⁾.

Se školními dětmi Kavka pokračoval v poznávacích výletech a nadále se snažil publikovat výsledky jejich práce. Např. v roce 1925 k příležitosti prezidentských narozenin požádala redakce *Měsíčníku dorostu Československého Červeného kříže* Kavku o otištění obrázků dětských prací z větévek a kůry se stručným doprovodem a o veršiky či nějaké přání pro „Masarykovo“ březnové číslo listů *Radost* nebo *Měsíčník*⁽¹²⁾.

Zprávy o práci Kavky s dětmi se šířily nejrůznějšími směry. Kavka dostal pozvánku Náčelnictva *Ligy lesní moudrosti* na letní tábor pro výchovu vůdců konající se 5.–20. července 1924 na Berounce. Byl žádán jako odborný a praktický pedagog, který může pomoci svým nestranným úsudkem⁽¹³⁾. S největší pravděpodobností na táboře nebyl. Jednak o skauting zájem nejevila, jednak byl v té době ženatý a měl děti, ale především byl zcela zaujatý prací učitele, starostmi o školu a výrobu hraček.

O Kavkově velkém zaujetí pro pomoc ostatním a o tom, jak se zajímal o činnost jiných pedagogických ústavů, svědčí i skutečnost, že udržoval kontakty s *Domem dětství – výchovným ústavem legionářským* v Krnsku a v rámci možností se snažil i pomoci. Na konci září 1923 obdržel Kavka dopis na hlavičkovém papíru *Domu dětství*, v němž je mj. uvedeno: „*Páni ovšem chtěli likvidovati letos Dům dětství jako výchovný ústav a proměnití jej v bezvýznamnou ozdravovnu. ... hospodaříme tedy ještě a hub budeme potřebovati mnoho – jistě více, než nám budete moci nasušit. Pokračujte tedy, prosím, a pošlete, co bude možno. Zaplatíme nejvyšší pro nás možnou cenu (dle poměrů místních)*“. Dopis končí slovy: „*rád vzpomínám milého Vašeho pohostinství, uctívý pozdrav a poručení. Tvoji paní si vyprošuji a zdravím Tě srdečně*“⁽¹⁴⁾. Jedlinské děti si s dětmi z ústavu v Krnsku dopisovaly a vzájemně se v roce 1923 navštívily. Ukázka jejich korespondence vyšla v roce 1924 v *Měsíčníku dorostu Československého Červeného kříže*.

Co je zajímavé a vzhledem ke Kavkově politické orientaci těžko pochopitelné, že v té době vyučoval na několika školách náboženství, což mu poskytovalo vedlejší výdělek, za který si kupoval knihy a časopisy. Toto vyučování mu zabíralo velkou část volného času ve všední dny, protože každý den po vyučování chodil nebo jezdil po okolních vsích, ať už na motocyklu nebo v zimě na lyžích. Navíc se zajímal o mnoho různých oborů lidské činnosti. Např. v oboru ovocnictví spolupracoval, i když patrně jen formálně, se Státními výzkumnými ústavy pro výrobu rostlinnou Praze ve funkci zpravodaje⁽¹⁵⁾.

Přes možnost práce se roku 1928 zúčastnil VI. mezinárodního kongresu pro kreslení a užité umění v Praze⁽¹⁶⁾. Ve *Školských reformách* v roce 1928 vyšlo vyjádření brněnského školního inspektora Zdeňka Kriebla o vystavovaných početních sešitech národních škol na výstavě soudobé kultury v Brně, kdy se vyjádřil o nejpromyšlenějších a nejlépe propracovaných početních projek-

tech ze Studeného. Kavka po letech hrdě poznamenal, že „*pětkář z počtů na studiích, a měl nejlepší výsledky ve vyučování počtům z celé republiky!*“⁽¹¹⁷⁾.

V roce 1925 založil ve Studeném organizaci Nezávislé socialistické strany dělnické, která se na sjezdu konaném ve dnech 26.–27. září 1925 v Praze sloučila s KSC⁽¹¹⁸⁾. Dochovala se legitimace na jméno Antonín Kavka, která dokládá, že měl na sjezdu zastupovat místní organizaci této strany ve Studeném⁽¹¹⁹⁾. Kavka byl rovněž členem *Socialistického sdružení učitelského*, později přeměněného v *Učitelskou unii*. A právě z podnětu této unie se v roce 1930 zúčastnil studijního zájezdu českých učitelů do SSSR⁽¹²⁰⁾.

Ve Studeném pořádal besídky pro děti a veřejnost, a protože měl slušné zkušenosti s organizováním kulturních akcí, zvolila ho učitelská jednota v Žamberku předsedou kulturního odboru a Kavka poté organizoval osvětovou činnost po celém okrese. Ve vzpomínkách připomněl pořádání např. Husových oslav. Nebyl by to Kavka, aby nevyužíval této funkce k propagaci politické. Vzpomínal, jak ho četnický strážmistr z Nekoře několikrát upozorňoval, aby dělníkům nepůjčoval komunistický tisk a neovlivňoval je. Kavka byl zpočátku jediný komunista mezi učiteli na žambereckém okrese a cítil určitou nevráživost ze strany školských úřadů. Sám ale ve vzpomínkách poznamenal, že úřady si proti němu netroufaly vystoupit, poněvadž měl vynikající výsledky ve školní práci a byl „*pokrokové*“ veřejnosti znám jako průkopník „*moderních směrů ve výchově*“. Neodpustil si poznámku, že se nedočkal zvláštního ocenění své pedagogické činnosti od úřadů, které mlčky trpěly jeho činnost politickou⁽¹²¹⁾.

Do školy ve Studeném se v roce 1925 přijela podívat skupina učitelů z Podkarpatské Rusi⁽¹²²⁾. V létě na letní byt a v zimě na zimní sporty přijížděla za Kavkou do Studeného stále spousta přátel a jejich známých, což pro rodinu Kavkovu nebylo vždy vhod a příjemné. „*Nakonec nás to otravovalo, poněvadž jsme každé prázdniny a každé svátky měli ve škole hotový jarmark. Vždyť oni ti naši drazí přátelé obyčejně přijížděli s dětmi. Já mám dobré nervy, jak víš, proto jsem nepotřeboval oddechu a klidu po celoroční dvojnásobné dřině ve škole i mimo školu. Však já jsem si nervy narovnal ve školce nebo ve včelíně. ... ale chudák naše dobrá máma – ta to vždycky odnesla. Po jedné takové návštěvě musela jet do nemocnice. Usadil se u nás na 14 dní docela nám neznámý člověk, malíř, otravoval nás vždycky do půlnoci duchařením, byl to turecký zednář, či který kozel rohatý a ráno vždy do 10 hodin v zamčeném pokoji při stažených záclonách provozoval svá turecká kouzla a vzyval nějakýho kozlího ducha a chudák žena nemohla ani uklízet. Nakonec jsem ho musel vyhodit – ale když jsme se ho chtěli zbavit, museli jsme od něj koupit za 900 Kč špatné obrazy – máme tedy památku na Studené a na podařeného přítele*“⁽¹²³⁾. Pokračoval kontakt s Rudolfem Medkem. Z dopisu zaslaného Kavkovi 18. června 1924: „*Milá Kavko, tak jsme se teda rozhodli, že přijedeme k Vám na tu krásu, již jsi nám tak barvitě vylíčila. Napiš nám obratem tato sdělení: 1.) Zдали jsou там постеле аспош с полстари, на перины Тi кашлем, спiме спартанскы под декама. ... 5.) З тe господы будеме брат jen обeды, jinak se будеме cpат ертеплема, твароhem а сеjрем, маслем, веjцем а хлеbem*“. Stejně neformální je také dopis v obálce označené poštovním razítkem 26. června 1924. „*Anebo jsi se urazil, maje mi odpovědět na moje dotazy? Myslel sis patrně: Holoto pražská, ještě si budeš vybírat?*“ Dopis končí: „*Ty seš holt stará kavčácká potvora! Tůj Rudolf Medek*“⁽¹²⁴⁾.

Kavka byl stále v písemném i osobním kontaktu s novinářem a spisovatelem Gammou (jak již víme, pseudonym Gustava Jaroše). O jejich blízkém vztahu svědčí např. dopis ze dne 4. listopadu 1929, v němž G. Jaroš píše A. Kavkovi: „...*pospíchám Vám ještě jednou pěkně poděkovat za Váš laskavý příspěvek k dalšímu zdokonalení naší, usedlosti*“. Myslím, že i Vy musíte mít na tom jakýsi zájem, anžto jste tak říkajíc intelektuelním původcem toho, že jsme tu a zrovna v téhle chalupě se usadili⁽¹²⁵⁾. Ve Studeném Kavku navštívil Pavel Sula (vlastním jménem Josef Sulík) – spisovatel a básník, pedagog, jenž své dojmy ze života obyvatel této obce publikoval v tisku⁽¹²⁶⁾. Jeho básně vyšly knižně ve sbírce *Dolánka* v edici *Klíčení*, kterou vydával Michael Kácha. Když měl Sula sestavit pro Státní nakladatelství 3. díl *Května*, čítanku pro 4. ročník, obrátil se na Kavku s prosbou o dětské práce s případnou výzdobou či obrázky, „z přírody, z chalup, ze školy, z dílny vaší – atd.“, které by mohly být do čítanky zařazeny⁽¹²⁷⁾. Již dříve, dopisem z června 1922 pozval Sula Kavku ke spolupráci na listu *Klas*, který měl Sula vést. Čtrnáctideník *Klas* byl určen pro dospívající mládež. Měl seznamovat s beletrií i poezií, s obrazy života minulého i současného, chybět neměla obrazová příloha. „*Poskytnete látku žactvu pro sebevýchovu a sebezdělení – učiteli i rodině bude obsahem i formou pomocníkem i pramenem. Rodičům věnována bude v listě zvýšená pozornost, aby součinnosti s dítětem a školou sledovali výchovu a růst duševní, aby sami rostli s dítětem v dokonalém souladu ušlechtilým obnoveným životem – a podporovali z přesvědčení své dítě, výchovu a školu*“⁽¹²⁸⁾. Na papíru s hlavičkou *Klasu – časopisu pro mládež škol měštanských* žádal Sula Kavku o informace ohledně letního bytu s poznámkou, že nechává zaslat zdarma *Věstník pedagogický*⁽¹²⁹⁾.

V roce 1934 Kavka i s rodinou ze Studeného odešel na Mělnicko, kde si našel místo ve škole v obci Vrbno. Pravděpodobně dost zvažoval, kam se má hlásit, o čemž svědčí dopis od přítele Hanuše Sedláčka, ve kterém mu radí, o jaká učitelská místa by se mohl ucházet a co má uvést do žádosti, např. „*jsi nucen se starat o zaopatření dětí studii nebo jinak, což není v horách možné*“⁽¹³⁰⁾. Kavka se tedy ve vzpomínkách na změnu působiště skutečně odvolával na studium svých synů. V době po ukončení služby ve Studeném a před nástupem do Vrbna dostal ještě dopis od Pavla Suly, který v té době učil na pokusné škole v Kobylicích a byl tam pedagogickým ředitelem. Situaci na škole, která měla 14 tříd, 25 pedagogů a 700 žáků, popsal slovy: „... *tíží stále výbava nedokonalá, ač je škola nová. Ale tlučeme, jak se dá. Příhoda běhá a mluví, reformuje spíš od střechy než z gruntů, a hostí má často ... Jsou to boje pražských učitelů proti reformě, maskované bojem proti globálnímu slabikáři Sluníčko, který jsem našťástí nedělal já*“. Velmi překvapivě je ovšem zjištění, že se Kavka zajímal o místo v Praze na reformní škole. Sula totiž píše: „*S Příhodou mohu promluvit a pojednat o Tvé žádosti. Přimluvím se, toť víš, ale zdá se mi, že by Tě to zde umorilo. Tempo práce je sílené, to není improvizace, svobodná práce s dětmi, to jsou programy, které nutno naplnit, z nich se zpovídá na semináři a každé chvíle vizity a inspekce, často hromadné. Právě v sobotu odjede 30 kolegů zlínských, byli tu na nás posoudit, jak se učí individuálně, což jsme sami od nich požadovali ve Žlíně v prosinci při návštěvě.... Pro tebe bych přece jen si zjistil klidnou práci školní blíže Prahy nebo v Praze*“⁽¹³¹⁾. Pravděpodobně na radu přítele se tedy Kavka rozhodl pro klidnější práci na venkovské škole.

O místo na mělnickém okrese požádal Kavka z toho důvodu, že mu dorůstali synové a kvůli jejich studiu chtěl, aby byla celá rodina poblíž Praze. Nejprve získal místo v obci Vrbno a poté se celá rodina přestěhovala do Libiše, kde Kavkovi pobývali po dobu 2. světové války¹³²⁾.

Kavka udržoval písemný kontakt nejen s příbuznými na Orlicku, ale i s rodiči svých bývalých žáků, jak dokazuje dopis rodiny Dolečkovy: „*Bud' zdrav, děkujeme Tobě, vážený pane řídící a učiteli jedlinský, za vše, co jsi pro Jedlinu učinil*“. Dolečkovi píší o okupaci a zabrání území, o tom, že se kopaly zákopy. „*Nejhůře bylo dětem, že nemohly jít do školy. Žádali na nich, aby chodily do školy německé, ale však bez výsledku*“¹³³⁾. V roce 1936 dostal Kavka žádost z Francie o nákup hraček. Odpověděl, že ho těší zájem, ale on sám se již výrobou hraček a uměleckých drobných předmětů ze dřeva nezabývá, jelikož se přestěhoval na místo, kde pro výrobu nejsou podmínky¹³⁴⁾.

Na dvojtřídní obecnou školu ve Vrbně nastoupil jako řídící učitel 1. srpna 1934. Čile se zapojil do práce sboru dobrovolných hasičů, sám pak obnovil divadelní představení ochotníků a utvořil pěvecký kroužek mládeže. Činnost divadelní dokládá i žádost divadelního ředitele Alfreda Vladyky z Prahy-Nuslí, který prosil Kavku o doporučení jejich her místním ochotníkům a spolkovým funkcionářům¹³⁵⁾.

V záznamu pro Ústav dějin KSČ, pro který Kavka vypsal svou společenskou činnost, je uvedeno spojení Kavky se *Svazem dělnického divadelního ochotnictva československého* z doby jeho působení ve Studeném a následně ve Vrbně. Uvedl, že mu tento svaz pomohl oživit činnost ochotnického spolku ve Vrbně, např. půjčováním divadelních knih; „*divadlem jsme vzbudili zájem o veřejnou činnost, založili pěvecký a recitační kroužek a pořádali kulturní večírky*“¹³⁶⁾.

Kavka byl činný v okresní organizaci KSČ a ve *Svazu přátel SSSR*. V kině se díky Kavkovu vlivu promítaly sovětské filmy a často se konaly přednášky – vzpomínal konkrétně Vrbenského, Koťátka, Štastného a Hanuše. Učitelé si Kavku zvolili jako kulturního referenta do výboru své jednoty *Budeč*, hasiči do svého okresního výboru a rovněž tak včelaři. V době působení ve Vrbně se setkal v Poděbradech s dávným přítelem S. K. Neumannem, který se do poděbradských lázní přijel léčit. Během okupace za ním jel do sanatoria v Praze, ale už ho k němu nechtěli pustit, protože to nedovoloval Neumannův zdravotní stav. Neumanna a jeho druhou manželku Lídu Špačkovou navštívil ještě v srpnu 1946 (naposledy se viděli „*na Hercovce*“) ¹³⁷⁾. Neumann je v té době již těžce nemocen, ale potěšen návštěvou, kdy si zavzpomínali na doby mládí.

Kavka rozhodně neměl ani nyní peněz na rozdávání, přesto byl ochoten přispět potřebným. Příkladem může být poděkování *Svazu pro péči o proletářské dítě* (čestný předseda Zdeněk Nejedlý) Antonínu Kavkovi za částku poslanou na letní tábor pro děti nezaměstnaných rodičů a prosba o příspěvek na tábor pořádaný v roce 1936¹³⁸⁾.

Kavkovi synové dorůstali a z Vrbna měli daleko na dráhu při dopravě do školy, autobus tehdy do obce nejedil vůbec. Kavka proto nastoupil k 1. červenci 1938 na školu v obci Libiř. Zde prožil s rodinou i nacistickou okupaci.

V roce 1941 byl pro svou předchozí politickou činnost předčasně penzionován¹³⁹⁾. Po osvobození požádal zemskou školní radu o reaktivaci, tj. o opětovné nastoupení do školní služby. Z *Učitelské unie* byl vyzván k účasti na kursu pro přípravu osvětových inspektorů v Liblíně. Po absolvování kursu dal práci inspektora přednost a nastoupil v Žamberku na místo okresního osvětového inspektora¹⁴⁰⁾.

Jmenováním okresním osvětovým inspektorem k 1. ledna 1946 se Kavka vrátil na milované Orlicko, na Žamberecko. Na pouhý jeden rok v této funkci však vzpomínal s velkou trpkostí a zřejmě nejen zdravotní obtíže byly důvodem jeho žádosti o odchod do výslužby¹⁴¹⁾. Odchodem do důchodu si ale uvolnil ruce a mohl se věnovat svým zálibám, kterých rozhodně nebylo málo.

V 50. letech začala být oficiálně ceněna jeho pedagogická práce. V roce 1952 byl vyzván Výzkumným ústavem pedagogickým pověřeným přípravou ke znovuotevření Pedagogického muzea J. A. Komenského k poskytnutí své fotografie, několika výrobků hraček z kolekce *České vesnice*, ukázek rukopisů a tištěných prací¹⁴²⁾.

V té době se už ale s učitelováním natrvalo rozloučil a věnoval se pouze politické práci. O panujícím politickém systému zřejmě neměl pochybnosti. Je s podivem, v kolika organizacích působil. Funkcí, které by nemohl řádně zastávat, se vzdal teprve v době manželčiny nemoci. Po jejím úmrtí znovu některé přijal. Žil nadále v Klášterci nad Orlicí se synem Markem.

V roce 1961 pracoval ve funkci předsedy odbočky Svazu československo-sovětského přátelství (dále jen SČSP) a v Československém výboru obránců míru¹⁴³⁾. Psal také referáty, např. ku příležitosti 80. výročí narození S. K. Neumanna přednášel o jeho životě a díle na různých místech¹⁴⁴⁾. V roce 1958 byl požádán sekretariátem krajského výboru Československého svazu mládeže o besedu o KSČ na 27. srpna 1958 v rámci školení školských funkcionářů svazu¹⁴⁵⁾. Dále je např. zachován koncept projevu k mladým kláštereckým učitelům předneseného v září 1959, kdy Kavka vyprávěl o svém pedagogickém působení a ovšemže se nevyhnul politickému komentáři. Na druhé straně i v tomto projevu je část skutečně zaznamenaníhodná: „*Řekl bych, že učitelství je umění ze všech nejtěžší, neboť učitel ztvárňuje živé bytosti lidské, tak jemné, citlivé a úžasné tvárnivé. Je třeba nezměrné lásky a vytrvalosti, aby dospěl k mistrovství ve svém oboru*“¹⁴⁶⁾. Od ledna do listopadu 1961 měl na třicet besed se školní mládeží a vojáky ke 40. výročí založení KSČ¹⁴⁷⁾. Kromě přednášek se zabýval prací o revolučních dějinách Klášterce nad Orlicí. Při nejrůznějších příležitostech přednášel např. dětem¹⁴⁸⁾, mládeži a vojákům. Ještě v roce 1974 vystoupil s referátem na slavnostním shromáždění přátel Petra Jilemnického v Juru u Bratislavy a v Pezinku¹⁴⁹⁾.

V dubnu 1958 byl svým přítelem Emanuelem Strnadem, pracovníkem ČSAV – Pedagogického ústavu J. A. Komenského a velkým znalcem historie české národní školy, vyzván k napsání svých pamětí, čímž si měl zaručit svou „*literární a pedagogickou nesmrtelnost*“. Mělo jít o knihu „*pro výchovu socialistického učitele*“¹⁵⁰⁾. K sepsání celoživotních vzpomínek a jejich publikování jej vyzvala i A. Hrabětová, školní inspektorka v Pelhřimově a manželka jeho dávného

přítele ještě z dob členství v *Učitelské unii*¹⁵¹). V roce 1969 se Kavka zklamaně vyjadřuje o tom, že paměti přestal sepisovat, neboť „nemám nejmenší naději, že by vyšly tiskem“, a píše, že se věnuje vlastivědnému popisu Klášterce pro učitele¹⁵²).

Pedagogické muzeum v Praze uspořádalo 21. září 1966 k příležitosti 80. narozenin A. Kavky večer poezie ve Valdštejnském paláci, na kterém promluvil o významu českého anarchistického hnutí ředitel muzea F. Pavlásek. Z tvorby S. K. Neumanna, F. Šrámka, F. Gellnera a K. Tomana recitovala herečka Národního divadla J. Petrovická¹⁵³). Ředitel Pavlásek později Kavku požádal o zapůjčení jeho fotografie pro výstavu do expozice o učitelích anarchistech¹⁵⁴).

Kavka si nadále dopisoval s mnoha přáteli, dle obsahu zachovaných dopisů zejména s těmi stejně ideologicky naladěnými, s komunisty, např. s J. Jagermanem, vedoucím tajemníkem krajského výboru SČSP¹⁵⁵), nebo s L. Pávkem, vedoucím Památníku revolučních tradic v Ústí nad Orlicí. Velmi přátelské jsou dopisy od Františka Rajtra¹⁵⁶).

Z přátel z řad učitelů se ozval např. Jaroslav Sedlák, který měl připravovat sbírky pro Pedagogické muzeum, ale vzhledem ke stáří a nemoci už to nebylo možné. Připomněl jedlinskou školu. „Viděl jsem takovou horskou školu na Benecku, když jsem tam byl se svou pokusnou školou“¹⁵⁷). Sedlák učil v době reformní na *Pokusné pracovní škole* v Holešovicích. Dopis od Suly napsaný na Zbraslavi v roce 1955 je až kriticky sžíravý vůči společenské a politické situaci té doby, což pramenilo asi z jeho rodinné situace, jak ji vylíčil. Sula byl velmi zklamán dobou a situací ve školství. „Byl v Praze u akad. O. Chlupa – občas s ním hovořím ve VÚP – kde se u stolu studují příkazy a směrnice a nová hlediska neomylná, viz *Učitelské noviny* atd. Těžko zmoudřet v dnešních časech. Škola je materialistická, čili zatížená přetížená, učitel probírá učivo letem světem, citují se autority – můj ty světe hranatý. ... Píšeš učitel. Vzpomínky – nu, materiálu dost, ale volná škola sotva projde uchem jehly. S mladým učitelstvem těžko mluvit, už léta 1918–1938 nepochopí. ... Milý drahý Nerudo, Jirásku, Alši, Lado, jak básně balady zapsal by dnes Erben, jaké bezbarvé pohádky by psala B. Němcová, lidský materiál je blátivý“¹⁵⁸). Z dochované korespondence se zdá, že i přes rozdílné politické názory byli oba do konce života skutečnými přáteli, kteří se tolerovali a uznávali. Sula děkuje za „překrásný přemilý dopis, který zahřál a hladil vzpomínkami dávnými“¹⁵⁹).

Na více místech Kavka vzpomínal na své „slavné“ žáky, kteří vystudovali a dosáhli dobrého postavení; jmenoval prof. Vlastimila Vrtiše z lékařské fakulty v Hradci Králové a akademika Bohuslava Mařana. Vrtiš byl žákem Kavkovým v Malém Dubu a pamatoval si jeho propuštění¹⁶⁰). V roce 1976 napsal o Kavkovi do listu *Jiskra Orlická* třídílný článek s názvem *Devadesát plodných let Antonína Kavky*, kde na svého učitele vzpomínal.

27. března 1957 obdržel Kavka titul *zasloužilý učitel*. Za činnost politickou mu bylo 25. února 1958 uděleno vyznamenání *Za zásluhy o výstavbu*. Získání těchto poct ho ještě více utvrdilo v přesvědčení o správnosti režimu, který si povšiml jeho činnosti a ocenil ji; „za dřívějších režimů jsem byl úřady za svou činnost politickou trestán a za úspěšnou práci ve škole přehlížen“¹⁶¹).

Zdá se, že si Kavka uchovával zdraví do vysokého věku. V dopisu tajemníka OV KSČ z roku 1975 adresovaném Československému rozhlasu v Praze je žádost o rozhovor s Kavkou, který se těší stále dobrému zdraví¹⁶²). Je fakt,

že byl nadále činný a pracoval, jak dokládají informace v dopisu z roku 1972 o rukopisu a připravované besedě s žáky a učiteli k 25. únoru 1948¹⁶³). Ještě v listopadu roku 1977 napsal, že se sice cítí zdravotně špatně, ale chystá se znovu vypracovat ztracenou přednášku o Leninovi¹⁶⁴). Rukopis na pohlednici z prosince téhož roku je již místy nečitelný a písmo je značně roztržené, Kavka oznámil datum (21. prosince 1977) vysílání rozhovoru poskytnutého rozhlasu v pořadu *A léta běží*¹⁶⁵).

Od roku 1974 žil Antonín Kavka ve stranickém penzionu v Dobříši a zde 14. února 1978 zemřel¹⁶⁶).

Literatura

- CIPRO, M.: *Průvodce dějinami výchovy*, Praha 1984.
- DOLEČKOVI [sic!]: *Jedlinská kronika*, Jedlina 1996.
- DOSOUDIL, F.: *Slovník k dějinám komunistického hnutí ve východních Čechách*, Hradec Králové 1980.
- GRECMANOVÁ, H. a kol.: *Obecná pedagogika II*, Olomouc 1998.
- HÉGR, J.: *Leoš Kubíček a TGM*, in: Panorama: sborník z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří, sv. 12, Dobré 2004.
- HOUŠKOVÁ, M.: *A léta běží*, Praha 1986.
- JEDLINSKÝ, A. K.: *Na prázdninách* (1. část), in: Volný list mladé generace učitelské 2, 1913, č. 10¹⁶⁷).
- JEDLINSKÝ, A. K.: *Putování*, in: Volný list mladé generace učitelské 3, 1914, č. 1¹⁶⁸).
- JIRÁSEK, J.: *Antonín Kavka*, Pokrokové osobnosti okresu Ústí nad Orlicí, č. 2, Vysoké Mýto 1986.
- KAVKA, A.: *Výchovné ruční práce a organizace domácího průmyslu hračkařského v horských krajínách naší republiky*, in: První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti, Praha 1921.
- KAVKA, A.: *Pracovní škola na Jedlině v Orlických horách I*, in: Osvěta lidu 24, 1921, č. 5.
- KAVKA, A.: *Pracovní škola na Jedlině v Orlických horách II*, in: Osvěta lidu 24, 1921, č. 32.
- KAVKA, A.: *Dětská pracovní skupina ve škole na Jedlině*, in: Rodinný kalendář československý Chelčický na rok 1921, roč. 2.
- KAVKA, A.: *Iz pisma učitelja istinovo rabotnika*, in: Učitel' 3, 1921–1922, č. 3.
- KAVKA, A.: *Cestování družin dorostu Červeného kříže*, in: Měsíčník dorostu Československého Červeného kříže 3, 1923, č. 8.
- KAVKA, A.: *Mátohy z bukových křiváčků*, in: Školské reformy 6, 1924, č. 2.
- KAVKA, A.: *Počty ve 4. oddělení na jednotřídce*, in: Školské reformy 6, 1924, č. 2.
- KAVKA, A.: *Počty ve 4. oddělení na jednotřídce (pokračování)*, in: Školské reformy 6, 1924, č. 3.
- KAVKA, A.: *Na pouti*, in: Měsíčník dorostu Československého Červeného kříže 5, 1925, č. 7.
- KAVKA, A.: *Co poslal dorost na Studeném panu prezidentovi k 75. narozeninám*, in: Měsíčník dorostu Československého Červeného kříže 5, 1925, č. 7.
- KAVKA, A.: *Jedlinské hračky*, in: Drobné umění, Výtvarné snahy, umělecký měsíčník 6, 1925, č. 1.
- KOLEKTIV: *Etnografický atlas 2*, Praha 1991.
- KOZLÍK, J.: *Aktuální historie*, Přerov 1996.
- KRIEBEL, O.: *Ruční práce dětí v činné škole*, Prostějov 1924.
- LUTTERER, I.: *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic*, Choceň 1969.
- MLYNÁŘ, K.: *Z lásky k ubohým trpícím*, in: Královéhradecko – vlastivědný sborník pro školu a dům 2, 1925, č. 1.
- RED.: *Z dopisů Antonína Kavky*, in: Jiskra Orlicka 27, 1986, č. 29.

- Rodinný kalendář československý *Chelčický na rok 1923*, roč. 4.
 RÝDL, K.: *Učitelé – pokusníci, inspirace pro současnost*, Praha 1997.
 SPĚVÁČEK, V.: *Průkopníci českých pokusných škol*, Praha 1978.
Statistický popis školních okresů Čech, Praha 1884.
 SULA, P.: *Kořeny horských chalup*, in: *Národní osvěta* 1, 1924, č. 189.
 SULA, P.: *Mezi dětmi v Orlických horách*, in: *Světání* 1, 1924, č. 29.
 SVOBODOVÁ, J. – JŮVA, V.: *Alternativní školy*, Brno 1995.
 ŠPICÁK, J.: *Prostředí z pohledu sociální pedagogiky*, Olomouc 1993.
 ŠPLÍCHAL, V. – OTAVOVÁ, M.: *Člověk a dřevo v orlickém a podorlickém kraji*, Deštné v Orlických horách 2004.
 ŠTVERÁK, V.: *Stručné dějiny pedagogiky*, Praha 1983.
 UHER, J.: *Činná škola*, in: *Školské reformy* 6, 1924, č. 3.
 VÁŇOVÁ, R.: *Úsilí českého učitelstva o školskou reformu, Pokusné školy 20. let*, in: *Pedagogika* 42, 1992, č. 2.
 VRTIŠ, V.: *Devadesát plodných let Antonína Kavky, Život komunisty*, in: *Jiskra Orlická* 27, 1976, č. 33, 35 a 36.

P o z n á m k y

- 1) A. KAVKA, *Vzpomínky na učitelský ústav*. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 57 (dále jen *Vzpomínky na učitelský ústav*).
- 2) A. KAVKA, *Z pamětí vesnického učitele*, sešit 8. Archiv Pedagogického muzea J. A. Komenského v Praze (dále jen Archiv PMJAK), S 119/VI–16 (dále jen *Z pamětí vesnického učitele* s udáním čísla sešitu).
- 3) *Tamtéž*, sešit 8. Josef Černý (1863–1942), autor pedagogických spisů a propagátor osvětové práce. Byl redaktorem listu *Český učitel*, po vzniku republiky pracoval na ministerstvu školství a národní osvěty.
- 4) A. KAVKA, *První disciplinární trest*. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 58 (dále jen *První disciplinární trest*).
- 5) Učitel a spisovatel Hanuš Sedláček (1881–1950) byl jednatelem *Zemského ústředního spolku jednot učitelských v Čechách*, redaktorem *Českého učitele* a *Zlaté brány*. Jeho verše pro děti vyšly např. ve sbírce *Zlaté klíčky od srdéčka*.
- 6) František Bakule (1877–1957), učitel a speciální pedagog. V letech 1913–1919 byl ředitelem školy při *Jedličkově ústavu pro zmrzačené* v Praze, poté založil vlastní ústav. Velkou popularitu získal jeho pěvecký sbor (*Bakulovi zpěváčci*).
- 7) A. KAVKA, *První disciplinární trest*. Dále dopis a korespondenční lístky A. Kavkovi od F. Bakuleho, rukopisy. Dopis datován 15. února 1906, jedná se o první setkání, domluvané do čítárny klubu Slavie, kde má mít Bakule přednášku, Kavka si nemá s sebou zapomenout dokumenty. Korespondenční lístky nedatovány, na razítkách u některých k rozlišení rok 1907, 1908, 1909, 1915. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 8) Malíř a grafik Karel Vik (1883–1964) vytvořil např. cykly dřevorytů *Český ráj*, *Slovensko*. S Kavkou si často dopisoval, dochované dopisy zvláště z 20. let 20. stol. Zachováno více než 10 dopisů. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 9) A. KAVKA, *První disciplinární trest*.
- 10) *Vzpomínky A. Kavky*, rukopis, nedatováno. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí (dále jen *Vzpomínky A. Kavky*).
- 11) Poslanec Filipínský uveden v Kavkově *Životopisu k dotazníku*, opis, datováno 24. listopadu 1961. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 50 (dále jen *Životopis k dotazníku*). Ve vzpomínkách *První disciplinární trest* je uveden spolu s Hudcem poslanec Johanis.

- 12) *Volná myšlenka* byla vlivnou organizací vyjadřující nálady a zájmy antiklerikálně naladěné pokrokářské generace před 1. světovou válkou, ale i později části liberálně nebo levicově orientované veřejnosti v nově vzniklé republice.
V roce 1920 se na A. Kavku obrátili královédvorští občané zastoupení Jos. Prokopem o radu při organizování kursu *Volné školy*, kterou chtěli založit, a odvolávali se na doporučení M. Káchy. Dopis datovaný 26. ledna 1920 ve Dvoře Králové. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 13) A. KAVKA, *První disciplinární trest*.
- 14) Ve vzpomínkách Kavka uvádí: „...obrátil jsem se na Moravu, tam se nevztahoval „tajný“ výnos pražské zemské rady. Měli jsme přátele i v zemské školní radě, kteří mi tu tajnost prozradili“. A. KAVKA, *Stručný životopis se zřetelem na činnost učitelkou*, rukopis, nedatováno, dá se odvodit z úvodního zápisu Kavkova na rok 1946. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí (dále jen *Stručný životopis se zřetelem na činnost učitelkou*).
- 15) Karel Sellner (1873–1955) napsal několik románů věnovaných rodnému Pojizeří. Zajímal se o pravěk a raný středověk. Korespondence s Kavkou častá (od roku 1913 do 1926). V nedatovaném dopisu od K. Sellnera zmíněna snaha vybudovat českou školu v Podbezdězí v německém jazykovém prostředí. Obálka označena číslem 133. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 16) Volný list s rukopisem Antonína Kavky, v pravém horním rohu označen číslem 30. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 17) Dopis A. Kavky adresovaný Landové-Štychové, datováno v Klášteci 20. prosince 1954. Kavka reagoval na její článek ve *Světě sovětů*. Dodatečná poznámka Kavkova, že dopis neposlal. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 45.
- 18) Dopis A. Kavkovi z kanceláře *Ústřední matice školské*, že se výbor *Matice* usnesl poskytnout na domácí vyučování částku 100 korun měsíčně na žádost zástupce rodičů p. Maixnera ustanovit Kavku domácím učitelem, datováno v Praze 17. ledna 1908. Archiv PMJAK, S 119/III-4. Dále dopis A. Kavkovi datovaný 4. února 1908 o zaslání 100 korun dle poukazu školského komitétu v Ervěnicích za domácí vyučování ervěnických dětí. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 19) Kavkovy poznámky nazvané *Kulturní stát Rakousko a Ervěnice* na druhé straně jednoho listu z připravené přednášky pro rodiče, nedatováno, obálka označena číslem 125. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí. V *Životopisu k dotazníku* uveden počet 105 dětí.
- 20) Neodeslaný dopis A. Kavky adresovaný Landové-Štychové, datováno v Klášteci 20. prosince 1954. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 45.
- 21) Dopis A. Kavkovi od JUDr. J. Štemberky, datováno v Rychnově nad Kněžnou 27. září 1908. Archiv PMJAK, S 119/IX-30.
- 22) A. KAVKA, *Z paměti vesnického učitele*, sešit 7.
- 23) Vzpomínky A. Kavky.
- 24) Michael Kácha (1874–1940), novinář, vydavatel časopisů *Práce*, *Záduha*, *Mladý průkopník*. Pro mládež vydával knižnici *Klíčení*.
- 25) Dle obálky k dopisu Zdeňka Chytila ze dne 12. srpna 1909 adresovaného A. Kavkovi. Obálka označena číslem 93. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 26) „*Básnička měla název Štěnice. Neopěvovala přitulné tvory rodu hmyzího, ale vyjadřovala (naději) jistotu, že někdy zmizí příživné, líné a špinavé lidstva štěnice, na něž jen pohlednouti se člověku hnusí, a končila výzvou: Pobjíte všechny příživné štěnice, abyste po práci klidně mohli spát. Kdo by se nechtěl na konec smát? To byl podle mínění slavných a veleslavných c.k. úradů projev vysloveně anarchistického smýšlení, a taky že byl! A proto mi přisoudili disciplinární trest propuštění z místa*“. Vzpomínky A. Kavky.
- 27) Koncept nedatovaného dopisu jedlinských obyvatel adresovaného okresní školní radě, rukopis. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.

- 28) Vysvědčení o působení z 12. února 1911, podepsáno „c.k. okr. šk. insp. Hlinecký a c.k. místodrž. rada Vojáček“. Označeno číslem 245. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 29) Dopis místní školní rady v Klášterci nad Orlicí adresovaný okresní školní radě v Žamberku, datovaný 1. června 1910. Obálka označená číslem 241. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 30) Vzpomínky A. Kavky.
- 31) V obchodním deníku podepsaném za správu nakladatelství *Volné myšlenky* Jos. Růžičkou jsou uvedena místa prodeje Česká Třebová, Kyšperk, Pardubice, Kolín, Hořice, Miletín, Jaroměř. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí. Autorem pojednání *O vzniku a vývoji poddanství českého lidu* byl pod pseudonymem Karel Franta pedagog a historik Karel Sellner.
- 32) A. Kavka v záznamu pro Ústav dějin KSČ, dotazník z 8. června 1955. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 101.
- 33) Kromě prodeje knih dostal Kavka nabídku pracovat jako jednatel pojišťovny Generali. Dopis MUDr. J. Plaňanského ze dne 15. dubna 1911 v Žamberku. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 34) Citace z dopisu A. Kavky adresovaného neznámému muži (oslovení „*Slovutný pane*“), Jedlina, 17. ledna 1911. Dopis (koncept?) označen číslem 73. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 35) Neodeslaný dopis A. Kavky adresovaný Landové-Štychové, dat. 20. prosince 1954. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 45.
- 36) Dopis A. Kavkovi od J. Maliny z *Klínu* se žádostí o příspěvek, „*co by mohlo mladého, pokrokového českého člověka zajímat*“. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 36.
- 37) Lístek adresovaný A. Kavkovi, správci mateční školy Harrachov u Nového Světa. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 42.
- 38) Dopisy od E. Frynty adresované A. Kavkovi, rukopisy, datované 10. ledna 1910, 1. dubna 1910, 27. července 1911. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 39) Např. dopis na hlavičkovém papíře ČERVEN/SBÍRKA KRÁSNÝCH TISKŮ. S. K. Neumann oznamuje, že Kavkou objednané knihy nemá, a dále mu přikládá nové prospekty a objednáací lístky. Dopis není datován, ale podle přiloženého prospektu na rok 1911 soudím, že se jednalo buď ještě o konec roku 1910 nebo o rok následující. Vzhledem k tomu, že A. Kavka až do května 1911 kvůli propuštění z místa učitele a nemožnosti sehnat jiné učitelské místo pracoval jako obchodní cestující prodávající knihy, a s ohledem ke skutečnosti, že v tomto dopise Neumann uvádí záležitost obchodního rázu („*Na objednávky, jež získáte eventuelně, dám Vám třetinovou provizi se subskripční ceny, která pro Vás nebude omezena do lhůty*“), soudím, že se nepochybně jedná o jejich vzájemnou obchodní korespondenci. Jako další příklad uvádím Neumannův dopis ze dne 11. března 1919, který začíná slovy: „*Vážený kamaráde, jelikož budu zaměstnán u ministerstva a vedle toho velmi mnoho času mě stojí redakce Června, odpadne mé častější ježdění na schůze*“. Oba dopisy v soukromém archivu J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 40) Pedagog a filozof František Drtina (1861–1925), po roce 1918 státní tajemník ministerstva školství, se s A. Kavkou znal již před 1. světovou válkou, o čemž svědčí jejich korespondence. Např. dopisy F. Drtiny adresované A. Kavkovi ze dne 13. ledna 1908 (označeno číslem 75) nebo ze dne 28. července 1912 (označeno číslem 76). Oba uloženy v soukromém archivu J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 41) Právník a redaktor Zdeněk Chytil (1889–1945) byl Kavkův dobrý přítel. Seznámili se v Kyšperku v roce 1909, kde Kavka učil a Chytil zde pobýval u své babičky. Chytil byl švagrem malíře A. Muchy a v roce 1915 Kavkovi zprostředkoval místo učitele v Muchově rodině. Po 1. světové válce měl dr. Chytil v Praze advokátní kancelář, vydával a redigoval týdeník *Demokratický střed*.

- 42) A. KAVKA, *Naše samostatnost se připravovala již za Rakouska*. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 55.
- 43) Starostou *Ústřední matice školské* byl v té době dr. Jindřich Metelka, který se mj. zasloužil o české menšinové školství, a se kterým se znal Kavka z Bukoviny u Turnova, kde podle vzpomínek „*kouřili kuřelky*“. Neodeslaný dopis adresovaný Landové-Štychové, datováno 20. prosince 1954. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 45.
- 44) Dopis A. Kavkovi od jednatele *Ústřední matice školské*, dat. v Praze 20. února 1911. Kavkou dopsány poznámky. Archiv PMJAK, S 119/IX-34.
- 45) A. KAVKA, *Stručný životopis se zřetelem na činnost učitelkou*.
- 46) Navštívenka v obálce s adresou A. Kavky do Obrnic u Mostu, razítko dat. 15. října 1913. Obálka označena číslem 263. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 47) Údaj na s. 7 v Kavkově pasu domobranném. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 48) Vzpomínky A. Kavky.
- 49) Tyto údaje vztahující se k létu 1915 čerpány z Kavkových vzpomínek s názvem *Naše samostatnost se připravovala již za Rakouska*, které odvysílal 24. a 25. října 1968 Československý rozhlas v Hradci Králové. V písemné podobě uloženy v Městském muzeu v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 55.
- 50) A. KAVKA, *Životopis k dotazníku*.
- 51) Vzpomínky A. Kavky.
- 52) Potvrzení vedoucího chirurgického oddělení primáře dr. Kafky o ošetřování Kavky po zranění na ruském bojišti v nemocnici na Hradčanech, rukopis opatřený razítkem nemocnice, datováno 1. května 1916. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 53) Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí, dopis označen číslem 51.
- 54) Pohlednice s kolorovaným obrazem Zbirohu. Nedatována a ani datum poštovního razítka není čitelné. Pohlednice označena číslem 118. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 55) Dopis na obálce označen číslem 119. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 56) Koncept dopisu A. Kavky neznámému adresátovi ze dne 23. dubna 1917. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 57) Do církve evangelické Kavka vstoupil poté, co přestal být členem evangelické církve baptistické. Doloženo oznámením adresovaným okresnímu hejmanství v Poděbradech. Archiv PMJAK, S 119/II-2.
- 58) Vzpomínky A. Kavky.
- 59) Dopis A. Kavky výboru *Ústřední matice školské* z 3. července 1918. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 60) Vzpomínky A. Kavky. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 61) Nedopsaný dopis A. Kavky nejmenovanému školnímu inspektorovi ze dne 16. září 1913. Obálka označena číslem 124. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 62) Josef (Józa) Novotný (1886–1966), kazatel, evangelický činovník *Křesťanského sdružení mladých mužů* (YMCA), spisovatel. Po 2. světové válce žil v západním Německu a v USA, kde také zemřel. Byl Kavkovým přítelem, jsou zachovány jejich dopisy z doby 1. světové války i po ní. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 63) Svatební oznámení A. Kavky a A. Rousové. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí. Dále stejné svatební oznámení s různými poznámkami A. Kavky. Archiv PMJAK, S 119/II-1.
- 64) Vzpomínky A. Kavky.
- 65) Žádost ze dne 30. července 1920 v Jedlině adresovaná ministerstvu školství a národní osvěty v Praze. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 66) Koncept žádosti, kterou měl podepsat „*Doleček, starosta*“, ze dne 29. srpna 1920 v Jedlině adresované taktéž ministerstvu školství a národní osvěty v Praze. Oproti Kavkově žádosti v této věci obsahuje navíc ještě zmínku, že „*knihovníkem byl by učitel Ant. Kavka*“. Obálka označena číslem 171. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.

- 67) V. SPĚVÁČEK, *Průkopníci českých pokusných škol*, Praha 1978 (dále jen *Průkopníci českých pokusných škol*), s. 57.
- 68) Dopis A. Kavkovi od A. Bartoše, rukopis, nedatováno. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 69) Jedlina se nachází ve výšce 660 m n. m.
- 70) V Klášteci nad Orlicí a jeho okolí se uvádí tyto domácí práce: výroba dřevěných krabiček z loubků a tkalcovství (*Etnografický atlas 2*, Praha 1991). Dle korespondence A. Kavky byla nejrozšířenější domácí prací výroba nitěných knoflíků – např. dopis rodiny Nihnílkovy z Jedliny ze dne 8. února 1914 adresovaný A. Kavkovi, koncept žádosti A. Kavky o příspěvek na zřízení školní dílny ze dne 11. listopadu 1919 v Jedlině, adresované I. odboru (sociální péče) ministerstva školství a národní osvěty. Obálka označena číslem 242. Dopis a koncept žádosti – soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí; též článek A. KAVKY *Pracovní škola na Jedlině v Orlických horách II*, in: *Osvěta lidu* 24, 1921, č. 32.
- 71) Koncept žádosti A. Kavky o příspěvek na zřízení školní dílny ze dne 11. listopadu 1919 v Jedlině, adresované I. odboru (sociální péče) ministerstva školství a národní osvěty. Obálka označena číslem 242. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 72) Ústní informace od L. Břízové z ledna 2004.
- 73) V. SPĚVÁČEK, *Průkopníci českých pokusných škol*, s. 57.
- 74) Vzpomínky A. Kavky.
- 75) Dopis A. Kavky adresovaný P. Molárové a L. Vogler-Mosset z 5. června 1923, koncept označen číslem 260. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 76) A. KAVKA, *Jedlinské hračky*, in: *Drobné umění, Výtvarné snahy*, umělecký měsíčník 6, 1925, č. 1, s. 18.
- 77) Dopis A. Kavky adresovaný P. Molárové a L. Vogler-Mosset z 5. června 1923, koncept označen číslem 260. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 78) Vzpomínky A. Kavky.
- 79) Tamtéž.
- 80) Tamtéž.
- 81) *Jedlinská počtenice* A. Kavky. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 82) Počteník dvanáctileté Lidky Buchtelové, jednotřídní školní expozitura v Jedlině, školní rok 1922–1923. Soukromý archiv J. Černoškové (dcery L. Buchtelové), Klášterec nad Orlicí.
- 83) Citace z přípravy A. Kavky na besedu o životě a díle S. K. Neumanna, 1955, rukopis. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 46.
- 84) Vzpomínky A. Kavky.
- 85) Ohlášení pro společný žákovský výlet obecné školy v Jedlině ve 3. vlakové třídě z Mladkova do Brna a zpět, počet dětí 13. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 86) Děkovný dopis žáka 2. tř. 1. odd. Oty Netušila ze Studeného, datováno 21. listopadu 1925. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 87) Obálka s konceptem přednášky na čtyřech samostatných listech označená číslem 125. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 88) Tamtéž.
- 89) Náčrtek programu sjezdu, kopie strojopisu s připsanými poznámkami A. Kavky z přednášky Otakara Kádnera. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 90) Korespondence s *Československou péčí o dítě*. Obálky označené čísly 56 až 59. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 91) Dopis A. Kavky sestře Kolátorové s omluvou, že dosud nenakreslil slíbený obraz, datováno v Jedlině 30. ledna 1920. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 92) Vzpomínky A. Kavky.
- 93) A. KAVKA, *Jak jsem se seznámil s P. Jilemnickým*, rukopis, nedatováno. Městské muzeum

- v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 56. Dále A. KAVKA, *Vzpomínka na jaro před 50 lety*, rukopis, 1959. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 54.
- 94) Např. pohlednice adresovaná A. Kavkovi odeslaná z Moravské Ostravy-Přívozu dne 18. prosince 1928. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí. Dále dopis A. Kavkovi od Růženy Jilemnické, datováno v Trnavě 1930. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 97. Dopis A. Kavkovi z Trnavy od Růženy a Petra Jilemnických. Mj. zmiňují, že ve škole pracovali s akvárii: „*Tu v rovině je toho živočišstva v loužích a potocích habaděj*“. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 99.
- 95) Dopis A. Kavkovi datovaný v Praze 19. září 1921. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 96) Dopis Lily Bubelové adresovaný Anně Kavkové ze dne 21. dubna 1921, v němž uvádí: „...vzpomněla jsem si, jak jsme si spolu povídaly ve Vaší světničce na Jedlině“. Obálka označena číslem 234. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 97) Strojopis dopisu od L. Bubelové A. Kavkovi, datovaný v Praze 27. listopadu 1922. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 98) Dopisy od Kubíčka v obálce označené číslem 255. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí. Dále písemná informace od J. Hégra z 11. července 2004 na základě ústní informace dcery L. Kubíčka Věry Stivínové, která si na Kavku okamžitě vzpomněla.
- 99) J. HÉGR, *Leoš Kubíček a TGM*, in: Panorama: sborník z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří, sv. 12, Dobré 2004, s. 67–73.
- 100) Práce jedlinských dětí jsou na s. 80, 145, 170, 256.
- 101) Dopis dat. 21. října 1921. Archiv PMJAK, S 119/ IX–38.
- 102) Třídní katalog docházky a prospěchu pro školní rok 1922–1923 obecní školy v Klášterci nad Orlicí, expozitury v Jedlině. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 103) Vzpomínky A. Kavky.
- 104) Opis dopisu z ministerstva školství a národní osvěty v Praze adresovaného přednostovi okresní politické správy v Žamberku s žádostí o vyslání komise znalců do Českých Petrovic, přizván i A. Kavka, Praha, datován 5. ledna 1923. Dále dopis V. Kněžka A. Kavkovi datovaný 1. února 1923 v Hradci Králové o chystané komisi, která má posuzovat možnost výstavby české školy v Českých Petrovicích. „*Vyhlídněte si opravdu něco pěkného a dle možnosti bez bourání (na katastru Čes. Petrovickém ovšem, protože 2 menšinové školy stát nebude v Klášterci stavět)*“. Na jiném místě Kavku nabádá k přípravě důkladné školské statistiky pro komisi. Dopis označený číslem 251. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 105) Návrh na zřízení menšinové školy, adresováno zemské školní radě v Praze. Návrh není datován, ale přibližně lze dobu odvodit z obsahu, neboť zde Kavka uvádí přehled, kolik dětí z jednotlivých okolních vsí by nastoupilo ve školním roce 1919–1920. Obálka označena číslem 244. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 106) Studené se nachází 7 km jižně od Jedliny.
- 107) A. KAVKA, *Jedlinské hračky*, in: Drobné umění, Výtvarné snahy, umělecký měsíčník 6, 1925, č. 1, s. 16.
- 108) Vzpomínky A. Kavky.
- 109) Koncept dopisu A. Kavky příteli J. Novotnému, datovaný 1. srpna 1935 ve Vrbně. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 110) A. KAVKA, *Jedlinské hračky*, rukopis. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. D 3803.
- 111) A. KAVKA, *Mátohy z bukových křiváčků*, rukopis. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 112) Dopis adresovaný A. Kavkovi od P. Molárové, redaktorky *Měsíčníku*, datovaný 11. února 1925. Archiv PMJAK, S 119/ IX–43.
- 113) Žádost podepsaná jednatelem *Junácké obce psohlavců a horních chlapců*, strojopis, datováno 15. června 1924. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.

- 114) Dopis A. Kavkovi od L. Havránka z *Domu dětství*, datováno 1923. Dopis označen číslem 46. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 115) Dopis Státních výzkumných ústavů pro výrobu rostlinnou ze dne 29. ledna 1925, podepsaný fytopatologem dr. Ctiborem Blattným. A. Kavka je upomínán, že za roky 1923 a 1924 nezaslal žádné zprávy o chorobách a škůdcích rostlin ve svém okrsku, a je žádán o navrácení legitimace a pomůcek. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 116) Členský lístek účastníka kongresu vystavený na jméno A. Kavky a speciální legitimace k jízdě vlakem do Prahy a zpět rovněž na Kavkovo jméno. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 117) A. KAVKA, *Vzpomínky na učitelský ústav*.
- 118) Poděkování ze sekretariátu strany za zprávu o založení organizace, oznámení, že nebudou již zasílat legitimace a známky, poněvadž je týden před sjezdem, kde se sloučí s KSČ, podpis tajemníka J. Dandy, datováno v Praze 18. září 1925. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. D 770.
- 119) Legitimace. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. D 769.
- 120) Povolení učitelé Antonínu Kavkovi ze Studeného účastnit se zájezdu učitelů do SSSR. Státní oblastní archiv Zámorsk – Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí, fond Okresní úřad Žamberk, prezidiální spisy 1918–1938, karton č. 47, katalogizační jednotka 469.
- 121) Vzpomínky A. Kavky.
- 122) Koncept pozvánky na schůzi místní školní rady ve Studeném konanou 21. května 1925, na pořadu jednání uvádí Kavka i návštěvu učitelů z Podkarpatské Rusi, jejich přivítání a případné pohoštění. Archiv PMJAK, S 119/IV C. Poděkování okresního školního výboru pro školy národní adresované místní školní radě ve Studeném za přijetí exkurze učitelů z Podkarpatské Rusi, datováno 29. června 1925. Archiv PMJAK, S 119/III–11.
- 123) Koncept dopisu A. Kavky příteli J. Novotnému, datovaný ve Vrbně 1. srpna 1935. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 124) Dopisy R. Medka adresované A. Kavkovi. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 125) Dopis bez poštovního razítka, adresovaný „*Vážený pan Antonín Kavka, říd. učitel*“, nedatováno. Dále např. korespondenční lístek ze dne 14. října 1931 (označený číslem 130), který G. Jaroš posílá A. Kavkovi a jehož tématem je pěstování rostlin. Oba soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 126) P. SULA, *Mezi dětmi v Orlických horách*, in: *Svítání 1*, 1924, č. 29; *TÝŽ, Kořeny horských chalup*, in: *Národní osvěta 1*, 1924, č. 189.
- 127) Dopis Kavkovi, nedatováno, místo: uvedena „*IV. chlap. měšťan., Moravská 3, Vinohrady*“, podepsáno „*Tvůj Sulík*“. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 128) Pozvání ke spolupráci na listu *Klas* pro zájemce, strojopis podepsaný P. Sulou, datováno červen 1922. Z druhé strany krátký dopis P. Suly, kde ke spolupráci zve s poznámkou, že přikládá list Vojt. B., psáno v Kutné Hoře, nedatováno. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 129) Dopis s oslovením „*Milý příteli!*“, podepsaný „*Tvůj Sula*“, v Praze 9. dubna 1924. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 130) Dopis A. Kavkovi, datovaný v Uhříněvsi 16. října 1933, obálka označena číslem 253. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 131) Dopis A. Kavkovi, datovaný 15. ledna 1934. Archiv PMJAK, S 119/IX–27.
- 132) A. KAVKA, *Životopis k dotazníku*.
- 133) Z dopisu datovaného 22. prosince, rok neuveden. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 39.
- 134) Koncept dopisu psaného A. Kavkou, adresovaného P. Fouquetovi, dat. 1936: „*Odpovídám na Váš dopis ze dne 5. 11. 1936*“. Archiv PMJAK, S 119 /IX–46.

- 135) Korespondenční lístek datovaný 18. února 1938. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 41.
- 136) Odpověď na dotazník pro Ústav dějin KSČ z 8. června 1955, adresováno Krajskému výboru KSČ v Hradci Králové, rukopis. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 101.
- 137) Pohlednice z Prahy adresovaná ženě A. Kavky, s podpisy Stanislav Neumann, L. Špačková, datováno 24. srpna 1946. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 138) Dopis podepsaný předsedkyní svazu Bělou Friedlendrovou, datovaný 10. května 1936. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 139) Dotazník KSČ, vyplněný A. Kavkou 1. listopadu 1961. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, nezařazeno.
- 140) Tamtéž.
- 141) A. KAVKA, *Životopis k dotazníku*.
- 142) Dopis Výzkumného ústavu pedagogického, datováno v Praze 4. března 1952. Archiv PMJAK, S 119/IX-23.
- 143) Pozvánka na zasedání Krajského výboru Československého výboru obránců míru, datováno v Hradci Králové 12. září 1959. Archiv PMJAK, S 119/IX-18.
- 144) Příprava A. Kavky na besedy – Králíky 4. listopadu, Rokytnice 17. listopadu, Kunvald 8. prosince 1955. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 46.
- 145) Dopis adresovaný A. Kavkovi, datováno 11. srpna 1958. Archiv PMJAK, S 119/IX-36.
- 146) Koncept projevu A. Kavky, rukopis. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 147) A. KAVKA, *Životopis k dotazníku*.
- 148) Dopis ředitelky ZDŠ v Pastvinách se žádostí „pohovořit k dětem k příležitosti únorových oslav“, datováno 21. února 1968. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 38.
- 149) V. VRTIŠ, *Devadesát plodných let Antonína Kavky, Život komunisty*, in: Jiskra Orlicka 27, 1976, č. 36 (dále jen *Devadesát plodných let Antonína Kavky*), s. 3.
- 150) Dopis E. Strnada, Praha, datovaný 2. dubna 1958. Přiložena kopie strojopisu adresovaná redaktoru Státního pedagogického nakladatelství Medonosovi. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 151) Dopis od A. Hrabětové, Pelhřimov, datovaný 14. června 1965. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 44. V dopise mj. vzpomíná, že Kavka s Hrabětem drželi stráž u katafalku zemřelého Zdeňka Nejedlého v Národním divadle při jeho pohřbu.
- 152) Připravený koncept dopisu K. Michlovi, dat. 4. dubna 1969, rukopis. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 153) V. VRTIŠ, *Devadesát plodných let Antonína Kavky*, s. 3. Dále pozvánka na večer poezie konaný 21. září 1966. Archiv PMJAK, S 119/X.
- 154) Žádost A. Kavkovi podepsaná ředitelem Pavláskem, datovaná 22. května 1968, strojopis. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 155) Dopis A. Kavkovi od J. Jagermana, vedoucího tajemníka KV SČSP, z 13. července 1961. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 33.
- 156) Zachováno více dopisů A. Kavkovi od F. Rajtra. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí. Např. v dopisu datovaném v Teplicích 15. října 1956 uvedena mj. informace o setkání s F. Žofkou. Dále dopis datovaný v Suhrovcích 13. listopadu 1967 se zmínkou o L. Žofkové, která chce napsat o osobnosti a díle L. Mašínové. Z těchto informací usuzují, že Kavka znal i učitelku Ludmilu Žofkovou z Bakova nad Jizerou, zastánkyni individualizovaného vyučování.
- 157) Dopis A. Kavkovi datovaný v Praze 20. prosince 1953. Archiv PMJAK, S 119/IX-24.
- 158) Dopis J. Sulíka (tedy Pavla Suly) A. Kavkovi (oslovení „Milý Antone Antonovičí“), psáno ve Zbraslavi 18. listopadu 1955. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.
- 159) Korespondenční lístek A. Kavkovi od P. Suly datovaný 13. dubna 1967. Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.

- 160) Dopis V. Vrtiše A. Kavkovi ze 17. června 1967. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. A 35.
- 161) J. JIRÁSEK, *Antonín Kavka*, Pokrokové osobnosti okresu Ústí nad Orlicí, č. 2, Vysoké Mýto 1986 (dále jen *Antonín Kavka*), s. 8.
- 162) Dopis datovaný 24. června 1975. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, nezařazeno.
- 163) Koncept dopisu A. Kavky adresovaného Pávkovi, datováno 21. února 1972. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, nezařazeno.
- 164) Koncept dopisu A. Kavky adresovaného Pávkovi, datováno 4. listopadu 1977. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. D 3809.
- 165) Pohlednice od A. Kavky adresovaná Pávkovi, datováno v Dobříši 5. prosince 1977. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. D 3808.
- 166) J. JIRÁSEK, *Antonín Kavka*, s. 8. Dále úmrtní oznámení A. Kavky. Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, inv. č. D 3804.
- 167) A. K. Jedlinský je pseudonym Antonína Kavky.
- 168) Viz předchozí poznámka.

Antonín Kavka, a teacher and Jedlina toys

RADKA URBÁNKOVÁ / RÉSUMÉ

Antonín Kavka belongs among outstanding personalities of the Czech experimental educational system. He was born on 7th August 1886 in Chotěšice in Poděbrady district. He died on 14th February 1978 in Dobříš. He attended the teacher training college in Hradec Králové in 1901–1905. After the school-leaving examinations he superseded several teacher posts because he often got to disfavoured of authorities of that time for his bearing when he criticized the Catholic Church and was on friendly terms with workers. He kept friendly relations with parents of his pupils and he used to go to their families. Kavka was influenced by anarchism, he found friends in this movement. In that time he saw some outstanding personalities, e.g. educationalists František Bakule and Augustin Bartoš, Gustav Jaroš-Gamma, a journalist and writer, Petr Jilemnický, a schoolmaster and writer, Rudolf Medek, a legionary, writer and publicist, Alfons Mucha, a painter, Stanislav Kostka Neumann, a writer and poet or Pavel Sula, an educationalist and writer.

The most considerable period of Kavka's pedagogical work belongs to the time of his work in Jedlina in the Orlice Mountains. He had already been engaged there in 1909–1910. Even then he longed for organizing an active, operative and producing school, a school artistically creative. The school should transform, improve and edify economically and culturally according to his ideas. Kavka could organize such a school only after the creation of the Czechoslovak Republic under the influence of life and social circumstances. In 1919 he returned back to Jedlina and shortly after that he set up home there. Kavka introduced the production of so called Jedlina toys at school and households and they acquired appreciation not only in our country, but also abroad. They were sold e.g. in Austria, the U.S.A. and Switzerland. Later difficulties in sales began under the influence of economical crisis and their production finished in about 1930, when Kavka worked in another post in near-by Studené.

The production of toys had a considerable educational influence on children and a fair economical influence for local poor families. The social and travel funds were established from the sales of things made in the lessons of handwork and drawing and from the fees for published compositions of children on Kavka's instigation. Textbooks, educational supplies and subscriptions of child magazines

were bought from the fund. Children could see remoter towns (Brno, Hradec Králové, Pardubice, Praha, Bratislava), even Antalovice in Sub-Carpathian Ukraine thanks to the travel fund. Kavka taught children and after the lessons he lectured teachers about education by work and the organization of homework in mountain regions.

Before World War II Kavka with his family left for Mělník district, where he worked as a teacher till his premature retirement in 1941. After the war Kavka was entirely absorbed in politics. He worked actively for the Communist Party and he did not devote himself to teaching any more.

Antonín Kavka was a very remarkable personality in pedagogical, artistic and social ways. In the 20s of the last century he enriched the Czech educational system, especially with his attempt for work school in Jedlina in the Orlice Mountains.

Lehrer Antonín Kavka und Jedlinaer Spielzeug

RADKA URBÁNKOVÁ / RESÜMEE

Antonín Kavka gehört zu den führenden Persönlichkeiten des böhmischen Versuchsschulwesens. Er ist am 7. August 1886 in Chotěšice unweit von Poděbrady geboren und starb am 14. Februar 1978 in Dobříš.

Die Lehrerbildungsanstalt in Hradec Králové (Königgrätz) absolvierte er in den Jahren 1901–1905. Nach dem Abitur wechselte er einige Lehrstellen. Oft geriet er nämlich in Ungunst der damaligen Ämter wegen seinen Äußerungen, da er oft die katholische Kirche kritisierte und mit Arbeitern in freundschaftlichen Beziehungen stand. Er unterhielt freundschaftliche Beziehungen mit den Eltern seiner Schüler und besuchte die Familien. Den Lehrer Kavka beeinflusste der Anarchismus, in dessen Bewegung er Freunde fand. In dieser Zeit hatte er Kontakte mit führenden Persönlichkeiten, darunter befanden sich zum Beispiel die Pädagogen František Bakule und Augustin Bartoš, der Journalist und Schriftsteller Gustav Jaroš-Gamma, der Pädagoge und Schriftsteller Petr Jilemnický, der Legionär, Schriftsteller und Publizist Rudolf Medek, der Maler Alfons Mucha, der Schriftsteller und Dichter Stanislav Kostka Neumann oder der Pädagoge und Schriftsteller Pavel Sula.

Die ausgeprägteste Zeitspanne von Kavkas pädagogischer Tätigkeit fällt in die Zeit seiner pädagogischen Arbeit in Jedlina im Adlergebirge. Hier war er bereits in den Jahren 1909–1910 kurz tätig. Schon damals war er bestrebt, eine tätige, arbeitsame und produktive Schule zu errichten, die auch künstlerisch schaffend wäre. Nach seinen Vorstellungen sollte die Schule umformen, vervollkommen und wirtschaftlich und kulturell emporheben. Eine solche Schule konnte Kavka unter Einfluss von Lebens- und Gesellschaftsbedingungen erst nach der Gründung der Tschechoslowakischen Republik aufbauen. Im Jahre 1919 kehrte er nach Jedlina zurück und kurz danach gründete er hier eine Familie. In diesem kleinen Gebirgsdorf führte er in den Zwanzigerjahren des 20. Jahrhunderts in der Schule und in den Haushalten die Herstellung von sog. *jedlinské hračky* (in Übersetzung *Jedlinaer Spielzeug*) ein, das Anerkennung nicht nur bei uns, sondern auch hinter den Grenzen unserer Republik Anerkennung gewann. Es wurde zum Beispiel in Österreich, in den USA und in der Schweiz verkauft. Später durch den Einfluss der Wirtschaftskrise entstanden Absatzschwierigkei-

ten und seine Produktion endet irgendwann um 1930, als Kavka schon anderswo, in dem unweit liegenden Studené tätig war.

Die Spielzeugherstellung hatte einen ziemlich hohen Einfluss auf die Erziehung der Kinder und für die örtlichen armen Familien eine nicht mindere wirtschaftliche Bedeutung. Von dem Erlös für die Sachen, welche in der Schule während der Unterrichtsstunden in Handarbeit und Zeichnen hergestellt wurden und von Honoraren von abgedruckten Aufsätzen der Kinder wurde durch Kavkas Anlass ein Sozial- und Reisefonds in der Schule angelegt. Davon wurden Schulbücher und Schulbedarf gekauft und Kinderzeitschriften abonniert. Dank des Reisefonds konnten die Kinder auch entferntere Städte (Brno – Brünn, Hradec Králové, Pardubice – Pardubitz, Praha – Prag, Bratislava – Pressburg) besuchen, ja sogar konnten sie nach Antalovice in Karpatenrussland fahren. Kavka unterrichtet hier Kinder und nach dem Unterricht hält er für die dortigen Lehrer Vorträge über die Erziehung durch Arbeit und die Organisation der Hausarbeiten in Gebirgsgegenden.

Vor dem 2. Weltkrieg ging Kavka mit der Familie in die Gegend von Mělník (Melnik), wo er als Lehrer bis zu seiner vorzeitigen Pensionierung im Jahre 1941 tätig war. Nach dem Krieg verschlang den Lehrer völlig die Politik. Er arbeitete aktiv für die kommunistische Partei und widmete sich nicht mehr dem Unterricht.

Antonín Kavka war eine pädagogisch, künstlerisch und gesellschaftlich sehr bemerkenswerte Persönlichkeit. Das tschechische Schulwesen bereicherte er in den Zwanzigerjahren des vorigen Jahrhunderts vor allem mit dem Versuch um eine Arbeitsschule in Jedlina im Adlergebirge.

Materiály

Středověké nálezy z katastrálního území Vysoké Mýto

DAVID VÍCH

1/ Úvod

Z Vysokého Mýta, ač města královského založení, bylo dosud publikováno velice málo nálezů dokumentujících hmotnou kulturu tohoto místa ve vrcholném středověku. Širší veřejnosti byl z vlastního intravilánu města dlouho zpřístupněn pouze unikátní nález střenky ve tvaru sokolníka, objevený při záchranném výzkumu posledního zbytku archeologické situace zničené stavenišťem pošty v říjnu roku 1972. Předmět vyrobený z kosti, nesoucí výrazný vliv francouzského prostředí, se do Vysokého Mýta dostal někdy v první polovině 14. století (Sommer 1981). K uvedenému nálezu až mnohem později přistupuje komplexní zpracování výzkumu, ze kterého střenka pochází (Šmejda 1999). Nejnověji je veřejnosti formou katalogu zpřístupněna kolekce nálezů uchovávaná v Regionálním muzeu ve Vysokém Mýtě (Vích 2006).

Ze středověkých archeologických nálezů a situací objevených v extravilánu města máme publikován výzkum v poloze *Spálenec* (Sigl 1983), kolekci raně středověkých artefaktů získaných při stavbě čistící stanice (Vokolek 1993), raně středověkou keramiku získanou povrchovými sběry především v okolí Bučkova kopce (Vích 2000) a taktéž raně středověkou keramiku z naleziště Vysoké Mýto 28 (poblíž rybníku Chobot) publikovanou v souvislosti se zpracováním středověké keramiky na katastrálním území (dále jen k. ú.) Tisová (Vích 2004).

Předkládaný příspěvek si klade za cíl prezentovat především vrcholně středověké archeologické nálezy sběrové hodnoty získané autorem v posledních asi patnácti letech jak z extravilánu, tak intravilánu města, které doposud stály poněkud stranou zájmu, případně doplnit poznatky o raně středověkém osídlení bezprostředního okolí Vysokého Mýta. Stranou při tom ponechávám vrcholně středověkou keramiku hojně nalézanou v okolí města v sekundární poloze, kam se dostala obvykle již ve středověku spolu s ostatním odpadem vyváženým za hradby města. Rovněž se nezabývám povrchovými sběry v poloze Vysoké Mýto - *Spálenec*, kde provedená archeologická sondáž přinesla informace převyšující výpověď povrchového sběru (Sigl 1983).

2/ Soupis

Prostorovou identifikaci archeologických nálezů provádím tam, kde je to možné, standardně pomocí koordinátů na ZM 1:10 000. Údaje o charakteristice sběrů uvádím pouze v případě, pokud jsou tyto k dispozici (k charakteristice sběrů viz Vích 2002, 67-69).

Zkratky: ch. sběru - charakteristika sběru; LIT. - literatura; LOK - lokalizace; NÁL. - nálezy; NO - novověk; OKOL. - okolnosti; POZN. - poznámka; PŘÍRODNÍ PODM. - přírodní podmínky; RM VM - Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě; RS - raný středověk; ŠI - štípaná industrie; ULOŽ. - uloženo; VS - vrcholný středověk; ZSO - zaniklá středověká osada. Sumace nálezů: X - jednotlivé kusy; XX - desítky kusů; XXX - stovky kusů.

2.1/ Extravilán

1. Vysoké Mýto 18a

LOK.: 14-31-13, (098:296), (111:297), (116:280), (103:280); OKOL.: sběry D. Vích 1994-2002; ch. sběru: 24. a 26. 12. 1997/4,60,1,0,9(cibule),1,2; sběr 17. 10. 1998/4(po 2),15,2,9(cibule),0,2,2; sběr 30. 10. 2002/2,25,1,0,0,1,1; NÁL.: RS-RS/VS (2x keramika); obr. 1:14-15; AKTIVITA: neurčena; PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad soutokem bezejmenné vodoteče a řeky Loučné, hlinitá půda, 264-266 m n. m.; POZN.: nelze vyloučit, že nejde o sekundárně zavlečenou keramiku, vzhledem k datování zlomků však může jít o stopu archeologické situace dochované pod povrchem; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 176/98; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1999, 28, položka 270; Bláha - Kalferst - Sigl 2004, 129, položka 880.

2. Vysoké Mýto 25

LOK.: 14-31-13, (090:247), (090:264), (116:266), (117:249); OKOL.: sběry D. Vích 1999-2005; ch. sběru: 7. 1. 1999/4,40,1,0,0,1,2; sběr 21. 4. 2000/4,40,1,0,0,1,2; 15. sběr 15. 12. 2005/4,75,1,3,1,1,1; NÁL.: RS/VS (keramika - XX); obr. 1:1-13; AKTIVITA: sídliště; PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad bezejmennou vodotečí, hlinitá půda, 274-284 m n. m.; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 31/99, 706/01; RM VM, př. č. 56/2006; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1999, 29, položka 284; Bláha - Kalferst - Sigl 2004, 130, položka 885.

Zastoupení keramiky na nalezišti

(podíl atypické keramiky ovlivněn selektivním sběrem)

	počet ks	(%)
okraje	10	(13 %)
dna	17	(23 %)
zdobená keramika	10	(13 %)
atypická keramika	38	(51 %)
celkem	75	(100 %)
grafitová keramika	12	(16 %)

3. Vysoké Mýto 26

LOK.: 14-31-18, (195:241), (194:250), (227:255), (229:245); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 30. 12. 1998 /4,45,1,0,1,1,2; NÁL.: VS (keramika – XX včetně dvou zlomků loštických pohárů); obr. 3:3-9; AKTIVITA: sídliště?; PŘÍRODNÍ PODM.: svah, 284-294 m n. m.; POZN.: nelze vyloučit, že se jedná o sekundárně zavlečenou keramiku, vzhledem ke kumulaci keramiky na nevelké ploše však nelze vyloučit existenci ZSO; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 32/99; LIT.: Kalferst – Sigl – Vokolek 1999, 29, položka 285.

Zastoupení keramiky na nalezišti

	počet ks	(%)
okraje	16	(27 %)
dna	6	(10 %)
zdobená keramika	0	(0 %)
ucha	1	(2 %)
kachle	1	(2 %)
atypická keramika	35	(59 %)
celkem	59	(100 %)
grafitová keramika	5	(8,5 %)

4. Vysoké Mýto 27

LOK.: 14-31-13, (220:219), (220:222), (225:201), (212:199); OKOL.: sběr D. Vích a L. Víchová; ch. sběru: 11. 5. 2005/4(po 2),20,1,0,3,2,2; sběr 25. 5. 2005/4(po 2),40,1,0,3,2,2, sběr dvou osob; NÁL.: pravěk (20x keramika; 1x ŠI); RS (1x keramika); VS (5x keramika); středověk (keramika – XX); neurčeno (2x mazanice); obr. 3:22; AKTIVITA: neurčena (pravěk; RS; středověk; VS); PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad inundací Loučné, 266-268 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 21/2006; LIT.: -.

5. Vysoké Mýto - les Dráby

LOK.: 14-31-18, (477,84:200,41) (zaměření provedeno pomocí GPS); OKOL.: sběr D. Vích 25. 6. 2005 na ploše rozryté divokou zvěří; NÁL.: VS (2x keramika); obr. 3:24; AKTIVITA: sídliště?; PŘÍRODNÍ PODM.: hrana nad inundací řeky Loučné, 286 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 24/2006; LIT.: - .

6. Vysoké Mýto - rybník Chobot

LOK.: 14-31-14, (040:107) s přesností cca 25 m; OKOL.: sběr na dně vypuštěného rybníku při J konci hráze; NÁL.: VS (2x keramika); obr. 3:25; AKTIVITA: neurčena; PŘÍRODNÍ PODM.: 276 m n. m.; POZN.: v sekundární poloze?; ULOŽ.: RM VM, př. č. 49/2006; LIT.: -.

2.2/ Intravilán

1. ul. B. Němcové

LOK.: 14-31-13, linie (226:067), (229:075); OKOL.: průkop ulicí v rámci rekonstrukce jádra města, nálezy z výhozu a řezu získal D. Vích 31. 10. 1996; NÁL.: VS (keramika - XX; IX mazanice); obr. 2:10-16; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 17/97, 197/98; LIT.: Vích - Vokolek 1997, 25, položka 257.

2. ul. B. Němcové

LOK.: 14-31-13, (228:069) s přesností cca 25 m; OKOL.: stavební zásahy v sousedství, případně v souvislosti s budováním penzionu *U Tóšovských*, 13. 3. 1998 sběr D. Vích na výhozu u vybagrované základové jámy; 29. 6. 1998 sběr D. Vích z okolí průkopu podél nově budované stavby; NÁL.: VS (keramika - XX); obr. 2:1-9; POZN.: v základové jámě následoval záchranný archeologický výzkum, částečně publikovaný, nálezy z něho jsou uloženy v RM VM; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 194, 197/98; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1999, 30, položka 290; Beková - Koucký 2004.

3. za domy čp. 73 a 71

LOK.: odbočka z ul. Sv. Čecha skrze někdejší hradby dolů do ul. Čelakovského; 14-31-13, (247:096) s přesností cca 25 m; OKOL.: sběr D. Vích 8. 11. 1994, střeň uvolněný patrně erozí nalezen těsně pod hranou na svahu pod hradbami; NÁL.: VS (IX keramika); obr. 2:17; POZN.: v evidenci autora místo registrováno jako naleziště Vysoké Mýto 13; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 13/97; LIT.: Vích - Vokolek 1997, 25, položka 253.

4. Foersterova ul.

LOK.: 14-31-13, (234:064); OKOL.: sběr D. Vích 27. 6. 2005 z výhozu; NÁL.: VS (IX keramika); ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 14/97; LIT.: Vích - Vokolek 1997, 25, položka 254.

5. Fügnerova ul.

LOK.: 14-31-13, linie (221:092), (223:098); OKOL.: 17. 6. 1998 sběr D. Vích z výhozu výkopu (Telecom a. s.?) ; NÁL.: VS (IX keramika); obr. 2:18; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 196/98; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1999, 29, položka 287.

6. nad křižovatkou na Chocně

LOK.: 14-31-13, (253:095) s přesností cca 25 m; OKOL.: oprava opěrné zdi na místě někdejších hradeb, sběr D. Vích 6. 5. 1993; NÁL.: VS (IX keramika); ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 70/94; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1995, 7, položka 46.

7. náměstí Otmara Vaňorného

LOK.: severně od kostela sv. Vavřince před budovami okolo bývalého špitálu; 14-31-13, linie (216:070), (221:070); OKOL.: výkopové práce, sběr D. Vích z výhozu 7. I. 1992, 24. 6. 1992; NÁL.: VS (keramika - XX); obr. 3:10-21; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 354/92, 12/97; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1993, 18, položka 145; Vích - Vokolek 1997, 25, položka 252.

8. náměstí Otmara Vaňorného

LOK.: u zvonice vedle budovy fary; 14-31-13, (225:065); OKOL.: sběr D. Vích z výhozu výkopu 31. 10. 1996; NÁL.: VS (keramika - X); obr. 2:19; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 16/97; LIT.: Vích - Vokolek 1997, 25, položka 256.

9. náměstí Přemysla Otakara II.

LOK.: střed náměstí; 14-31-13, 234:078) s přesností cca 25 m; OKOL.: rekonstrukce náměstí, sběr z výhozu D. Vích 14. 3. 1997; NÁL.: VS (keramika - X); obr. 1:18; 3:1-2; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 193/98; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1999, 30, položka 289.

10. náměstí Přemysla Otakara II.

LOK.: SV roh náměstí; OKOL.: geologická šachtice (hloubka 2 m), 20. 11. 1989, předáno dělníky; NÁL.: VS (1x keramika); obr. 1:16; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 21/97; LIT.: Vích - Vokolek 1997, 26, položka 261.

11. náměstí Přemysla Otakara II.

LOK.: 14-31-13, (232:075) s přesností cca 25 m; OKOL.: výkop při okraji chodníku, sběr z výhozu D. Vích 24. 10. 1996; NÁL.: VS/NO (keramika - X); ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 15/97; LIT.: Vích - Vokolek 1997, 25, položka 255.

12. náměstí Přemysla Otakara II.

LOK.: proti vyústění ul. B. Němcové; 14-31-13, (230:077) s přesností cca 25 m; OKOL.: sběr D. Vích z výhozu výkopu pro kanalizaci 4. 12. 1996; NÁL.: VS (3x keramika); ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 19/97; LIT.: Vích - Vokolek 1997, 25, položka 259.

13. Vladislavova ul.

LOK.: před rozhraním domů čp. 26 a 27; OKOL.: sběr D. Vích z výhozu drobného výkopu 27. 3. 1998; NÁL.: VS (1x keramika); obr. 1:17; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 195/98; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1999, 30, položka 292 (nepřesně uveden název ulice).

14. Vrchlického ul.

LOK.: před čp. 239; OKOL.: výkop pro plynovou přípojku, sběr D. Vích 13. 4. 1994 na výhozu; NÁL.: VS (2x keramika); obr. 3:23; ULOŽ.: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, př. č. 192/98; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1999, 30, položka 291.

15. Vrchlického ul.

LOK.: 14-31-13, (219:090); OKOL.: výkop při havárii vodovodu před čp. 243, sběr D. Vích 8. 8. 2005 z výhozu; NÁL.: VS/NO (45x zlomky kachlů); ULOŽ.: RM VM, př. č. 16/2006; LIT.: -.

3/ Vyhodnocení

Nejstarším z prezentovaných nálezů je nepochybně okrajový střep z lokality Vysoké Mýto 27 (obr. 3:22), na základě profilace a keramického těsta spolehlivě datovatelný do raného středověku. Přesnější spolehlivě zařazení je u ojedinelého keramického zlomku značně problematické, vzhledem k relativně pokročilé profilaci okraje můžeme počítat nejspíše s mladohradištním obdobím. Do pokročilé mladší doby hradištní náleží (s výjimkou zlomku vrcholně středověkého okruží, obr. 1:10) dle profilace okrajových zlomků soubor keramiky z lokality Vysoké Mýto 25 (obr. 1:1-13) s patrným podílem grafitového zboží. Do raného středověku, spíše však až do 13. století patří málo výrazné zlomky z podhrdlí nádob z lokalit Vysoké Mýto 18a (obr. 1:14) a Vysoké Mýto - náměstí Přemysla Otakara II. (obr. 1:16). Ty nálezy nám tak doplňují již dříve zveřejněné raně středověké lokality na k. ú. Vysoké Mýto, konkrétně Vysoké Mýto 1, 2; Vysoké Mýto 8 (střední doba hradištní; Vích 2000), Vysoké Mýto 15; Vysoké Mýto 28 (mladší doba hradištní; Vokolek 1993; Vích 2004).

Ještě do 13. století se grafitovým materiálem a profilací hlásí nejstarší střepy z lokality Vysoké Mýto 26 (obr. 3:8) a pravděpodobně též jednoduchou vlnicí zdobený grafitový střep z těla nádoby z ulice B. Němcové (obr. 2:10). Ostatní keramický materiál se hlásí již do plně vyvinutého vrcholného středověku 14.-15. století, pouze některé zlomky z náměstí Přemysla Otakara II. a soubor kachlů z Vrchlického ulice před čp. 243 spadá již do přelomu vrcholného středověku a novověku, tedy přibližně někam na přelom 15.-16. století. Novověké nálezy pak již leží mimo vymezené téma tohoto příspěvku.

Zmíňme zde ještě pozoruhodný keramický zlomek z Vladislavovy ulice (obr. 1:17) připomínající pokličku, ovšem místo knoflíkovité rukojeti se zde nachází ústí malého průměru. Jiným zajímavým artefaktem je dno nádoby se zbytkem pravděpodobně vápna (obr. 1:18) z centrální části náměstí Přemysla Otakara II., který můžeme chápat jako doklad řemeslné činnosti.

4/ Závěr

Předkládaný příspěvek doplňuje soupis raně středověkých lokalit v bezprostředním okolí královského města Vysokého Mýta a nabízí tak při využití dalších samostatně publikovaných archeologických pramenů prostor

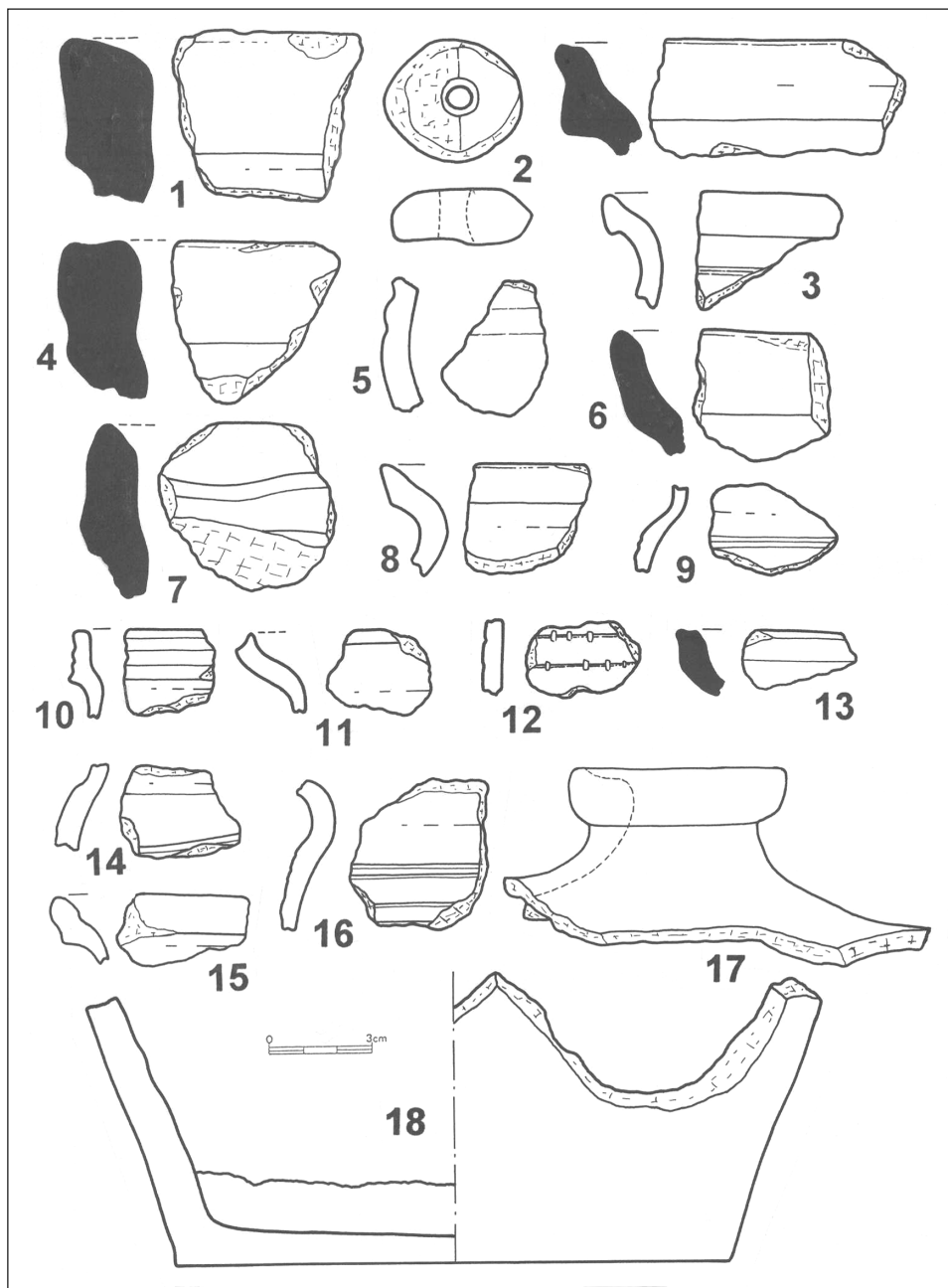
(s přihlédnutím k širším regionálním souvislostem) pro sledování posunů osídlení před a v průběhu založení královského města. Zvláštní pozornost si v této souvislosti zaslouží lokalita Vysoké Mýto 26, která, pokud zachycená koncentrace keramiky opravdu odpovídá trvalejšímu dobovému osídlení, naopak se založením města vzniká a dále s ním koexistuje.

Zajímavé svědectví přináší objev dvou keramických zlomků v lese Dráby, díky nimž zde můžeme tušit existenci zaniklé středověké osady. Naopak výskyt dvou zlomků z rybníku Chobot musíme vzhledem k jejich nálezu na povrchu rybníčního sedimentu prozatím považovat za sekundární.

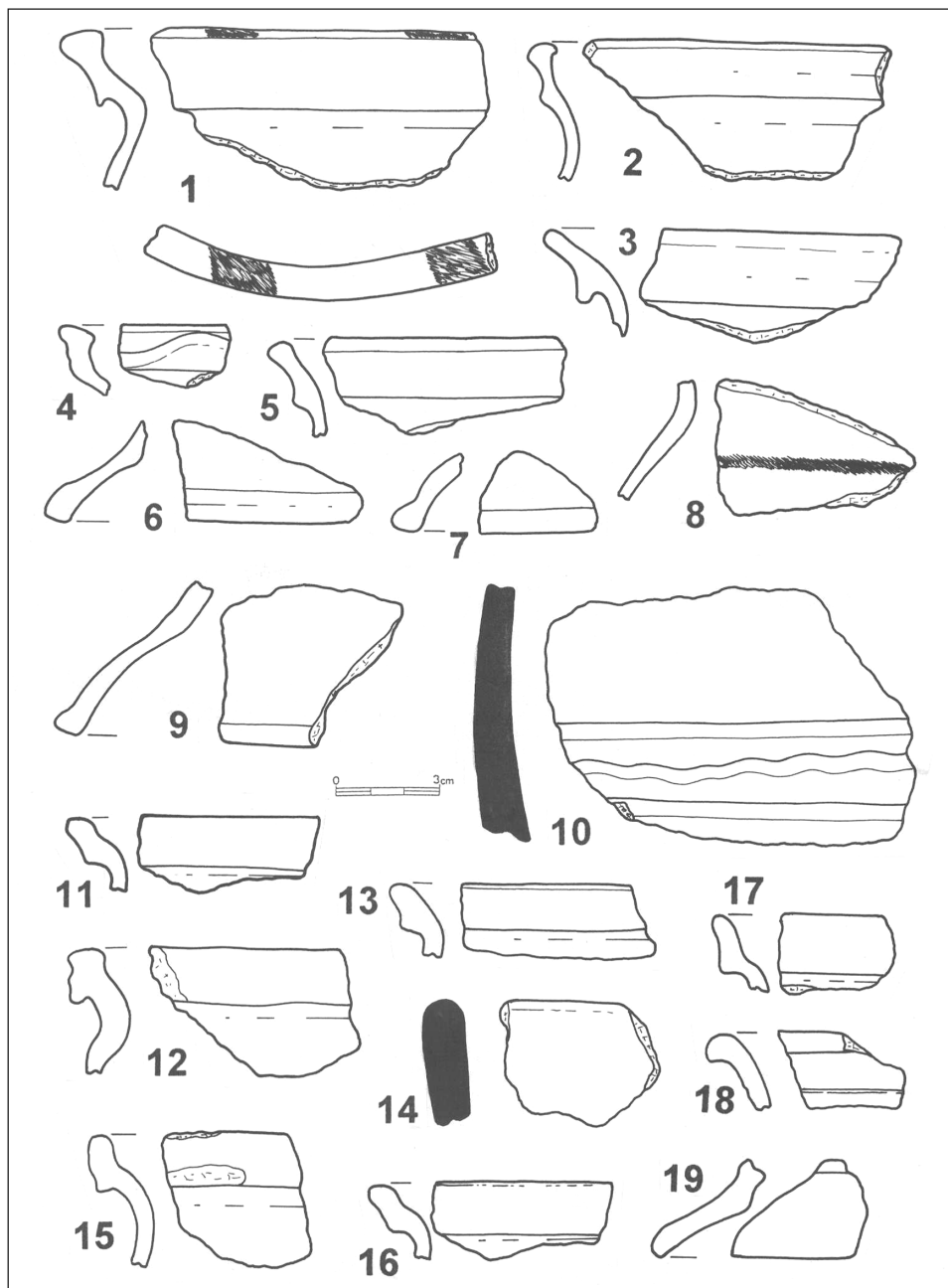
Z intravilánu města zmiňme dva zlomky pocházející pravděpodobně ze 13. stol., tedy z období vzniku města. Vápenná krusta na dně vrcholně středověké nádoby patrně dokládá (pochopitelně nikterak překvapující) řemeslnou činnost ve vrcholně středověkém městě.

Literatura

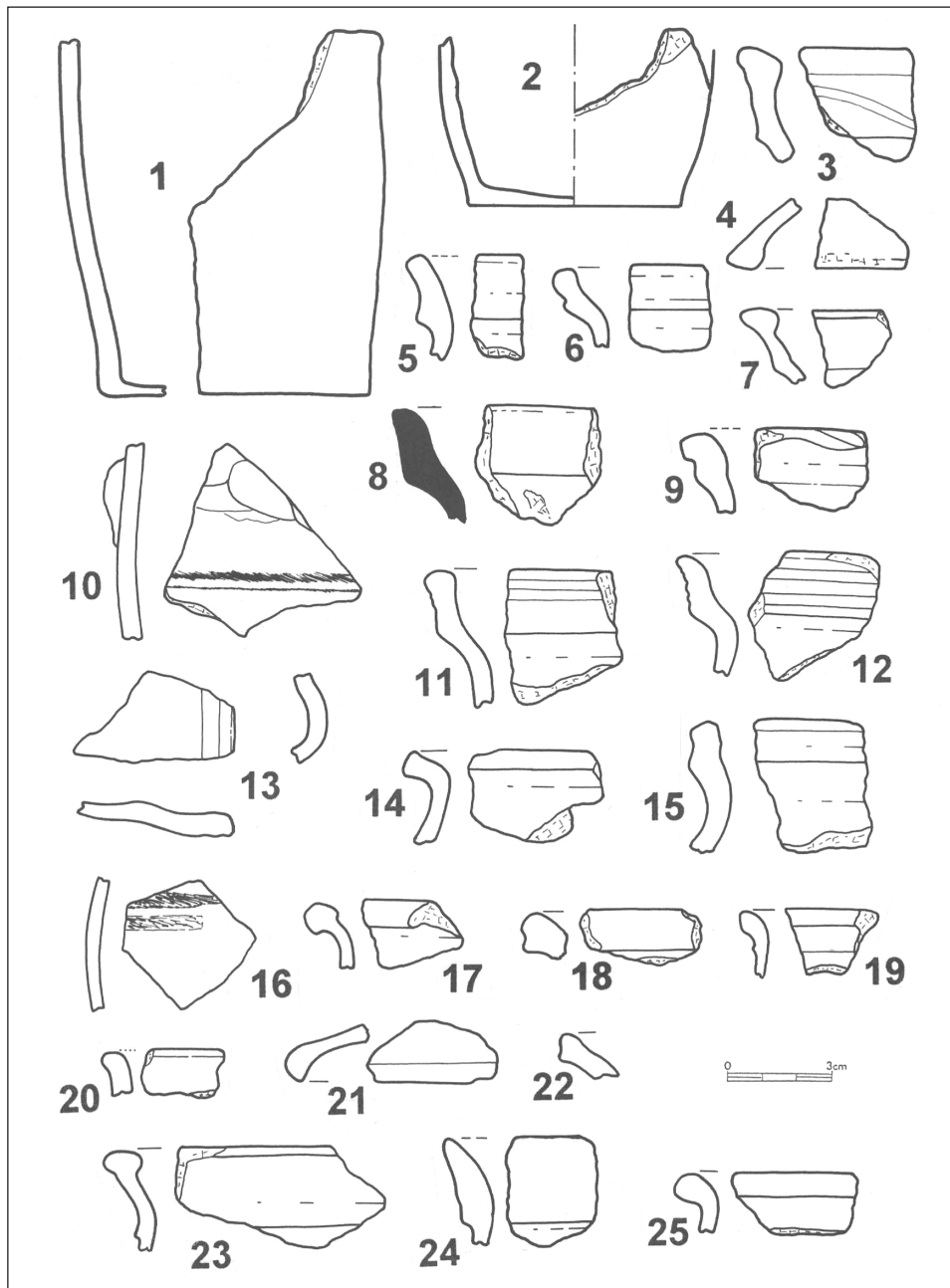
- BEKOVÁ, M. – KOUCKÝ, M., 2004: *Nález novověké keramiky z Vysokého Mýta*. In: *Archeologie ve středních Čechách 8/2*, 773–785.
- BLÁHA, R. – KALFERST, J. – SIGL, J., 2004: *Přirůstky archeologické sbírky hradeckého muzea v letech 2000–2003*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30 – Supplementum*, 3–142.
- KALFERST, J. – SIGL, J. – VOKOLEK, V., 1993: *Archeologické přirůstky muzea v Hradci Králové v roce 1992*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové 19*, 5–19.
- KALFERST, J. – SIGL, J. – VOKOLEK, V., 1995: *Archeologické přirůstky Muzea východních Čech v Hradci Králové v roce 1994*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové 21*, 3–8.
- KALFERST, J. – SIGL, J. – VOKOLEK, V., 1999: *Přirůstky sbírky AO MVČ v Hradci Králové za roky 1998 a 1999*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové 25*, 3–31.
- SIGL, J., 1983: *Zjišťovací výzkum v poloze Spálenec (k. ú. Vysoké Mýto) v r. 1982*. In: *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové X/1*, 40–43.
- SOMMER, P., 1981: *Střenka ve tvaru sokolníka z Vysokého Mýta*. In: *Praehistorica VIII – Varia Archaeologica 2*. Praha, 315–318.
- ŠMEJDA, L., 1999: *K hmotné kultuře Vysokého Mýta ve středověku*. In: *Medievalia archaeologica I*. Praha, 169–192.
- VÍCH, D., 2000: *Raně středověké nálezy z Vraclavska*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26*, 57–96.
- VÍCH, D., 2002: *Eneolitické nálezy na českomoravském pomezí*. In: *Pravěk NŘ 11/2001*, 61–100.
- VÍCH, D., 2004: *Středověké nálezy z povrchových sběrů na k. ú. Tisová (okr. Ústí nad Orlicí)*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30*, 212–225.
- VÍCH, D., 2006: *Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, Katalog archeologické sbírky*. In: *Zprávy České archeologické společnosti, Supplement 62*, v tisku.
- VÍCH, D. – VOKOLEK, V., 1997: *Nálezy získané do sbírek AO MVČ v letech 1996–97*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové 23*, 3–27.
- VOKOLEK, V., 1993: *Archeologické nálezy při stavbě čistící stanice ve Vysokém Mýtě*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové 19*, 60–68.

Obr. č. 1/ 1-13 Vysoké Mýto 25 (2 - přeslen); 14-15 Vysoké Mýto 18a; 16 náměstí Přemysla Otakara II. (SV roh); 17 Vladislavova ulice; 18 náměstí Přemysla Otakara II. - střed (vyplněný profil - grafitová keramika).

Obr. č. 2/ 1–9 ulice B. Němcové – staveniště; 10–16 průkop ulic B. Němcové; 17 za domy čp. 71 a 73; 18 Fügnerova ulice; 19 náměstí Otmara Vaňorného – u zvonice (vyplněný profil – grafitová keramika).

Obr. č. 3/ 1-2 náměstí Přemysla Otakara II. - střed; 3-9 Vysoké Mýto 26; 10-21 náměstí Otmara Vaňorného - u kostela sv. Vavřince; 22 Vysoké Mýto 27; 23 Vrchlického ulice; 24 les Dráby; 25 rybník Chobot (vyplněný profil - grafitová keramika).

Medieval finds from the cadastral territory of Vysoké Mýto

DAVID VÍCH / RÉSUMÉ

The submitted contribution depicts medieval finds from the town and environment of the former king town founded in the second half of the 13th century. So it supplies the earlier published list of early medieval locations from the vicinity of Vysoké Mýto, in addition it brings open also high medieval finds obtained by prospecting and the pursuit of field interventions in last fifteen years. Thus it offers the space for following shifts of settlement before and in the course of founding the king town (with the respect to wider regional circumstances) making use of other separately published archeological sources.

A special attention deserves in this context the location of Vysoké Mýto 26, which as far as the reported concentration of ceramic really corresponds to the lasting settlement of the day, on the contrary comes to the existence with the founding of the town and it coexists with it further on. The discovery of two ceramic fragments in the forest Dráby brings an interesting testimony, thanks to it we can guess the existence of an extinct medieval community. On the other hand we must consider the occurrence of two fractions from the pond Chobot, according to the discovery on the surface of the pond sediment, as secondary for the time being.

From the area of the town let us mention two fragments dating back to the 13th century, then from the period of founding the town. The lime crust on the bottom of a high medieval vessel may prove trade activities in the high Middle Ages town.

Mittelalterliche Funde auf dem Katastergebiet von Vysoké Mýto

DAVID VÍCH / RESÜMEE

Der vorliegende Beitrag hält die mittelalterlichen Funde im Innenbereich und Außenbereich der einstigen königlichen Stadt fest, die in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts gegründet wurde. Er ergänzt somit das schon früher veröffentlichte Verzeichnis frühmittelalterlicher Fundorte aus der Umgebung von Vysoké Mýto (Hohenmauth), darüber hinaus veröffentlicht er auch hochmittelalterliche Funde, die durch die Prospektion und die Verfolgung von Eingriffen im Gelände in den letzten fünfzehn Jahren gewonnen wurden. Er bietet so bei Heranziehung von weiteren selbständig veröffentlichten archäologischen Quellen einen Raum (in Hinsicht auf breitere regionale Zusammenhänge) zur Verfolgung der Verschiebung von der Besiedlung vor und während der Gründung der königlichen Stadt.

Eine besondere Aufmerksamkeit verdient sich in diesem Zusammenhang der Standort Vysoké Mýto 26, der, falls die Konzentration der festgehaltenen Keramik wirklich einer ständigeren zeitgenössischen Besiedlung entspricht, im Gegenteil mit der Gründung der Stadt entsteht und weiter mit ihr in Koexistenz steht. Ein interessantes Zeugnis bringt die Entdeckung von zwei keramischen Bruchstücken im Wald Dráby, dank deren wir hier die Existenz einer mittelalterlichen Siedlung ahnen können. Dagegen das Vorkommen von zwei Bruchstücken aus dem Chobot-Teich müssen wir in Hinsicht zu der Entdeckung auf der Oberfläche des Teichsediments einstweilen als sekundär betrachten.

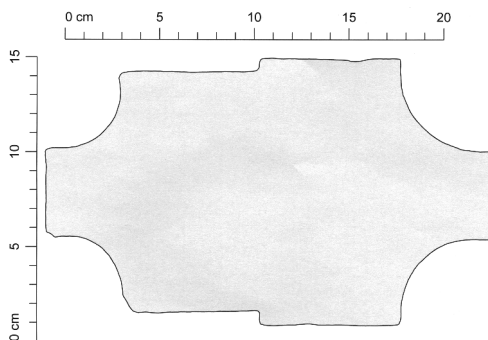
Vom Innenbereich der Stadt erwähnen wir zwei Bruchstücke, die wahrscheinlich aus dem 13. Jahrhundert stammen, also aus der Zeit der Stadterstehung. Die Kalkkruste auf dem Boden eines hochmittelalterlichen Gefäßes belegt wahrscheinlich die handwerkliche Tätigkeit in der hochmittelalterlichen Stadt.

Poznámky ke gotickým architektonickým článkům z kostela Panny Marie v Litomyšli

JAROSLAV SKOPEC

V letech 1959 a 1960 byl Květou Reichertovou proveden archeologický výzkum na prvním nádvoří zámku a v přilehlé zahradě, který odhalil pozůstatky goticky přestavované románské baziliky premonstrátského kláštera zasvěcené Panně Marii¹⁾. Některé architektonické články nalezené při výzkumech byly následně deponovány ve stávajícím Regionálním muzeu v Litomyšli, kde zůstaly až dosud zcela bez povšimnutí a bez využití jakožto hmotného pramene k poznání stavební historie této významné stavby. Předkládaná studie se tak pokusí na základě jejich předběžného studia a přesného zaměření²⁾ určit jejich původní polohu na stavbě a rámcové časové zařazení. Problematičnost tohoto úkolu spočívá v tom, že byl zkoumán pouze zlomek deponovaných článků, u kterých bohužel doposud z velké části chybí znalost nálezové polohy³⁾ či kvalitní fotodokumentace situací odhalených v rámci výzkumu a zachycujících architektonické články svázané se stavbou, které byly společně s ní znovu zakryty⁴⁾. Příspěvek tak shrnuje pouze výsledky předběžného studia vybraných architektonických článků a jejich následující výčet je jen reprezentativním vzorkem části z nich, nepostihuje tedy veškeré tvarosloví deponovaného souboru.

Inv. č. 2A-100 Zlomek přímého opukového okenního prutu. Profilaci prvku tvoří na vnější i vnitřní straně klín s vyžlabenými boky, které odděluje pravoúhlý ústupek pro vsazení skel. Do vnitřních stran ústupků bylo vyhloubeno (vyvrtáno?) několik důlků, které patrně sloužily k osazení železné kované výztuhy zasklení. Prvek nese stopy po opravování plochým dlátem. Vzhledem k absenci ložných ploch je

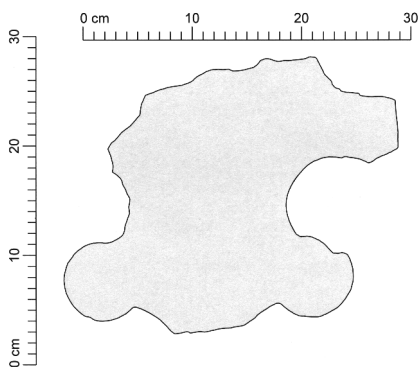

Obr. č. 1/ Zlomek přímého okenního prutu.
Inv. č. 2A-100.

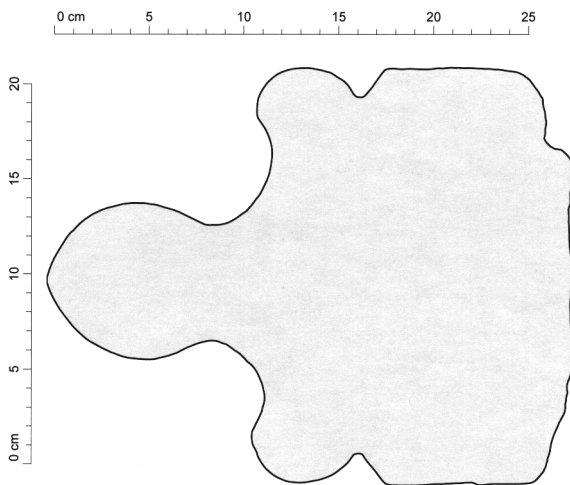
prvek patrně pouze odlomenou částí většího dílu okenního prutu. Jednoduchá profilace prvku neumožňuje bližší dataci, avšak na základě jeho robustních proporcí se lze domnívat, že mohl vzniknout na samém konci 13. století či na počátku století následujícího.

Inv. č. 2A-129 Fragment opukového klenebního žebra. Odlomený profil v ose prvku lemují po stranách mělké výžlabky s navazujícími oblouny, za nimiž následují hluboké výžlabky oddělené od kořene žebra šikmou stezkou. Prvek se dochoval značně fragmentárně, odlomeny byly jak jeho ložné plochy, rubová strana s boky kvádrů, tak i čelní profil a jedna boční část profilu s polovinou výžlabku a okosení. Dochovaný hluboký výžlabek byl téměř celý vyplněn plombou z cihelných úlomků spojených vápennou maltou, což by mohlo nasvědčovat tomu, že byl užít druhotně jako stavební materiál. Zachovaný profil prvku nese stopy po opracování plochým dlátem. I přes značné poškození prvku lze mít za pravděpodobné, že jde o fragment klenebního žebra typově příbuzného s inv. č. 2A-240. V tom případě lze předpokládat, že odlomený čelní profil představoval vystupující nos s vyžlabenými boky. Prvek vznikl po polovině 13. století.

Inv. č. 2A-143 Z profilu segmentově zakřiveného fragmentu pískovcového klenebního žebra vystupuje v ose lehce zahrocený vejcovcový prut po stranách plynule přecházející ve výžlabky, na které mírným zalomením navazuje obloun oddělený od svislých stran zářezem. Lícová plocha je opatřena bílými vápennými nátěry a nátěrem okrovo-béžové barvy, které jsou od rubové strany odděleny červeně malovanou lin-

Obr. č. 2/ Fragment klenebního žebra s postranními výztužnými pruty.
Inv. č. 2A-129.

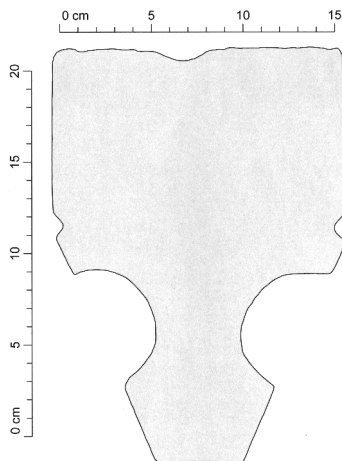

Obr. č. 3/ Díl klenebního žebra vejcovcového profilu.
Inv. č. 2A-143.

kou. I když je povrch lícové strany pokryt nátěry, je místy pozorovatelné opracování plochým dlátem (shodným způsobem byl řešen i prvek s inv. č. 2A-289). Ložnou plochu víceméně spojitě pokrývá spárová vápenná malta, takže není zřejmý způsob jeho opracování. Rubová strana byla pouze velmi hrubě osekána a opatřena bočními polodrážkami, které sloužily jako opěrná plocha pro prkna šalování. Díl patří k početné skupině vejcovcových žebel, která jsou v lapidáriu nejčastěji dochována bez vlastního vejcovcového prutu (např. inv. č. 2A-102, 112, 118, 120, 127 atd.); pouze ještě dva díly zůstaly zachovány i s prutem, a to inv. č. 2A-289 a 2A-149. Charakteristická profilace prvku svědčí pro vznik někdy kolem přelomu druhé a třetí třetiny 13. století.

Inv. č. 2A-167 Segmentově zakřivený díl opukového klenebního žebra klínového profilu s výžlabky v okosení, na jehož zadní stranu navazují po obou stranách klínovité zářezy. Povrch profilu a ložné plochy jsou opracovány plochým dlátem, rubová strana je jen nahrubo osekána a opracována dlátem. Na ložných plochách jsou zbytky spárové vápenné malty, lícová strana nese stopy po vápenném nátěru. Shodné profilace jsou i díly s inv. č. 2A-7, 8, 11 (jedná se o fragment výběhu), 153, 167. Časové zařazení doby vzniku prvku je vzhledem k jeho jednoduchému tvaru možné obecněji do 14. století. Vzhledem k bočním klínovým zářezům prvku lze uvažovat již o první polovině 14. století. Ke zpřesnění časového zařazení může přispět srovnání prvku se shodně profilovanými žebry užitými v kapli sv. Josefa a v sakristii bývalého augustiniánského kláštera v Litomyšli⁹⁾. Pakliže by se potvrdila příbuznost obou prvků, musela by se datace deponovaných klínových žebel posunout do druhé poloviny 14. století, respektive do jeho šedesátých až sedmdesátých let.

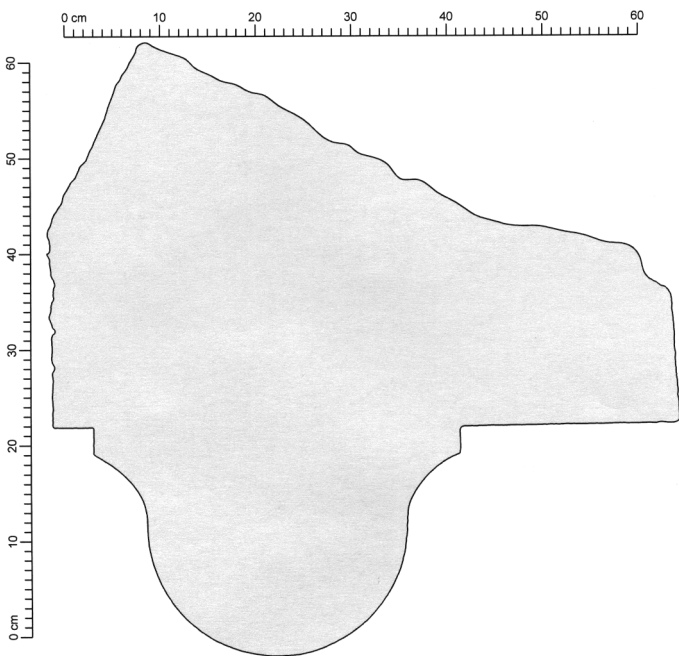
Inv. č. 2A-201 Díl opukové půlválcové přípory, která měla být zasazena do přímé stěny. Oblé tělo polosloupku přechází plynule do postranních výžlabků, které jsou mírně předsazeny před líc kvádrů. Materiálem je opuka. Povrch profilu byl opracován plochým dlátem a následně byl obroušen. Ložné plochy byly pečlivě zarovnané a nesou stopy po opracování plochým dlátem. Na lícové straně se v ose polosloupku dochovala ryska a důlek, druhý důlek se nachází na rubové straně. Oba důlky sloužily k zachycení zvedacích kleští (tzv. krepén). Fragment téhož profilu se dochoval v lapidáriu již pouze v jednom exempláři pod inv. č. 2A-249. Za dobu vzniku prvku lze považovat poslední čtvrtinu 14. století, a to vzhledem k velice blízké analogii ve špitálním kostele Rozeslání sv. apoštolů v Litomyšli, kde se nalézají zcela shodné přípory⁶⁾.

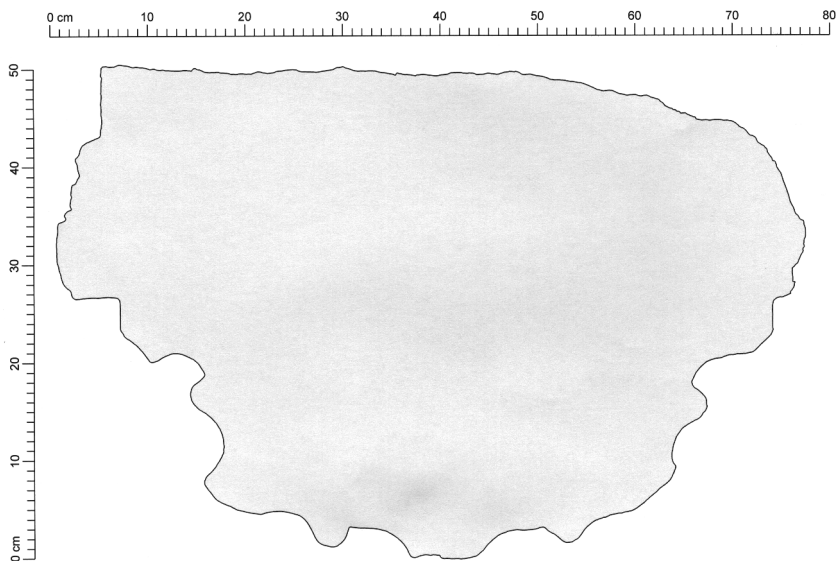
Obr. č. 4/ Díl klenebního klínového žebra. Inv. č. 2A-167.

Inv. č. 2A-202

Fragmentárně dochovaný díl pískovcového nástěnného výběhu klenebních žebér, který měl být zasazen do přímé stěny. Z čela prvku vybíhají tři klenební žebra provázená po stranách žebry přízdními. Žebro kolmé k líci kvádrů oddělovalo dvě klenební pole, postranní žebra pak tvořila v oněch polích diagonály. Klenební pole se půdorysně blížila čtverci, což je patrné z výběhů diagonálních žebér, která svírají s lícem kvádrů a čelním žebrem

Obr. č. 5/ Díl opukové půlválcové přípory. Inv. č. 2A-201.

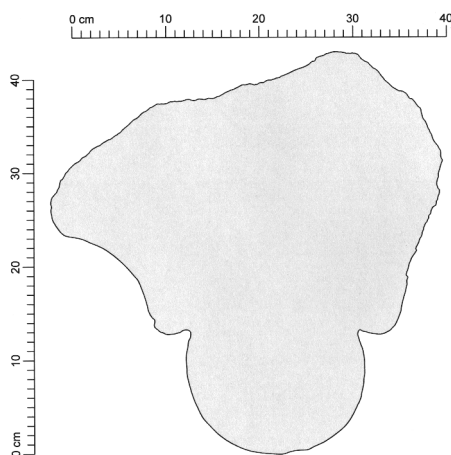

Obr. č. 6/ Díl nástěnného výběhu klenebních žebér. Inv. č. 2A-202.

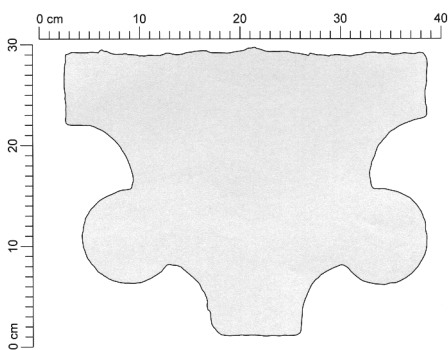
přibližně 45°, nejzřetelněji je tato situace pozorovatelná na ložné ploše kvádru, kde se dochovaly osově rysky žeber a ryska líce kvádru. Ložná plocha nese stopy po nástrojích a její povrch pokrývá částečně dochovaná spárová vápenná malta. Lícová strana je ohlazená. I přes značné poničení prvku, u kterého je odlomena pravá horní polovina a všechny pruty žeber, je pravděpodobnější, že jde o výběh žeber hruškovcového profilu spíše než žeber vejcovcových, ač by tomu mohly nasvědčovat dochované postranní útvary žeber připomínající lalošky užitě u článku inv. č. 2A-143. Lze se tak domnívat zejména na základě nákresu obdobného prvku v archeologické zprávě K. Reichertové, který nese právě hruškovcový prut. Několik odlomených hruškovcových prutů se právě v deponovaném souboru nachází. Na prvku je zároveň patrná pokročilejší forma výběhů žeber, která vyrůstají z různých hloubek tělesa prvku. Prvek lze předběžně časově datovat do první poloviny 14. století.

Inv. č. 2A-207 Díl třičtvrtěvalcového pískovcového ostění. Tříčtvrteční sloupek je po stranách lemován drobnými obloučky přecházejícími plynule do výžlabků. Povrch profilu je pečlivě ohlazen. Původní pečlivě zarovnaná ložná plocha se dochovala jen fragmentárně a nese zbytky spárové vápenné malty. Jedna z bočních částí s výžlabkem byla odlomena. Tomuto článku pravděpodobně v deponovaném souboru náleží pouze fragment pod inv. č. 2A-158. Fragment ostění snad náležel nějaké interiérové arkádě. Prvek lze obecněji zařadit do širokého časového období kolem poloviny 14. století.

Inv. č. 2A-240 Segmentově zakřivený díl pískovcového klenebního žebra, z jehož osy vystupuje široký, na bocích vyžlabený nos lemovaný po stranách oblouny, na které navazují čtvrtkruhové výžlabky. Lícová plocha nese stopy po opracování plochým dlátem, rubová strana je jen nahrubo osekána. Ložné plochy jsou odlomené. Po celém líci profilu jsou patrné fragmenty vápenných nátěrů. Shodné profilace je i prvek pod inv. č. 2A-253, na jehož

Obr. č. 7/ Díl třičtvrtěvalcového ostění arkády. Inv. č. 2A-207.

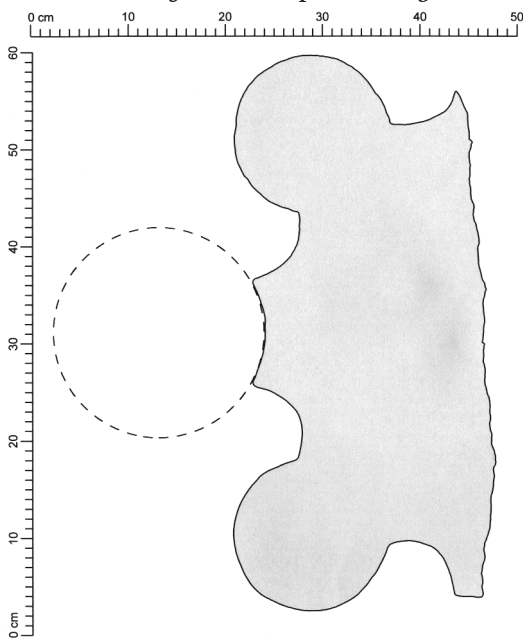

Obr. č. 8/ Díl klenebního žebra s postranními výztužnými pruty. Inv. č. 2A-240.

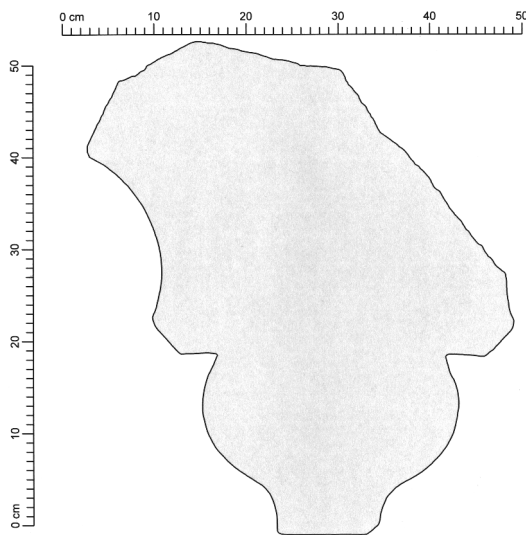
jedné ložné ploše, opracované plochým dlátem, se dochovala kamenická značka ve tvaru rovnoramenného kříže s rozšířenými zakončeními. Vznik prvku lze předpokládat shodně s inv. č. 2A-129 ve druhé polovině 13. století.

Inv. č. 2A-241 Díl svazkové trojdílné přípory. Materiálem je pískovec. V ose profilu probíhá výžlabek, který je ostrými hranami oddělen od postranních výžlabků, na něž navazují válcové pruty oddělené od bočních stran kvádrů výžlabky. Boční strana kvádrů se dochovala fragmentárně pouze na jedné straně. Část líce jednoho z prutů byla odlomena. Do výžlabku v ose profilu byl osazován samostatný monolitický válcový sloupek. V případě, že je osový výžlabek skutečným negativem vkládaného sloupku, měl tento sloupek větší průměr, než mají pruty postranní. Z postranních prutů vyrůstaly nad hlavicemi diagonální klenební žebra, nad hlavicí čelního prutu pak žebro meziklenební. Lícová plocha kvádrů s fragmentárně dochovaným vápenným nátěrem nese jemné a husté stopy po opracování plochým dlátem, ložná plocha byla upravována plochým dlátem jen zběžně. Fragmenty prvků pod inv. č. 2A-44?, 51?, 66, 93, 161, 285 náleží patrně témuž článku. Prvek je možné časově zařadit do druhé poloviny 13. století.

Inv. č. 2A-257 Fragment dílu profilovaného ostění nese v ose vystupující výrazný stlačený hruškovcový po stranách lemovaný předsazenými šikmými stezkami, na které navazují

Obr. č. 9/ Díl trojdílné svazkové přípory. Inv. č. 2A-241.

Obr. č. 10/ Díl ostění arkády s hruškovcovým profilem. Inv. č. 2A-257.

výžlabky ukončené šikmou stezkou. U ostění byla odlomena jedna boční část s převážnou částí výžlabku a zadní stezky. Povrch profilu je pečlivě ohlazen. Na ložné ploše, která byla velice pečlivě zarovnána a patrně i broušena(?), se dochovaly fragmenty spárové vápenné malty a v ose profilu ryska. Mezi tento typ článků náleží fragmenty jeho částí pod inv. č. 2A-78, 86, 87, 99, 104, 106, 110, 121, 147, 154, 224, 233, 238, 250, 251. Fragment ostění s největší pravděpodobností náležel nějaké interiérové arkádě, která mohla patrně vzniknout ve druhé polovině 14. století.

I přes nevelký počet architektonických článků z celkového souboru je zcela zřejmé, že postihuje široké časové období od počátku přestavby románské baziliky téměř až po její zánik. Za nejstarší články ze zkoumaného souboru je třeba považovat díly a fragmenty žeber pod inv. č. 2A-129 a 2A-240, které svou profilací připomínají spíše archaické tvary z poloviny 13. století, avšak s jejich tvary se můžeme běžně setkat ještě po jeho celou druhou polovinu. Z porovnání obou žeber je patrné, že mají odlišnou profilaci i proporcionality. Můžeme se tak jenom domnívat, že každé z nich zaklenovalo jinou prostoru, či spíše mohlo robustnější z nich (inv. č. 2A-240) představovat žebro meziklenební a inv. č. 2A-129 pak žebro vlastního klenebního pole. Tyto tvary se tak mohly na stavbě objevit i vedle pokročilejších tvarů většíých jako inv. č. 2A-143, které se běžně vyskytují v době klasické gotiky, tedy přibližně v rozmezí 60. až 80. let 13. století. Do těchto let lze zařadit i trojdílnou svazkovou příporu inv. č. 2A-241, která byla bezpochyby v patě klenby ukončena hlavicemi, z nichž patrně vyrůstala výše zmíněná žebra. Prostřední osový prut (sloupek) přípory byl vyráběn jako samostatný monolitický díl, který byl vkládán do předem připraveného osového výžlabku a přecházel tak přes více dílů přípory, k nimž byl patrně uchycen pomocí prstence či jiného útvaru. Někdy z přelomu 13. a 14. století pochází přímý okenní prut inv. č. 2A-100. Do následující první poloviny 14. století lze zařadit klenební výběh inv. č. 2A-202. Stavební aktivita pokračovala i v druhé polovině 14. století, z níž pochází ostění arkády inv. č. 2A-257; patrně z jeho poslední čtvrtiny pak pochází díl přípory inv. č. 2A-201. Prozatím jen velice obecně lze zařadit ostění arkády inv. č. 2A-207 do období kolem poloviny 14. století. Vzhledem k drobným obloukům, které oddělují osový třičtvrtěsloupek od postranních výžlabků, se lze pro tuto chvíli přiklonit spíše ke staršímu horizontu předpokládaného období. Nejednoznačné je doposud i časové určení klínového žebra inv. č. 2A-167, jak bylo naznačeno již u jeho hesla.

Do budoucna je třeba očekávat korekce uvedených závěrů a zcela nové informace získané na základě podrobného studia ostatních deponovaných článků. Jednak dojde k prohloubení znalostí o jednotlivých člancích a jednak budou získávány znalosti o vztazích jednotlivých dílů. Potenciál dosud podrobně nestudovaných článků je značně veliký a do budoucna jistě přinese cenná zjištění zpřesňující stavební vývoj kostela. Rozhodující roli při jejich časovém zařazení by mohla sehrát rovněž kvalitně zpracovaná

archivní rešerše a zpráva z archeologického výzkumu společně s její dokumentací, která prozatím nebyla k dispozici. Takto získané informace nejsou významné pouze pro stavební historii kostela P. Marie, ale zároveň je bude možné využít ke srovnání její stavební huti s architekturou středověkých venkovských kostelů, které mohly být její činností ovlivněny, a přispěly by tak nepřímou i ke zpřesnění jejich časového zařazení⁷⁾.

P o z n á m k y

- 1) K problematice románské baziliky více u A. MERHAUTOVÉ, *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971, s. 160–161. K archeologickému výzkumu a historii kostela více K. REICHERTOVÁ, *Litomyšl*, Praha 1977 a K. REICHERTOVÁ, *Odkrytí a výzkum románské baziliky v areálu litomyšlského zámku*, in: Památková péče 22, 1962, s. 171–177.
- 2) Všechna měření a kresby provedl J. Skopec. K měření profilu byla užita obrysová šablona s posuvnými jehlami, obkročné hmatadlo a posuvné měřítko. Předpokládaná chyba měření je +2 mm.
- 3) U žádného z článků vyzdvížených při výzkumu v roce 1959 není uvedeno místo nálezů. Prvky nalezené v roce 1960 mají sice uvedenou nálezovou polohu, avšak jen zlomek z nich lze ztotožnit s články deponovanými v lapidáriu, část z nich má pouze vágní slovní popis, někdy spojený s hrubým náčrtem. Nemůžeme si však být jisti ani tím, zdali pocházejí z kostela, nebo z jiných budov bývalého hradního okrsku.
- 4) V současné chvíli jsme odkázáni pouze na fotografie z výše uvedených publikací.
- 5) Žebra nebylo možné přesně oměřit. Společným jmenovatelem biskupství a augustiniánského kláštera byl Jan ze Středy, zakladatel kláštera a zároveň biskup litomyšlský mezi lety 1353–1364.
- 6) Profil však nebylo možné přesně oměřit.
- 7) Za konzultaci před přípravou článku děkuji Ing. J. Sommerovi a Ing. P. Mackovi.

Notes to gothic architectural moulds from the Virgin Mary's Church in Litomyšl

JAROSLAV SKOPEC / RÉSUMÉ

In 1959 and 1960 an archeological research in the first courtyard of the castle and the close garden was carried out by Květa Reichertová and it revealed remainders of the romanesque basilica of a Premostratensian monastery consecrated to the Virgin Mary, rebuilt in gothic style. Some architectural moulds, found in the researches, were subsequently deposited in the current Regional Museum in Litomyšl, where they have remained utterly without attention and without being used as a material source for the knowledge of building history of this significant construction. So the submitted paper tries on the base of preliminary studies and strict orientation of selected architectural moulds to specify their origin in the building and general time classification. In the future it is necessary to expect the correction of presented conclusions and quite new information acquired on the basis of more detailed study of other deposited moulds. On one hand the improvement of knowledge of individual moulds will be reached, on the other hand, new knowledge about relations of individual moulds will be acquired. The potential of the moulds which have not been studied in details yet is rather great and in the future it must bring valuable discoveries specifying the building development of the church.

Anmerkungen zu Architekturgliedern aus der Kirche der Jungfrau Maria in Litomyšl

JAROSLAV SKOPEC / RESÜMEE

In den Jahren 1959 und 1960 wurden von Květa Reichertová auf dem ersten Schlosshof und dem dabei liegenden Garten archäologische Ausgrabungen vorgenommen, die Überreste der gotisch umgebauten romanischen Basilika von dem Prämonstratenserkloster zum Vorschein brachten, welche der Jungfrau Maria geweiht war. Einige Architekturglieder, die bei den Ausgrabungen gefunden und danach im bestehenden Regionalmuseum in Litomyšl (Leitomischl) deponiert wurden, blieben bisher gänzlich ohne Interesse und Nutzung als materielle Quelle zum Erkenntnis der Baugeschichte von diesem bedeutenden Bauwerk liegen. Die jetzige Studie versucht so aufgrund vorläufiger Analysen und genauer Vermessung von ausgewählten Architekturgliedern ihren Ursprung am Bauwerk und die beiläufige Einordnung, was die Zeit betrifft, zu bestimmen. In der Zukunft können jedoch Korrekturen zu den präsentierten Schlussfolgerungen und ganz neue Informationen aufgrund ausführlicher Analysen der anderen deponierten Glieder erwartet werden. Erstens werden somit die Kenntnisse über die einzelnen Glieder vertieft und andererseits werden neue Kenntnisse über die Beziehungen von den einzelnen Teilen gewonnen. Die Basis der bisher nicht gründlich studierten Glieder ist ziemlich groß und wird in der Zukunft sicher wertvolle Ermittlungen bringen, welche die baugeschichtliche Entwicklung der Kirche vervollkommen.

Sbírka skla Regionálního muzea v Litomyšli

HANA HÁCOVÁ

Již od konce 19. století, kdy v Litomyšli vznikalo tehdy ještě městské muzeum, byla věnována pozornost mimo jiné i sbírkám skla. Zásahu na tom měla jistě i existence skláren v okolí, souhrnně označovaných jako vysočinské sklárny, a jejich produkce, nazývaná často jako tzv. horácké sklo¹⁾. Z počátků muzea, přesněji od jeho vzniku roku 1891 až do 20. let 20. století, je evidováno pouze několik kusů skla. Jeho dárci se stali místní měšťané a obyvatelé okolních vesnic. Typické pro tuto dobu bylo, že lidé věnovali většinou jeden či několik málo předmětů. Významnějším dárcem v uvedené době byl místní obchodník Krahulec a dr. František Páta.

Velký nárůst sbírek, a vlastně největší po dobu trvání muzea, nastal až ve 30. letech 20. století. Mecenáši muzea se stali hlavně přední občané Litomyšle a pak místní rodáci, rozestěhovaní po celých Čechách a Moravě. Příznačné pro tuto dobu bylo také to, že donátoři věnovali celé soubory předmětů, nešlo o jednotliviny, jako tomu bylo dosud. Z místních si jistě zaslouží jmenovat choť primáře a purkmistra paní Lašková, Marie Strejčková, vdova po generálu Strejčkovi, nebo paní učitelka Hlaviznová či Julie Mužíková. Z dárců bydlištěm vzdálených je to vdova po starostovi z Poličky Běla Bittnerová, dále paní Nevyjelová z Brna nebo Tereza Gärtnerová z Prahy. Velkým dílem se na rozsahu sbírky podíleli také litomyšlští sběratelé Quido Šimek a František Brinke, kteří muzeu odkázali své soukromé sbírky. Tyto dvě kolekce jsou výjimečné nejen svým rozsahem, ale i tím, že původní majitelé k nim vedli písemnou evidenci, která rovněž přešla do muzea.

V následujících letech se do sbírek dostávají opět jen jednotlivé předměty. Ani z uměleckého hlediska již nejde o výjimečná díla, spíše o běžnou produkci. Součástí sbírky se v průběhu 70. a 80. let 20. století staly i výrobky významných českých sklářů, jakými byli bezesporu Jaroslav Brychta, Alois Metelák nebo Ludvika Smrčková. Jinak lze drobný nárůst přírůstků zaznamenat až koncem 90. let 20. století. Tehdy jde většinou o převody z Okresního úřadu ve Svitavách, kam spadaly majetky lidí zemřelých bez dědiců.

Současná sbírka skla dnes patří k největším, které se v muzeu nacházejí. V letech 2004 až 2005 prošla druhým stupněm evidence, získala novou elektronickou podobu (Demus 01) včetně fotografické dokumentace a byly dohledány akviziční údaje k jednotlivým předmětům, pokud to dosavadní evidence umožňovala. K počátku roku 2006 se tak v Regionálním muzeu v Litomyšli (dále jen RML) nachází 830 sbírkových předmětů zařazených do sbírky skla.

Na tomto místě je vhodné poznamenat, že ne všechny skleněné předměty najdeme ve sbírce skla, i když je jich zde naprostá většina. Ty předměty, jejichž charakter z hlediska uměleckého nebo užitkového více zasahoval do jiných sbírek, byly přesunuty jinam, i když jde spíše o výjimky. Některé se nacházejí ve sbírce svítidel, např. skleněné svícny či lustry, nebo ve sbírce umění, kam se dostala např. plaketa s vyobrazením města Litomyšle od Ludviky Smrčkové.

Kromě výše uvedených sběratelů Brinkeho a Šimka se problematice skla a sklářství věnoval v Litomyšli také někdejší ředitel muzea Josef Žďárský, který o sklárnách na Litomyšlsku napsal několik článků²⁾. O horácké sklo se v regionu zajímali také František Bukáček, Josef František Svoboda, A. Trkal, Jan Kapusta a další³⁾. Jejich práce se zabývají hlavně historií a zánikem skláren, text doprovází vždy řada obrázků s výrobky těchto dílen, z nichž některé pocházejí ze sbírek RML. Vysočinské sklo je ale jedinou částí sbírky, které byla věnována pozornost v publikovaných pracích.

Z hlediska rozsahu a zastoupení sklářské tvorby ve sbírkách lze říci, že Městské muzeum Litomyšl bylo v porovnání s ostatními muzei nadprůměrné a takové snad zůstalo i po přeměně na regionální muzeum. K primům patří již zmiňované vysočinské sklo, neobvykle rozsáhlá sbírka prysek čítající 69 kusů a řada dalších předmětů, o kterých bude ještě řeč.

Až na několik málo výjimek pochází většina sbírkových předmětů z českých hutí, respektive hutí na území současného českého státu. Chudší je sbírka pouze z hlediska doby vzniku výrobků. Chybí zde produkce gotického a renesančního skla a v podstatě i sklo barokní. Zastoupeno je až 18. století, nejvíce předmětů pochází z 19. a 20. století. Nejstarším předmětem je láhev (inv. č. 10A-572) z jedné z vysočinských skláren, cenná krom stáří také datací vyrytou na svém plášti. K nejmladším sbírkovým předmětům pak patří tvorba Ludviky Smrčkové ze 3. čtvrtiny 20. století.

17. a 18. století

Jak již víme, nejstarším předmětem sbírky je láhev inv. č. 10A-572 (obr. č. 1) z čirého skla, šestiboká, s cínovou zátkou na závit. Výzdoba na plášti je rytá matovaná, s vegetabilním motivem a na čelní straně s nápisem a datací „*F. P. F. W. O. P. 1694*“. Pochází patrně z Pusté Rybné⁴⁾ a je jedním z nejstarších výrobků skláren na pomezí Čech a Moravy, které známe. Sklářny na Českomoravské vrchovině sice vznikaly již od 2. poloviny 16. století⁵⁾, ale jejich nestarší produkci neznáme. Sklářně ve Vříšti je připisován pohár se znakem

Pernštejnů a Marie Manrique de Lara ze 2. poloviny 16. století, vystavený na hradě Buchlově⁶⁾. Jiný doklad o výrobě těchto skláren v 16. století nemáme, následuje až zmíněná láhev z konce 17. století. Její hodnotu zvyšuje nejen vročení, ale také její luxusní provedení. Jistě nepatřila k běžné produkci. Teprve od 18. století známe výrobky vysočinské provenience, i když nejvíce se jich dochovalo až z 19. století.

Zůstaneme-li ještě u produkce skláren z Vysočiny, do poslední čtvrtiny 18. století můžeme zařadit některé prysky (obr. č. 2), holby (inv. č. 10A-609) (obr. č. 6) a karafy, zvané v lidovém prostředí „svatební klíče“. Příslušnost ke sklárně je těžké určit, protože díky jejich oblíbenosti se vyráběly velmi podobné nejen po celé Českomoravské vrchovině a velkou roli hrála i tradice ve výzdobě. Také datace je pouze orientační, pokud se na předmětu přímo nenachází vročení. Většina jich ale pochází až z 19. století.

Nejstarší prysky, které se ve sbírce nacházejí a jsou spolehlivě datovatelné, nesou letopočet 1761 (inv. č. 10A-770), 1764 (inv. č. 10A-755 a 10A-773) a 1786 (inv. č. 10A-744). Prysky, stejně jako „svatební klíče“, souvisejí se svátečními okamžiky. Prysky hruškovitého nebo osmibokého tvaru byly plněny na Velikonoce vodou jakožto symbolem čistoty a lidé se jimi pak navzájem kropili (prýskali). Symbol očisty vodou se nachází v pohanských obřadech stejně jako v křesťanství. Postupem času se ale prysky začaly naplňovat namísto vodou kořalkou a chlapci jimi dávali při pomlázce připíjet děvčatům⁷⁾. Výzdoba může být buď malovaná emaily, nebo rytá matovaná. Po celou dobu jejich používání se vyskytují podobné výjevy, nejčastěji je to milenecký pár, popř. samotná dívka nebo muž, zpravidla se symbolem hořícího srdce apod. Najdeme také křesťanské symboly, jako srdce s vepsanou trojkou (Boží trojjednost), christogram IHS nebo jejich doplnění o symbol lásky, nejčastěji srdce se dvěma holoubky. Oblíbení jsou také koně, jeleni a bohatý květinový dekor a rozviliny. Méně časté jsou symboly cechů, na pryskách v RML jsou to kovářské a pekařské znaky. Na jedné z prysek se (zřejmě pod vlivem válek s Turky) nachází dokonce muž s turbanem na hlavě. Na protilehlé straně s malbou je ve většině případů text, zpravidla rýmovaný, někde i žertovný: „Dobrý zdraví Maryno da tie Janek na wino ma mila gak tie Janek obima 1830“ (inv. č. 10A-738). Naprostá většina nápisů je ale v němčině: „Lieber will ich ganz allein als bey falschen Herz sein“ (inv. č. 10A-752), „Was ist Zwischen Zwei Schöner als die 3“ (inv. č. 10A-758).

Podobná výzdoba se nachází také na „svatebních klíčích“, hojně užívaných na svatbách, ale našli bychom je také v hospodách a při jiných slavnostních událostech. Do jedné z nich doprostřed slavnostní tabule stavěla při svatbách tzv. „svatební kytka“ netradičního tvaru. Nesměla na ní chybět postava ženicha a nevěsty, popř. družby a vrcholila figurkou čápa jako symbolem hojného potomstva novomanželů⁸⁾. K těm nejhezčím patří karafy inv. č. 10A-542 s textem „Poslušně volám páni hosti, hned naleju kořalky dosti“ a inv. č. 10A-733 (obr. č. 3) s nápisem „Nic we světě lepssiho nemuže býti, tak gako dobré přátelstwo zachowati“ z počátku 19. století.

Na přelom 18. a 19. století patří také výrobky z mléčného skla (inv. č. 10A-206, 207, 209-219, 329-330), jehož hlavní funkcí tehdy bylo napodobit porcelán.

Stejně se ale vyráběly ve sklárnách po celé zemi, nelze proto s jistotou říci, že cukřenky a šálky ve sbírkách RML pocházejí právě z vysočinských skláren.

Pomineme-li regionální produkci skla, nesmíme opominout kvalitní poháry a lodky (inv. č. 10A-359 až 10A-361 (obr. č. 4) a 10A-468) z čirého skla zdobeného rytými dekory. Časově je můžeme zařadit do první až druhé třetiny 18. století. Kvalita provedení a přítomnost heraldických znaků nás nenechává na pochybách, z jakého prostředí pocházejí. K poháru inv. č. 10A-468 (obr. č. 5), který byl původně součástí sbírky Q, Šimka, sběratel dokonce uvádí, že pohár s na kupě rytým aliančním znakem Antonína Ignáce z Bubna a Litic a jeho manželky Kapounové ze Svojkova byl jejich svatebním pohárem⁹⁾. Méně honosný pohár (inv. č. 10A-689) s nápisem „*Vivat Keisser Johsephus*“, tentokrát až ze 3. čtvrtiny 18. století, pochází patrně z litomyšlského zámku od Valdštejnů¹⁰⁾.

Dalšími významnými zástupci ve sbírce skla, kteří se z 18. století dochovali, jsou dvoustěnné číšky a poháry. Většina českého dvojtěnného skla pochází ze severních Čech. Šlo spíše o luxusní zboží z měšťanského a šlechtického prostředí. Dvojtěnné sklo nebylo ničím novým, vyrábělo se již v antice, i když trochu jiným způsobem. „*Dvojtěňky*“ z Čech 18. století byly vyráběny tak, že vnitřní číška byla zdobena zlatou fólií s rytinou a popř. malbou, poté ji překryl plášť druhé číšky. Dno se lepilo dodatečně. Nejstarší dvojtěnné číšky mají na horním okraji šev, který se později přesunul pod předsazený okraj vnitřní číše, aby se spoj nenacházel na tak viditelném a citlivém místě. Lépe si lze postup představit na číšce inv. č. 10A-23 (obr. č. 7), kde se nachází zlatá fólie, ovšem vnější plášť chybí. České „*dvojtěňky*“ mívají také fasetovaný plášť, aby se skryly nerovnosti spojů.

Výzdoba se ryla do zlatých, popř. stříbrných fólií, později ji mohla doplnit vícebarevná malba. Některé z „*dvojtěnek*“ mají dno malované zeleným nebo červeným transparentním lakem. Motivem dekoru vinoucího se po celém obvodu číšky nebo kupy poháru bývaly výjevy z měšťanského či šlechtického života, k oblíbeným patřily lovecké scény, ale setkat se můžeme i se zobrazováním svatých nebo s mytologickými výjevy. Lov na jelena či medvěda můžeme vidět také na číškách a pohárech ve sbírkách RML (např. inv. č. 10A-20 až 10A-23, 10A-28). Pozornost si zaslouží jistě i číška s rytinou sv. Jana Nepomuckého (inv. č. 10A-30) (obr. č. 8), která vznikla patrně u příležitosti jeho svatořečení roku 1729.

Zvláštní pozornost si zaslouží čtyři číše z dílny Johanna Josepha Mildnera (1765-1808). Mildner pocházel z harrachovského panství ze Studené Rokytnice a pravděpodobně z krkonošských skláren si také přinesl znalost dvoustěnného skla do rakouského Gutenbrunnu, kde jeho díla vznikala. Mildnerovy výrobky nejsou výjimečné ani tak svou kvalitou nebo uměleckým ztvárněním, čímž jejich úroveň nechci nijak snižovat, jako spíše tím, že do svých výrobků vsazoval pouze medailony z dvojskla, zato zdobené z obou stran různými výjevy. Číše (inv. č. 10A-32 až 10A-35) (obr. č. 9 a 10) ve sbírkách RML jsou válcovité, s brusem ve spodní třetině pláště a s jedním nebo dvěma medailony. Na čelní straně jsou významnější výjevy, jako např. podobizny

Marie Terezie nebo Josefa II., na vnitřních stranách jde spíše o scénky ze života (jezdec na koni) nebo náboženské motivy (holubice jako Duch svatý, Beránek boží apod.). Jejich hodnota je také v tom, že Mildner většinu svých děl na okraji signoval a neopomněl ani datum vzniku. Na zmíněných číších se vždy na vnitřní straně medailonu objevuje jméno: „*J. J. Mildner*“ a datace, v našich případech: 1785, dvakrát 1791 a 1793. Litomyšlské číše od Mildnera jsou největším souborem ve východočeských muzeích, známé jsou jen další dvě ve Východočeském muzeu v Pardubicích¹¹).

Z poslední třetiny 18. století pochází také několik číšek (inv. č. 10A-336 až 10A-338) a pohárů (inv. č. 10A-82, 10A-256, 10A-469) z čirého skla malovaných zlatem, které se na první pohled tváří jako dvoustěnné sklo. Malba je však provedena až na fasetovaném povrchu, což je také důvod, proč je řada maleb setřená. Výzdoba je rokoková nebo klasicistní.

19. století

Do 19. století přechází produkce již zmíněných prysek a karaf. K výročním obyčejům bychom měli zmínit i velikonoční vajíčka pocházející z vysočinských skláren, používaná jako dekorace. Do 19. století spadá většina vysočinského skla ve sbírce skla RML. Nejbližší sklárny v tuto dobu teprve vznikají, jako např. Milovy (1827), Marienwald (1828) nebo Kajetánčina hut (1836)¹². Jelikož o produkci těchto skláren bylo již napsáno mnohé, pro tentokrát ji pomíneme.

Ze skláren mimo Vysočinu bychom měli zmínit číšky (inv. č. 10A-48, 10A-49, 10A-56) (obr. č. 11), pohár (inv. č. 10A-683) a karafy (inv. č. 10A-538, 10A-562, 10A-582) z počátku 19. století, pocházející pravděpodobně z jihočeských buquoyaských skláren. Typický je pro ně brus tvořící šachovnice a oválné medailony s precizně provedenými monogramy, popřípadě pásky s jemnou vegetabilní výzdobou.

Od 30. let 19. století se sklo stává barevnější, častá je červená, žlutá a růžová lazura (obr. č. 12). Od 60. let 19. století roste obliba vrstvených skel, postupně doplněných historizující malbou. Velmi oblíbené byly nejrůznější skleněné předměty, které často sloužily jako suvenýry, s nápisy na památku, pozdravy z měst a lázeňských lokalit apod. Také číšky (inv. č. 10A-16 až 10A-17) s pozdravy z Litomyšle jsou ve sbírce zastoupeny. Často se nechávaly prázdné medailóny, do kterých se potom rylo nebo malovalo na přání zákazníka, nejčastěji monogramy a věnování. Velké množství jich pochází ze severních Čech z oblasti Teplic, nechybí ale ani lázeňské pohárky např. z Kudowy v Polsku.

20. století

Secsní sklo přelomu 19. a 20. století je ve sbírce zastoupeno pouze v několika kusech. Za zmínku stojí především dvě vázy, inv. č. 10A-317 (obr. č. 14) s natavenými nitěmi od firmy Wilhelm Habel z Košťan u Teplic a druhá s inv. č. 10A-318 (obr. č. 13) s irizovaným povrchem od Johanna Lötze z Klášterského Mlýna. V obou případech jde asi o nejtypičtější příklady secesního skla.

Na tomto místě musím dát prostor alespoň části někdejší Šimkovy sbírky. Quido Šimek (1857–1933) byl obchodník, sběratel a muzejník. Jeho velkou chloubou bylo soukromé muzeum, které si zřídil ve svém domě čp. 139 na rohu Smetanova náměstí a Jiráskovy ulice v Litomyšli. Sbírkou po své smrti odkázal Městskému muzeu v Litomyšli. Pozoruhodný je na ní nejen rozsah a zastoupení předmětů vsutku ze všech oblastí, ale také na tu dobu perfektně vedená evidence včetně kresby, popisu a údajů o získání předmětu. Taková evidence dodnes není ani v mnohých muzeích. Z Šimkovy sbírky dnes zmíním pouze ty předměty, které také sám maloval. V jeho malbách se odráží vztah k Litomyšli, zachycené i na četných jiných než skleněných předmětech, a zájem o historii a dění kolem.

Ve sbírce skla se nachází celkem devět předmětů, které poznaly tahy štětce vedeného Šimkem. Tři z nich jsou prysky, dle Šimka snad pocházející ze sklárny na Posekanci, zdobené rytým matovaným dekorem. Šimek dekor ve dvou případech (inv. č. 10A-800, 10A-801) vytáhl zlatou barvou, ve třetím (inv. č. 10A-804) dokonce sáhl po barevném provedení. Dále zmiňme pohárek ve tvaru römeru. Jeho kupu rozčlenil Šimek arkádami, do kterých umístil ženské hlavy malované z profilu. Jak sám uvádí, „z *vícero stejných (12) pohárků jediný zachován z r. 1856*“³⁾. Asi nejpracnějším dílem byla malba dvou talířů z mléčného skla, dle Šimka také výrobků z Posekance, z nichž jeden vyzdobil motivy z Litomyšle a druhý věnoval České zemi. Na talíři s Litomyšlí (inv. č. 10A-824) (obr. č. 15) vidíme na zrcadle celkový pohled na Litomyšl od Osíku, dole znak města a nápis: „*Ze staré Litomyšle*“. Po obvodu praporu se nacházejí oválky s pohledy z města: Červená věž, dům U rytířů, podsíně náměstí, portál pivovaru, radnice a portál a arkády zámku. Na „*vlasteneckém talíři*“ (inv. č. 10A-825) je na zrcadle celkový pohled na Hradčany přes Karlův most, dole nápis: „*Domov můj*“. Po obvodu praporu najdeme miniatury s pohledy na česká města a významná místa. Nahoře český lev, po směru: Plzeň, Mělník, Karlštejn, Karlovy Vary, Litoměřice, Litomyšl, České Budějovice, Vyšehrad, Děčín, Kutná Hora a Hradec Králové. O jak pracnou malbu asi šlo, lze vidět nejen přímo na talíři, ale Šimek sám si do katalogu poznamenal: „*Profesor Pedagogia učitel malby a kreslení při návštěvě 23. 1. 1916 řekl o talíři: že se chtěl tím tiplat!*“⁴⁾. Bohužel použité barvy nejsou vodě odolné, a tak jsou na některých místech rozpité a setřené. Poslední Šimkem malovaný předmět, který si zaslouží být uveden, je dóza (inv. č. 10A-321) (obr. č. 16) malovaná u příležitosti voleb roku 1911. Zajímavou výzdobou dózy jsou především nápisy obíhající po obvodu: „*Spojenou silou Staro-Mlado Národně Sociální budeme-li poctivě bojovat. Podaří se nám bohdá Rakousko také po Česku okovat = Po vítězných volbách v Čechách 1911. K svornosti národní 1911 Dohodou volební 1911*“. Na medailonech po obvodu je malován český lev, moravská a slezská orlice a mezi nimi tři portréty, zřejmě předsedů stran.

Na závěr ukončíme exkurs do sbírky skla RML seznámením se s díly tří významných osobností, jimiž jsou Jaroslav Brychta (1895–1971), Alois Metelák (1897–1980) a Ludvíka Smrčková (1903–1991). Všichni se krom jiného věnovali sklářskému výtvarnictví a společný měli také vztah k Litomyšli.

Metelák a Smrčková zde učili na středních školách, Brychta se narodil v Pohodlí u Litomyšle. Všichni tři nám také zanechali něco ze svých prací ve sbírkách muzea.

Alois Metelák, žák Josipa Plečnika, působil ve 20. letech 20. století jako ředitel nové sklářské školy v Železném Brodě. V Litomyšli učil na Průmyslové škole a navrhl zde mimo jiné pomník pro Růžový palouček a pomník J. A. Komenského. Z jeho prací jsou v muzeu dvě vázy, inv. č. 10A-587 (obr. č. 17) z čirého silnostěnného skla, kónického tvaru, se zúženým horním okrajem a matovaným pláštěm, vyrobená v Harrachově, a inv. č. 10A-566 ze 30. let z čirého broušeného skla. První z uvedených váz daroval autor muzeu po výstavě, kterou zde roku 1969 uspořádal. Metelákovou zásluhou se do muzea dostaly i figurky z Obchodní školy v Železném Brodě, kde je se svými žáky vyráběl Jaroslav Brychta.

Jaroslav Brychta se uplatnil také jako sochař, pro nás jsou však důležité především jeho figurky ze skla, za které se mu dostalo i mezinárodního ocenění. Pro muzeum byly získány nejen hotové figurky (inv. č. 10A-451 až 10A-459) (obr. č. 18 a 19), ale také ukázky návrhů z různých období umělcovy tvorby od 30. do 60. let (obr. č. 21). Nejen pro Litomyšlany bude jistě úsměvný návrh Zdeňka Nejedlého jako drakobijce⁵⁾ (obr. č. 20). Z jeho tvorby jsou zastoupeny figurky foukané, korálkové i hutnicky modelované, celkem devět kusů, z období 20. a 30. let 20. století. Bohužel velká část z nich je částečně poškozena.

Ludvika Smrčková byla nejen sklářskou výtvarnicí, ale také malířkou a středoškolskou pedagožkou. Učila také v Litomyšli. Ve dnech 9. prosince – 16. prosince 1934 proběhla v Litomyšli ve Smetanově domě dokonce výstava jejích obrazů a kreseb⁶⁾. I Ludvici Smrčkové se dostalo mezinárodního ocenění. Proslula hlavně díky broušenému sklu, v tvorbě rytého skla převažují květinové motivy a historická architektura. V roce 1960 nabídla autorka muzeu k odkoupení svá díla vyrobená k 700. výročí založení Litomyšle⁷⁾. Teprve na počátku 80. let 20. století se sem dostávají návrhy k jmenovaným předmětům⁸⁾. Jednalo se především o kruhové dózy, jednu s rytinou městského znaku a nápisem Litomyšl (inv. č. 10A-645) (obr. č. 24) a druhou doplněnou navíc o data 1259 a 1959 (inv. č. 10A-646). Dále o vázu se stejnými údaji (inv. č. 10A-589) a další vázu s rytinou staré radnice a nápisem „700 let města Litomyšle 1259 1959“ (inv. č. 10A-588) (obr. č. 22 a 23). Všechny uvedené předměty vyrobili podle jejího návrhu v Borském skle n. p., závod Lobmeyer.

Sbírka skla v RML si jistě zaslouží pozornost, neboť vedle měšťanského prostředí, které měla dle svých dárců dokumentovat, se zde díky několika dárcům sešly umělecky cenné skvosty, jejichž význam městské prostředí vysoce převyšuje. V dohledné době plánujeme sklo ze sbírek představit širší veřejnosti formou výstavy.

Po zpracování dosavadní sbírky nyní stojíme před otázkou, jak bude vypadat akviziční činnost v budoucnu. Bude nutné, aby se sbírka doplňovala vyváženě a úměrně svému dosavadnímu charakteru. Již nyní je jasné,

že je třeba doplnit produkci 20. století, a to jak běžné sklo užívané v domácnostech, tak umělecké sklo, vážící se svým charakterem či vazbami autora k regionu.

Prameny a literatura

Archiv RML, fond Smrčková Ludvíka, karton č. 1.

Archiv RML, fond Výtvarníci Litomyšlska, karton č. 1 (Jaroslav Brychta).

RML, *Ilustrovaný seznam starožitných a umělecko průmyslových předmětů novější doby, jež se nacházejí ve sbírkách Quidona Šimka v Litomyšli*, 1912–1933 (evidenční pomůcka).

BUKÁČEK, F.: *Zaniklé horácké sklárny v Pusté Rybné a na Milovech*, in: *Český lid* 44, 1957, č. 3, s. 118–122.

BUKÁČEK, F.: *Zaniklé horácké sklárny*, in: *Poličsko*, sborník prací, Pardubice 1958, s. 61–69.

BUKÁČEK, F.: *Zdobení horáckého skla*, Okresní vlastivědné muzeum Žďár nad Sázavou 1966.

FIALA, J.: *Sklářství na bývalém panství Novoměstském*, Nové Město na Moravě 1970.

HERAIN, K.: *Lidový projev v českém sklářství*, in: *Věci a lidé* 4, č. 1–2, Praha 1952, s. 1–17.

KAPUSTA, J.: *Sklářství na Horácku*, Městské muzeum Polička 1971.

MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ, N.: *Lidové a periferní sklo*, in: *Věci a lidé* 4, č. 1–2, Praha 1952, s. 18–57.

Sklářství na Vysočině, katalog výstavy, Muzeum Vysočiny v Jihlavě 1972.

Sklo Aloise a Luboše Meteláka a tradice sklářství na Prosečsku, XXXIV. východočeský umělecký salón v Poličce, Městské muzeum a galerie v Poličce 1974.

Stolní sklo a vázy zasloužilé umělkyně Ludviky Smrčkové, katalog výstavy, MG v Brně, Muzeum Prostějovska v Prostějově 1976.

SVOBODA, J. F.: *Horácké sklo*, in: *Národopisný věstník československý* 21, Praha 1928, s. 64–93.

TRKAL, A.: *Sklárna v Záboří*, in: *Od Trstenické stezky* 7, 1927–1928, s. 115–117.

TRKAL, A.: *Sklárna na Posekanci*, in: *Od Trstenické stezky* 8, 1928–1929, s. 50–52, 72–75.

Výtvarné dílo národní umělkyně Ludviky Smrčkové, katalog výstavy, MNV Kladno 1978.

ŽĎÁRSKÝ, J.: *Zánik skláren v oblasti litomyšlské*, in: *Věstník městského muzea v Litomyšli*, ročenka 1933, Městské muzeum Litomyšl 1933, s. 18–26.

ŽĎÁRSKÝ, J.: *Z historie východočeských skláren*, in: *Věci a lidé* 4, č. 1–2, Praha 1952, s. 85–93.

P o z n á m k y

- 1) Horácké sklo není pro produkci, o které mluvíme, nejpřesnější termín, ačkoliv je běžně používán. V nejsevernější části Horácka se totiž jeho hranice drží okresu Žďár nad Sázavou, zatímco sklárny, jejichž sklo se v našem regionu také označuje za horácké, se nacházejí v okrese Svitavy. Sklárny (např. Lubná, Posekanec, hut Sv. Kateřiny, Martinice, Paseky), jejichž sklo by tedy nemělo být označováno jako horácké, by se daly vymezit do prostoru mezi severní hranicí okresu Žďár nad Sázavou, na západě městem Hlinsko, na severu Litomyšlí a na východě Poličkou. Na východním a jižním okraji Českomoravské vrchoviny je situace obdobná, sklárny zde zasahují také mimo Horácko až k Pacovu, Kamenici nad Lipou a Telči. Lepší než označení horácké sklo by tedy jistě bylo přesnější vysočinské (používá např. ve svých pracích i Jiřina Medková).
- 2) Viz seznam literatury.
- 3) Viz seznam literatury.
- 4) J. KAPUSTA, *Sklářství na Horácku*, Městské muzeum Polička 1971 (dále jen *Sklářství na Horácku*), s. 17.

- 5) Např. huť na území Sněžného (1559), Fryšavy (1560) nebo Svratouchu (před r. 1574). J. KAPUSTA, *Sklářství na Horácku*, s. 11.
- 6) J. KAPUSTA, *Sklářství na Horácku*, s. 13.
- 7) J. ŽDÁRSKÝ, *Z historie východočeských skláren*, in: Věci a lidé 4, č. 1–2, Praha 1952 (dále jen *Z historie východočeských skláren*), s. 93.
- 8) J. ŽDÁRSKÝ, *Z historie východočeských skláren*, s. 91.
- 9) RML, *Ilustrovaný seznam starožitných a umělecko průmyslových předmětů novější doby, jež se nacházejí ve sbírkách Quidona Šimka v Litomyšli*, 1912–1933, č. 340.
- 10) Podle dárkyně, která pohár darovala do sbírek muzea, jej koupil její děd na dražbě po Valdštejnech.
- 11) Vystaveny ve stálé expozici RML.
- 12) J. ŽDÁRSKÝ, *Zánik skláren v oblasti litomyšlské*, in: Věstník městského muzea v Litomyšli, ročenka 1933, Městské muzeum Litomyšl 1933, s. 20 a 22.
- 13) RML, *Ilustrovaný seznam starožitných a umělecko průmyslových předmětů novější doby, jež se nacházejí ve sbírkách Quidona Šimka v Litomyšli*, 1912–1933, č. 754.
- 14) RML, *Ilustrovaný seznam starožitných a umělecko průmyslových předmětů novější doby, jež se nacházejí ve sbírkách Quidona Šimka v Litomyšli*, 1912–1933, č. 734.
- 15) Archiv RML, fond Výtvarníci Litomyšlska, karton č. 1, př. č. 1/17/1972.
- 16) Archiv RML, fond Smrčková Ludvika, karton č. 1, př. č. 15/1981/27, plakát k výstavě.
- 17) Archiv RML, fond Smrčková Ludvika, karton č. 1, př. č. 7/1981/1.
- 18) Archiv RML, fond Smrčková Ludvika, karton č. 1, př. č. 15/1981/1.

Collection of glass of the Regional Museum in Litomyšl

HANA HÁCOVÁ / RÉSUMÉ

The glass collection in this museum originated from the end of the 19th century and a significant part in it held so called *highlander glass*. But the greatest growth of this collection dates as late as to the 30s of the 20th century. Mr. Krahulec, a local merchandiser, Dr. František Páta, Mrs. Lašková, the wife of the local head physician and burgomaster, Marie Strejčková and others are among the first donors. The gains of collections of Q. Šimek and F. Brinke were significant. We can also find the works of glass blowers J. Brychta, A. Metelák and L. Smrčková in the collection. The paper talks about the most important literature on highlander glass taking account of dates and describes especially important pieces of the collection. Some of them are pictured. Collection objects are from the period from the end of the 17th century to the half of the 20th century.

Glassammlung des Regionalmuseums in Litomyšl

HANA HÁCOVÁ / RESÜMEE

Die Glassammlung in diesem Museum entstand seit Ende des 19. Jahrhunderts und einen bedeutenden Teil davon nahm das sog. *horácké sklo* (in Übersetzung *Gebirgsglas*) ein. Der größte Zuwachs der Sammlung wird jedoch erst in den Dreißigerjahren des 20. Jahrhunderts verzeichnet. Zu den ersten Spendern gehören der hiesige Handelsmann Krahulec, Dr. F. Páta, die Gattin des hiesigen Primarius und Bürgermeisters der Stadt Frau Lašková, Marie Strejčková u. a. Bedeutend war der Erwerb der Sammlungen von Q. Šimek und F. Brinke. In der Sammlung befinden sich gleichfalls Werke der Glasmacher J. Brychta, A. Metelák und L. Smrčková. Die Studie macht auf die wichtigste Literatur über das Gebirgsglas aufmerksam und in Hinsicht zum Datum beschreibt sie die besonders wichtigen Sammlungsstücke, wovon einige auch abgebildet sind. Die Sammlungsstücke stammen aus der Zeit vom Ende des 17. Jahrhunderts bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts.

Osudy litomyšlské rodiny Sgallových

VĚRA JÍLKOVÁ - PETR SGALL

Litomyšlští Sgallovi

Psát o Litomyšli a o naší rodině, která v ní žila (a to bychom my, nejstarší vnučka litomyšlských Sgallových Věra a jejich nejstarší vnuk Petr, rádi udělali), znamená vzpomínat na krásné dětství a mládí v krásném městě. Celá Sgallova rodina měla Litomyšl moc ráda, děti a vnuci se sem vždy vraceli, rodina se tu scházela. Vládla tu pohoda. Je nás málo, kteří zůstali, ale Litomyšl je v nás pevně zapsaná.

Náš děda **Eduard Sgall** (nar. 13. září 1858) pocházel z Luže. Jeho předkové podle rodinné tradice přišli z Nizozemí a nějakou dobu snad byli usazeni v Německu, pak na Děčínsku; v rodokmenu, který „podle zpráv dědových“ sestavil 1. září 1909 Oskar Sgall, se píše nejasně, že předek jménem Skal, hebr. s-g-l (zkratka slov *Sagan-Levi*, „z rodu L.“)*, žil „v severních Čechách, v kraji drážďanském“; jeho syn Rudolf se narodil 1748, žil jako podomní obchodník a „utekl do krajiny lužecké ze strachu před odvedením“; jeho potomci většinou žili v Luži. Rudolfův pravnuk **David** se tam narodil 24. února 1829 a z jeho manželství s Josefínou roz. Nettlovou (uzavřeného v roce 1857) se 13. září 1858 narodil Eduard. David i Eduard uvedli „při sčítání lidu v roce 1890 jako svou obcovací řeč řeč českou“ (podle potvrzení okresního úřadu v Litomyšli z 3. února 1939).

Eduard obchodoval (po nedokončených studiích) nejdřív v Pardubicích, pak v Litomyšli, kam se přestěhoval i jeho otec David. Eduard se v roce 1892 oženil s **Bedřiškou** roz. Pickovou (nar. 14. září 1868). Naše babička Bedřiška byla z Jaroměře, z obchodnické rodiny; měla dvě sestry a dva bratry. Naše tety jsme dobře znali, i jejich rodiny a bratra MUDr. Ernsta Picka, slavného vědce chemika, profesora na univerzitě ve Vídni a potom v New Yorku. Druhý bratr byl úspěšný a velmi zámožný podnikatel. Babiččini sourozenci se odstěhovali jako mladí do Vídně a těsně před příchodem nacistů všichni z Vídně odešli do Kanady. Babička jezdila za bratry do Vídně každý rok, a když se vrátila do Litomyšle, byla to asi dost

* *Píšeme židé s malým písmenem (což se za nacistické okupace nesmělo), protože v tomto kontextu nejde o pojmenování příslušníků národa (natož ovšem „rasy“), ale etnické skupiny vymezené složitým způsobem (včetně faktorů jako náboženství nebo rodinný původ).*

velká změna, a to zřejmě poněkud narušovalo dědovo a babiččino manželství. Sgallovi koupili v Litomyšli dům v Dolní ulici. Dům byl jednopatrový, protáhlý dozadu (jako byla celá řada domů), měl dvorek, kde babička chovala husy, a zahradu s malým altánkem, táhnoucí se až k řece. Dělat „slejšky“ pro husy byla naše oblíbená činnost, a ukusovat chleba se sádlem a játry oblíbená dobrota.

Sgallovým se narodily čtyři děti: Oskar, Ota, Růžena a Irena. Manželství našich prarodičů (uzavřené v roce 1892) bylo asi „dohozené“, jak bývalo tehdy časté. Oba byli fajn, každý ovšem jiným způsobem. Děda byl vysoký, šlachovitý, moc nemluvil, ale měl smysl pro humor, práce v obchodu s textilem ho asi moc netěšila, také obchod zbankrotoval; vzpomatoval se teprve, když vše znovu a jinak začal dělat strýc Ota. Ostatně děda nebyl zcela zdravý, měl choré srdce, léčil se v Poděbradech, kde na selhání srdce v roce 1930 zemřel. Babička byla menší, hezká paní, družné povahy, dobrá kuchařka, ráda s dětmi hrála karty, měla nás všechny ráda, povahou byla poněkud naivní. Jak jsem já, Věra, později zjistila, byla a je moje povaha velmi podobná.

Po dědově smrti trávila naše babička vždy nějakou dobu v rodinách svých dětí, měli jsme ji rádi, nikdy s ní nebyly žádné problémy. Byt i obchod v Litomyšli dal strýc Ota, který žil s babičkou (ženil se až později), hodně zmodernizovat. Do starého domu jsme jezdili moc rádi. Byla tam zajímavá kuchyně, vedle ní úplně tmavý pokoj, kde jako děti a „mladí páni“ byli strejdivé, malý, ale útulný obývací pokoj, kde se jedlo, vedle byla ložnice a přes malou chodbu (z níž dal strýc Ota později udělat koupelnu a WC) byl „dívčí pokoj“. Vedl na hlavní ulici, která byla hodně úzká a značně frekventovaná (hlavní tah z Hradce Králové do Brna), takže celý pokoj se oťrásal, jak jezdily těžší vozy. Když se vešlo do bytu po schodech z přízemí, byla tu chodba, z níž vedly schody na půdu; bylo to oblíbené místo k sezení, čtení a hraní. Ale ze všeho nejlepší byla z chodby okolo kuchyně vedoucí dlouhá pavlač, na jejímž konci bylo WC, staré, ale splachovací. V zimě tam jít nebylo nic moc, ale pavlač je nezapomenutelná.

V přízemí domu bylo Čermákovo holičství, a do obchodu Sgallových se muselo sejít několik schodů, byla tam dost malá nehostinná kancelář, vzadu za ní sklad zboží, oblíbené místo, kde jsme si mohli hrát. Pach či vůni „magacínu“ si dovedu vybavit ještě po tolika letech. Vedle domu byl dům Šponarů s jejich voňavým pekařstvím, naproti velký nehezky Adlerův dům, ale ze všeho nejlepší to samozřejmě bylo na podsíní a všude tam, kde byly knížky, a potom v těch dobrých cukrárnách, hlavně pak u Dušků. Protože jsem do Litomyšle často jezdila na prázdniny, měla jsem tam kamarádky – Věru roz. Jetlebovou, pěkná děvčata Vašíčková, Marušku Jozefyovou, hezkou, ne zcela zdravou Olinku Steinovou a Rudlu Čermáka. Všechno to pamatuju. Jen jsem se vždycky ptala maminky, jestli v Litomyšli končí svět. Proč? No proto, že vlak dál nejezdil, ani z druhé strany nepřijížděl, tak to malé holce muselo tak připadat. Kdepak konec světa, byl tu svět pohody, kultury, lásky, svět, na který se nezapomíná.

Ale tento svět skončil. Ani stará paní nemohla být ušetřena zlého osudu. Naše babička Bedřiška byla 5. prosince 1942 spolu se svým synem Otou a s jeho rodinou transportem Cf odvezena do Terezína. Odtud byla Bedřiška 12. prosince 1943 převezena do tábora Auschwitz-Birkenau B II b, kde zahynula začátkem roku 1944.

Nejstarší syn Eduarda a Bedřišky, **Oskar Sgall**, nar. 28. března 1893, vystudoval v letech 1911 až 1919 práva na univerzitách ve Vídni a v Praze (s přerušением za války, kdy sloužil jako poručík rakouské armády na italské frontě); studoval pak jeden nebo dva semestry i sociologii na univerzitě v Lausanne. Přeložil několik povídek z němčiny do češtiny a byl aktivním bibliofilem, zejména spolupracoval s vydavatelem Josefem Portmanem, v jehož domě je dnes umístěno Váchalovo muzeum (o této činnosti viz M. Mrázová: *Albert Schamoni*, Praha, Památník národního písemnictví 1992, zejm. s. 8). V srpnu 1925 se oženil s Růženou roz. Hüblovou z Ústí nad Orlicí, a tam pak pracoval jako advokát; k jeho osudům se vrátíme v příštím oddílu.

Ota (Otto) Sgall, druhý syn Eduarda a Bedřišky Sgallových, se narodil v Litomyšli 30. března 1894. Oba bratři, Oskar a Ota, jak víme z vyprávění rodičů, se jako kluci hodně prali, byli dost divocí, sestra je musela hodně krotit. Ale to později přešlo a vzájemný vztah obou bratrů a vůbec všech čtyř sourozenců byl výborný. Ota byl vyšší postavy, urostlý, štíhlý, měl kaštanové vlasy, krásně tancoval, zkrátka fešák. Měl obchodní vzdělání a po svém otci, jak už jsme uvedli, převzal textilní obchod; úspěšně ho dovedl na velkoobchodní úroveň. Ota byl hodný, k nám dětem laskavý. Oženil se v roce 1932 či 1933 s Mici roz. Fingerovou, mladší dcerou z Fingerova železářství a domu na podsíni. Byl z toho tehdy malý rozruch. Mici se narodila 2. srpna 1911, byla tedy o sedmáct let mladší než Ota. Byla velice hezká a byla to velká láska. I po válce se v Litomyšli říkalo, že to byl prý nejhezčí mladý pár ve městě. Společně s rodinou Freyovou (starší dcerou Fingerových a jejím manželem) Ota a Mici bydleli na Kodymce (čp. 428) a Ota tam měl nové kanceláře. Narodil se jim 5. května 1934 syn Milan, moc pěkný kluk. Takže rodina si dobře žila. Jenže pouze do 5. prosince 1942, kdy transportem Cf z Pardubic byli všichni násilně odvezeni do Terezína a odtud dne 6. září 1943 (onen osudný „zářijový“ transport) do Auschwitz-Birkenau B II b. Milaovi bylo teprve devět let. Otu jsem v táboře potkávala, nosil těžké dřevěné sudy s odpornou polévkou, kterou jsme dostávali. Bylo to hodně namáhavé, a jak také za tu poměrně krátkou dobu sešel! A osudný zářijový transport vykonal své. Mezi 3792 českými židy zahynuli v plynové komoře 8. března 1944 i tito tři krásní lidé.

Růžena (Růža, nar. 1896, provd. Holznerová) žila v Hronově s manželem Emilem, majitelem textilního obchodu, a měli dcery Věru, narozenou 1. února 1922, spoluautorku tohoto textu, a Lydii, nar. 26. listopadu 1929. Celá rodina byla v prosinci 1942 transportována do Terezína a po roce do Auschwitz-Birkenau. Oba rodiče v roce 1944 v koncentračních táborech za-

hynuli, dcery přežily pobyt v Auschwitz-Birkenau a v Gross-Rosen i dlouhý pochod smrti (s nezdařeným pokusem o útěk) a dočkaly se osvobození v Bergen-Belsenu, kde přežily tyfus; zachránilo je jen to, že byly dvě a v kritických okamžicích dokázaly jedna druhé pomoci, tak se podařilo při selekci zachránit „příliš mladou“ Lydu i před Mengelem. Věra po válce vystudovala angličtinu a francouzštinu na Karlově univerzitě a pracovala pak především jako anglistka v Československé tiskové kanceláři. Lydie maturovala na obchodní škole a pracovala v Praze jako úřednice v tehdejší Cestovní kanceláři mládeže aj., později na Židovské náboženské obci.

Irena (Irča, nar. 1902, provd. Pollaková) žila v Pardubicích s manželem MUDr. Otto Pollakem, dětským lékařem, který zemřel na infarkt v roce 1935; měli děti Leu Lenku, nar. 1930, a Josefa, nar. 1933. Po ročním pobytu v Terezíně a dalších měsících v Auschwitz-Birkenau šla teta Irča v roce 1944 se svými dětmi do plynu.

V koncentračních táborech zahynula Bedřiška Sgallová i všechny čtyři její a Eduardovy děti, její snacha Mici i zeť Emil Holzner a její vnučata Lea Lenka, Pepík a Milan. Osvětím přežily jen vnučky z rodiny Holznerovy, Věra, provd. Jílková, a Lydie.

Sgallovi v Ústí nad Orlicí

JUDr. Oskar Sgall byl horlivým čtenářem prózy, rád se učil cizí jazyky (německy, francouzsky, zčásti italsky a anglicky) a jako dobrý advokát byl i finančně natolik úspěšný, že v třicátých letech zhruba každý druhý rok trávil dva nebo tři týdny se svou rodinou – manželkou **Růženou** a dětmi Petrem a Irenou – u moře, většinou na Jadranu. Rád a často fotografoval; podporoval různé ústecké akce, zejména výstavbu divadla a nemocnice. Měli jsme prostorný byt v druhém patře budovy tehdejší pošty (Komenského ul. 156), zařízený moderním, na míru vyrobeným nábytkem, s rozsáhlou knihovnou a s vyhlídkou na zalesněné kopce, po kterých jsme se rádi procházeli. Naši rodiče byli masarykovští demokraté a vlastenci. Zvyklosti naší rodiny se nelišily od tehdejšího typického prostředí, slavili jsme Vánoce se stromčkem a Velikonoce s kraslicemi i s pomlázkou. Sestra i já jsme měli mezi vrstevníky řadu kamarádů a kamarádek – katolíků, evangelíků i bez vyznání, jako jsme byli sami.

Na jaře 1939, hned uprostřed března, musel náš otec zavřít svou advokátní kancelář. Pracoval pak krátkou dobu jako úředník na pile svého tchána **Jana Hübla** (ten se narodil 10. prosince 1872 v Dolních Libchavách v německé selské rodině, ale absolvoval českou měšťanskou školu, oženil se s Českou **Annou** roz. Krskovou, narozenou na Rosošce 14. listopadu 1874, usadil se v Ústí n. O. a počestil se). Potom už otec nesměl být nikde zaměstnán (zahradník p. J. Neuwirth sice vzal do práce skupinu ústeckých židů, ale to bylo hned po pár dnech výslovně zakázáno) a spolu s dalšími byl využíván k ponižujícím činnostem, např. při úklidu ulic. Těžce nesl, že nemohl pokračovat v kvalifikované práci. Mohli jsme nakupovat jen ve dvou obchodech vyhrazených pro židy, a to jen v určitých hodinách. Pomáhali nám přežít

zejména zahradník p. J. Neuwirth se svou ženou, učitelka jazyků pí Mikuláštková (jejíž manžel, českobratrský duchovní, byl ve vězení) a p. MVDr. Tobek. Nejvíce se matka opírala o své rodiče a o sestru **Annou**. V domě manželů Weissových jsme (spolu s prarodiči Hüblovými) bydleli od podzimu 1940, kdy jsme se po soudní výpovědi museli vystěhovat z pěkného bytu. Annin manžel **Otakar Weiss** byl zatčen na jaře 1944 a popraven v Drážďanech; neudal totiž aktivistu, který se v roce 1943 zřejmě předčasně snažil o zakládání národních výborů na různých místech okupované vlasti.

Před válkou i během její první části jsme několikrát za rok jezdili do Litomyšle navštívit babičku a strýce s rodinou. Bylo nám tam vždycky dobře, babička byla milá a bylo u ní útulno. Po roce 1938 byly ovšem naše návštěvy ovlivněny nacistickým tlakem, ale na začátku války jsme vždycky doufali, že se nacisté neudrží dost dlouho, aby svoje hrůzné vize mohli uskutečnit. Ještě na jaře 1940, když Němci vtrhli do Holandska a Belgie, říkali jsme si, že by to mohla být pro spojence příležitost připravit je o sousední průmyslové Porúří. Pád Francie byl hrozně smutnou předzvěstí, ale úspěšná obrana Británie a pak válka se Sovětským svazem přinesly novou naději, kterou definitivně posílilo napadení USA. To už se podmínky našich návštěv zhoršovaly, strýc Ota a jeho žena Mici museli před večerní uzavírací hodinou odejít od babičky domů a pak už ani táta nesměl do Litomyšle jezdit. I závěrečná fáze rodinné idylly skončila. Koncem roku 1942 nastaly transporty do Terezína a naši litomyšlští příbuzní včetně osmiletého Milánka museli odejít.

Otec nebyl zařazen do transportu jako většina židů, protože žil s naší matkou Růženou ve smíšeném manželství. Byl 23. ledna 1943 zatčen gestapem (telefonickým požadavkem tlumočeným ústeckou četnickou stanicí), snad na něčí udání, protože své protinacistické názory v zásadě neskrýval. Byl tedy politickým vězněm. Čtrnáct dní byl v donucovací pracovně gestapa v Pardubicích, odkud poslal své ženě a dětem velmi hezký dopis. Dalších pět dní byl vězněn v terezínské Malé pevnosti, a 11.-12. února 1943 byl převezen do Auschwitz-Birkenau, kde zahynul 7. března 1943 (podle zprávy gestapa, kterou česká policie rodině sdělila až v červnu 1945). Dne 17. listopadu 1945 mu prezident ČSR udělil Československý válečný kříž 1939 „*in memoriam*“.

Růžena Hüblová, provd. **Sgallová**, se narodila v katolické české rodině, ale spolu se svými dvěma staršími sestrami (Annou provd. Weissovou a Marií provd. Novotnou) vystoupila z církve hned po 28. říjnu 1918. Absolvovala učitelský ústav v Litomyšli a asi dva roky učila na venkovských školách, než se vdala. V letech 1941-1942, když otec už nesměl cestovat, objížděla naše matka rodiny otcových sourozenců v Litomyšli, v Hronově a v Pardubicích, žijící většinou už v náhradních nouzových bytech, pomáhala jim v jejich obtížných podmínkách a loučila se s nimi před transporty do Terezína. Byla spolu s několika dalšími manželkami židů předvolána na gestapo v Pardubicích, kde byly vyslýchány, proč nenosí židovské hvězdy. V letech 1943-1945 pravidelně posílala balíčky s potravinami příbuzným i dalším vězňům do Terezína a do Osvětimi. Přežila se svými dětmi německou okupaci

a po válce žila nejdřív se svými neteřemi Holznerovými v Hronově a od roku 1950 s nimi i se svými dětmi v Praze. Zemřela po třetím infarktu 23. listopadu 1979.

Petr Sgall, spoluautor tohoto textu, se narodil jako syn Oskara a Růženy 27. května 1926 v Českých Budějovicích (kde otec krátce pracoval jako koncipient, než si mohl otevřít vlastní advokátní kancelář). Byl jsem, jako „*míšec nec prvního stupně*“ podle norimberských zákonů, v červnu 1943 vyloučen z reálného gymnázia v České Třebové, pracoval jsem pak jako pomocný dělník v zahradnictví p. J. Neuwirtha a od 16. října 1944 jsem byl internován v pracovním táboře v Postoloprtech (v tehdy zabraném pohraničí), podobně jako další míšenci a manželé židovských žen. Stavěli jsme vojenské letiště u Žatce, které nebylo do konce války dostavěno; bylo nás, pokud se dobře pamatuju, asi 1400. Asi polovinu z nás ale zavezli nejdřív do Mostu a pěšky pak s kufry hnali do Litvínova, kde jsme měli pracovat v „*hydrierwerku*“, velké chemičce, kterou tam Němci za války postavili. Jenže ten už zřejmě nepracoval na plnou kapacitu, takže nás převezli k ostatním, na stavbu letiště.

Byl to tábor pracovní, ne vyhlazovací; podmínky v něm byly na válečné poměry mírné. Budili nás ovšem v pět hodin a pracovali jsme pod dohledem deset hodin denně. Velká část práce byla „*planýrka*“ (vyrovňávání terénu krumpáčem a lopatou), kopaly se taky jámy pro elektrické vedení atd. Bydleli jsme v dřevěných barácích s dvoupatrovými palandami v postoloprtské bažantnici (jak je vidět z mého omylu v dopisu do Respektu 15, 2004, č. 27, s. 20, nevěděl jsem o jiných bažantnicích, ani o poválečných masakrech). Jídla bylo málo a balíčky z domova někdy přišly roztrhané, místo chleba jen papír. Zacházeli s námi ovšem hrubě, ale netýrali nás a pokud někdo ze spoluvězňů zemřel, bylo to hlavně v důsledku nemoci; tábor měl ostatně svou marodku, ve které pracovali vězňeni lékaři (strávil jsem tam pár týdnů v únoru a březnu 1945, kdy jsem dostal angínu).

Ke kladným momentům patřilo např. to, že nás z tábora na stavbu dlouho vozili v autobusech (byla to chvilka klidného posezení; ale když je na začátku zimy odvezli a nechali nás jezdit na otevřených vlakových platformách, způsobilo nám to i radost, protože jsme se dověděli, že autobusy potřebují na evakuaci Vídně, na kterou už útočili Rusové). Přes město nás vodili „*v útvaru*“ a ze začátku jsme si mohli i zpívat, dokud nás někdo neudal, protože v „*červeném šátečku*“ omylem slyšel „*rudou vlajku*“. V neděli bylo volno, mohli jsme chvíli hrát i karty a první týden i jít na procházku – jenže jsme se šli skoro všichni podívat k hranicím „*protektorátu*“ (nebylo to daleko), což dozoru trpět nemohli. O Vánocích 1944 asi třetina vězňů odjela ilegálně na dva dny domů; další třetina, včetně mě, jela domů na Silvestra a Nový rok; jel jsem rychlíkem, který v Ústí nestavěl, a musel jsem tam ze Třebové večer dojít pěšky přes kopce. Potom převzala ostrahu tábora od Todtovy organizace policejní jednotka Sicherheitsdienstu a režim už byl daleko přísnější. I tak jsme žili hlavně nadějí na brzký konec války, o kterém zprávy z front už jednoznačně mluvily; zprávy jsme jakž takž měli, protože my míšenci jsme sice noviny odbírat nesměli, ale ostatní ano (aspoň německé).

V dubnu 1945, když se spojenecké armády v Německu z obou stran už blížily k Labi, rozšířily se v tábore obavy, že bychom se mohli octnout v odříznutí od domova, kdyby po porážce Němců hned vzniklo něco jako pozdější železná opona. Po celém území se už pohybovaly tisíce uprchlíků – silnice byly už po týdny plné rodin, které s povozy utíkaly z Polska a Slezska před ruskou armádou, a z druhé strany bylo cítit evakuaci řady německých průmyslových měst. Morálka nacistů upadala (i náš dozorce na stavbě už dával najevo, že je vlastně napůl Čech), a tak přibývalo útěků z tábora. Utekl jsem 18. dubna, spolu s p. Zajíčkem, který pak v Ústí nad Orlicí brzo zemřel. Opustit tábor nebylo zvláště těžké, ani tehdejší, od ledna zpřísněná ostraha nebyla dost silná, aby se nenašla nehlídaná mezera. Dokud panoval na německých a Němci obsazených územích pořádek, nemohli jsme se ovšem odvážit být tam bez řádných dokumentů; ale v půlce dubna už pořádek nebyl.

Přes tehdejší hraniční čáru u Lenešic se dalo projít na české nádraží, protože přechod byl hlídán jen mezerovitě; na nádraží nám pomohlo, že někdo z Čechů, kdo si nás všiml, upozornil české četníky, že by se měli dívat jinam. Svou vděčnost za to jsme ovšem vyjádřit nemohli. Nebylo už možné koupit si jízdenky až domů, ani do Prahy, to byla příliš velká vzdálenost, a museli jsme riskovat pár kilometrů jízdy načerno. Naštěstí nebyla už kontrola přísná, ani při koupi (tehdy laciných) jízdenek se nikdo neptal po našich dokumentech. Posledních čtrnáct dní války jsem strávil v klidu doma, i Němec, který tehdy u tety v zabraném pokoji bydlel, už myslel snad jen na svoji záchranu (ačkoli jsme nechápali, proč odjel směrem na Svitavy, ne na západ).

Po válce jsem v létě 1945 dokončil studium gymnázia v České Třebové; septimu mně „uznali“ (látku jsem znal, protože v zimě 1943–1944 jsem v zahradnictví měl volno a učil jsem se ze sešitů vypůjčených od spolužáků) a oktávu jsme měli zkrácenou na šest týdnů (spolužáci strávili rok 1944–1945 na nucených pracích, většinou na stavbě zákopů). Od října 1945 jsem studoval lingvistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Předtím jsem se už uprostřed války díky iniciativě a péči svého otce začal s lingvistikou seznamovat prostřednictvím Rocherových učebnic románských jazyků na základě latiny, stejně jako s matematikou prostřednictvím Colerusových knih, takže jsem brzy dostal zájem o teoretické studium. Po získání hodnosti PhDr. v roce 1949 jsem pokračoval v práci na univerzitě jako asistent, pak docent a vědecký pracovník. Ke své univerzitní dráze se vrátím v příští části článku.

Oženil jsem se v roce 1950 s **Evou** roz. Zahelovou, ale rozvedli jsme se v roce 1952; v roce 1958 jsem si vzal **Květuši** roz. Hofbauerovou (nar. 10. srpna 1929), která vystudovala češtinu a literární vědu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a učila tam tento obor v letech 1952–1975; pak (po třech neúspěšných výpovědích a vyhraném procesu proti tehdejšímu vedení fakulty) musela z univerzity odejít a pracovala jako knihovnice na Vysoké škole chemicko-technologické v Praze, ke svému výzkumu v teorii verše se vrátila až jako důchodkyně v roce 1990. Ivan Sgall, můj syn z prvního man-

želství (nar. 1. března 1951), a Alena, moje dcera z druhého manželství (nar. 30. května 1967), zůstali svobodní; můj syn Jiří (nar. 24. června 1965) se v roce 1992 oženil s MUDr. Irenou roz. Havlíkovou (nar. 4. prosince 1965) a mají spolu tři dcery, Ráchel (nar. 1994), Ester (nar. 1996) a Rebeku (1999), a syna Davida (nar. 2001); Jiří vystudoval matematiku na Univerzitě Karlově, získal titul Ph.D. na Carnegie Mellon University v Pittsburghu a je vědeckým pracovníkem Matematického ústavu Akademie věd ČR a docentem Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy.

MUDr. Irena Sgallová, provd. **Franzová**, moje sestra, nar. 4. dubna 1928, byla jako židovská míšenka vyloučena z českotřebovského gymnázia už v září 1942 a byla pak oficiálně vedena jako pomocnice v domácnosti u své babičky (u Hüblových). Dokončila studium gymnázia v letech 1945–1947 v Náchodě, pak vystudovala v Praze a v Hradci Králové medicínu a pracovala v Praze v letech 1953–1969 jako oční lékařka a potom v oblasti sociálního lékařství, hlavně jako odborná asistentka v Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů. Provdala se 14. února 1963 za doc. dr. ing. Ferdinanda Franze, DrSc., nar. 1. února 1924, který pracoval na Vysoké škole chemicko-technologické v Praze a zemřel 15. června 2001. MUDr. Irena Franzová je v důchodu od roku 1990. Jejich syn ing. Martin Franz, nar. 9. září 1963, vystudoval obor elektronické počítače na Českém vysokém učení technickém v Praze a pracuje ve Výzkumném středisku IBM v Yorktown Heights, N. Y. v USA, kde žije se svou manželkou Hanou (nar. 31. března 1962) a s jejich dcerou Evou (nar. 21. června 1990).

Lingvistická dráha Petra Sgalla

Během studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v letech 1945–1949 jsem se věnoval hlavně typologii jazyků a indoevropskému srovnávacímu jazykozpytu; na ten se soustředil i můj studijní pobyt v Krakově u prof. J. Kuryłowicze v roce 1956. Habilitoval jsem se v roce 1958 na práci o staroindických infinitivech a pak jsem se obrátil hlavně ke studiu obecné lingvistiky. Školní rok 1968–1969 jsem strávil na univerzitě v Grenoblu, kde jsem se seznámil s tamní vynikající školou počítačové lingvistiky, kterou vedl prof. B. Vauquois se zaměřením na strojový překlad z ruštiny do francouzštiny.

Po invazi v roce 1968 jsem se stal oponentem režimu, který jsem dřív aktivně a horlivě podporoval, a pak byla má činnost omezována. Ztratil jsem postavení vedoucího laboratoře a musel jsem odejít z Filozofické fakulty, která byla „*ideově*“ přísně omezována. Naštěstí jsem byl spolu s celou výzkumnou skupinou, ve které nikdo nechtěl tehdejší čistky podporovat, převeden na Matematicko-fyzikální fakultu Univerzity Karlovy. Tam jsme díky několika přátelům mohli pokračovat ve výzkumu v teoretické a počítačové lingvistice. Po celá sedmdesátá léta však platilo stranické usnesení, podle kterého měla být naše skupina zrušena; byla postupně zredukována na polovinu a všemožně omezována. Až po roce 1989 bylo dokončeno mé profesorské řízení (přestože na univerzitě skončilo kladně už v roce 1969) a stal jsem se pak ředitelem Ústavu teoretické a počítačové lingvistiky na

Obr. č. 1/ Účastníci konference European Chapter of the Association of Computational Linguistics v Utrechtu v roce 1993 – autor je třetí zprava.

Obr. č. 2/ Petr Sgall (vpravo) s prof. Davidem Haysem v New Yorku během přednáškového pobytu v roce 1994.

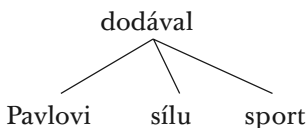
Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Odešel jsem do důchodu v roce 1992 a jsem emeritním profesorem Univerzity Karlovy.

Škola teoretické lingvistiky, kterou jsem se svými kolegy na Univerzitě Karlově založil, postupně získala široké mezinárodní uznání. Chtěl bych tu uvést tři z okruhů, kterými jsem se nejvíc zabýval:

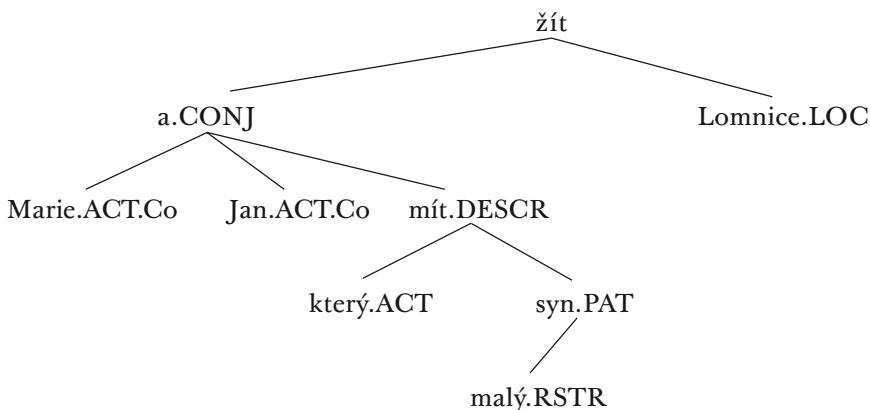
(i) Teoretický popis jazyka, který jsme postupně (od šedesátých let) podrobně zpracovali, zahrnuje (hloubkovou) větnou stavbu v pojetí založeném na závislostní syntaxi (tj. se slovesem jako centrem větné struktury a konatelem, adresátem, patientem atd. jako členy na něm závislými), a také aktuální členění věty. Tím se myslí její rozdělení na základ čili východisko („o čem věta vypovídá“) a jádro čili ohnisko („co věta o základu vypovídá“), doplněné stupnicí výpovědní dynamiky.

Např. ve větě *Pavlovi dodával sílu sport* je adresát *Pavlovi* v základu, sloveso i patiens (hloubkový předmět) *sílu* a konatel (hloubkový podmět) *sport* jsou v ohnisku.

Základní rysy větné stavby je možné vyjádřit stromem s jedním vrcholem, viz graf č. 1. Takový popisný aparát umožňuje zachytit nejen různé druhy syntaktické závislosti, ale i strukturu vět se souřadným spojením, jak ukazuje graf č. 2, na kterém je znázorněna stavba věty *Marie a Jan, kteří mají malého syna, žijí v Lomnici*.

Graf č. 1/

Graf č. 2/ Syntaktické vztahy tu jsou označeny jako indexy závislých uzlů; symbol CONJ(unction) označuje souřadné slučovací spojení, ACT(or) je konatel (hloubkový podmět), PAT(ient) je hloubkový předmět, DESCR(riptive) je přívlastek deskriptivní, nerestriktivní (volný), značka Co označuje koordinované (souřadné) členy.

Takový strom je dvourozměrný útvar, který má ale (pokud je v něm dodržena podmínka projektivity, tj. především nekřížení hran) velmi blízko k jednorozměrnému řetězu, a to znamená, že základní, bezpříznakovou podobu větné stavby je možné vidět jako poměrně jednoduše strukturovanou. To by pomohlo vysvětlit, proč je osvojení základů mateřštiny pro dítě tak relativně snadné. Musí se ovšem počítat jak s tímto jednoduše strukturovaným jádrem jazyka, tak s rozsáhlou a složitou periferií, včetně nejrůznějších tvaroslovných vzorů, odchylek a výjimek i rozdílů mezi hloubkovou stupnicí dynamičnosti a povrchovým slovosledem. Zásady zvoleného teoretického postupu stručně popsali Eva Hajičová, Jarmila Panevová a Petr Sgall: *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky I. - Teoretická lingvistika*, Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, Praha, Karolinum 2002; podrobnější charakteristiku podali Petr Sgall, Eva Hajičová a Eva Buráňová: *Aktuální členění věty v češtině*, Praha, Academia 1980.

(ii) Podrobný popis češtiny, zachycující desítky větných členů (druhů závislosti i souřadnost aj.) a hodnot morfologických kategorií (číslo, času, rodu aj.) i různé slovosledné možnosti, se postupně ověřuje při studiu textů z velkého Českého národního korpusu (viz Jan Hajič: *Building a syntactically annotated corpus: The Prague Dependency Treebank*. In: *Issues of Valency and Meaning*, red. Eva Hajičová, Praha, Karolinum 1998, s. 106-132). Rozbor desítek tisíc vět ze souvislých textů různého druhu potvrdil, že zvolené zásady popisu umožňují zachycení nejrůznějších jevů, i když pro některé případy je nutné dosavadní aparát v jednotlivostech zjemnit, obohatit. Takové rozsáhlé ověřování lingvistických teorií dosud není obvyklé, ale rychle se ve světě šíří; náskok před češtinou má dnes jen angličtina, jejímuž studiu se ovšem může věnovat daleko víc badatelů.

(iii) K mým zájmům vždycky patřila i běžně mluvená čeština, která nemůže být postižena jen kodifikováním standardní (spisovné) normy. Musíme počítat s tím, že čeština má i druhou obecně rozšířenou podobu, tzv. obecnou češtinu, a na Moravě dosud i řadu útvarů nářečních. Četné nespisovné tvary pronikají do veřejného hovoru, zčásti i do písemných textů, a tak i ve standardním vyjadřování existuje široké přechodné pásmo více méně přijatelných v těch či oněch komunikačních situacích. Patřím k těm, kteří se snaží, aby se i výuka v našich školách s touto složitou situací vyrovnala, jak o tom svědčí např. článek jedenácti autorů: Petr Sgall, Neil Bermel, František Čermák, Eva Hajičová, Jiří Hronek, Laura Janda, Henry Kučera, Karel Kučera, Věra Schmiedtová, Jaroslav Suk a Charles Townsend: *Umějí děti česky?* In: *Český jazyk a literatura* 52, 2001-2002, s. 237-243. Složitost funkčního rozvrstvení češtiny má svůj vliv i na to, že taky v psaném českém vyjadřování je mnoho „papírovosti“; o tom viz P. Sgall a J. Panevová: *Jak psát a jak nepsat česky - Naše čeština a naše nešvary*, Praha, Karolinum 2004.

Naše kontakty s kolegy v západních zemích byly v sedmdesátých a osmdesátých letech omezovány, až po roce 1989 jsme mohli začít volněji cestovat a soustavně se účastnit mezinárodních konferencí. V roce 1992 mně byla udělena Výzkumná cena Alexandra von Humboldt a v dalších letech i doktoráty ‚honoris causa‘ pařížského Institut national des langues et civilisations orientales a Univerzity v Hamburku, medaile ministra školství, mládeže a tělovýchovy ČR a pamětní medaile Univerzity Karlovy i čestné členství v Linguistic Society of America.

Fates of the Sgall family from Litomyšl

VĚRA JÍLKOVÁ - PETR SGALL / RÉSUMÉ

Four generations of the Jewish family Sgall lived in Litomyšl after their coming from Luže. The family of our grandparents with four children had a house with a textiles shop in Dolní Street, where the grandmother lived till her Terezín transport. Three of her children with the majority of families were after a year's detention in Terezín fatally ill-treated in Auschwitz-Birkenau, where as a prisoner of conscience the son Oskar deceased without a trial. He lived in a mixed marriage as a solicitor in Ústí nad Orlicí, his family survived the war. Only two daughters of his sister Růžena returned from Auschwitz, Věra (married Jílková, the joint author of the article) and Lyda. Oskar's wife Růžena and their children Petr (the joint author of the article) and Irena also survived the war. After 1945 we got to Prague. Věra, Petr and Irena studied and graduated at Charles University. Věra (born in 1922) talks in the article mainly about our relation to pre-war Litomyšl and the fates of the family during the war, Petr (born in 1926) about his half-year imprisonment in a camp in Postoloprty and his post-war linguistic university career.

Schicksale der Leitomischler Familie Sgall

VĚRA JÍLKOVÁ - PETR SGALL / RESÜMEE

Vier Generationen der jüdischen Familie Sgall lebten in Litomyšl (Leitomischl) nach der Ankunft aus Luže. Die Familie unserer Ureltern mit vier Kindern hatte ein Haus mit einem Textilgeschäft in der *Dolní ulice (Untere Gasse)*, wo die Großmutter bis zum Transport nach Terezín (Theresienstadt) wohnte. Drei von ihren Kindern mit dem größten Teil der Familien wurden nach einer einjährigen Internierung in Auschwitz-Birkenau zu Tode gequält, wo als politischer Häftling auch der Sohn Oskar umgekommen ist. Dieser lebte in einer Mischehe als Advokat in Ústí nad Orlicí (Wildenschwert), seine Familie überlebte den Krieg. Aus Auschwitz kehrten nur zwei Töchter seiner Schwester Růžena zurück, Věra (verheiratet Jílková, Mitautorin des Beitrages) und Lyda. Den Krieg überlebten auch Oskars Ehefrau Růžena und ihre Kinder Petr (Mitautor des Berichtes) und Irena. Nach 1945 kamen sie nach Praha (Prag); Věra, Petr und Irena absolvierten die Karlsuniversität. Věra (geb. 1922) erzählt im Beitrag hauptsächlich über unsere Beziehung zu dem Vorkriegs-Litomyšl und über die Schicksale der Familie während des Krieges, Petr (geb. 1926) über seine halbjährige Inhaftierung im Lager in Postoloprty (Postelberg) und über seine linguistische Universitätslaufbahn nach dem Kriege.

Inventarizační průzkum avifauny přírodní památky Nedošínský háj v roce 2005

LUBOR URBÁNEK

Úvod

Dnešní přírodní památka (dále jen PP) Nedošínský háj u Litomyšle byla původně vyhlášena jako státní přírodní rezervace a byla zřízena výnosem ministerstva školství, věd a umění č. j. 93733/49 - IV/1 ze dne 12. září 1949 na ploše 30,70 ha k ochraně porostní skladby, vegetačního krytu i zvířeny. Důvodem byla původně ochrana rostlin a ptactva, jak bylo deklarováno v prohlášeních z roku 1940 a 1949 (FALTYS a kol. 1983). Přírodní památku tvoří smíšené dubohabřiny na opukovém návrší, které přecházejí do nivy řeky Loučné. Zachován je bylinný porost charakteristický pro tento biotop, jehož významnou složkou je i avifauna. Podrobnější popis přírodních poměrů uvádí FALTYSOVÁ, BÁRTA (2002), poslední botanická inventarizace viz BUREŠ (2005). Fauna obratlovců chráněného území i širšího okolí byla v minulosti několikrát zpracována: REJMAN, RYBÁŘ, URBÁNEK (1982), URBÁNEK (2000), samo území zpracoval po stránce avifauny JINDRA (1982), který shrnul i poznatky z minulosti a podává i kvantitativní data.

Metodika

Během roku 2005 bylo provedeno 36 exkurzí s úplným sčítáním na linii 2,7 km dlouhé.

Přehled kontrol v PP Nedošínský háj v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet													
poz.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	36

Základní použitou metodou pro zjištění kvantitativního a kvalitativního složení ptací populace daného území bylo sčítání na 2,7 km dlouhé linii vedené převážně po obvodu území. Při volném procházení této linie (minimálně 1 hodinu) byli zaznamenáváni všichni pozorovaní a slyšení jedinci. Mimo to byla použita metoda mapování hnízdních okrsků u řádu *Piciformes* a některých pěvců (*Passeriformes*). Hnízda nebyla záměrně vyhledávána.

Při zpracování výsledků byla použita zoologická nomenklatura podle základního díla *Fauna ČR a SR* (resp. *ČSSR*); *Ptáci I., II./1, II./2, III/1, III/2* (HUDEC a kol. 1994, 1983, HUDEC, ŠŤASTNÝ a kol. 2005). U každého hnízdicího druhu je použit stupeň nejvyšší prokázanosti hnízdění podle škály platné pro mapování hnízdního výskytu ptáků v ČR (viz níže). Písmenem **T** je označen výskyt druhů pozorovaných na tahu či na potulce, pro větší přehlednost nejsou používány další symboly, např. pro zimování. Případy zimování v PP jsou vždy uvedeny s příslušným datem. Dále je charakterizována početnost jednotlivých druhů, u hnízdicích buď počtem párů, nebo počtem zpívajících samců, u ostatních jsou uvedeny minimální a maximální zjištěné počty. U některých druhů, zejména tažných, jsou uváděna data prvního a posledního pozorování.

Tam, kde shrnutí počtu pozorování a počtu zjištěných ptáků přináší relevantní obraz výskytu druhu v zájmovém území, je použita tabulka. Tabulky shrnují celoroční výskyt.

Použité zkratky: M = samec, MM = samci
F = samice, FF = samice
T = tah, případně potulka
min. = minimálně
max. = maximálně
ex. = exemplář
poz. = pozorování
1/I = M/F
ad. = dospělý pták
subad. = ještě nedospělý pták, ale ne pták tohoroční
imm. = tohoroční pták na podzim
juv. = vyvedené mládě
pull. = mládě v hnízdě

Stupně průkaznosti hnízdění (ŠŤASTNÝ, BEJČEK, HUDEC 1996):

- A - předpokládané hnízdění
- B - možné hnízdění
- C - pravděpodobné hnízdění
- D - prokázané hnízdění

Výsledky

1. Volavka popelavá (*Ardea cinerea*)

T, početnost: min. 1 ex., max 4 ex.

Vyskytuje se celoročně. V zimě pozorována 30.01., 20.02., 27.02. – vždy 3 ex., 03.12. 4 ex. V době hnízdění zastížena pouze 17.03. a 01.05. po 1 ex., 4 ex. ještě 03.09. Háj využívá pro odpočinek nebo loví v okrajových tocích (Loučné, Desné a často na mlýnském náhonu).

2. Čáp bílý (*Ciconia ciconia*)

D 16, početnost: 1 pár.

U Tržku na starém sloupu elektrického vedení je dlouhodobě používané hnízdo. Čápi se pochopitelně dostávají do ochranného pásma nebo přes háj přeletují k řekám Loučné a Desné. První pozorování 28.03., 20.05. v hnízdě 2 pull., poslední pozorování 04.07.

3. Labuť velká (*Cygnus olor*)

T, početnost: 2 ex.

Vzácně zaletuje: 24.II. se zdržovali dva imm. ptáci na rybníku Malý Košíř.

4. Husa polní (*Anser fabalis*)

T, početnost: 45 ex.

Dne 08.II. bylo pozorováno hejno 45 ex. na přeletu přes háj směrem od Tržku na Osík.

5. Kachna divoká (*Anas platyrhynchos*)

D 12, početnost: min. 1 ex., max. 13 ex.

V malém počtu hnízdí na mlýnském náhonu a na výhrabech Malého Košíře. Hnízdění doloženo - 13.07. rodinka F + 6 pull., 24.08. F + 5 pull. Max. 02.04. 9/4. Vyskytuje se celoročně díky nezamrzajícímu náhonu.

6. Kopřivka obecná (*Anas strepera*)

T, početnost: 1 ex.

Pozorována jednou na Malém Košíři: 16.04. 1 ex.

7. Polák velký (*Ayrthya ferina*)

T, početnost: 1 ex.

Zastižen rovněž pouze jednou na Malém Košíři 24.04. 1 M

8. Káně lesní (*Buteo buteo*)

C 5, početnost: 1-2 páry, min. 1, max. 4 ex.

Na lokalitě se celoročně vyskytuje v počtu 1-4 ex., max. 06.02., 27.02., 17.II.

Časový přehled výskytu káně lesní (*Buteo buteo*) v Nedošinském háji v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet poz.	2	3	3	2	1	2	3	3	3	2	3	1	28
počet ex.	4	10	5	3	1	5	6	5	7	4	7	2	59

9. Krahujec obecný (*Accipiter nisus*)

T, početnost: 1 ex.

Pozorován pouze jednou: 18.12. 1 ex.

10. Moták pochop (*Circus aeruginosus*)

C 5, početnost: 1 pár.

Od 01.05. (V. JELÍNEK in litt.) do 29.05. pozorován pár pokoušející se zahnízdit v terestrické rákosině u náhonu pod hrází Malého Košíře.

11. Poštolka obecná (*Falco tinnunculus*)

T, početnost: 1-2 ex.

Do prostoru Nedošínského háje zaletuje jednotlivě zejména v mimohnízdním období, v zimě 20.02. 1 ex., častěji na podzim od 26.09. do 24.11. zpravidla jeden, 26.10. 2 ex.

12. Bažant obecný (*Phasianus colchicus*)

B 2, početnost: 1-2 MM.

Do háje se zatoulává výjimečně z okolí, zejména z údolí Desné v blízkosti Tržku. 02. až 20.05. pravidelně zde pozorování 1-2 MM, 13.07. 1 M v háji u IV. splavu.

13. Lyska černá (*Fulica atra*)

C 3, početnost: min. 1 ex., max. 3 ex.

Ačkoli byla pozorována v době hnízdění na Malém Košíři od 02.04 do 29.05., hnízdění se doložit nepodařilo. Max. 3 ex. 01.05. (V. JELÍNEK in litt.)

14. Racek chechtavý (*Larus ridibundus*)

T, početnost: min. 1 ex., max. 18 ex.

Ojediněle zaletuje, početněji jen v době tahu na Malém Košíři 02.04. (15 ex.) a při orbě polí v sousedství háje (u statku Štít 19.09. 18 ex.). Poslední pozorování 10.10 4 ex. Malý Košíř.

15. Holub hřivnáč (*Columba palumbus*)

C 4, T, početnost: do 3 párů, min. 1 ex., max. 3 ex.

Hnízdí a v malém množství protahuje. První pozorování 28.03. 3 ex., poslední pozorování 19.09. 1 ex.

16. Hrdlička zahradní (*Streptopelia decaocto*)

A 0, početnost: min. 1 ex., max. 2 ex.

V území nehnízdí, v malých počtech se objevuje zpravidla na přeletu, častěji u Tržku. Zastižena byla 4x: 02.04. 2 ex., 24.04., 04.07., 03.09. po 1 ex.

17. Kukačka obecná (*Cuculus canorus*)

B 2, početnost: 1-2 MM.

Do území zaletuje z okolí, 12.05. 1 M, 29.05. 1 M, 03.06. 2 MM

18. Ledňáček říční (*Alcedo atthis*)

T, početnost: 1 ex.

Vyskytuje se na přeletech v okolí rybníka Malý Košíř, na náhonu i na obou říkách: 27.07. až 26.09. po 1 ex., v zimě 03.12. 1 ex. na Loučné u háje.

19. Rorýs obecný (*Apus apus*)

T, početnost: 1 ex.

Zastižen jen jednou 1 ex. nad Malým Košířem 13.07.

20. Žluna zelená (*Picus viridis*)

C 5, početnost: 2 páry.

Hnízdí po jednom páru u obce Nedošín a Tržek. V háji pozorována nepravidelně během celého roku, max. 3 ex. 16.04. a 19.09.

21. Datel černý (*Dryocopus martius*)

T, početnost: 1 ex.

Do území zřídka zaletuje mimo dobu hnízdění, zjištěn 26.12. 1 ex.

22. Strakapoud velký (*Dendrocopos major*)

D 13, početnost: do 10–15 párů, min. 1 ex., max. 19 ex.

Vyskytuje se celoročně a hnízdí. Max. 19 ex. na linii 28.03.

23. Strakapoud prostřední (*Dendrocopos medius*)

C 5, početnost: 1 pár.

Jeden pár pravděpodobně hnízdí ve svahu do údolí Desné u Tržku, kde je již po několik let pravidelně zjišťován. V době inventarizace pozorován 30.01. 1 ex., 20.02. 1 pár a 24.11. 2 ex.

24. Strakapoud malý (*Dendrocopos minor*)

C 3, početnost: 1 pár.

Do háje vzácně zaletuje z okolí Tržku, kde v blízkosti území hnízdí. Pozorován 30.01. 1 pár, 03.09. 1 ex.

25. Skřivan polní (*Alauda arvensis*)

T, početnost: min. 1 ex., max. 7 ex.

Vyskytuje se na přeletech (17.03. 7 ex., 28.03. 3 ex.) a v blízkosti háje také ojedinelé v době hnízdění při okrajích polí u Štítu (02.04. až 24.04. po 1 M).

26. Vlastovka obecná (*Hirundo rustica*)

A 0, T, početnost: min. 2 ex., max. 4 ex.

Do území zaletuje z hnízdišť v Tržku. První pozorování 29.05. 4 ex., 29.06. 3 ex. a 27.07. 2 ex. nad Malým Košířem.

27. Konipas bílý (*Motacilla alba*)

T, početnost: 1 ex.

Ojedinelé zaletuje, 28.03. 1 ex. na mlýnském náhonu.

28. Konipas horský (*Motacilla cinerea*)

T, početnost: min. 1 ex., max. 2 ex.

Jednotlivě do území zaletuje zejména na mlýnský náhon, zjištěn i při zimování: 06.02 a 20.02. po 1 ex., max. 10.10. 2 ex. Poslední podzimní pozorování 26.10. 1 ex.

29. Střízlík obecný (*Troglodytes troglodytes*)

C 4, T, početnost: 8–9 párů, min. 1 ex., max. 10 ex.

Hnízdí především v blízkosti vodotečí (mlýnský náhon, Loučná a Desná). V chráněném území se vyskytuje celoročně, max. 10 ex. 29.06.

Časový přehled výskytu střízlíka obecného (*Troglodytes troglodytes*)

v Nedošínském háji v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet													
poz.	2	2	3	3	3	3	3	3	2	3	3	3	30
počet													
ex.	2	2	19	19	24	26	20	7	6	12	8	3	148

30. Pěvuška modrá (*Prunella modularis*)

B 1, početnost: 1 M, min. 1 ex., max. 2 ex.

Celkem zjištěna pětkrát: 02.04. a 24.04. po 1 M, na podzim max. 19.09. 2 ex., 26.09. 1 ex. a 10.10. 2 ex.

31. Červenka obecná (*Erithacus rubecula*)

B 2, T, početnost: 1–2 páry, max. 9 ex.

Ojedinele hnízdí, hojnější na tahu: max. 9 ex.

Časový přehled výskytu červenky obecné (*Erithacus rubecula*)

v Nedošínském háji v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet													
poz.	0	0	2	2	2	3	3	3	3	3	0	0	21
počet													
ex.	0	0	10	21	14	20	17	27	28	12	0	0	149

32. Rehek domácí (*Phoenicurus ochruros*)

T, početnost: 1 ex.

Do oblasti pouze náhodně zaletuje z okolí, pozorován pouze jednou 13.07. 1 ex.

33. Rehek zahradní (*Phoenicurus phoenicurus*)

B 1, početnost: 1 pár.

01.05. pozoroval V. JELÍNEK (in litt.) jeden pár u Malého Košíře.

34. Bramborníček hnědý (*Saxicola rubetra*)

T, početnost: 1 M.

Zastiženo pouze jednou 01.05. v okolí Štítu 1 M (V. JELÍNEK in litt.).

35. Bělořit šedý (*Oenanthe oenanthe*)

T, početnost: 2 ex.

01.05. pozoroval V. JELÍNEK (in litt.) 1 M a 12 dalších ex. v okolí Štítu.

36. Kos černý (*Turdus merula*)

D 16, početnost: do 20 párů, min. 1 ex., max. 30 ex.

V území hnízdí a vyskytuje se celoročně. Max. zjištěno 30 ex. 03.06.

Časový přehled výskytu kosa černého (*Turdus merula*)
v Nedošinském háji v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet													
poz.	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	31
počet													
ex.	10	2	35	31	44	57	23	22	23	7	5	4	263

37. Drozd kvíčala (*Turdus pilaris*)

B 1, početnost: min. 1 ex., max. 4 ex.

V okolí hnízdí a do území celkem zřídka zalétá za potravou. Max. 4 ex. 17.03. a 08.11. V zimě 09.01. a 16.01. po 1 ex., poslední na podzim 24.11. 1 ex.

38. Drozd zpěvný (*Turdus philomelos*)

D 16, početnost: do 15 párů, min. 1 ex., max. 13 ex.

Hnízdí a zejména na jaře nehojně protahuje. První pozorování 17.03. 13 ex., poslední 10.10. 2 ex., max. 13 ex. zjištěno také 16. až 24.04., na podzim 12 ex. 03.09.

39. Drozd cvrčala (*Turdus iliacus*)

T, početnost: min. 8 ex., max. 26 ex.

Pozorována na jarním tahu od 17.03. (10 ex.) do 02.04. (26 ex.), min. 8 ex. 28.03.

40. Drozd brávník (*Turdus viscivorus*)

B 2, T, početnost: do 2 párů, min. 1 ex., max. 4 ex.

V území hnízdí 1-2 páry, pozorován zejména na jaře 17.03. (3 ex.) až 24.04. (4 ex.) a také 13.07. 3 ex.

41. Rákosník obecný (*Acrocephalus scirpaceus*)

C 3, početnost: 3 MM.

V malém počtu hnízdí v terestrické rákosině mezi mlýnským náhonem a Malým Košířem. 01.05. zde 3 zpívající MM (V. JELÍNEK in litt.), 12.05. a 20.05. zastiženo vždy jeden ex. Poslední pozorování 05.08. 2 ex.

42. Rákosník zpěvný (*Acrocephalus palustris*)

D 13, početnost: 9 MM.

Hnízdí jednak při mlýnském náhonu v místech, kde se nejvíce přibližuje Loučné (3 MM) a v terestrické rákosině mezi náhonem a Malým Košířem u Tržku (6 MM). Max. zjištěno 29.05., 03.06. 6 MM, poslední pozorování 27.07. 1 ex.

43. Sedmihlásek hajní (*Hippolais icterina*)

C 4, početnost: 1 M.

V území pozorován pravidelně 1 zpívající M v lipové aleji při vstupu do háje od Nedošína. První pozorování 12.05., poslední 13.07.

44. Pěnice pokřovní (*Sylvia curruca*)

T, početnost: 1 M.

Zastížena pouze jednou v období jarního tahu 24.04. 1 M.

45. Pěnice slavíková (*Sylvia borin*)

C 4, početnost: 2 MM.

Je vázána na husté porosty křovin, zjištěna v oplocenkách. První pozorování 12.05. 1 M, poslední 20.06. 1 ex.

46. Pěnice černohlavá (*Sylvia atricapilla*)

D 12, početnost: 25-30 párů.

V území hnízdí. První pozorování 02.04. 18 MM, poslední 19.09. 2 ex., max. 26 MM 20.05.

47. Budníček lesní (*Phylloscopus sibilatrix*)

T, početnost: 2 MM.

Zaznamenán jen dvakrát v období jarního tahu: 16.04. a 24.04. 2 MM.

48. Budníček menší (*Phylloscopus collybita*)

D 13, T, početnost: do 15 párů, max 15 ex.

První pozorování 28.03. 8 MM, poslední 26.09. 2 ex., max. 15 ex. 16.04.

49. Budníček větší (*Phylloscopus trochilus*)

C 4, početnost: 1 pár, max. 3 MM.

Zjištěn jediný pár v oplocence nad sklepním pramenem. První záznam 16.04. 3 MM, poslední 27.07. 3 MM.

50. Lejsek šedý (*Muscicapa striata*)

C 4, početnost: 2 páry, max. 5 ex.

První pozorování 12.05. 1 ex., max. 29.05. 5 ex., poslední záznam 05.08. 2 ex. Hnízdí v alejích.

51. Lejsek černohlavý (*Ficedula hypoleuca*)

T, početnost: 1 M.

Pozorován pouze jednou: 1 M u Tržku (V. JELÍNEK in litt.).

52. Mlynařík dlouhoocasý (*Aegithalos caudatus*)

C 3, početnost: 1–2 páry, min. 2 ex., max. 9 ex.

V okrajových částech hnízdí, častěji pozorován v zimě a na podzim, max. 9 ex. 26.12., 6 ex. 06.02.

53. Sýkora babka (*Parus palustris*)

B 2, početnost: min. 1, max. 5 ex.

Pozorována celkem sedmkrát: 09.01. 1 ex., 16.01. 2 ex. 30.01. max. 5 ex., 16.04. 1 pár, 12.05. 1 ex., 29.06. 1 ex., 18.08. 1 ex.

54. Sýkora uhelniček (*Parus ater*)

D 12., početnost: do 5 párů, min. 1 ex., max. 4 ex.

Vyskytuje se celoročně, častěji v porostech jehličnanů, max. 4 ex. 16.04.

55. Sýkora modřinka (*Parus caeruleus*)

D 13, početnost: 20–30 párů, min. 2 ex., max. 32 ex.

Vyskytuje se celoročně, hnízdí a zejména v jarním období je hojná. Max. 06.02. 32 ex.

Časový přehled výskytu sýkory modřinky (*Parus caeruleus*)

v Nedošinském háji v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet poz.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	36
počet ex.	53	79	74	62	42	18	24	16	11	14	28	4	434

56. Sýkora koňadra (*Parus major*)

D 13, početnost: 50–60 párů, min. 7 ex., max. 53 ex.

Početně hnízdí, hojnější v zimě a za podzimních potulek, max. 53 ex. 17.03., min 7 ex. 29.06.

Časový přehled výskytu sýkory koňadry (*Parus major*)

v Nedošinském háji v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet poz.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	36
počet ex.	50	130	148	136	91	42	51	67	94	88	106	86	1089

57. Brhlík lesní (*Sitta europaea*)

D 13, početnost: do 20 párů, min. 4 ex., max. 23 ex.

Obývá celé území, hojně hnízdí, běžně zimuje. V zimě max. 14 ex. 06.02. a 20.02., jarní maximum 17.03. 23 ex., na podzim 21.11. 19 ex.

58. Šoupálek dlouhoprstý (*Certhia familiaris*)

B 2, početnost: cca 3 páry, min. 1 ex., max. 5 ex.

Vyskytuje se převážně v místech s vtroušenými jehličnany, max. 5 ex. 08.11., v území pozorován celoročně.

59. Šoupálek krátkoprstý (*Certhia brachydactyla*)

D 12, početnost: do 5 párů, min. 1 M., max. 7 ex.

Vyskytuje se zejména v jihozápadní části lokality a hnízdí i na ponechaných suchých dubech v oplocence nad sklepním pramenem. Na lokalitě se zdržuje po celý rok, max. 7 ex. 20.05.

60. Sojka obecná (*Garrulus glandarius*)

B 1, T, početnost: min. 1 ex., max. 5 ex.

Pravděpodobně hnízdí 1–2 páry. Max. 5 ex. 28.03., 08.11. a 24.11.

Časový přehled výskytu sojky obecné (*Garrulus glandarius*)

v Nedošínském háji v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet poz.	0	1	1	3	1	1	0	3	3	3	3	0	19
počet ex.	0	1	5	6	1	1	0	8	7	4	12	0	45

61. Straka obecná (*Pica pica*)

T, početnost: 1 ex.

Do území se dostává výjimečně z okolních hnízdišť v Nedošíně a v Tržku, pozorována čtyřikrát, 10.10., 26.10., 08.11., 26.12. po 1 ex.

62. Kavka obecná (*Corvus monedula*)

T, početnost: 1 ex.

Zastižena pouze jednou na přeletu 17.03. 1 ex.

63. Vrána obecná (*Corvus corone*)

Vrána obecná šedá (*Corvus corone cornix*)

T, početnost: 1 ex.

Do území zaletuje, pozorována jen jednou 28.03. 1 ex.

64. Žluva hajní (*Oriolus oriolus*)

B 1, početnost: 1–2 MM.

Pozorována od 12.05. do 05.08., max. 2 MM 12.05. a 29.06. 2 MM.

65. Špaček obecný (*Sturnus vulgaris*)

D 16, početnost: 30–35 párů, min. 2 ex., max. 62 ex.

Hnízdí jednak v nivní části háje podél mlýnského náhonu a početně také na jižním svahu k toku Desné. První pozorování 17.03. 17 ex., max. 62 ex. 02.04. a poslední pozorování 04.07. 30 ex.

66. Vrabec polní (*Passer montanus*)

T, početnost: 4 ex.

V území zjištěn výjimečně 26.10. 4 ex. Častější je ve starých sadech mezi Nedošínem a Štítem.

67. Pěnkava obecná (*Fringilla coelebs*)

D 13, početnost: cca 40 párů, min. 1 ex., max. 43 ex.

V malém počtu zimuje: 09.01. 1 ex., 16.01. 2 ex., hojně hnízdí a řidčeji se vyskytuje za podzimního tahu. Max. 43 ex. 28.03., na podzim 14 ex. 26.10. Poslední pozorování 17.11. 4 ex.

Časový přehled výskytu pěnkavy obecné (*Fringilla coelebs*)
v Nedošínském háji v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet poz.	2	0	2	3	3	3	3	2	1	2	1	2	24
počet ex.	3	0	50	81	113	96	58	3	4	18	3	2	431

68. Pěnkava jikavec (*Fringilla montifringilla*)

T, početnost: min. 2 ex., max. 9 ex.

Zjištěna na průtahu v jarním období 28.03. (6 ex.), v podzimním 10.10. (2 ex.), 26.10. (9 ex.) a 03.12. (2 ex.).

69. Stehlík obecný (*Carduelis carduelis*)

A 0, početnost: min 1 ex., max. 2 ex.

Do oblasti zaletuje, zjištěn pouze čtyřikrát: 06.02. 1 ex., 17.03. 1 ex., 19.09. 2 ex. a 24.11. 1 ex.

70. Zvonek zelený (*Carduelis chloris*)

T, početnost: min. 1 ex., max. 2 ex.

V území ojedinele pozorován v mimohnízdním období: 20.02. 1 ex., 17.11. 1 ex., 24.11. 2 ex., 26.12. 1 ex.

71. Čížek lesní (*Carduelis spinus*)

T, početnost: min. 1 ex., max. 80 ex.

Vyskytuje se především v olšínách během zimování a období tahu, max. 06.02. 80 ex.

Časový přehled výskytu čížka lesního (*Carduelis spinus*) v Nedošínském háji v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet													
poz.	3	2	1	0	0	0	0	0	1	3	3	1	14
počet													
ex.	6	82	2	0	0	0	0	0	2	40	19	4	155

72. Křivka obecná (*Loxia curvirostra*)

B I, T, početnost: min. 1 ex., max. 12 ex.

V území zjištěna od 09.01. (12 ex.) do 16.04. (1 ex.). Pozorována především na modřínch ve vrcholové části území.

73. Hýl obecný (*Pyrrhula pyrrhula*)

T, početnost: min. 1 ex., max. 2 ex.

Pozorován třikrát: 01.05. 1 M (V. JELÍNEK in litt.), 26.10. 2 ex., 18.12. 1 M.

74. Dlask tlustozobý (*Coccothraustes coccothraustes*)

B I, T, početnost: min. 1 ex., max. 22 ex.

Zastížen zejména v období jarního tahu, ojediněle i zimuje: 20.02. 1 ex., první na jaře 17.03. 7 ex., max. 22 ex. 22.04. Na podzim od 03.09. (2 ex.) do 03.12. (2 ex.), max 19.09. 3 ex.

75. Strnad obecný (*Emberiza citrinella*)

D 14, početnost: do 5 párů, min. 1 ex., max. 4 ex.

Hnízdí v malém počtu v okrajových partiích háje. Vyskytuje se celoročně, max. 12.05. 4 ex.

Časový přehled výskytu strnada obecného (*Emberiza citrinella*)
v Nedošínském háji v roce 2005

měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
počet													
poz.	1	0	2	3	3	3	2	0	0	2	3	2	21
počet													
ex.	1	0	2	6	8	8	5	0	0	3	6	3	42

76. Strnad rákosní (*Emberiza schoeniclus*)

T, početnost: 4 ex.

01.05. byli u rybníka Malý Košíř pozorováni 3 MM a 1 F (V. JELÍNEK in litt.).

Z á v ě r

V roce 2005 bylo v PP Nedošínský háj zjištěno 76 druhů ptáků, z toho 40 hnízdících (alespoň v kategorii B). 6 druhů, z nich jeden hnízdící – bělořit šedý (*Oenanthe oenanthe*), drozd cvrčala (*Turdus iliacus*), kavka obecná (*Corvus monedula*), krahujec obecný (*Accipiter nisus*), ledňáček říční (*Alcedo atthis*), žluva hajní (*Oriolus oriolus*) – patří k silně ohroženým, dalších 8, z nich 4 hnízdící – bramborníček hnědý (*Saxicola rubetra*), čáp bílý (*Ciconia ciconia*), kopřivka obecná (*Anas strepera*), lejsek šedý (*Muscicapa striata*), moták pochop (*Circus aeruginosus*), rorýs obecný (*Apus apus*), strakapoud prostřední (*Dendrocoptes medius*), vlaštovka obecná (*Hirundo rustica*) – patří k druhům ohroženým.

Porovnáme-li stav avifauny s poslední inventarizací (JINDRA 1982), pak je nápadné především vymizení budníčka lesního (*Phylloscopus sibilatrix*) jako hnízdícího druhu, v minulosti patřícího dokonce k dominantním druhům, úplné vymizení hrdličky divoké (*Streptopelia turtur*), pěnice pokrovní (*Sylvia curruca*) a králíčka obecného (*Regulus regulus*). Tyto změny jistě souvisejí mimo jiné se změnou prostředí, a to s probíhající těžbou zejména v jižní a střední části PP. Vliv má určitě také neúměrné zvýšení počtu stezek (původně ochozů zvěře) a nedostatečná obnova původního lesa.

Ostatní rozdíly jsou spíše poplatné použité metodice, resp. daleko většímu počtu kontrol lokality v období 2005. JINDRA (l. c.) uvádí celkem 109 ptačích druhů, ale započítává všechny druhy zjištěné od počátku 20. století za použití literárních zdrojů, jako např. tuhýka rudohlavého (*Lanius senator*), strnada zahradního (*Emberiza hortulana*) a další, v současnosti vymizelé druhy.

L i t e r a t u r a

- BUREŠ, L., 2005: *Přírodní památka Nedošínský háj, floristický a fytocenologický průzkum*, msc. 11 pp. + přílohy. KÚ Pardubického kraje.
- FALTYSOVÁ, H., BARTA, F. a kol., 2002: *Chráněná území ČR – Pardubicko, svazek IV*, AOPK ČR a EkoCentrum Brno, Praha.
- FALTYS, V., RYBÁŘ, P., SKŘIVÁNEK, M., URBÁNEK, L., 1983: *Průvodce státní přírodní rezervací Nedošínský háj u Litomyšle*, 31. pp., Litomyšl.
- HUDEC, K. a kol., 1994: *Fauna ČR a SR, Ptáci 1*, Academia Praha.
- HUDEC, K., ŠTASTNÝ, K. a kol., 2005: *Fauna ČR, Ptáci 2*, Academia Praha.
- HUDEC, K. a kol., 1983: *Fauna ČSSR, Ptáci 3*, Academia Praha.
- JINDRA, M., 1982: *Avifauna státní přírodní rezervace Nedošínský háj se zaměřením na kvantitu*, msc., 61 pp., dep. Dům dětí a mládeže Litomyšl.
- REJMAN, B., RYBÁŘ, P., URBÁNEK, L., 1982: *Obratlovci (Vertebrata) státní přírodní rezervace Nedošínský háj*, Práce a studie – přír., Pardubice, 13–14: 155–176.
- ŠTASTNÝ, K., BEJČEK, V., HUDEC, K., 1996: *Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 1985–1989*, H+H Jinočany.
- URBÁNEK, L., 2000: *Obratlovci (Vertebrata) v Litomyšli a okolí, Pomezí Čech a Moravy*, Litomyšl, sv. 4: 269–290.

Obr. č. 1/ Pohled na dubohabřinu nad kapličkou svatého Antonína.
(Foto: L. Urbánek, 2005.)

Obr. č. 2/ Jedna ze starých lip (*Tilia sp.*) na konci přístupové aleje z Nedošína při vstupu do chráněného území. (Foto: L. Urbánek, 2005.)

Obr. č. 3/ Pro vývoj xylofágního hmyzu i pro různé druhy saprofytických organismů je nezbytné ponechávat v chráněném území i padlé stromy. (Foto: L. Urbánek, 2005.)

Stock-taking research of the avifauna of the nature preserve Nedošín Grove in 2005

LUBOR URBÁNEK / RÉSUMÉ

In stock-taking 36 checks in decades were carried out in 2005, 76 species of birds were found out, 40 of them nesting (at least in category B). 6 species, one of them nesting – Weatear (*Oenanthe oenanthe*), Redwing (*Turdus iliacus*), Jackdaw (*Corvus monedula*), Sparrow Hawk (*Accipiter nisus*), Kingfisher (*Alcedo atthis*), Golden Oriole (*Oriolus oriolus*) belong to strongly endangered species, 8, four of them nesting – Whinchat (*Saxicola rubera*), White Stork (*Ciconia ciconia*), Gadwall (*Anas strepera*), Spotted Flycatcher (*Muscicapa striata*), Marsh Harrier (*Circus aeruginosus*), Swift (*Apus apus*), Middle Spotted Woodpecker (*Dendrocopos medius*), Swallow (*Hirundo rustica*) belong to the endangered species.

The disappearance of Wood Wabler (*Phylloscopus tribilatrix*) as a nesting species, which belonged even to dominant species in the past, the total disappearance of Turtle Dove (*Streptopelia turtur*), Lesser Whitethroat Warble (*Sylvia curruca*) and Goldcrest (*Regulus regulus*) belong to the greatest differences when compared with previous researches.

Inventarisierungsermittlungen der Avifauna im Naturdenkmal Nedošínský háj im Jahre 2005

LUBOR URBÁNEK / RESÜMEE

Bei der Inventarisierung, 36 Kontrollen nach Dekaden, durchgeführt im Jahre 2005, wurden im Naturdenkmal Nedošínský háj unweit von Litomyšl (Leitomischl) 76 Vogelarten ermittelt, davon 40 nistende (wenigstens in der Kategorie B). Sechs Arten, eine nistende (Grauer Steinschmätzer – *Oenanthe oenanthe*), Berg-, bzw. Pfeifdrossel (*Turdus iliacus*), Dohle (*Corvus monedula*), Sperber (*Accipiter nisus*), Eisvogel (*Alcedo atthis*), Goldamsel (*Oriolus oriolus*), gehören zu den stark gefährdeten, acht, vier nistende (Braunkehlchen, bzw. Wiesenschmätzer – *Saxicola rubetra*, Weißstorch – *Ciconia ciconia*, Schnatterente – *Anas strepera*, Gefleckter Fliegenschnäpper – *Muscicapa striata*), Weihe (*Circus aeruginosus*), Turmschwalbe (*Apus apus*), Mittelspecht (*Dendrocopos medius*), Haus-, bzw. Dorfschwalbe (*Hirundo rustica*) gehören zu den gefährdeten Arten.

Zu den größten Unterschieden in Bezug zu den vorherigen Untersuchungen gehört das Verschwinden des Grünen Laubsängers (*Phylloscopus sibilatrix*) als nistender Art, in der Vergangenheit gehörte er sogar zu den dominanten Arten, das völlige Verschwinden der Frauentaube (*Streptopelia turtur*), der Grasmücke (*Sylvia curruca*) und des Goldammerchens (*Regulus regulus*).

Sdělení

Přehled archeologických akcí Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě za rok 2005

DAVID VÍCH

1/ Úvod

V rámci koncepce rozvoje muzejnictví Pardubického kraje v letech 2003–2008 získalo Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě (dále jen RM VM) v únoru roku 2005 archeologického pracovníka na plný úvazek. Poté, co ukončil studium na Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, pak RM VM v říjnu roku 2005 získalo oprávnění k provádění archeologických výzkumů na území Pardubického kraje. Vedle vlastních terénních akcí, kterým jsou věnovány následující řádky, je hlavní náplní práce archeologického pracoviště RM VM správa a rozšiřování archeologické podsbírky, vyjadřování se ohledně přítomnosti či nepřítomnosti archeologických situací při plánovaných terénních zásazích a popularizace archeologie.

2/ Přehled akcí

Následující přehled stručně seznamuje s archeologickými akcemi RM VM v roce 2005, konkrétně s povrchovými sběry prováděnými na Litomyšlsku, Vysokomýtsku a Choceňsku a s dozorováním podpovrchových zásahů spojeným s drobnými záchrannými výzkumy. Drobné záchranné akce prováděné před získáním oprávnění k provádění archeologických výzkumů byly uskutečněny ve spolupráci s Muzeem a galerií Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou (PhDr. M. Beková). Prostorovou identifikaci archeologických nálezů provádím standardně pomocí koordinátů na ZM 1:10 000.

Použité zkratky: BN – broušené nástroje; ch. sběru – charakteristika sběru (k ní viz Vích 2002a, 67–69); KLPP – kultura lužických popelnicových polí; KZP – kultura zvoncovitých pohárů; LIT. – literatura; LOK. – lokalizace; Lt – doba laténská; NÁL. – nálezy; NO – novověk; OKOL. – okolnosti; POZN. – poznámka; PŘÍRODNÍ PODM. – přírodní podmínky; RS – raný středověk; RS₃ – střední doba hradištní; RS₄ – mladší doba hradištní; ŠI – štípaná industrie; ULOŽ. – uloženo; VS – vrcholný středověk; ZAV – záchranný archeologický výzkum. Sumace nálezů: X – jednotlivé kusy; XX – desítky kusů; XXX – stovky kusů.

2.1/ Povrchové sběry

1. Bošín 1 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-04, (031:205), (043:224), (052:216), (044:200); OKOL.: sběr D. Vích, L. Víchová; ch. sběru 11. 8. 2005 /5,405,1,0,0,2,1, sběr dvou osob; NÁL.: doba římská (4x keramika); pravěk (1x přepálená ŠI); VS (1x železný hrot střely do kuše); AKTIVITA: sídliště (d. římská); neurčena (pravěk; VS); PŘÍRODNÍ PODM.: inundace, hlinitá půda, 280 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 54/2006; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1993, 6, položka 10.

2. Cerekvice nad Loučnou 16 (okr. Svitavy)

LOK.: 14-31-24, (061:232), (057:242), (079:259), (087:250); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 24. 3. 2005 /4,30,1,0,1,1,2; NÁL.: pravěk (1x ŠI; 1x zlomek bronzu); RS/VS (keramika - XX); VS (keramika - X); AKTIVITA: neurčena; PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad řekou Loučnou, hlinitá půda, 296-306 m n. m.; ULOŽ.: Regionální muzeum v Litomyšli, i. č. A 720-721; LIT.: -.

3. Doly - hradiště Rabouň (okr. Chrudim)

LOK.: 14-33-02, (059:281) s přesností cca 25 m; OKOL.: sběr D. Vích při hraně nad archeologickou sondou; NÁL.: VS (1x keramika); AKTIVITA: neurčena; PŘÍRODNÍ PODM.: 390 m n. m.; ULOŽENO: RM VM, př. č. 8/2006; LIT.: Čurda 1994.

4. Horní Sloupnice 6b (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-20, (352:005), (358:038), (365:037), (360:005); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru 18. 8. 2005 /1,255,1,0,0,1,1; NÁL.: KZP (1x keramika); lužická fáze KLPP (1x keramika); AKTIVITA: sídliště? (KZP); sídliště (lužická); PŘÍRODNÍ PODM.: mírný svah, hlinitá půda, 386-389 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 30/2006; LIT.: Vích 2002a, 70-71.

5. Hrušová 3b (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-19, (017:061), (017:071), (028:072), (032:062); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 24. 3. 2005 /2,75,1,0,3,2,1; NÁL.: platěnická fáze KLPP (keramika - XX); AKTIVITA: sídliště?; PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad řekou Loučnou, hlinitá půda, 284-286 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 37/2006; LIT.: Kalferst - Sigl - Vokolek 1999, 12, položka 96.

6. Jarošov - tvrzíště (okr. Svitavy)

LOK.: 14-33-08, (195:167), plocha cca 25 m v okolí bodu; OKOL.: sběr D. Vích a M. Hrubeš 3. 7. 2005 ze splachové vrstvy na svahu; NÁL.: VS (1x miniaturní nádobka; keramika - XX); AKTIVITA: sídliště opevněné; PŘÍRODNÍ PODM.: 466 m n. m.; ULOŽ.: Regionální muzeum v Litomyšli, i. č. A 745-747; LIT.: -.

7. Javorník (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-23, (257:182), (268:201), (277:193), (267:178); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 9. 10. 2005 /4,45,1,0,4,2,2; NÁL.: mezolit (4x ŠI); AKTIVITA: neurčena; PŘÍRODNÍ PODM.: svah, šterkopísčitá půda, 360-372 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 44-46/2006; LIT.: -.

8. Nová Sídla 2 (okr. Svitavy)

LOK.: 14-31-24, (410:056), (420:063), (428:054), (424:047); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 11. 9. 2005 /4,45,1,0,0,2,2; NÁL.: paleolit - mezolit (16x ŠI); AKTIVITA: sídliště?; PŘÍRODNÍ PODM.: mírné návrší nad inundací Loučné, 310-320 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 31/2006; LIT.: -.

9. Nová Sídla (okr. Svitavy)

LOK.: 14-31-24, (439,49:051,33) (zaměření provedeno pomocí GPS); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 11. 9. 2005 /4,5,1,0,0,2,2; NÁL.: pravěk (1x ŠI); AKTIVITA: neurčena; PŘÍRODNÍ PODM.: hrana nad inundací Loučné, 312 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 17/2006; LIT.: -.

10. Říkovice 3

LOK.: 14-33-05, (035:305), (037:319), (057:315), (051:301); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 11. 12. 2005 /4,100,1,3,1,1,1; NÁL.: RS₄ (9x keramika); RS/VS (2x keramika); AKTIVITA: sídliště (RS₄); sídliště? (RS/VS); PŘÍRODNÍ PODM.: mírný svah nad inundací Loučné, hlinitá půda, 320-332 m n. m.; ULOŽ.: Regionální muzeum v Litomyšli, zatím nekatalogizováno; LIT.: -.

11. Sedlec 4 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-12, (204:050), (209:057), (230:043), (226:032); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 13. 9. 2005 /4,80,1,1,0,0,1; NÁL.: lužická fáze KLPP (1x keramika); RS (1x keramika); AKTIVITA: sídliště (lužická); neurčena (RS); PŘÍRODNÍ PODM.: mírný svah, hlinitá půda, 362-366 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 29/2006; LIT.: -.

12. Stradouň 2 (okr. Chrudim)

LOK.: 14-31-12, (092:304), (088:312), (094:317), (100:310); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 1. 1. 2005 /2,20,1,0,0,1,2; NÁL.: pravěk (2x keramika); VS (7x keramika); AKTIVITA: neurčena; PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad Bětnickým potokem, hlinitá půda, 256-260 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 10/2006; LIT.: -.

13. Suchá Lhota 1 (okr. Svitavy)

LOK.: 14-33-01, (356:346), (355:355), (366:355); OKOL.: sběr Martin Hrubeš, Suchá Lhota 33, v září 2005; NÁL.: VS (5x keramika); AKTIVITA: neurčena; PŘÍRODNÍ PODM.: 406-414 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 23/2006; LIT.: -.

14. Vraclav 3b (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-12, (230:070), (250:070), (261:043), (246:038); OKOL.: sběry D. Vích; D. Vích a L. Víchová; ch. sběru: 1. 6. 2005 /4,120,1,0,9 (slunečnice), 2,1, sběr dvou osob na části lokality; sběr 11. 10. 2005 /4,180,1,0,1,2,2, sběr na části lokality; NÁL.: neolit - eneolit (2x zlomky BN); platěnická fáze KLPP (1x keramika); KLPP (1x keramika); pravěk (2x ŠI); RS₃ (2x keramika); RS/VS (1x keramika); AKTIVITA: sídliště (platěnická; KLPP; RS₃); neurčeno (neolit - eneolit); PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad Sedleckým potokem, hlinitá půda, 356-364 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 20/2006; 50/2006; LIT.: Vích 2000, 65; Vích 2005, 312-313.

15. Vraclav 8 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-12, (198,93:335,80) (zaměření provedeno pomocí GPS); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru 24. 9. 2005 /4,10,1,0,0,2,1; NÁL.: pravěk (1x drtidlo); AKTIVITA: neurčena; PŘÍRODNÍ PODM.: mírný svah na strategickém místě s širokým rozhledem po okolí, 332 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 57/2006; LIT.: -.

16. Vraclav 9 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-12, (194:276), (203:283), (200:275), (196:273); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 24. 9. 2005 /4,30,1,0,0,2,2; NÁL.: pravěk (1x keramika); RS₄ (6x keramika); RS/VS - VS (7x keramika); AKTIVITA: sídliště (RS₄); neurčena (pravěk; RS/VS -VS); PŘÍRODNÍ PODM.: hrana nad údolím, hlinitá půda, 326 m n. m.; ULOŽENO: RM VM, př. č. 55/2006; LIT.: Vích 2000, 65.

17. Vraclav (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-12, (376,06:208,4) (zaměření provedeno pomocí GPS); OKOL.: sběr D. Vích a L. Víchová; ch. sběru 5. 6. 2005 /4,5,1,0,2,1,2; NÁL.: pravěk (1x ŠI); AKTIVITA: ojedinělý nález; PŘÍRODNÍ PODM.: mírný svah bez blízkosti vodního zdroje, šterkopísčitá půda, 354 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 26/2006; LIT.: -.

18. Vysoké Mýto 1 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-13, (299:181), (288:187), (297:209), (308:209); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru 2. 9. 2005 /4(po 1),60,1,1,0,2,1; NÁL.: platěnická fáze KLPP (1x keramika); AKTIVITA: sídliště; PŘÍRODNÍ PODM.: svah, jílovitá půda, 272-290 m n.m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 33/2006; LIT.: -.

19. Vysoké Mýto 2 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-13, (310:181), (303:185), (305:195), (330:195), (333:186); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru 3. 5. 2005 /4,195,1,0,3,2,1; sběr 5. 5. 2005 /4,120,1,0,3,1,1; NÁL.: paleolit (2x ŠI); paleolit - mezolit (2x ŠI); KLPP (4x keramika); pravěk (2x ŠI); RS (2x keramika); AKTIVITA: sídliště (KLPP; RS); neurčeno (paleolit; paleolit - mezolit); PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad

řekou Loučnou, jílovitá půda, 280–292 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 19/2006; LIT.: Vích 2000, 65–66.

20. Vysoké Mýto 8 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: poloha *Lipová*, 14–31–13, (225:176), (232:190), (177:246), (240:164); OKOL.: sběry D. Vích; ch. sběru: 29. 3. 2005 /2,25,1,3,3,2,2; sběr II. 5. 2005 /4,105,1,3,3,2,1; NÁL.: paleolit (2x ŠI); paleolit – mezolit (1x ŠI); platěnická fáze KLPP (15x keramika); pravěk (keramika – XX); RS₃ (3x keramika); RS (keramika – XX); VS (5x keramika); AKTIVITA: sídliště (platěnická; RS₃); neurčena (paleolit; paleolit – mezolit; RS; VS); PŘÍRODNÍ PODM.: sedlo mezi dvěma mírnými návršími nad inundací řeky Loučné, jílovitá půda, 270–280 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 22/2006; LIT.: Vích 2000, 66.

21. Vysoké Mýto 15 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14–31–13, (090:247), (090:264), (116:266), (117:249); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: I. I. 2005 /4 (po 1),50,1,0,1,1,1; NÁL.: Lt (2x keramika); doba římská (6x keramika); pravěk (keramika – X); RS? (2x keramika); VS (keramika – XX); AKTIVITA: sídliště (Lt; doba římská); neurčeno (RS?; VS); PŘÍRODNÍ PODM.: svah při soutoku bezejmenné vodoteče a řeky Loučné, hlinitá půda, 266–272 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 1/2006; LIT.: Vích 2005.

22. Vysoké Mýto 18c (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14–31–13, (071:272), (064:282), (080:292), (083:281); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 10. 4. 2005 /2,15,1,0,0,1,1; NÁL.: neolit (1x týlová část ploché sekery; 1x část drtidla); AKTIVITA: sídliště; PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad bezejmennou vodotečí, hlinitá půda, 268–272 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 36/2006; LIT.: Vích 2002b, 27.

23. Vysoké Mýto 19 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14–31–12, (414:234), (410:255), (454:263), (457:242); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 15. 12. 2005 /2,45,1,0,0,1,2; NÁL.: platěnická fáze KLPP (4x keramika); AKTIVITA: sídliště; PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad bezejmennou vodotečí, hlinitá půda, 282–304 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 40/2006; LIT.: –.

24. Vysoké Mýto 25 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14–31–13, (020:240), (020:255), (048:253), (048:241); OKOL.: sběr D. Vích; ch. sběru: 15. 12. 2005 /4,75,1,3,1,1,1; NÁL.: pravěk (1x ŠI); RS/VS (2x keramika); AKTIVITA: sídliště (RS/VS); neurčena (pravěk); PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad bezejmennou vodotečí, hlinitá půda, 274–284 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 56/2006; LIT.: –.

25. Vysoké Mýto 27 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-13, (207:219), (220:222), (225:201), (212:199); OKOL.: sběr D. Vích a L. Víchová; ch. sběru: 11. 5. 2005 /4(po 2),20,1,0,3,2,2; sběr 25. 5. 2005 /4 (po 2), 40,1,0,3,2,2, sběr dvou osob; NÁL.: pravěk (20x keramika; 1x ŠI); RS (1x keramika); VS (5x keramika); středověk (keramika - XX); neurčeno (2x mazanice); AKTIVITA: neurčena (pravěk; RS; středověk; VS); PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad inundací Loučné, 266-268 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 21/2006; LIT.: -.

26. Vysoké Mýto - les Dráby (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-18, (477,84:200,41) (zaměření provedeno pomocí GPS); OKOL.: sběr D. Vích 25. 6. 2005 na ploše rozryté divokou zvěří; NÁL.: VS (2x keramika); AKTIVITA: sídliště?; PŘÍRODNÍ PODM.: hrana nad inundací řeky Loučné, 286 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 24/2006; LIT.: -.

27. Vysoké Mýto - rybník Chobot (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-14, (040:107) s přesností cca 25 m; OKOL.: sběr na dně vypuštěného rybníku při jižním konci hráze; NÁL.: VS (2x keramika); AKTIVITA: neurčena; PŘÍRODNÍ PODM.: 276 m n. m.; POZN.: v sekundární poloze ?; ULOŽ.: 49/2006; LIT.: -.

28. Zámorsk 1 (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-08, (041:110), (045:119), (057:114), (054:104); OKOL.: sběr D. Vích, L. Víchová; ch. sběru: 12. 5. 2005 /6 (řádky brambor), 30,1,0,9 (brambory), 2,1, sběr dvou osob; NÁL.: paleolit - mezolit (2x ŠI); lužická fáze KLPP (3x keramika); slezská fáze KLPP (2x keramika); KLPP (4x keramika); pravěk (5x keramika); RS (1x keramika); AKTIVITA: sídliště? (lužická; slezská; KLPP); neučena (paleolit - mezolit); PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad inundací Loučné, 260-266 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 32/2006; LIT.: -.

29. Zámorsk 3a (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-08, (040:129), (043:134), (049:136), (045:127); OKOL.: sběr D. Vích, L. Víchová; ch. sběru: 12. 5. 2005 /4,15,1,0,6,2,2, sběr dvou osob; NÁL.: platěnická fáze KLPP (1x keramika); pravěk (4x keramika); AKTIVITA: sídliště? (platěnická); PŘÍRODNÍ PODM.: svah, 266-270 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 18/2006; LIT.: -.

2.2/ Podpovrchové terénní zásahy

1. Cerekvice nad Loučnou 1 (okr. Svitavy)

LOK.: 14-31-24, (207:199), (213:211), (224:197), (217:190); OKOL.: červenec 2005, rozšiřování areálu zemědělského družstva; NÁL.: ??? (registrovány poslední zbytky zničených objektů); POPIS SITUACE: rozšiřováním areálu došlo k naprosté devastaci rozsáhlé plochy při východním

konci areálu zemědělského družstva bez jakéhokoliv archeologického výzkumu; INTERPRETACE: na základě povrchových sběrů zde byly zničeny situace z raného středověku a mladší doby římské, pro případný archeologický výzkum byl zachován poslední nevelký zbytek plochy kdysi rozsáhlého polykulturního sídliště, kde lze ještě očekávat nálezy doby římské a kultury s lineární keramikou; ULOŽ.: fotodokumentace uložena v RM VM; LIT.: Vokolek 1982; Vích 2000, 58.

2. Janovičky - Malejov (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: na břehu řeky Loučné v areálu firmy Chovservis; 14-31-07, (232:074) s přesností cca 25 m; OKOL.: prosinec 2005, stavba kořenové čističky odpadních vod; NÁL.: negativní zjištění; POPIS SITUACE: stavba zahloubena do recentních navážek, pouze dno úzké, několik metrů hluboké šachty zasáhlo do sterilního jílovitého podloží; INTERPRETACE: dle sdělení zaměstnanců byla hrana terasy převyšující inundaci Loučné navážkami uměle posunuta blíž k řece a právě do této navážky byla stavba zapuštěna, terénní zjištění je s touto informací zcela v souladu; PŘÍRODNÍ PODM.: 248 m n. m.; ULOŽ.: -; LIT.: -.

3. Svitavy - ul. Ant. Slavička (okr. Svitavy)

LOK.: u světelné křižovatky na Brno a Moravskou Třebovou; 14-34-18, (100:111), (095:120), (114:121), (115:111); OKOL.: listopad - prosinec 2005, stavba supermarketu Kaufland; NÁL.: negativní zjištění; POPIS SITUACE: registrováno sterilní podloží s mělce uloženou skálou (jemnozrný pískovec) a několikametrové navážky stavební suti, dle ústního sdělení zaměstnanců pocházející ze zbořeného kostela stojícího původně v prostoru světelné křižovatky (zajímavé architektonické prvky nezjištěny); INTERPRETACE: případné archeologické situace zničeny dřívější stavební činností (plocha původně využívána jako půjčovna automobilů); PŘÍRODNÍ PODM.: 436-440 m n. m.; ULOŽ.: -; LIT.: -.

4. Vysoké Mýto - Husova ul. (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: jižní konec Husovy ulice a prostor přilehlých kasáren; 14-31-18, (256:351); OKOL.: listopad 2005, plynofikace; NÁL.: před vchodem domu čp. 239; NO? (zahloubený objekt); POPIS SITUACE: Šířka výkopu činila 40 cm, hloubka 130 cm. Pod obrubníkem a vyrovnávací vrstvou se objevilo mísovitě zahloubení dobře patrné na obou stranách výkopu, severovýchodní řez byl následně dokumentován. Popis vrstev: 1 - obrubník; 2 - hnědočerná hlinitá vrstva, vzhledem k umístění v terénu a dalšímu průběhu nepochybně související s budováním komunikace R 35 nebo přilehlého chodníku; 3 - hnědočerná hlinitá výplň s kameny a cihlovinou; 4 - sterilní jílovité podloží (obr. 2:2); movité nálezy nezískány; ve výkopu v areálu bývalých kasáren a na břehu Knířovského potoka v místech, kde podtéká rychlostní komunikaci R 35, zjištěny situace s četným recentním materiálem (navážky, vyrovnávky); INTERPRETACE:

Zachycený objekt lze, vzhledem k přítomnosti cihloviny, s největší pravděpodobností interpretovat jako novověký, vyloučit dokonce nelze ani skutečnost, že se jedná o zbytek recentních inženýrských sítí; s ohledem na absenci spolehlivého datovacího materiálu a umístění v blízkosti vodoteče však může jít o poslední zbytek nějaké starší situace. PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad Knířovským potokem, 274 m n. m.; POZN.: akce provedena jako subdodávka pro Východočeské muzeum v Pardubicích; ULOŽ.: RM VM, terénní dokumentace pod č. 2.23-25/2006; LIT.: -.

5. Vysoké Mýto - ul. Kpt. Poplera (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: u zahradnictví při silnici na Ústí nad Orlicí, prostor lokality Vysoké Mýto 14; 14-31-13, (335:080) s přesností cca 50 m; OKOL.: červen 2006, zjištěn z větší části zasypaný průkop; NÁL.: pravěk? (zbytky černé dehtovité vrstvy - nedokumentováno; na výhozu nalezeno několik zlomků pravěké keramiky - nedochovány - a masivní kusy železné strusky); POPIS SITUACE: vzhledem ke stavu situace nedokumentováno; INTERPRETACE: předběžně interpretováno jako výrobní zařízení (hutnictví železa) pravděpodobně z období pravěku; PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad inundací řeky Loučné, hlinitá půda, 272-274 m n. m.; POZN.: lokalita určena k zástavbě rodinnými domy, nezbytný ZAV pak povede k potvrzení či vyvrácení předběžné interpretace; ULOŽ.: RM VM, př. č. 91/2006 (struska); LIT.: -.

6. Vysoké Mýto - Lipová (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: novostavby rodinných domů p. Šmöggra a MUDr. Mořkovského, 14-31-13, (249:170) s přesností cca 25 m; OKOL.: březen - duben 2005, výkopy pro inženýrské sítě u domu p. Šmöggra; NÁL.: platěnická fáze KLPP (vrstva; keramika - XX); pravěk (keramika - X); RS? (1x keramika); INTERPRETACE: řez sídlištním souvrstvím, případné superpozice nerozpoznány; PŘÍRODNÍ PODM.: návrší, 280 m n. m.; POZN.: popis situace včetně kresebné dokumentace zdobených keramických zlomků bude publikována samostatně; ULOŽ.: RM VM, př. č. 153/2005; terénní dokumentace tamtéž pod č. 2.23-25/2006; LIT.: -.

7. Vysoké Mýto - ul. Prokopa Velikého (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-13, (182:016) s přesností cca 25 m; OKOL.: listopad 2005, stavba garáže za domem čp. 390; NÁL.: negativní zjištění; POPIS SITUACE: základy zahloubeny do sterilního jílovitého podloží; PŘÍRODNÍ PODM.: 290 m n.m.; ULOŽ.: -; LIT.: -.

8. Vysoké Mýto - ul. Sv. Čecha (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: 14-31-13, (250:089); OKOL.: listopad 2005, přístavba domu čp. 264; NÁL.: VS (vrstvy?; 3x keramika z výhozu); NO (vrstvy, s těmito vrstvami patrně nesouvisějící keramika nalezená na výhozu); POPIS SITUACE: Nevelký přístavek obdélníkovitého tvaru (370x500 cm) založe-

ný na ploše v minulosti zpevněné vybetonováním. Delší stranou přiléhá k čp. 264, šířka základového výkopu činila 50 cm, hloubka 80 cm. Řez C-D: jednoduchá stratigrafická situace sestávající z vrstvy betonu, vrstvy písku vyrovnávající terén pod betonem a sterilního jílovitého podloží; řez B-C: položen v místě průběhu recentní zdi, která již dříve zničila všechny případné archeologické situace, báze výkopu zahlobena do sterilního jílovitého podloží, nároží C v minulosti zničil výkop pro betonovými skružemi vyztužený septik; řez A-B: dokumentované souvrství, 1 - beton; 2 - písčité podsyp betonu; 3 - vyrovnávací černohnědá vrstva promísená kameny, uhlíky a cihlovinou; 4 - recentní zeď stavěná na maltu z cihel; 5 - základový výkop pro zeď 4; 6 - hnědošedá písčítá s uhlíky a pecičkami mazanice, proložená proplástkem (vrstva 7); 7 - vodorovná vrstva jílovité, okrově zbarvené hlíny promísená s uhlíky; 8 - okrový jíl promísený s vrstvou 6; 9 - okrový jíl; 10 - stěna domu čp. 264; 11 - terén zničený stavbou recentní zdi (obr. 2:1). INTERPRETACE: Vrstvy 1-2 jsou recentní, vrstva 3 pravděpodobně novověká, spodnější, archeologicky nejzajímavější vrstvy se bohužel nepodařilo spolehlivě datovat; vzhledem k okolnostem a s přihlédnutím k získaným nálezům z výhozu považují za nejpravděpodobnější (i s ohledem na přítomnost peciček mazanice) datování těchto vrstev do vrcholného středověku. PŘÍRODNÍ PODM.: 282 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 35/2006, terénní dokumentace tamtéž pod č. 2.23-25/2006; LIT.: -.

9. Vysoké Mýto - Tůmova ul. (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: před Litomyšlskou branou již v areálu původního středověkého města; 14-31-13, (235:060); OKOL.: 16. 11. 2005, průkop el. přípojky vedoucí těsně podél zdi domu; NÁL.: negativní zjištění; POPIS SITUACE: hloubka průkopu 75 cm, šířka 35 cm, archeologická situace nedochována; INTERPRETACE: průkop zahloben do základového výkopu domu; PŘÍRODNÍ PODM.: 288 m n. m.; ULOŽ.: -; LIT.: -.

10. Vysoké Mýto - Vrchlického ul. (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: Vrchlického ulice; 14-31-13, (219:090); OKOL.: výkop při havárii vodovodu před čp. 243, sběr D. Vích 8. 8. 2005 z výhozu; NÁL.: VS/NO (45x zlomky kachlů); NO (3x keramika); POPIS SITUACE: souvrství na řezu s dobře patrným požárovým horizontem nemohlo být pro rychlý postup prací zdokumentováno; PŘÍRODNÍ PODM.: 286 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, př. č. 16/2006; LIT.: -.

11. Zámorsk - zámek (okr. Ústí nad Orlicí)

LOK.: Státní oblastní archiv, plocha mezi budovou zámku a hospodářským zázemím; 14-31-08, (021:096), (026:104), (033:099), (029:092); OKOL.: prosinec 2005, výkop slaboproudých rozvodů; NÁL.: NO? (vrstvy); NO (vrstvy); POPIS SITUACE: plocha byla prořezána dvojicí liniových průkopů na sebe přibližně kolmých (v místě křížení přerušených),

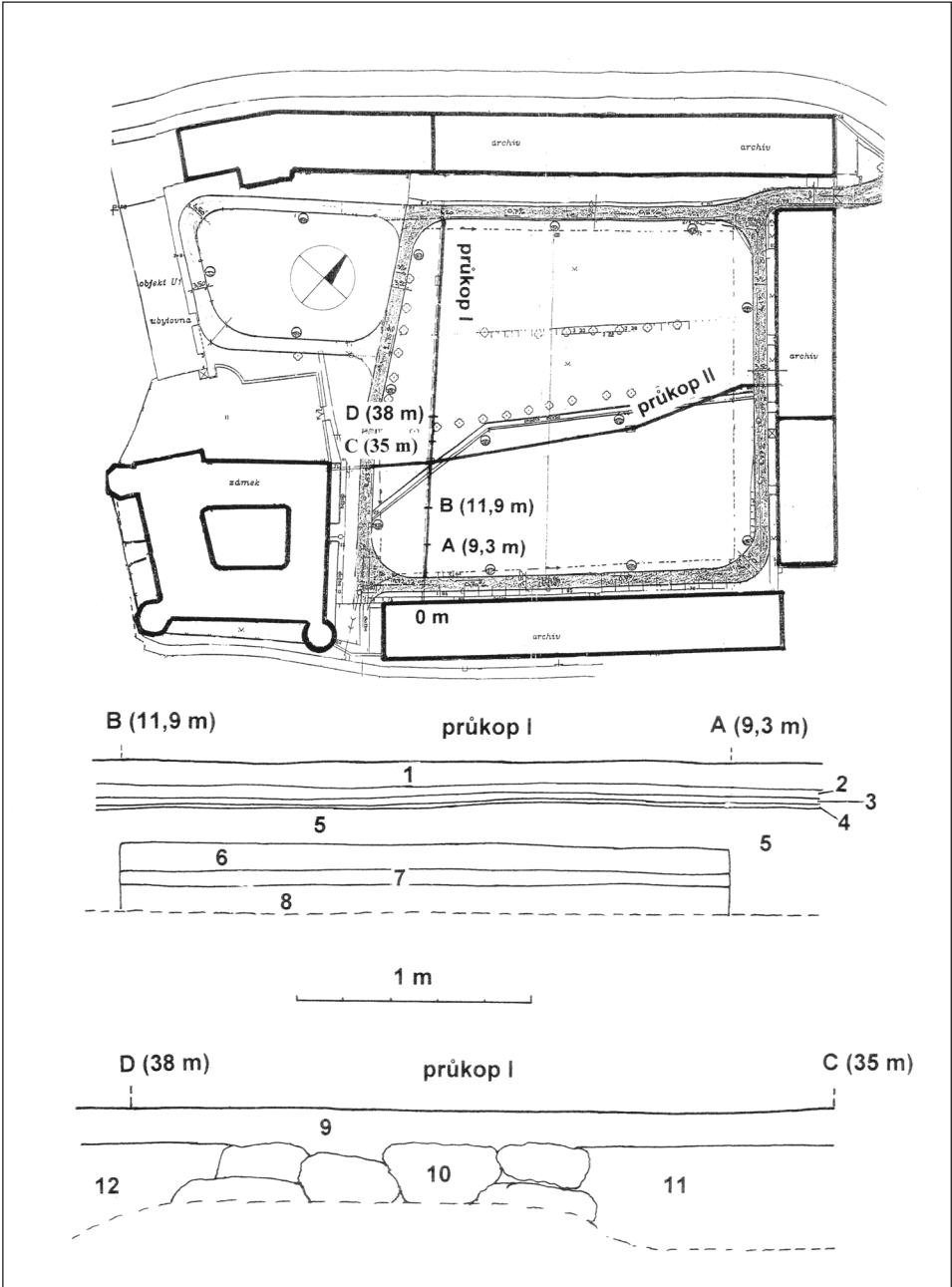
průkop I (napříč kratší stranou) orientovaný SZ-JV; průkop II (napříč delší stranou) orientovaný JZ-SV. Šířka výkopu činila 30 cm, hloubka 60 cm. V JV části průkopu I konstatováno zvrstvení (vrstvy 1-5, dle materiálu na výhozu a v profilu recentního stáří (keramika, zlomky cihel). V úseku 9,3-11,9 m (měřeno od JV stěny) dochována planýrkou nezničená starší souvrství, mimo jiné s vrstvou uhlíků (dokumentováno, obr. 1). Movité artefakty umožňující určit toto souvrství se získat nepodařilo. V úseku 11,9-35,9 m pokračuje recentní souvrství, zpočátku vrstvy 1-5, dále SZ směrem vrstvy postupně, i vzhledem k nastupujícímu narušení kořenovým systémem, splývají, místy (dle kumulací zlomků cihel) narušené dalšími recentními vkopy (označeno jako vrstva 11). V úseku 35,9-37,8 m (obr. 1) výkop narušil zdivo (vzhledem k mohutnému kořenovému systému prorůstajícímu situaci bez možnosti dostatečného obnažení zdi i řezu vedoucí k podstatnému snížení čitelnosti situace). Průkop II v JZ části přibližně po křížení s průkopem I taktéž porušoval navážkové vrstvy, dále SV směrem se zahluhoval do sterilního šterkopísčitého podloží, na některých místech při povrchu protínal nepříliš mocnou (cca do 20 cm) planýrkovou vrstvu (cihly a jejich zlomky). Pouze při SV konci zachytil porušení terénu recentními vkopy (dle materiálu na výhozu cca 2. pol. 19.-1. pol. 20. stol.). INTERPRETACE: Dokumentování výkopů prokázalo podstatné recentní terénní změny v jižním kvadrantu plochy projevující se především nivelací terénu za výrazného využití stavební suti. Uhlíková vrstva dokazuje lokální dochování starších archeologických situací, které však nedokážeme spolehlivě datovat (vzhledem k přítomnosti zlomků cihel v uhlíkové vrstvě snad novověké). V podstatně menší míře recentní zásahy postihly SV polovinu plochy. Pozoruhodná je zjištěná přítomnost kamenné zdi, za níž SZ směrem pokračovalo sprášové podloží, zatímco na jiných místech (pokud se podařilo zjistit) tvořil podloží šterkopísek. PŘÍRODNÍ PODM.: svah nad Loučnou, 270-274 m n. m.; ULOŽ.: RM VM, terénní dokumentace pod č. 2.23-25/2006; LIT.: -.

3/ Závěr

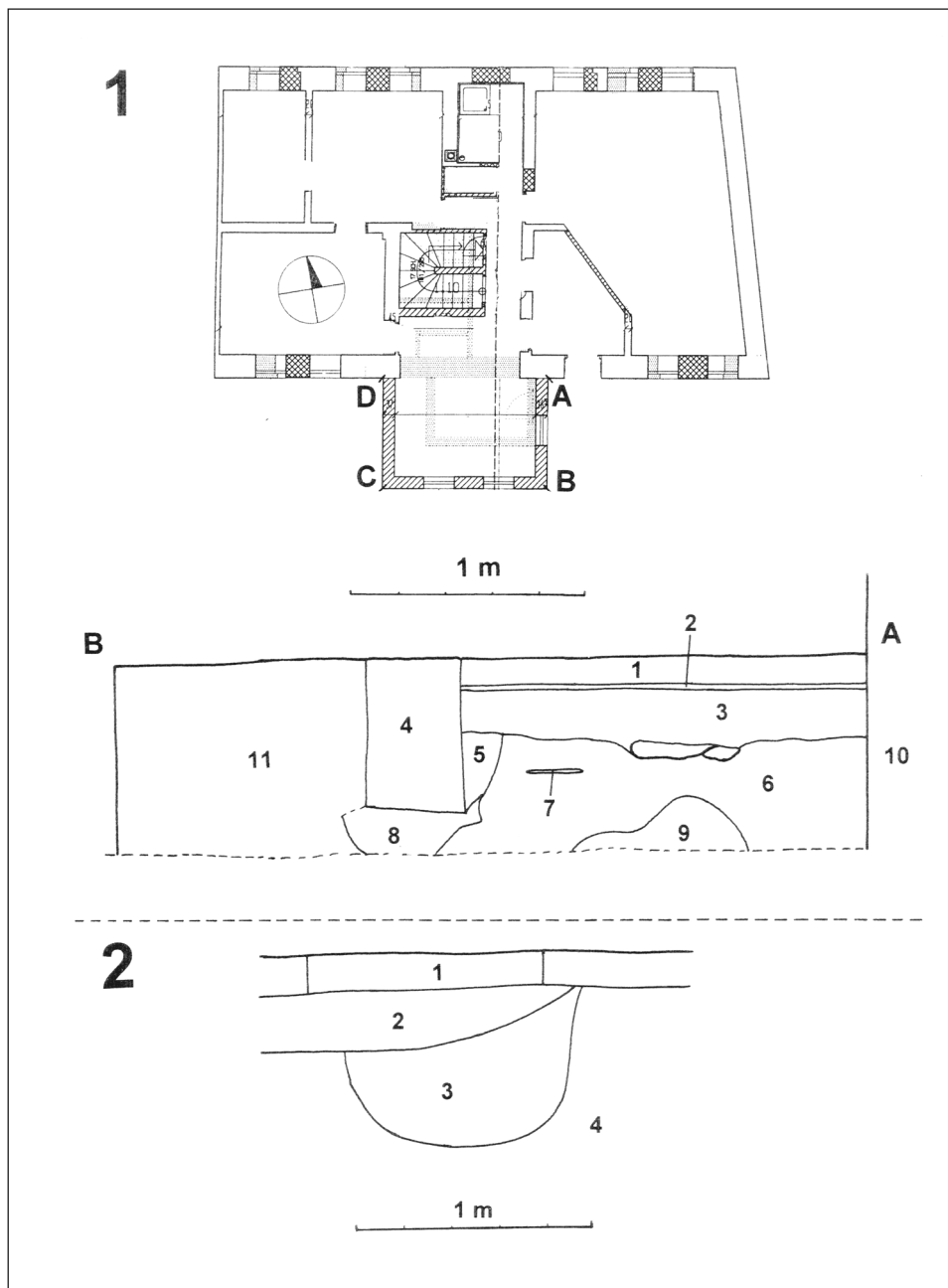
Povrchové sběry prováděné archeologem Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě doplnily a zpřesnily poznatky o pravěkém a středověkém osídlení Vysokomýtska a částečně i Litomyšlska. Sledování zásahů pod úroveň terénu pak přinesla důkazy o intaktních dochovaných archeologických situacích, které do nedávné doby často mizely bez provedení alespoň základní dokumentace, jak dokazuje smutný osud naleziště 1 v Cerekvici nad Loučnou.

Literatura

- ČURDA, T., 1994: *Zjišťovací výzkum na opevnění u Rabouně a otázka hradišť u Srbců a Pěšic*. In: *Východočeský sborník historický* 4, 33–42.
- KALFERST, J. – SIGL, J. – VOKOLEK, V., 1993: *Archeologické přírůstky muzea v Hradci Králové v roce 1992*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 19, 5–19.
- KALFERST, J. – SIGL, J. – VOKOLEK, V., 1999: *Přirůstky sbírky AO MVC v Hradci Králové za roky 1998 a 1999*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 25, 3–31.
- VÍCH, D., 2000: *Raně středověké nálezy z Vraclavska*. In: *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 57–96.
- VÍCH, D., 2002a: *Eneolitické nálezy na českomoravském pomezí*. In: *Pravěk NŘ* 11/2001, 61–100.
- VÍCH, D., 2002b: *Neolitické osídlení Litomyšlska a Vysokomýtska*. In: *Pomezí Čech a Moravy*, sv. 5, 7–78.
- VÍCH, D., 2005: *Laténské nálezy na českomoravském pomezí*. In: *Pravěk NŘ* 13/2003, 309–350.
- VOKOLEK, V., 1982: *Neolitické sídliště v Cerekvici nad Loučnou*. In: *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech IX/1*, 61–80.

Obr. č. 1/ Zámorsk – zámek. Celková situace (bez měřítka) se zakresleným průběhem průkopů a dokumentovaných úseků; dokumentace řezů vybraných míst úseků výkopu I (popis vrstev v textu).

Obr. č. 2/ 2:1 Vysoké Mýto – ulice Sv. Čecha. Celkový plán čp. 264 s vyznačením řezů (bez měřítka); situace dokumentovaného řezu A-B; 2:2 Vysoké Mýto – Husova ulice. Řez situací před domem čp. 239 (popis vrstev v textu).

Survey of archeological actions of the Regional Museum in Vysoké Mýto in 2005

DAVID VÍCH / RÉSUMÉ

The submitted contribution informs about archeological actions of the Regional Museum in Vysoké Mýto, which since February 2005 has been employing an archeologist and since October of the same year it has had the authority to execute archeological researches in the territory of Pardubice Region. Slight rescue actions in excavation work have been done besides opencast collections.

In spring 2005 catching massive formation in excavations of engineering nets built with the connection of building a family house in Vysoké Mýto – in the position *Lipová*, was successful. The discovered situation, which will be published separately, we date reliably to the old iron age, neither other activities from other periods of primeval times and the early Middle Ages can be excluded.

In November 2005 the foundation excavation of the extension of the house No. 264 in Vysoké Mýto in Sv. Čech Street affected with the highest probability also the high Middle Ages layers (fig. 2:1).

In the same time the excavation for introducing gas in front of 239, Husova Street in Vysoké Mýto cut through a relatively simple archeological situation. Due to the absence of movable finds it is difficult to date the situation, considering brick crush in filling, it concerns most likely an evidence of modern times activities, the reminder of a recent engineering net cannot be excluded (fig. 2:2).

In December 2005 excavation work related to the planned laying down low-tension distribution was going on in the area of the castle, now the State Regional Archives in Zámorsk, in the area between the castle and one-time out-building setting. Besides vast levelling the ground the research documented two types of subsoil (gravel sand and loess), the foundation of a stone wall and in the base of the excavation a fire layer filled with burnt cinders (fig. 1).

Of the actions with the negative occurrence of archeological situations let us remember at least building the supermarket Kaufland in Ant. Slavíček Street in Svitavy and the construction of a root sewage plant in Malejov (the cadastral territory of Janovičky).

Übersicht archäologischer Ausgrabungen des Regionalmuseums in Vysoké Mýto für das Jahr 2005

DAVID VÍCH / RESÜMEE

Der vorgelegte Beitrag macht mit archäologischen Ausgrabungen des Regionalmuseums in Vysoké Mýto (Hohenmauth) bekannt, das seit Februar 2005 einen Archäologen beschäftigt und seit Oktober desselben Jahres mit der Befugnis verfügt, archäologische Ausgrabungen auf dem Gebiet des Kreises Pardubice (Pardubitz) durchzuführen. Neben Oberflächeneinsammlungen wurden ferner kleine Rettungsausgrabungen bei Ausschachtungsarbeiten durchgeführt.

Im Frühjahr 2005 gelang es ein mächtiges Schichtensystem in den Ausschachtungen zu der technischen Infrastruktur festzuhalten, die im Zusammenhang mit dem Bau des Familienhauses in Vysoké Mýto – Standort *Lipová* geschaffen wurden. Die ermittelte Situation, welche selbständig veröffentlicht wird, datieren wir verlässlich in die ältere Eisenzeit, ausschließen kann man auch nicht Aktivitäten von anderen Urzeitabschnitten und ferner aus dem Frühmittelalter.

Im November 2005 beschädigten Ausschachtungen zu Grundmauern des Anbaues zu der Nr. 264 in Vysoké Mýto, Straße *ulice Svatopluka Čecha*, neuzeitige und mit höchster Wahrscheinlichkeit auch hochmittelalterliche Schichten (Abb. 2:1).

In derselben Zeit durchquerte die Ausschachtung zu der Gasleitung in Vysoké Mýto – Straße *Husova ulice* vor dem Haus Nr. 239 eine ziemlich einfache archäologische Situation. Wegen Absenz von materiellen Fundstücken ist die Datierung schwierig, wegen vorhandenem Ziegelsplitt in der Ausfüllung handelt es sich ehestens um einen Beleg neuzeitiger Aktivität, ausgeschlossen ist nicht mal ein Überrest von technischen Infrastrukturleitungen (Abb. 2:2).

Im Dezember 2005 liefen Ausschachtungsarbeiten im Zusammenhang mit der Verlegung von Schwachstromleitungen im Schlossareal, jetzt Staatlichen Gebietsarchiv in Zámorsk und zwar auf der Fläche zwischen dem Schloss und dem ehemaligen Wirtschaftsteil. Die Ausgrabungen belegten hier neben umfangreichen Planierarbeiten zweierlei Sohle (Schotter sand und Löß), ein Fundament von einer Steinwand und bei der Basis der Ausschachtung eine Brandschicht, die mit Verkohlungen ausgefüllt war (Abb. 1).

Von Ausgrabungen mit negativem Ergebnis archäologischer Situationen erwähnen wir wenigstens des Bau des Supermarktes Kaufland in der Straße *ulice Antonína Slavíčka* in Svitavy (Zwittau) und die Errichtung der Wurzel-Abwasserkläranlage in Malejov (Katastergebiet Janovičky).

Záchranné archeologické výzkumy na katastru Litomyšle v roce 2005

JANA NĚMCOVÁ

Na konci roku 2004 vzniklo v Regionálním muzeu v Litomyšli archeologické pracoviště, které v následující sezóně provedlo sedm záchranných archeologických výzkumů, z toho čtyři na území města Litomyšle a dále v katastrálním území Staré Město, Pohledy, Říkovice. Článek je věnován dvěma výzkumům provedeným v katastrálním území Litomyšl a v těsné blízkosti města (k. ú. Záhradí). Tyto výzkumy byly rozsáhlejší a jejich výsledky dokreslují a doplňují již známé schéma vývoje osídlení v Litomyšli a okolí.

Geologické poměry Litomyšle a okolí

Geologické podloží katastru Litomyšle tvoří sedimentární křídové horniny. Svrchními vrstvami křídových sedimentů jsou jílovité, popřípadě jílovito-uhelné sedimenty. Kvartérní uloženiny zastupují zejména eolické sedimenty – spraše, hnědozemní středoevropské půdy a fluviální sedimenty – jíly, písky a písčité štěrky, které se nacházejí v údolí řeky Loučné (Charvát 1978, 1; Válek 1964, Mapa půdních typů východních Čech: klad listů 12; Müller 1997, 249, 253, obr. č. 1). Průměrná roční teplota v Litomyšli je cca 7 °C a srážky dosahují 730 mm (Charvát 1978, 1).

Záchranný archeologický výzkum v piaristické koleji - rajský dvůr (Lt I.-2/05)

První záchranný archeologický výzkum proběhl v srpnu roku 2005 ve spolupráci s NPÚ – ÚOP v Pardubicích. Lokalita se nachází v městské památkové rezervaci, jihovýchodně od zámeckého areálu, na Jiráskově ulici v budově čp. 8 (obr. č. 1, 7). Piaristická kolej leží v nadmořské výšce 343 m. ZAV byl prováděn v rámci výstavby pisciny, která byla situována do centrální části rajského dvora (obr. č. 7, 8). Při hloubení základové jámy pro piscinu byl zachycen fragment zdi a k situaci byl zavolán archeolog. Geodetické práce zajišťovaly J. Adámková a A. Matoušková z NPÚ – ÚOP v Pardubicích.

Dějiny výzkumu

Přímo v areálu piaristické koleje dříve archeologický výzkum neproběhl. Archeologové K. Reichertová a P. Charvát však zmiňují existenci hřbitova náležícího ke kostelu sv. Klimenta v bezprostřední blízkosti koleje (Reichertová 1977, 24; Charvát 1978, 7). Jižně od piaristické koleje, v klášterních zahradách, byl proveden v roce 1997 ZAV Jaroslavem Hudcem. Výzkum potvrdil domněnku, že areál klášterních zahrad (prostor mezi dnešním piaristickým klášteřem, proboštským kostelem Povýšení sv. Kříže a ulicí Zámečkou)¹⁾ pravděpodobně nebyl před výstavbou Horního města, založením augustiniánského kláštera a zbudováním piaristických zahrad dotčen stavební aktivitou (Hudec 1997, nestránkováno).

Historie lokality

Před zbudováním piaristické koleje existovaly v širším sledovaném prostoru (obr. č. 1) hřbitov, měšťanské domy a hradby Horního města²⁾.

Problematikou umístění kostela sv. Klimenta a s ním souvisejícího hřbitova se zabývala K. Reichertová a M. Skřivánek, zmiňuje jej P. Charvát. Názory na situování kostela se různí. M. Skřivánek sestavil na základě rozboru listin podobu zástavby hradního návrší „*v době biskupské*“. Kostel sv. Klimenta lokalizuje směrem na západ od kostela P. Marie, na rozdíl od K. Reichertové, která ho situovala směrem severním od kostela P. Marie (Skřivánek 1979, 73, 76, 77). Celkovou rozlohu hřbitova nelze určit s přesností. Nicméně lze říci, že se rozprostíral jižním směrem od kostela P. Marie, dosahoval až po silnici před piaristickou kolejí a s největší pravděpodobností zasahoval i pod komplex piaristických budov (Reichertová 1977, 10, 24; Charvát 1978, 7; Skřivánek 1979, 5), o čemž nepřímo svědčí zpráva z poloviny 17. století, kdy bylo povoleno, aby kus hřbitova, který byl ještě v provozu, piaristi použili jako zahradu. Také zmínka z roku 1714 uvádí, že při zemních zásazích spojených se stavbou chrámu a škol byly vykopány „*četné lidské kosti*“ (Skřivánek 1979, 4, 5).

Areál piaristických budov leží v místě Horního města (Skřivánek 1979, 3, 4), které bylo založeno okolo roku 1490 Bohušem II. Kostkou z Postupic. Dobudováno bylo v podstatě v roce 1510. Před piaristickou kolejí bylo menší náměstí s kašnou. Podle rozboru výtahu (z roku 1674) z urbáře z roku 1646 existovaly v prostoru piaristické koleje 4 domy, respektive pozemky 4 majitelů (Skřivánek 1979, 3, 4). Charakter měšťanských domů v Horním městě vystihuje K. Reichertová. Domy byly nevelké, zděné a patrové (Reichertová 1977, 38). Horní město mělo být zbořeno po požáru v roce 1635³⁾ (Poche 1978, 291).

Rekonstruovat hradební systém a jeho vývoj na hradním návrší (v prostoru pozdějšího Horního města) je velmi složitý problém. K dispozici je pouze omezené množství písemných zpráv a fortifikační systém nebyl podroben regulérnímu archeologickému výzkumu. Na základě písemných pramenů se o to pokusila K. Reichertová a M. Skřivánek. Nejstarší formou opevnění byl podle K. Reichertové val. V „*době biskupské*“ probíhala výstavba zděných hradeb (Reichertová 1977, 21). Průběh hradeb v „*době biskupské*“ nastínil

M. Skřivánek. Na jeho náčrtu je pro nás důležitá zejména jižní část hradeb, které vedou od předpokládané bašty v jihozápadním rohu u dnešního piaristického kostela směrem na východ k Červené věži. Pokud do tohoto náčrtku aplikujeme současnou budovu piaristické koleje, vidíme, že hradba lokalizovaná M. Skřivánkem probíhá jižněji než zdivo námi zachycené, i když shodným směrem (obr. č. 7; srovnej Skřivánek 1979, náčrt). Na hradby z biskupského období časově navazoval fortifikační systém z poslední třetiny 15. století, který byl přizpůsoben obranným požadavkům dané doby (Reichertová 1977, 37).

Dalším stavebním počinem na sledovaném prostranství je výstavba piaristické koleje. Vzhled míst před zahájením této stavby charakterizuje M. Skřivánek na základě rozboru nadační listiny městské rady z roku 1644: „...odevzdáváme především k vystavění škol ono místo u branky naproti zámku, na němž před časem stávala naše radnice a kde nyní jsou jen holé zdi, s celým tím prostranstvím a jeho příslušenstvím“ (Skřivánek 1979, 5).

Základní kámen koleje byl položen 30. května 1641. Roku 1643 byla stavba dokončena (obr. č. 1, 7) (Skřivánek 1979, 3, 4) v raně barokním slohu (Poche 1978, 297). Ve čtyřicátých letech 17. století měla pouze své dnešní západní, jižní a severní křídlo. Východní získala až po demolici kunikovského domu v roce 1677 (Skřivánek 1979, 8). V současnosti je tedy kolej čtyřkřídlá, jednopatrová se čtvercovým arkádovým nádvořím uprostřed (Poche 1978, 297). V roce 1775 budova vyhořela (Štěpánek 1894, 15).

Účel a metodika výzkumu

Archeologický výzkum byl vyvolán stavebními aktivitami spojenými s revitalizací rajského dvora koleje. Archeolog byl k zemním pracím povolán až po vytěžení převážné části čtvercového výkopu. Prostor byl prozkoumán pomocí 3 sond (obr. č. 9). Sonda 1 byla rozčleněna na minisondu 1a, která je umístěna u lícové strany zachycené zdi (obr. č. 4; č. 4). Uložení nebyly ve všech sondách snímány od vrchu po přirozených vrstvách vinou pozdního přivolání archeologa. Po přirozených vrstvách byly uloženy snímány v sondách 1a, A, částečně v sondě B. V sondách byly sledovány profily A-D (obr. č. 3, 4, 11). Situace byly zaměřeny polohově a výškově uložení vrstev bylo na profilech zachyceno pomocí osmi nivelovaných bodů H1-8 (obr. č. 9, 10).

Popis nálezové situace

V **sondě 1 a 1a** (obr. č. 9, 10) byl sledován profil A, na kterém byly zachyceny uložení 1-3, 5-9 (popis a datace uložení na základě nálezového materiálu viz *tabulka č. 1*) a lící strana zdi č. 4. Otázku, zda se jedná o základovou část zdi, vyřešila minisonda 1a, která byla hloubena 10 cm pod úroveň dna sondy 1. Sonda prokázala, že jde o původně nadzemní lícovanou část zdiva. Důležité bylo zejména zachycení dvou požárových horizontů (uložení na č. 6, 8). Uložení na č. 8 je na profilu zachycené jen částečně, ale její rozložení v půdorysné situaci (obr. č. 10) dokládá, že (shodně jako uložení na č. 6) vznikla v době, kdy zeď již existovala (dotýká se zdi). Vrstvy obsahují maza-

nici a přepálené zlomky cihel. Jílovitou uloženinu č. 7 mezi požárovými horizonty můžeme považovat za naplaveninu. Vrstvy č. 3-1 uložené nad požárovými horizonty překrývají i korunu zdi. Vznikají tedy až po jejím zániku a zároveň po požáru reprezentovaném uloženinou č. 6. Vrstva č. 3 je datována nálezy do 17. století, vrstva č. 2 do 17.-1. pol. 19. století a vrstva č. 1 do 19. století (viz *tabulka č. 1*). Během 17. století tedy zaniká zeď a vytváří se na ní jílovitá uloženina.

Půdorys v sondě **1a** (obr. č. 10) zachycuje vrstvu č. 9 – hnědou jílovitou, v níž byla nalezena hrudka vápna. Okolo vrstvy č. 9 se rozkládala vrstva č. 8 charakterizující požárový horizont, která obsahovala volně ležící kameny, což by mohlo být spojováno s destrukcí zdi (č. 4). Znamenalo by to, že k destrukci, alespoň částečné, došlo již při prvním požáru. Malý rozměr sondáže však nedovoluje ověření tohoto předpokladu. Východní profil sondy **1a** zachycuje lícni stranu zdi s druhotně použitými architektonickými články.

Sondou B (obr. č. 9) byla zjištěna prostorová orientace zdi (viz níže). Po začištění současné koruny zdi byla zachycena šíře líce a vnitřní skladba zdi. Situace na profilu C nad korunou zdi (obr. č. 9, 11) potvrzuje zjištění učiněná v sondě **1**. Nad zdí je rozprostřena uloženina č. 3 (viz *tabulka č. 1*) datovaná do 17. století.

Sonda A je umístěna na sever od sondy **B**. Byla záměrně rozšířena až k obrubníku stávajícího chodníku tak, aby postihla celkovou šíři zdi. Zeď však byla na severozápadní straně protilehlé líci zničena (obr. č. 9, 10, 11), pravděpodobně někdy v průběhu 17. století, protože je opět překryta naplaveninou č. 3 (obr. č. 11).

Ze **zdi** (obr. č. 2, 4, 5, 10) byl odebrán vzorek pojiva, který bude analyzován. Zeď je orientovaná svou delší stranou (obr. č. 7, 8) ve směru JZ-SV. Severozápadní strana je lícovaná, skládá se z opracovaných větších kvádrů. Do líce zdi byly použity i architektonické články s kanelací (obr. č. 4, 5), které je možné datovat do období pozdního středověku (za určení děkuji Mgr. H. Hácové). Vnitřní část zdi je vyplněna drobnějšími kameny, zlomky cihel a zalitá maltou. Zeď obsahuje např. i malonínský růžový pískovec (Malonín u Jevíčka), který se používal zejména na Moravskotřebovsku na výrobu architektonických článků nebo renesančních náhrobků. Kromě lokalit na Moravskotřebovsku nacházíme tedy tento materiál také v Litomyšli (Němcová 2006, 83). Vzhledem k omezenému rozsahu výzkumu není známo, do jaké hloubky zeď pokračuje.

Tabulka č. 1: Přehled uloženin sond 1, 1a, A, B datovaných movitými nálezy

číslo uloženina	movité nálezy	datace
1	tmavě hnědá kyprá hlinitá keramika třídy 2*: Lt I.-2/05-11, zakuřovaná keramika: Lt I.-2/05-1 (obr. č. 12)	19. století
2	dýmka: Lt I.-2/05-4 (obr. č. 6); keramika bíle malovaná: Lt I.-2/05-5 (obr. č. 12); keramika třídy 2: Lt I.-2/05- 7, 9 kost, dřevo	17. – 1. pol. 19. stol.

3	světle hnědá jílovitá	bíle malovaná keramika: Lt I.-2/05-8 (obr. č. 12); kost, kov	17. stol.
4	zed'		-
5	hnědá jílovitohlinitá s vrstvičkou mazanice a uhlíky zejména okolo vrstvičky mazanice		-
6	požárový horizont – uhlíková s ma- zanicí a přepálenými zlomky cihel	keramika třídy 2: Lt I.-2/05-2	2. pol. 16. – 17. stol.
7	okrová jílovitá, částečně jí prostupuje vrstva uhlíková 6		-
7a	okrová jílovitohlinitá, promíchaná s mazanicí		-
8	požárový horizont – uhlíková s krustou mazanice		-
9	hnědá jílovitohlinitá	kov?, sklo	nedatováno
10	ve spáře mezi čtverci dlažby v blízkosti kašny	mince: Lt I.-2/05-6	1963
x	sběr z výkopových hald	keramika: Lt I.-2/05-14; kachel: Lt I.-2/05-10 (obr. č. 12)	15. stol., poč. 19. stol.

* Typy keramických tříd (Němcová 2006, 116–128)

Datace a interpretace situací a nálezového materiálu Zachycenou zeď lze charakterizovat jako lomové zdivo, které je typickou stavební technikou vrcholného středověku a následných slohových období. V pozdní gotice a později bývá zdivo smícháno s cihlami (Muk 1996, 9). Podle obecných poznatků mívá nejslabší lomová zeď minimální tloušťku 50–60 cm, šířka se však mění v závislosti na funkci zdi. Např. zdivo pražských gotických domů mívá 100 cm, hradby měst od konce 13. století 180–220 cm (Muk 1996, 9–10). Zeď v piaristické koleji by teoreticky mohla dosahovat minimální šířky cca 160–170 cm (líc zdi má cca 40 cm, vnitřní část 80–90 cm, k tomu musíme připočítat i druhou lícni stranu širokou pravděpodobně také 40 cm, která byla zničena). Svou mohutností by spíše odpovídala hradební, parkánové nebo parcelační – ohradní zdi než základům měšťanského domu. Určit její funkci vzhledem k tomu, jaký malý fragment byl odkryt, je obtížné. S ohledem na nalezené druhotně použité architektonické články ve zdivu a na obsah cihel a malonínského pískovce můžeme konstatovat, že spodní hranice vzniku zdi je pravděpodobně v druhé polovině 15. století.

Při interpretaci situace na profilu A (obr. č. 11) nám mohou pomoci zprávy o živelních pohromách v Litomyšli. Protože víme, že požárové horizonty č. 6, 8 a uloženina č. 7 vznikají v době, kdy zeď již stojí, a v roce 1641, kdy se započalo se stavbou koleje, je zeď již zničená, omezíme se ve výčtu živelních pohrom zhruba na období od druhé poloviny 15. do první poloviny 17. století.

Možná už v roce 1460 postihl Litomyšl velký požár (Skřivánek – Vopálka 1994, 19). V roce 1546 vyhořelo Horní město, zámek, bratrský dům, sbor s knihovnou a české předměstí (Skřivánek – Vopálka 1994, 23; Reichertová 1977, 40). Následně v březnu roku 1560 vyhořela Litomyšl opět, shořely i obě radnice (Skřivánek – Vopálka 1994, 26; Reichertová 1977, 40). V roce 1601 hořela horní část města (Skřivánek – Vopálka 1994, 27). Naposledy Horní město vyhořelo v roce 1635 (Poche 1978, 291). Ztotožnit konkrétní požár

uvedený v historických pramenech se zachycenými požárovými horizonty není jednoduché. Nalezený keramický materiál není příliš chronologicky citlivý. Ze situace na profilu A vyplývá, že k zániku zdi došlo během první poloviny 17. století. V roce 1641 byla zahájena stavba piaristické koleje, v té době předpokládáme, že již zeď ztratila svou funkci. K částečné destrukci zdi došlo pravděpodobně při prvním požáru a k zániku na úroveň terénu došlo po druhém požáru.

Nalezený archeologický materiál z vrstev byl nepočtený a zlomkovitý (viz *tabulka č. 1*). Podrobněji je vhodné zmínit **zloemek kachle** Lt I.-2/05-10 (obr. č. 12). Náleží ke skupině tzv. svrateckých kachlů, které se vyráběly ve východních Čechách. Název získaly podle nejznámějšího výrobního střediska Svratky. Výroba byla zjištěna i v Hlinsku, nalezeny byly např. ve Velké Bíteši a Košumberku. Důležitou lokalitou, kde se vyskytují, je i Litomyšl. H. Landsfeld je popsal jako kachle z červenohnědé hlíny, které mají rezný povrch nebo slídový přetah a nízkou, rámovou komoru. Datovány jsou do konce 18. a 19. století. Jistý chronologický vývoj nachází H. Landsfeld ve změně motivu na ČVS. Konkrétně výzdobný motiv s ptáčky, který nese i náš kachel, datuje do začátku 19. století (Landsfeld 1976, 10). Podobný typ kachle (inv. č. 94) je uložen v archeologické sbírce chrudimského muzea, pochází z hradu Košumberk v obci Luže a je zařazen do 17. století (Frolík 2003, 60). V budoucnu bude nutné tyto kachle konfrontovat.

Zajímavým nálezem byla **keramická dýmka** Lt I.-2/05-4 (obr. č. 6). Obecně kouření dýmky s tabákem zdomácnělo v Evropě v 16. století. První dýmky byly jednodílné, keramické z bílé hlíny s tenkou dlouhou trubičkou. Z praktických důvodů se v Evropě trubička (násadka) začala vyrábět z jiného materiálu, ale hlavice zůstala keramická. Dýmka se stává dvoudílnou, později trojdílnou. Ve střední Evropě zakořenilo kouření až v počátcích 17. století, po bitvě na Bílé hoře (Holčík 1984, 11, 12). Naše dýmka je dvoudílným typem a spadá do 17. století. Podobné tvary se sice objevují ještě v 19. a na počátku 20. století, ale s jemnější výzdobou (Holčík 1984, obr. č. 4).

Zvláštností v jinak standardním keramickém souboru jsou **zlomky bíle malované keramiky** Lt I.-2/05-5, 8 z vrstev č. 2 a 3. L. Čiháčková zmiňuje výskyt této keramiky v souboru z Heřmanova Městce. Ve zkoumaném keramickém materiálu ji obecně datuje do novověku. Charakterizuje ji jako reznou keramiku s dobře zpracovanou hmotou a jemným ostřivem. Povrch je hladký, lom jednotný a jednobarevný (Čiháčková 2005, 25). Keramika se vyznačuje bíle malovaným dekorem, např. v kombinaci s rádélkovou výzdobou. Rádélkovou výzdobu na našich zlomcích postrádáme, nahrazena je rytou vícenásobnou a jednoduchou vlnicí v bílém malování. Síla stěn nádob se pohybuje okolo 3-4 mm. Povrch je cihlový. O skupině rezných nádob s jednoduchou bíle malovanou výzdobou se stručně zmiňuje V. Scheufler ve Středoalašském výrobním okruhu jako o unikátní (Scheufler 1972, 146). Výskyt této keramiky bude nutné revidovat, zřejmě se nevyráběla pouze ve Středoalašském výrobním okruhu. Charakter zlomků z Heřmanova Městce⁴⁾, použití kombinace engoby (bílé malování) a rádélka a technologická kvalita keramiky odpovídá keramice konce 16. století a zejména 17. století.

Záchranný archeologický výzkum Záhradí - Na Prokopu (Lt III.-04/05)

Záchranný archeologický výzkum byl vyvolán stavebními aktivitami spojenými se zainvestováním budoucích rodinných domků. Během prvních zemních zásahů upozornil Mgr. D. Vích na fakt, že se jedná o území s archeologickými nálezy. Na lokalitě byly zachyceny na profilu výkopu objekty sídlištního charakteru a na základě této skutečnosti byl zahájen v září roku 2005 archeologický výzkum. Výzkum provádělo RML v Litomyšli pod záštitou VČM v Pardubicích. Záchranný archeologický výzkum v roce 2005 přinesl pouze dílčí výsledky, v současnosti probíhá další etapa výzkumu na jednotlivých parcelách pro rodinné domy. Celkové výsledky a závěry budou zveřejněny po skončení ZAV.

Lokalita leží v nadmořské výšce 370–380 m. Rozkládá se na mírném svahu se sklonem na severozápad a je na jílovitém podloží. Podobné přírodní podmínky jsou např. na lokalitě Osík – cihelna (srovnej Vokolek 1994, nestránkováno). V. Vokolek také uvádí nálezy vysráženin železitého prvku, shodně se objevující i na lokalitě Lt III. Asi 550 m od lokality v Osíku se nachází vodoteč. Pro lokalitu Lt III. přichází jako zdroj vody v úvahu drobná vodoteč na severní straně pod svahem, která v současnosti napájí (?) dva rybníky, Hluboký a Růžový.

Na katastru Záhradí, na nalezišti 2 (je totožné se zkoumanou plochou) byla povrchovými sběry nalezena keramika a štípaná industrie a zjištěny četné naorané objekty (Vích 1999, mapa 25). Dále v blízkosti lokality v katastru Záhradí, část Suchá, na severním konci vsi jsou zmiňovány nálezy lidských kosterních pozůstatků (Charvát 1981, 15). V neposlední řadě na katastru Záhradí, část Vlkov, je uváděna existence lokality z období vrcholného středověku, doložené nálezy keramických zlomků (Charvát 1981, 16).

Vzhledem k faktu, že ZAV na lokalitě Lt III. stále probíhá, bylo by předčasné vytvářet v současnosti definitivní závěry. Nicméně je možné konstatovat, že jde o polykulturní lokalitu. Ve spodní polovině zmíněného svahu se nacházejí objekty sídlištního charakteru (křulové jamky, obilná síla a odpadní jámy), které lze obecně datovat do období pravěku. Přesnější datace sídliště není prozatím možná. Shodně jako naleziště v Osíku patří k lokalitám, které se sice projevují výraznými objekty, tyto objekty však postrádají keramický a jiný datovací materiál. V. Vokolek uvádí, že lokalit podobného charakteru je více. Podobná je situace na lokalitě Morašice, v objektech také chybí materiál, i přesto, že povrchovými sběry byla získána štípaná industrie. V Osíku i na lokalitě Lt III. byla zjištěna existence několika keramických zlomků, ale ty se při vyzvednutí rozpadávají (Vokolek 1994, nestránkováno). Čím je tento nedostatek materiálu způsoben, není zcela vyřešeno. Jednou z možností je agresivita podloží. V průběhu výzkumu byly odebrány vzorky výplně z jednotlivých objektů, které budou po skončení ZAV podrobeny analýze. Ta snad pomůže tuto problematiku objasnit.

Téměř po celé ploše výzkumu se objevují také objekty mladšího stáří, reprezentované převážně křulovými jamkami různých rozměrů a mělkými objekty nepravidelných tvarů. Výplň objektů je odlišná od výše zmíněných

pravěkých objektů. V několika objektech byly zachyceny drobné zlomky keramiky, kterou je možné obecně datovat do konce 15.–17. století. Výsledky geodetického zaměření těchto objektů, tedy celkový plán, který bude vytvořen po skončení ZAV, lépe pomůžou tyto jednotlivé koncentrace kúlových jamek a objektů interpretovat. Prozatím je možné situaci hodnotit jako fragmenty ohrad pro dobytek a snad jednoduché kúlové stavby pro ustájení dobytka nebo uchování píce. Nevylučuji ani existenci více vývojových fází hospodářské zástavby. Záhradí se jako pomístní jméno objevuje v roce 1510 za Zdeňka Kostky z Postupic a označuje zahrady vrchnosti „za hradem ležící“ (Kopecký 1941, 44; Reichertová 1977, 37). Tyto zahrady byly využity ke stavbě předměstí Horního města (Reichertová 1977, 37). Nabízí se proto myšlenka souvislosti s touto situací, pokud ze zahrad bylo vytvořeno předměstí, bylo zřejmě nutné vytvořit i hospodářské zázemí. Výše uvedené souvislosti snad prokáží nebo vyvrátí výsledky výzkumu.

Z á v ě r

Záchranný archeologický výzkum v rajském dvoře piaristické koleje přinesl poznatky k období výstavby Horního města. Nelze určit s přesností funkci zdi, ale je jasné, že s největší pravděpodobností souvisí s existencí vnitřní zástavby Horního města. Zeď dokládá stavební aktivitu v prostoru rajského dvora ještě před zbudováním koleje v roce 1641. Z nálezové situace vyplývá, že zeď byla postavena pravděpodobně během druhé poloviny 15. století a zanikla po požáru nejpozději během první poloviny 17. století. Zeď existovala v době, kdy v tomto prostoru vypukly dva požáry, z čehož už při prvním zřejmě byla částečně zničena. Pravděpodobně se nejedná o ohradní zeď hřbitova náležející ke kostelu sv. Klimenta. Pokud by totiž v tomto prostoru hřbitov existoval, byl by zničen již dříve při výstavbě 4 měšťanských domů na uváděných čtyřech parcelách. Sondáž v rajském dvoře se pohybovala pouze do hloubky 1 metru a vzhledem k faktu, že např. navážkové vrstvy nad relikty kostela P. Marie v prostoru zámecké zahrady byly poměrně mocné (nejmocnější byly v západní části nádvoří a směrem na východ slábly – mocnost 1 m), dá se obdobná situace předpokládat i zde (Reichertová 1962, 1, 2, 3). Je možné, že na relikty hřbitova můžeme narazit až při hloubkové sondáži.

Ze ZAV na lokalitě Lt III., který není prozatím uzavřen, vyplývá, že na mírném návrší existovalo osídlení již v období pravěku a později přibližně na konci 15. a dále v novověku byl tento prostor využit k hospodářským účelům.

Zkratky a literatura

Použité zkratky: ARÚ – Archeologický ústav; BZO – Přehled výzkumů, Praha; ČVS – čelní vyhrívací stěna; NPÚ – ÚOP v Pardubicích – Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Pardubicích; NZ – nálezová zpráva; RML – Regionální muzeum v Litomyšli; SOKA Svitavy – Státní oblastní archiv Zámorsk – Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli; SU – Slezská univerzita v Opavě; VČM – Východočeské muzeum v Pardubicích; ZAV – záchranný archeologický výzkum; VŠP v HK – Vysoká škola pedagogická v Hradci Králové.

- ČIHÁČKOVÁ, L., 2005: *ZAV u kostela sv. Bartoloměje v Heřmanově Městci*, nepublikovaný rukopis, Pardubice.
- FROLÍK, J., 2003: *Kachle Chrudimska, 5/II.*, Historická řada, Chrudim.
- HOLČÍK, Š., 1984: *Fajky*, Bratislava.
- HUDEC, J., 1997: *Nálezová zpráva Litomyšl – Piaristické zahrady, záchranný archeologický výzkum*, NZ uložena v RML, Litomyšl.
- CHARVÁT, P., 1978: *Slovanské osídlení Vraclavska do poloviny 13. století*, kand. disert. práce, SOKA Svitavy, Sběrka vědeckých a literárních rukopisů, sign. R 196, Praha.
- CHARVÁT, P., 1981: BZO 1975, Supplementum, Praha.
- KOPECKÝ, T., 1941: *Místní názvy v Litomyšli*, in: *Od Trstenické stezky 21, 43–44*, Litomyšl.
- LANSFELD, H., 1976: *Středověké a novověké kachle*, Strážnice.
- MUK, J., 1996: *Historické konstrukce I*, Praha.
- MÜLLER, V., 1997: *Křídový útvar na okrese Svitavy*, in: *Pomezí Čech a Moravy*, sv. 1, 247–258.
- NĚMCOVÁ, J., 2006: *Středověké osídlení Moravskotřebovska ve světle archeologických pramenů*, diplomová práce, Filozoficko-přírodovědecká fakulta SU, Opava.
- PAJER, J., 1982: *Hromadný nález ze začátku 17. století ve Strážnici*, Strážnice.
- POCHE, E., 1978: *Umělecké památky Čech, 2. díl, K–O*, Praha.
- REICHERTOVÁ, K., 1962: *Výzkum románské basiliky a její gotické přestavby na I. nádvoří zámku a v přilehlé zahradě*, NZ, č. j. 1572/62, Archiv nálezových zpráv ARÚ, Praha.
- REICHERTOVÁ, K., 1977: *Litomyšl*, Litomyšl.
- SCHEUFLER, V., 1972: *Lidové hrmčičství v českých zemích*, Praha.
- SKŘIVÁNEK, M., 1979: *Materiály k dějinám Litomyšle: Zpráva č. 5, Stavební vývoj piaristických budov v Litomyšli, svazek 1*, SOKA Svitavy, Sběrka vědeckých a literárních rukopisů, sign. R 169/1.
- SKŘIVÁNEK, M. – VOPÁLKA, P., 1994: *Litomyšl, Starobylé město*, 1. vydání, Litomyšl.
- ŠTĚPÁNEK, J., 1894: *Dějiny c.k. vyššího gymnázia v Litomyšli*, Litomyšl.
- VÁLEK, B., 1964: *Půdy východních Čech*, Havlíčkův Brod.
- VÍCH, D., 1999: *Pravěké osídlení na horním toku řeky Loučné*, diplomová práce, VŠP v HK, Hradec Králové.
- VOKOLEK, V., 1994: *Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v Osíku*, NZ, uložena v archivu NPU – ÚOP v Pardubicích, přír. č. 4370, č. O 139.

P o z n á m k y

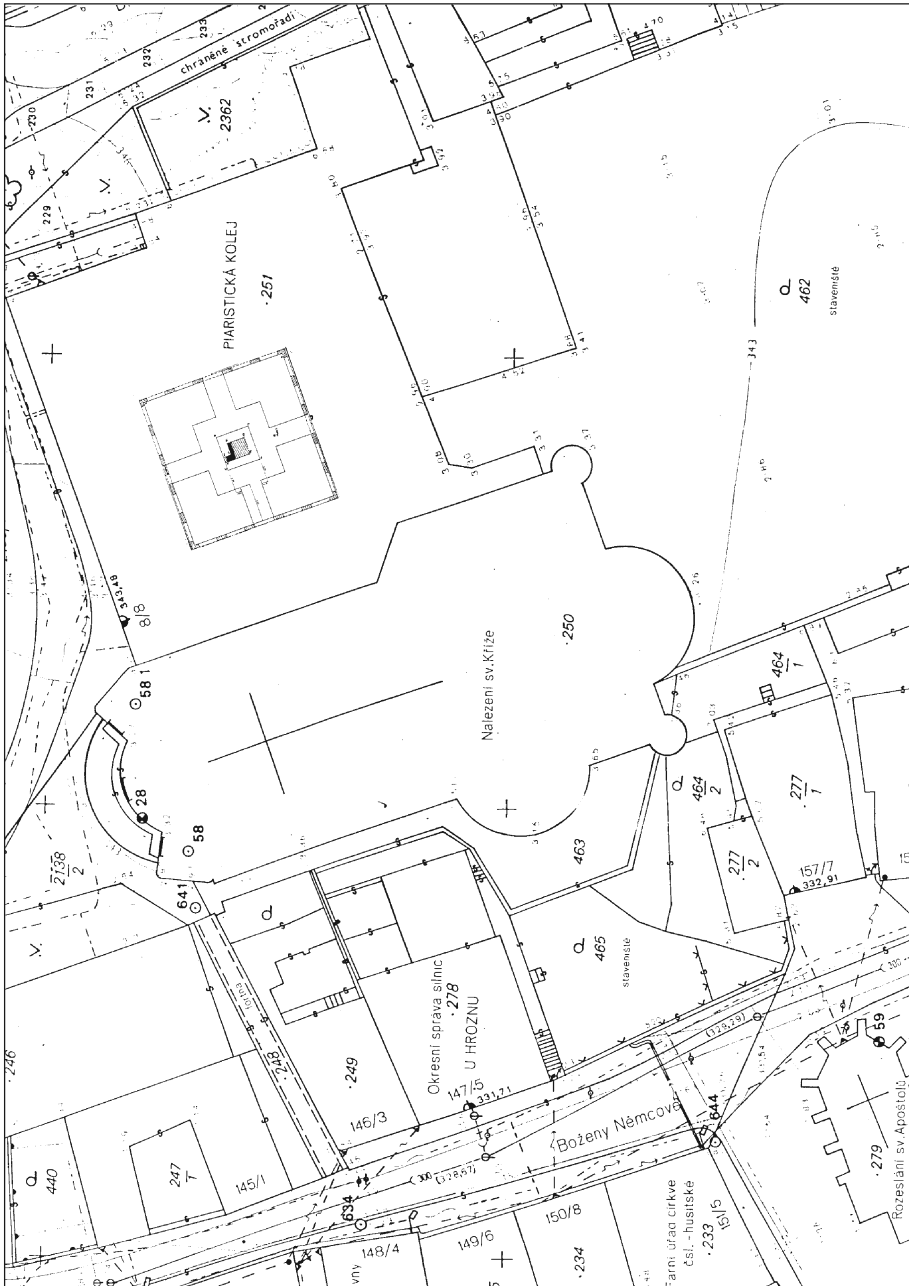
- 1) Sondáž byla provedena jen v určité části uváděného areálu, závěry ZAV by se tedy měly podle mého názoru vztahovat pouze na prozkoumanou část.
- 2) Nevylučuji ani existenci dalšího typu zástavby. V areálu piaristické koleje by se daly podle mínění M. Skřivánka předpokládat i relikty starší zástavby z biskupského období (Skřivánek 1979, 3).
- 3) Pravděpodobně ne celé Horní město, např. podle zprávy M. Skřivánka se naprosté zničení týká domů v prostoru dnešního pomníku A. Jiráska (Skřivánek 1979, 4).
- 4) Fragment HM–100/02/02 z vrstvy 22/ú8 má přehnutý a podseknutý okraj (typ P), který je datován převážně do průběhu 15. století a do počátku 16. století (Němcová 2006, 113). Rádélko v podokrají se vyskytuje zejména v 15. století a nelze je vyloučit ani v 16. století, na začátku 17. století se podle J. Pajera nepoužívá (Pajer 1982, 65; Němcová 2006, 117), ale tyto závěry platí spíše regionálně. Podle V. Scheuflera engoby (náleží sem i bílá hmota, kterou byl malován střep) nejsou doloženy v období středověku, na principu engoby je založena pouze výzdoba červeně malované keramiky. Vlastní engoby se objevují až na konci 16. století (Scheufler 1972, 72).

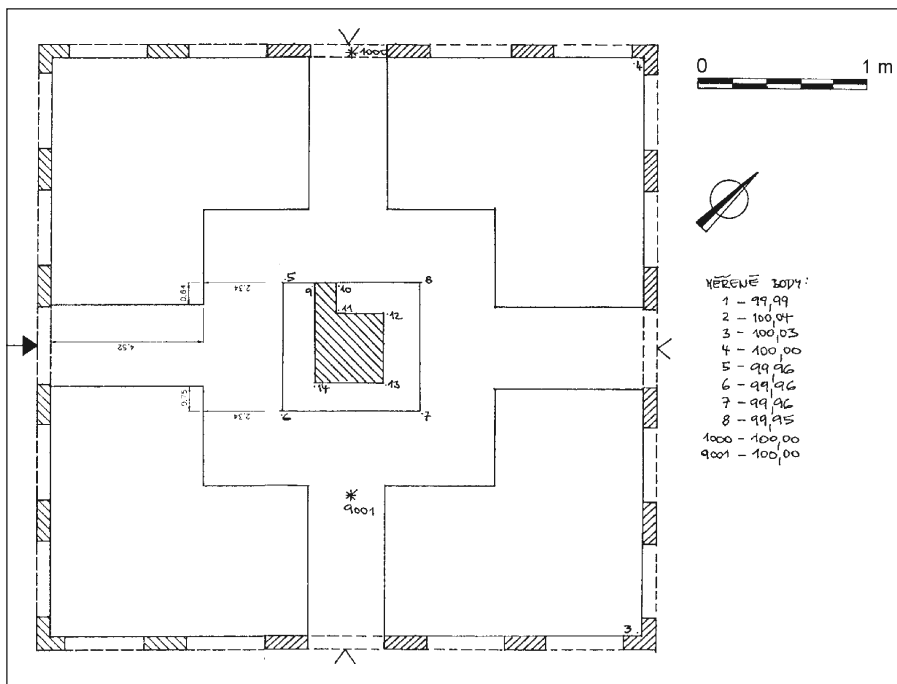
Obr. č. 1/ Pohled na piaristickou kolej z Jiráskovy ulice od západu.
Obr. č. 2–5 v samostatné příloze za s. 176.

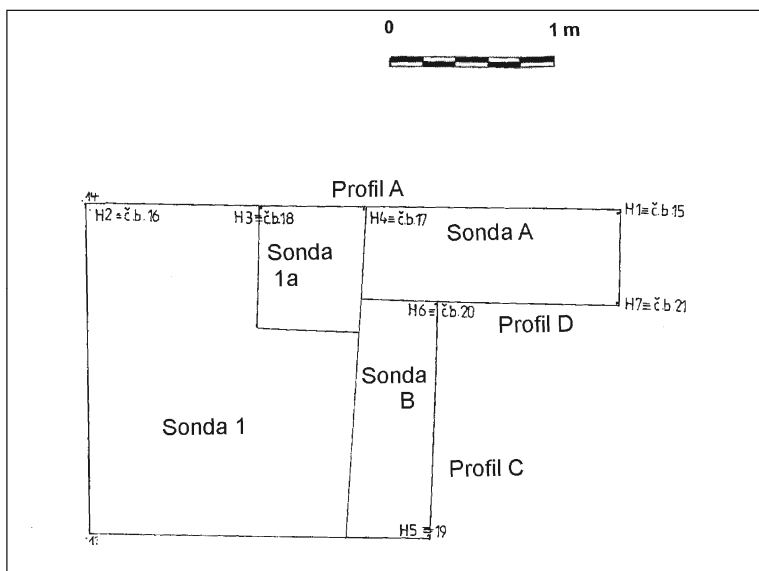
Obr. č. 6/ Zlomek dýmky nalezené ve vrstvě 2.

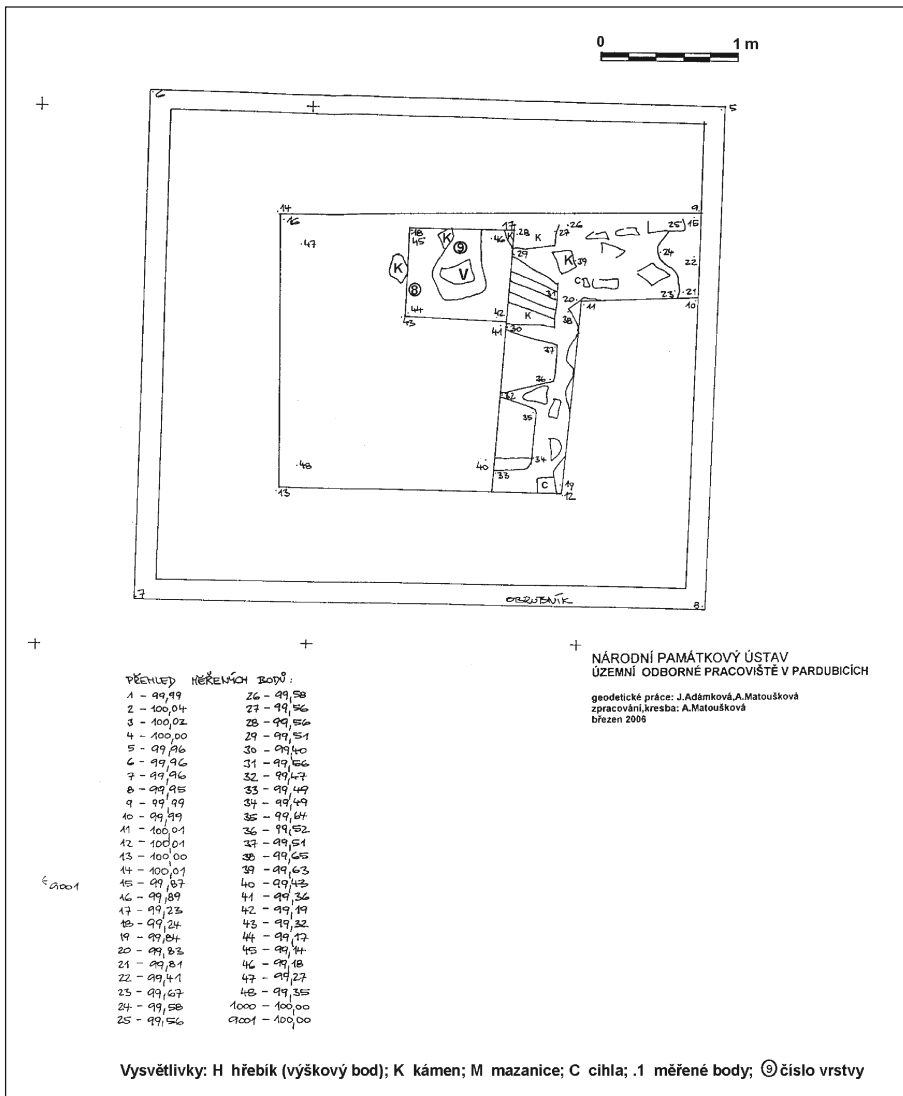
Obr. č. 7/ Výřez z mapy, do níž je zakreslena situace na raijském dvore s vyznačením zkoumaného úseku (šrafovanó) a zachyceným fragmentem zdi (vykresleno černě).

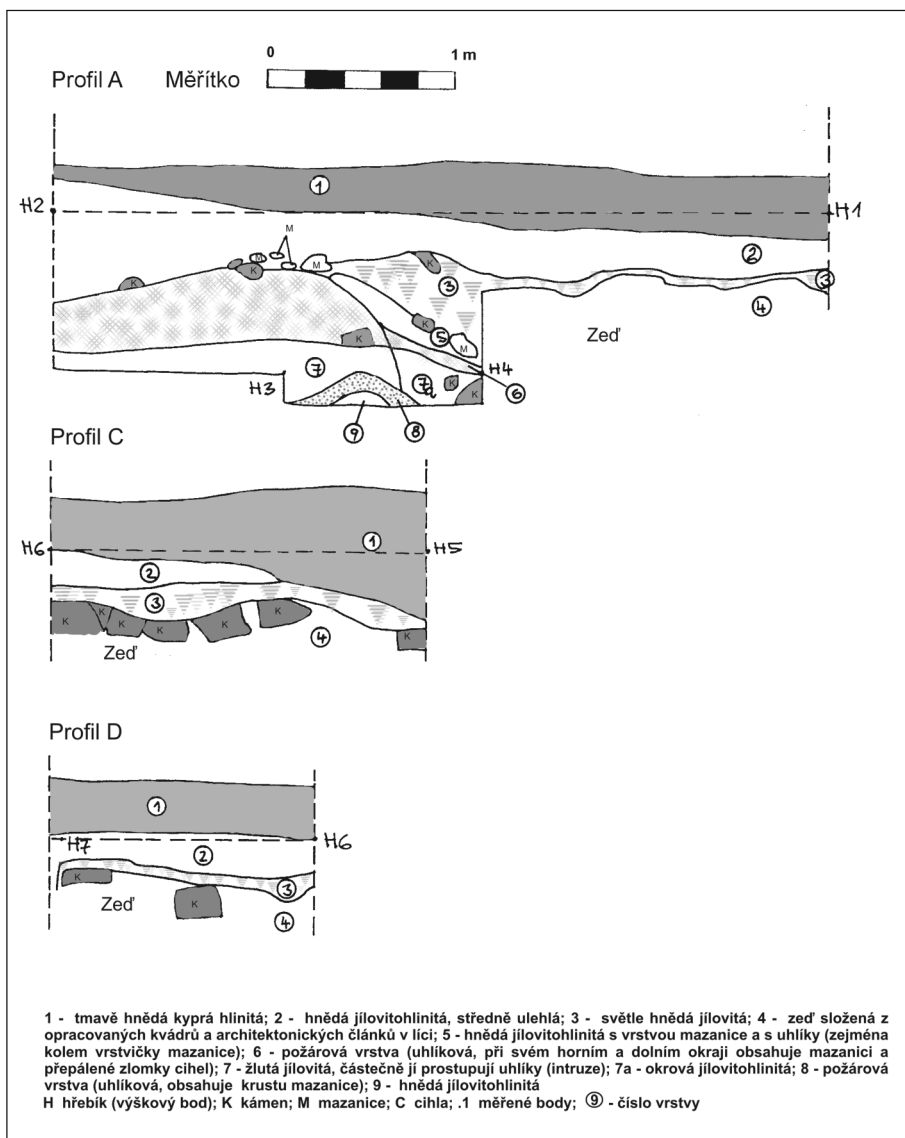
Obr. č. 8/ Detail rajského dvora v piaristické koleji se zakreslením místa ZAV, prostor sond (šikmé šrafování v centrální části).

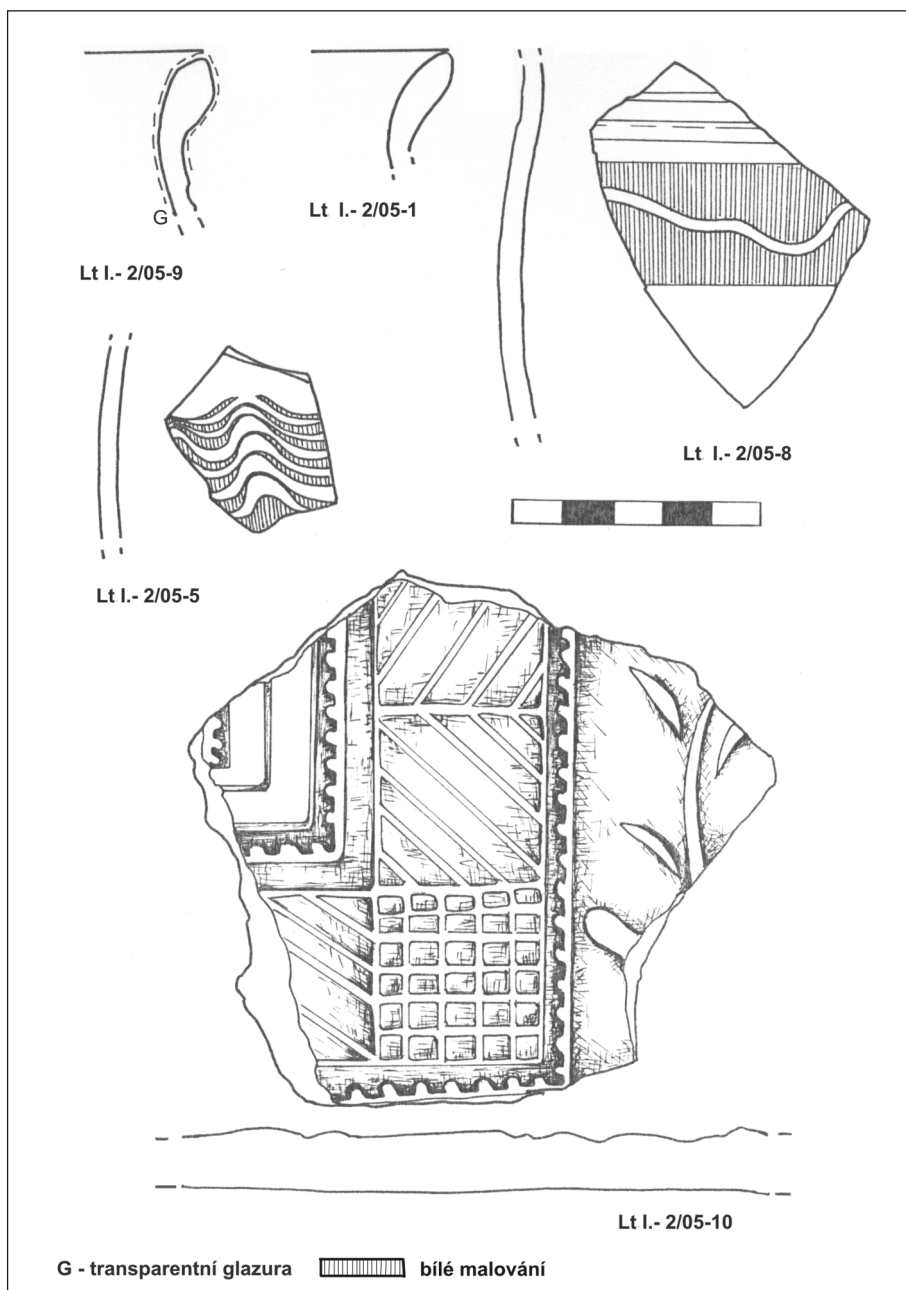
Obr. č. 9/ Rozmístění sond a profilů ve výkopu a umístění nivelačních hřebíků v rajském dvoře piaristické koleji v Litomyšli.

Obr. č. 10/ Situace zachycené v sondách – v sondě 1a, A a B v rájském dvoře piaristické koleje v Litomyšli.

Obr. č. 11/ Profily sond.

Obr. č. 12/ Keramické nálezy z výzkumu Lt I.-2/05.

Report on archeological researches in Litomyšl in 2005

JANA NĚMCOVÁ / RÉSUMÉ

An archeological workplace was established in the Regional Museum in Litomyšl at the end of the year 2004. Next year 7 archeological researches were carried out, two of them provide information to the history of Litomyšl and the environment. The rescue archeological research (RAR) in the ambit of the Piarist College brought information about the period of building the Upper Town. It is not possible to state exactly the function of the wall, which is related with the highest possibility with housing of the Upper Town. The wall supports the idea of building activity in the space of the ambit court even before building the College in 1641. The situation of the find implies that the wall was built in times of the last third of the 15th century and it disappeared after the fire before 1641. The wall existed in the time when two fires broke out in the area and it was obviously partly damaged in the first fire already. It does not concern the enclose wall of the churchyard belonging to St. Clement's Church. If it had existed in this area, it would have been destroyed earlier, probably in building four citizen houses on reported four plots. Probing in the ambit court proceeded only in the depth of 1 metre. It is possible that we can reach relics of the cemetery only in depth probing.

RAR in the location Lt III, which is not closed for the time being, implies that the settlement existed on a slight knoll as early as primeval times. Later, in about the end of the 15th century and further on in modern times, the area was used for economic purposes.

Bericht über archäologische Ausgrabungen in Litomyšl im Jahre 2005

JANA NĚMCOVÁ / RESÜMEE

Ende 2004 wurde im Regionalmuseum in Litomyšl (Leitomischl) eine archäologische Arbeitsstelle geschaffen. Im darauf folgenden Jahr wurden sieben archäologische Ausgrabungen realisiert, davon bieten zwei Ausgrabungen Informationen zu der Geschichte von Litomyšl und der Umgebung.

Archäologische Rettungsausgrabungen im Paradieshof des Piaristenkollegs brachten neue Erkenntnisse zu der Zeitspanne, als die Oberstadt erbaut wurde. Nicht genau kann die Funktion der Mauer bestimmt werden, welche höchstwahrscheinlich mit der Bebauung der Oberstadt zusammenhängt. Die Mauer beweist die Bautätigkeit im Raum des Paradieshofes noch vor der Errichtung des Kollegs im Jahre 1641. Von den Funden geht hervor, dass die Mauer irgendwann im letzten Drittel des 15. Jahrhunderts gebaut wurde und nach dem Brande vor 1641 einging. Die Mauer bestand in der Zeit, als in diesem Raum zwei Brände entstanden, wobei sie wohl schon bei dem ersten teilweise vernichtet wurde. Wahrscheinlich handelt es sich nicht um eine Friedhofsmauer, die zu der Sankt-Clemens-Kirche gehörte. Falls der Friedhof in diesem Raum bestanden hätte, wäre er schon eher vernichtet worden, wahrscheinlich bei dem Bau von vier Bürgerhäusern, die auf vier Parzellen angeführt wurden. Es wäre durchaus möglich, dass wir auf Friedhofsrelikte erst bei Tiefsonden stoßen.

Von archäologischen Rettungsausgrabungen am Standort Lt III., die einstweilen noch nicht abgeschlossen sind, geht hervor, dass auf einer sanften Anhöhe eine Besiedlung bereits in der Urzeit bestand. Später, ungefähr am Ende des 15. Jahrhunderts und später in der Neuzeit wurde diese Fläche zu wirtschaftlichen Zwecken genutzt.

Krátké zastavení na Hvězdárně v Úpici

EVA MARKOVÁ

Hvězdárna v Úpici byla slavnostně uvedena do provozu 8. listopadu 1959. Její historie se ale píše již o několik let dříve. Začíná v roce 1952 založením astronomického kroužku při klubovně Revolučního odborového hnutí závodu Transporta v Úpici. Snahou každého astronomického kroužku je mít svoji pozorovatelnu, nejinak tomu bylo v Úpici. A tak koncem roku 1953 stojí na pozemku dnešní hvězdárny dřevěná pozorovatelna. Tu ale v srpnu 1954 smetla vichřice, a tak členům kroužku nezbylo nic jiného než začít budovat znova. Tentokrát ale šlo o zděnou budovu, jejíž stavba byla zařazena do akce „Z“. Ta byla dokončena právě v roce 1959. Na její stavbě se podíleli snad všichni občané Úpice, všichni měli touhu vybudovat si „svoji“ hvězdárnu.

Postupem času se hvězdárna stala zařízením odboru školství a kultury Okresního národního výboru v Trutnově a jejím prvním ředitelem se stal Vladimír Mlejnek, který hvězdárnu úspěšně vedl až do roku 1986, kdy ho po jeho odchodu do důchodu nahradila Eva Marková. Hvězdárna se pod jeho vedením dále rozrůstala, přibývali noví pracovníci, vedle amatérských pozorovacích aktivit začala hvězdárna plnit i odborné úkoly. Hlavní odborný program hvězdárny byl a dosud je zaměřen na výzkum sluneční aktivity. Pozorování probíhala nejdříve v optickém oboru, kdy se zakreslovaly a fotografovaly sluneční skvrny; to bylo později rozšířeno o registrace v rádiovém oboru, kdy jsou projevy sluneční aktivity (sluneční erupce) soustavně bez ohledu na počasí zaznamenávány na pásky, které jsou zpracovávány a archivovány pro potřeby dalšího výzkumu.

V roce 1966 byl uveden do provozu úzkopásmový monochromatický filtr, který umožnil fotografování slunečních erupcí ve spektrální čáře H alfa, čímž se dále rozšířil odborný program zaměřený na výzkum sluneční aktivity. Snímky jím pořízené byly pravidelně vyhodnocovány stejně jako registrace v rádiovém oboru a získaná data byla zasílána do Boulderu (USA), kde sídlí světové centrum výzkumu Slunce. Hvězdárna v Úpici se tak zařadila mezi stanice světové sítě pro sledování sluneční aktivity a její výsledky byly a dosud jsou publikovány v mezinárodních bulletinech.

Všechna získaná data byla též podkladem pro výzkum vztahů vnějšího životního prostředí, a to nejen pro pracovníky hvězdárny, ale sloužila a dosud slouží též odborníkům z jiných institucí, mimo jiné též pro pracoviště ochrany přírody a pro zdravotnická zařízení. Ti postupem času měli potřebu vyměňovat si své poznatky, proto od roku 1979 začala hvězdárna každoročně pořádát mezioborový seminář, dnes konferenci *Člověk ve svém pozemském a kosmickém prostředí*.

Kromě pozorování Slunce probíhá na hvězdárně i pozorování noční oblohy, a to především sledování blízkého okolí Země. To je velmi důležité z hlediska určité, i když malé pravděpodobnosti srážky objektů tam se nacházejících s naší planetou. Kromě toho se též provádějí pravidelná meteorologická měření, měření znečištění ovzduší a registrace seismické aktivity. To poslední má na území Úpicka obzvlášť velký význam, neboť Úpice leží na takzvaném Hronovsko-poříčském zlomu, což je oblast častých otřesů půdy. Dokonce zde byl v roce 1901 zaznamenán otřes o síle 4,9° Richterovy stupnice a v době nedávné, 25. října 2005, o síle 3,7° Richterovy stupnice.

Není zanedbávána ani popularizační činnost. Na hvězdárně pracuje několik astronomických kroužků, kde se scházejí především místní děti a mládež. Pro ty ze vzdálenějších míst slouží Klub mladých astronomů, který dnes má okolo 120 členů z celé republiky, zájem mají i děti ze Slovenska. Astronomickým kroužkům v jiných místech (v případě potřeby a zájmu tedy i v Litomyšli) pomáhá hvězdárna metodicky. Jsou pořádána pravidelná pozorování pro veřejnost a exkurze pro školy. Ty pravidelně přijíždějí hlavně v době výletů i z dosti vzdálených míst naší republiky, řada z nich uvítá možnost strávit celou noc na hvězdárně. V létě se na hvězdárnu sjíždí z celé republiky i ze zahraničí mládež od 15 let na *Letní astronomické expedici*, aby se po 16 dní seznamovala s taji noční oblohy a s různými pozorovacími praktickými. Většina z nich je programem a tmavou noční oblohou nad Úpicí tak nadšená, že přijíždí opakovaně i další léta a kromě toho také o víkendech v průběhu školního roku. Hvězdárna pořádá rovněž různé tematické výstavy. Jedna z nich zavítala i do Litomyšle, kde byla součástí výstavy věnované přednímu českému astronomovi a litomyšlskému rodákovi Zdeňku Kopalovi. Podobně tomu bylo u příležitosti 90. výročí jeho narození, kdy se ve dnech 31. března až 4. dubna 2004 úpická hvězdárna podílela na zřízení tzv. „dočasné hvězdárny“ v Litomyšli. Po tyto dny probíhal přímo v Litomyšli ve velkém expedičním stanu hvězdárny astronomický program a přenosnými dalekohledy pozorování Slunce a noční oblohy.

Vratme se ale zpět k hlavnímu odbornému zaměření hvězdárny. Sledování sluneční aktivity zde probíhá dosud a navíc v poslední době je rozšířeno o některé další činnosti, díky nimž je možné získat dokonalejší podklady pro sledování vztahů Slunce-Země a které též přispěly k poskytování lepších podkladů pro biometeorologické předpovědi uveřejňované denně sdělovacími prostředky. Sluneční erupce jsou vedle pozorování v čáře H alfa snímány ve vápníkové čáře a uvažuje se i o dalších spektrálních čarách. To vše umožňuje svépomocně vyrobená optická lavice (její kupní cena by činila

několik milionů korun), kde je možné velmi jednoduše měnit jednotlivé členy optického systému. V roce 1990 se navíc překročilo k pozorování úplných zatmění Slunce. Pouze při nich je totiž možné sledovat sluneční korónu (nejvyšší část sluneční atmosféry) jako celek s dostatečně velkým rozlišením, což nám umožňuje daleko lepší výzkum této části Slunce. A my o ní potřebujeme vědět co nejvíce, neboť právě sluneční koróna rozhoduje o tom, jakým způsobem a jak silně se projevy sluneční aktivity dostanou do meziplanetárního prostoru, a tím i na Zemi. Naše pozorování jsou prováděna na základě výpočtů tou nejmodernější technikou.

Pozorování úplných zatmění Slunce byla ale velmi důležitá pro astronomy i v dávné a méně dávné minulosti. Je až s podivem, jak přesně uměli naši předchůdci propočítávat údaje o zatměních jen s papírem a tužkou. Díky pracovníkům Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli a Regionálního muzea v Litomyšli měli pracovníci naší hvězdárny možnost nahlédnout do takovýchto výpočtů a rukopisů. Pocházejí z 2. poloviny 18. století a pořídil je Ignác Kautsch, rodák z Litomyšle, který mimo jiné určitou dobu pobýval v piaristické koleji v Litomyšli. Kromě zatmění Slunce a Měsíce prováděl i výpočty přechodů Venuše přes sluneční disk. A na nás současných astronomech je, abychom se před umem našich předchůdců sklonili a jejich práci zúročili. A zde také začíná další epocha spolupráce naší hvězdárny s městem Litomyšlí.

Obr. č. 1/ Hvězdárna v Úpici.

Obr. č. 2/ Školní mládež u dalekohledu.

Short stopping at the observatory in Úpice

EVA MARKOVÁ / RÉSUMÉ

The observatory in Úpice was put into operation in 1959. It deals mainly with watching the Sun activities and the popularization of astronomy and near fields. In all these activities it cooperates with a lot of institutions, its work covers also other regions, not only Úpice district. Among others, some activities were aimed to Litomyšl, e.g. in connection with two Litomyšl natives – Zdeněk Kopal and Ignác Kautsch.

Kurzer Rast auf der Sternwarte in Úpice

EVA MARKOVÁ / RESÜMEE

Die Sternwarte in Úpice (Eipel) wurde im Jahre 1959 in Betrieb gesetzt. Sie befasst sich besonders mit der Verfolgung der Sonnenaktivität und der Popularisierung der Astronomie und verwandter Bereiche. Bei allen ihren Aktivitäten arbeitet sie mit mehreren Institutionen zusammen, ihre Tätigkeit bedeckt ferner andere Gebiete, nicht nur die Region Úpice. Außer anderem wurden einige Aktivitäten auch nach Litomyšl (Leitomischl) orientiert, z. B. im Zusammenhang mit zwei Landsleuten von Litomyšl – Zdeněk Kopal und Ignác Kautsch.

Výskyt křížáka pruhovaného (*Argiope bruennichi* Scop.) v okolí Litomyšle

OLDŘICH PAKOSTA

Úvod

Když v druhé polovině devatenáctého století profesor litomyšlského gymnázia E. BÁRTA (1868) zpracovával studii *Seznam pavouků severní části Čech*, netušil, že se v biotopech, které byly předmětem jeho zájmu, objeví na sklonku dvacátého století nový, nápadný a poměrně velký druh původně subtropického pavouka. Je jím křížák pruhovaný (*Argiope bruennichi* Scop.), jehož hojný výskyt v pozdním létě a začátkem podzimu můžeme od roku 1991 pozorovat na území Čech, Moravy a Slezska. Tento exoticky vyhlížející pavouk je v mnoha směrech v naší přírodě výjimečný, a to nejen svým zjevem či biologií, ale i svou dřívější absencí a náhlým výskytem s následnou obdivuhodně rychlou expanzí a schopností obsadit nejrozmanitější biotopy. Výjimečné postavení má tento pavouk i ve svém druhově početném rodu; zatímco domovem většiny křížáků rodu *Argiope* jsou tropy a subtropy, areál křížáka pruhovaného sahá od Japonska přes jihovýchodní Asii, Čínu, jižní a střední Evropu až na Britské ostrovy (KŮRKA 1998). Novodobé invaze nejsou u pavouků příliš častým jevem. Je to dáno patrně tím, že místa, kam by se mohli díky svým ekologickým nárokům šířit, obsadili rychle již v minulosti. Historický faktor zde tudíž nehraje podstatnou roli a převažují zejména ekologické limity (ŘEZÁČ 2002).

Zmíněný zástupce arachnofauny se dříve vyskytoval spíše v mediteránní oblasti. Jeho výskyt byl znám i z území České republiky; byl zde však velice vzácný a objevoval se jen v několika lokalitách jižní Moravy. V Čechách byly v posledním desetiletí zaznamenány první nálezy v termofytiku (především se jedná o střední Polabí). Za prvotní lokalitu výskytu druhu na území Čech je považován opuštěný tankodrom ve vojenském výcvikovém prostoru Milovice – Mladá (leg. VÁVRA 24. 9. 1991). Arachnolog A. KŮRKA poté uspořádal s pomocí sdělovacích prostředků (zejména oslovením čtenářů periodik Živa, ABC a VTM) úspěšnou a v historii naší arachnofauny ojedinělou anketu. Jejím smyslem bylo získání poznatků o lokalitách výskytu křížáka pruhovaného na území České republiky. Výsledek ankety prokázal, že druh byl od roku 1992 (do roku 1997) pozorován ve 206 lokalitách středních, severních a jižních Čech a na jihovýchodní Moravě. Nápadná ab-

sence druhu byla shledána na Českomoravské vrchovině, ve východních Čechách a téměř na celém území Moravy (KŮRKA, l. c. [viz též obr. č. 1a]). Zmíněný pavouk se zanedlouho rozšířil i do chladnějších poloh pohraničních hor. V současnosti obývá širokou škálu nelesních ekosystémů od mokřadů po stepi a pole. Zdá se až neuvěřitelné, že by invazi takového rozsahu způsobily pouze změny klimatu. M. ŘEZÁČ (l. c.) soudí, že zde svou roli patrně sehrála též nějaká vnitřní změna, snad mutace druhu umožňující rozšíření ekologické valence.

Metodika

Od poloviny devadesátých let 20. století se objevuje jmenovaný druh též v některých lokalitách Litomyšlska. Na základě vlastních pozorování a sdělení zoologů, kolegů entomologů, ale i laické veřejnosti o nálezech druhu *Argiope bruennichi* Scop., mohu výskyt tohoto pavouka zaznamenat podle abecedně řazených lokalit, včetně jejich evidence v síťové mapě (obr. č. 1b). Při jejím zpracování byla respektována platná metodika (L. PRUNER - P. MÍKA 1996), přičemž čísla mapových polí jsou dělena na menší jednotky (a, b, c, d) a ty pak na další (I, II, III, IV). Zkoumané území zahrnuje severozápadní část bývalého okresu Svitavy, resp. administrativní obvod obce Litomyšl s rozšířenou působností.

Použité zkratky: F = samice, M = samec

Výsledky

Benátky u Litomyšle (6164a/I) - srpen 1999, 1 ex. (louka se starým travním porostem na levém břehu Loučné - O. PAKOSTA).

Budislav (6162d/II) - září 1997, 1 F (příkop podél komunikace k obci Chotěnov-Olšany - O. PAKOSTA).

Budislav /6162d/I) - 21. 8. 2004, 1 F (příkop podél komunikace vedoucí k chatarské oblasti - O. PAKOSTA).

Čistá (6164a/III) - 5. 9. 1998, 2 ex. - F (příkop se starým travním porostem podél silnice vedoucí k osadě Brlenka - O. PAKOSTA).

Desná (6163c/II) - 26. 8. 2000, 2 ex. - F + M (neposečený starý travní porost při polní cestě vedoucí k osadě Mladočov - O. PAKOSTA).

Dolní Újezd (6163b/III) - 12. 9. 1998, 1 F s kokonem (travní porost u příkopu podél komunikace vedoucí k obci Osík - O. PAKOSTA).

Chotěnov (6163a/III) - 5. 9. 2003, 1 ex. (lokalita *Na Paděrkách* - P. NOVÁK).

Janov (6164a/II) - srpen 2003, 1 ex. (při silnici vedoucí k obci Strakov - O. PAKOSTA).

Litomyšl (6063d/IV) - září 1998, 1 F (Záhradí, zahrada v areálu města - P. DVOŘÁKOVÁ in verb.).

Litomyšl (6063d/IV) - léto 2000, 1 F (Fügenerova čtvrť, zahrada v areálu města - E. KUBEŠOVÁ in verb.).

Litomyšl (6063d/IV) - léto 2003, 1 ex. (zahrádkářská kolonie *Líbánky* - P. POKORNÁ in verb.).

Litomyšl (6063d/IV) - 14. 8. 2003, 11 ex. (Osické údolí, podél meze na okraji

pole od rybníka směrem k silnici na Morašice ve vysoké neposečené trávě v místech bez porostu dřevin; dále svázek s jižní expozicí lemující *Císařovo pole* - L. URBÁNEK).

Litomyšl (6063d/IV) - 31. 8. 2003, 4 ex. - 1 M + 3 F (Osické údolí, svah s porostem staré trávy v lokalitě *Itálie* na levém břehu Desné - O. PAKOSTA).

Litomyšl (6063d/IV) - 22. 7. 2004, 1 M (Osické údolí, v louce nedaleko Lučního rybníka - L. URBÁNEK).

Litomyšl (6063d/IV) - srpen 2005, 1 F (suchý travní porost podél polní cesty vedoucí z lokality *Černá hora* k Vlkovu - O. PAKOSTA).

Litomyšl (6063d/IV) - 2. 9. 2006, 2 ex. - F s kokony (přerostlý suchý travní porost nad garážemi lokality *Cihelna* při plotu se zahradnictvím - O. PAKOSTA).

Mendryka (6164b/I) - září 2001, 1 F (suchý travní porost podél cesty vedoucí od zámečku k hlavní komunikaci Litomyšl - Svitavy - O. PAKOSTA).

Mladočov (6163c/I) - 14. 9. 2002, 2 ex. - F (přerostlý suchý travní porost podél cesty vedoucí z Mladočova k lokalitě *Voštica* - O. PAKOSTA).

Morašice (6063c/IV) - říjen 1999, 1 F s kokonem (příkop se starou trávou kolem komunikace vedoucí k osadě Tři Kocouři - O. PAKOSTA).

Nedošín (6063d/I) - srpen 2001, 1 F (starý travní porost podél komunikace vedoucí k lokalitě *Štít* - O. PAKOSTA).

Nedošín (6063d/I) - 7. 9. 2003, 2 ex. - F + M (Velký Košíř, kopec *Nárků*, jižní expozice při okraji odvodňovacího kanálu proti rampě firmy Vertex - L. URBÁNEK).

Nedošín (6063d/I) - 9. 9. 2003, 6 ex. (Velký Košíř, kopec *Nárků*, jižní strana kopce 3 ex., východní strana kopce 3 ex. - L. URBÁNEK).

Nedošín (6063d/I) - září - říjen 2003, 4 ex. - 1 M + 3 F s kokony (Velký Košíř, východní strana lokality - L. URBÁNEK).

Nedošín (6063d/I) - říjen 2003, 4 F s kokony (Velký Košíř - L. URBÁNEK).

Nedošín (6063d/I) - 9. 9. 2006, 1 F (Velký Košíř - L. URBÁNEK).

Němčice (6064c/I) - září 1998, 1 ex. (starý travní porost kolem komunikace vedoucí k Litomyšli - R. KYSILKO).

Osík (6163b/II) - 2. 8. 1999, 1 F (travní porost při komunikaci vedoucí k obci Dolní Újezd - O. PAKOSTA - T. PAKOSTOVÁ).

Osík (6163b/II) - říjen 2003, 1 F (suchý travní porost při plotu drůbežárny Osík - O. PAKOSTA).

Pazucha (6064c/IV) - srpen 2001, 1 F (zahrada domu čp. 90 - R. KYSILKO).

Poříčí (6163c/I) - srpen/září 1999, 1 F (zahrada domu čp. 22 - O. PAKOSTA).

Poříčí (6163c/I) - 9. 9. 2001, 2 ex. - M + F (porost v okolí mokřadu při polní cestě od zemědělského mechanizačního střediska k obci Chotěnov - O. PAKOSTA).

Sebranice (6163c/IV) - září 1999, 1 F (suchý travní porost podél komunikace vedoucí k obci Horní Újezd - O. PAKOSTA).

Strakov (6064c/IV) - říjen 1997, 1 F (suchý porost podél silnice vedoucí k obci Janov - O. PAKOSTA).

Strakov (6064c/IV) - 9. 9. 2000, 1 F (zahrada domu čp. 84 - O. PAKOSTA).

Strakov (6064c/IV) - srpen 2005, 1 F (L. URBÁNEK).

Trstěnice (6164c/I) - říjen 1999, 1 F (přerostlý suchý travní porost při komunikaci vedoucí k silnici Litomyšl - Polička - O. PAKOSTA).

Tržek (6063d/I) - srpen 2001, 1 F (travní porost podél přípojky k hlavní komunikaci Litomyšl - Vysoké Mýto - O. PAKOSTA).

Vidlatá Seč (6163a/I) - 15. 9. 2000, 1 ex. (V. JELÍNEK).

Zrnětín (6163c/I) - říjen 1998, 1 F s kokonem (přerostlý uschlý travní porost při komunikaci k obci Poříčí - O. PAKOSTA).

Diskuse

Na základě učiněných nálezů mohou potvrdit již publikované poznatky A. KŮRKY (1998), M. ŘEZÁČE (2002) a dalších; sledovaný druh obývá výhradně pouze otevřená, nezastíněná místa a úzkostlivě se vyhýbá lesním biotopům. Vyskytuje se v lokalitách stepního charakteru, na lukách, v příkopech kolem komunikací, v nivách toků, na stanovištích charakteru mokřadů, ale i v sadech a centrech městských aglomerací. Většina jeho stanovišť tak náleží mezi agrobiocenózy a antropocenózy. Obecně lze konstatovat, že stejně jako u ostatních zástupců arachnofauny dochází i u uvedeného druhu pavouka ke změnám areálu rozšíření nebo se jeho populace vyznačuje kolísáním početnosti mezi jednotlivými léty (fluktuace) či během roku (oscilace) (PLESNÍK 2005).

Nezodpovězenou otázkou zůstává, nakolik může obdivuhodně rychlá expanze křížáka pruhovaného a jeho schopnost obsadit nejrozmanitější biotopy ohrozit výskyt „domácích“ zástupců arachnofauny - ke konci roku 2000 jich bylo v ČR registrováno 830 druhů (RŮŽIČKA 2006) - zejména pak druhu křížák obecný (*Araneus diadematus*). Důležité poznatky o bionomii sledovaného druhu by též mohl přinést jeho případný terarijní chov (BRUINS 2001).

Závěr

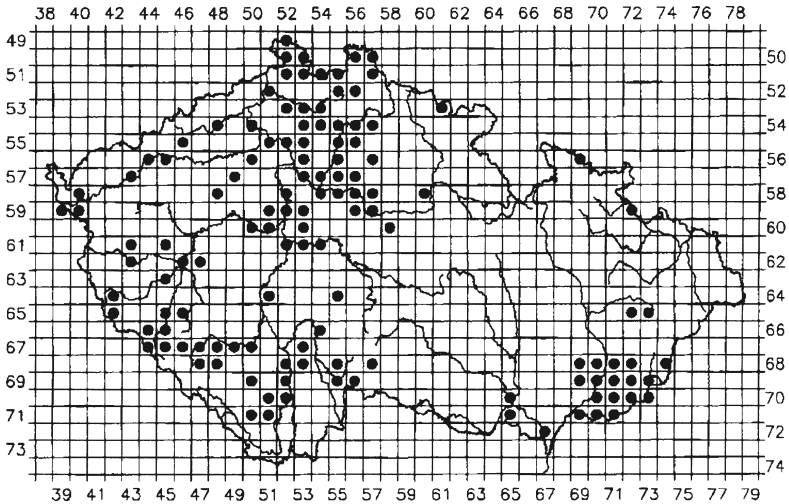
Práce shrnuje výskyt druhu křížák pruhovaný (*Argiope bruennichi*, Scop.) na Litomyšlsku od počátku jeho šíření v regionu. Druh zde byl zjištěn poprvé v září 1997 v lokalitě Budislav (1 F, PAKOSTA), naposledy 9. 9. 2006 v lokalitě Nedošín (1 F, URBÁNEK). Nejpočetnější výskyt byl zaznamenán 14. 8. 2003 v lokalitě Litomyšl - Osické údolí (11 ex., URBÁNEK). Síťová mapa evidentně potvrzuje absenci druhu v biotopech se souvislým porostem převážně jehličnatých dřevin.

Populace křížáka pruhovaného však budou v okolí Litomyšle nadále sledovány, aby tak mohlo být průběžně doplňováno a upřesňováno jeho šíření v uvedeném prostoru.

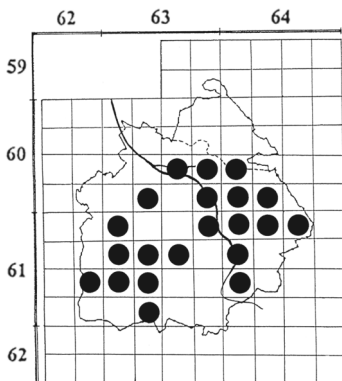
Literatura

- BÁRTA, E., (1868): *Seznam pavouků severní části Čech*, Archiv pro přírodovědecké prozkoumání Čech.
- BRUINS, E., (2001): *Encyklopedie teraristiky* (překlad nizozemského originálu *Terrariumencyklopedie* L. FORMÁNKOVÁ), Čestlice: 160-161 /metodika chovu druhu *Argiope bruennichi* Scop./.
- KŮRKA, A., (1998): *Křížák pruhovaný (Argiope bruennichi Scop.)*, Ochrana přírody 53, č. 4: 112-113.

- PAKOSTA, O., (2001): *Entomologové Litomyšlska*, Litomyšl: 114 (podrobný záznam o nálezu druhu 2. 8. 1999 v lokalitě Osík in pozn. 107).
- PLESNÍK, J., (2005): *Naznačují taxony pavouků jejich druhovou bohatost?*, in: *Ochrana přírody* 60, č. 7: 209.
- PRUNER, L. – MÍKA, P., (1996): *Seznam obcí a jejich částí v České republice s čísly mapových polí pro síťové mapování fauny*, in: *Klapalekiana* 32, supplementum, Praha: 1–115.
- RŮŽIČKA, V., (2006): *Pavouci a ochrana přírody v České republice*, in: *Ochrana přírody* 61, č. 3: 70.
- ŘEZÁČ, M., (2002): *Invaze pavouků na území České republiky*, in: *Ochrana přírody* 57, č. 9: 272–273.

Obr. č. 1a/ Síťová mapa s vyznačením polí zjištěného výskytu křížáka pruhovaného v České republice v období 1990–1997. (A. KŮRKA (1998): *Křížák pruhovaný (Argiope bruennichi Scop.)*, in: *Ochrana přírody* 53, č. 4: 112.)

Obr. č. 1b/ Síťová mapa s vyznačením polí zjištěného výskytu křížáka pruhovaného v severozápadní části okresu Svitavy, resp. v obvodu obce Litomyšl s rozšířenou působností v období 1997–2006. (Vypracoval autor.)

Obr. č. 2/ Křížák pruhovaný (*Argiope bruennichi* Scop.) – F (zvětšeno).
Foto: L. Urbánek, Strakov 2005.

Area of the occurrence of the species *Argiope bruennichi* Scop. in the environment of Litomyšl

OLDŘICH PAKOSTA / RÉSUMÉ

In the last decade of the 20th century the occurrence of exotically looking subtropical species of Striped Cross Spider (*Argiope bruennichi* Scop.) was registered in the territory of the Czech Republic and it subsequently also appeared in some locations of Litomyšl district. On the base of own observations, notifications of zoologists, colleagues entomologists but also of lay public about discoveries of the mentioned species I can the area of occurrence in the vicinity of Litomyšl demarcate in this way: Benátky near Litomyšl (1999), Budislav (1997, 2004), Čistá (1998), Desná (2000), Dolní Újezd (1998), Chotěnov (2003), Janov (2003), Litomyšl (1998, 2000, 2003, 2004, 2005, 2006), Mendryka (2001), Mladočov (2002), Morašice (1999), Nedošín (2001, 2003, 2006), Němčice (1998), Osík (1999, 2003), Pazucha (2001), Poříčí (1999, 2001), Sebranice (1999), Strakov (1997, 2000, 2005), Trstěnice (1999), Tržek (2001) and Zrnětín (1998). I support conclusions of arachnologists about locations of the occurrences of the species in the territory of the Czech Republic by the statement that they cover a wide scale of non-forest ecosystems from swamps to steppes and fields, with that they can be found in orchards and gardens of the centres of agglomerations. So most of their posts belong among agro-bio-coenosis and antropo-coenosis.

Das Vorkommen von der Art *Argiope bruennichi* Scop. in der Umgebung von Litomyšl

OLDŘICH PAKOSTA / RESÜMEE

Im letzten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts wurde auf dem Gebiet der Tschechischen Republik das Vorkommen der exotisch aussehenden subtropischen Kreuzspinnerart *Argiope bruennichi* Scop. vermerkt, die danach auch an einigen Standorten in der Umgebung von Litomyšl (Leitomischl) erschien. Aufgrund von eigenen Beobachtungen, Mitteilungen von Kollegen Entomologen, aber auch der Laienöffentlichkeit von Funden der genannten Art kann ich das Areal ihres Vorkommens in der Umgebung von Litomyšl in den Jahren 1997 bis 2006 wie folgend bestimmen: Benátky u Litomyšle (1999), Budislav (1997, 2004), Čistá (1998), Desná (2000), Dolní Újezd (1998), Janov (2003), Litomyšl - Stadtareal (1998, 2000, 2003, 2005), Mendryka (2001), Mladočov (2002), Morašice (1999), Nedošín (2001), Němčice (1998), Osík (2001, 2003), Pazucha (2001), Poříčí (1999, 2001), Sebranice (1999), Strakov (1997, 2000), Trstěnice (1999), Tržek (2001) und Zrnětín (1998). Ich bestätige die Schlussfolgerungen der Arachnologen über die Standorte des Vorkommens von dieser Art auf dem Gebiet der Tschechischen Republik mit der Feststellung, dass sie eine breite Palette von Ökosystemen von Morasten zu Steppen und Feldern bewohnt, wobei man sie auch in Obstgärten und anderen Gärten in Zentren von Agglomerationen entdecken kann. Die meisten ihrer Standorte gehören somit zu Agrobiozönosen und Anthropozönosen.

Literatura

Výběrová bibliografie z okresu Ústí nad Orlicí z let 2000 až 2005

HANKA SKALICKÁ - RADIM URBÁNEK - DAVID VÍCH

2000

BEZDÍČKOVÁ, Soňa: *Od biedermeieru k secesi, Odívání v letech 1818–1918*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum Vysoké Mýto 2000, 12 s. + 14 barevných ilustrací v příloze.

Katalog k výstavě, kterou Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě připravilo v roce 2000 z muzejních sbírek. V úvodu je popsána základní charakteristika uvedeného období a módních stylů, vývoj linie oblečení a doplňků. Vše je doplněno obrazovou přílohou a soupisem vystavených předmětů.

CEJPOVÁ, Miroslava: *Tvrziště v obci Bystřec, k. ú. Bystřec, okr. Ústí nad Orlicí*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26, 2000, s. 143–155 + černobílá fotografie, plán tvrziště.

Vrcholně středověké tvrziště postihly v 60. letech 20. století rozsáhlé terénní změny, bohužel pouze minimálně dokumentované příslušnými odborníky. Při těchto i starších terénních zásazích se podařilo získat kolekci novověkých a vrcholně středověkých artefaktů (v předkládaném příspěvku zveřejněny bohužel pouze formou velmi stručného slovního popisu). Připojen plánek a řez dnešní situací.

CIHLÁŘ, Jiří: *Těžká léta na Orlickoústecku 1929–1939*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2000, 176 s. + černobílé ilustrace v textu.

Práce si všímá vývoje hospodářských, sociálních, národnostních a politických poměrů na území dnešního Orlickoústecka v letech 1929–1939. Doplněno prameny a literaturou.

CINK, Josef: *Červená Voda a okolí blízké i vzdálené*, Červená Voda, Obec Červená Voda 2000, 160 s. + barevné ilustrace v textu.

Barevnými fotografiemi bohatě vypravená publikace láká vlastivědné zájemce do Červené Vody a okolí. Typy na výlet pro milovníky přírody a památek do málo známé oblasti určené Kladskou kotlinou.

DVOŘÁK, Radovan: *Choceň (Patnáct kapitol z dějin města)*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2000, 176 s. + černobílé ilustrace v textu.

Publikace z pera vysokomýtského historika představuje historický nástin dějin města Choceň od doby nejstaršího osídlení až do roku 1944. Doplněna dobovým obrazovým materiálem v textu, schází rejstřík a literatura.

FIŠER, Zdeněk: *Nově objevená korespondence Františka Mirovítá Lorence v pozůstalosti Aloise Vojtěcha Šembery*, in: Archivní ročenka Státního okresního archivu v Kroměříži 6, 2000, s. 34–53. Brněnský historik, mapující život a dílo vysokomýtského rodáka A. V. Šembery (1807–1882), ve svém příspěvku seznamuje se známou kroměřížskou osobností, učitelem Františkem Mirovítou Lorencem (1800–1863). Práce vychází ze studia jejich korespondence uložené ve vysokomýtském muzeu.

GILAR, Štěpán: *Městská kniha České Třebové (1375–1488), edice*, Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí, Supplementum 3, 2000, 141 s. + černobílé ilustrace v textu. Edice českotřebovské městské knihy zpřístupňuje její text odborným badatelům i laickým zájemcům o historii České Třebové. Vlastnímu textu předchází krátký diplomaticko-paleografický popis. Doprovázejí rejstříky osobní, místní a věcný.

HAVEL, Josef: *Poupata ožehlá nenávisť*, Ústí nad Orlicí, Ofts 2000, 256 s. + černobílé ilustrace v textu. Autor věnoval tuto knihu „všem, kteří trpěli a je na ně zapomínáno“. Osudy a vzpomínky orlickoústeckých rodáků v internačním táboře ve Svatobořicích ve 40. letech 20. století.

JAROŠ, Karel: *Jan Novopacký, Obrazy, kresby*, Ústí nad Orlicí, Městské muzeum Ústí nad Orlicí a Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě 2000, 42 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu. Katalog k výstavě obrazů malíře Jana Novopackého (1821–1908) ve Výstavní síni Městského muzea v Ústí nad Orlicí v roce 2000. Malíř zde pobýval u své neteře Antonie Novopacké, provdané Šafránkové, mezi lety 1895 a 1901. Katalog obsahuje vedle životopisných údajů a seznamu vystavených prací i soupis jeho kreseb uložených ve Státním okresním archivu v Ústí nad Orlicí a v Městském muzeu v Ústí nad Orlicí.

KLIMEŠ, René: *Ústečtí a hrad Lanšperk ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století*, in: Nové letopisy města Ústí nad Orlicí a jeho okolí 2, 2000, s. 18–23 + černobílá fotografie. První pokusy o záchranu hradu Lanšperka probíhaly koncem 20. až počátkem 30. let 20. století v podobě nepřilíh úspěšného úředního jednání mezi více zainteresovanými stranami. Záchrané práce spojené s výkopovou činností se uskutečnily až v průběhu druhé světové války.

Kol.: *Tisová 1900–2000, Almanach*, Tisová, Obecní úřad Tisová 2000, 141 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu. První díl almanachu, psaný čtenářsky odlehčenou formou, mapuje dějiny obce Tisová a klade si za cíl seznámit s těmito fakty zejména laické čtenáře.

Kol.: *Toulky minulostí Českotřebovska 1*, Česká Třebová, Lorien JK, Nika, Město Česká Třebová 2000, 293 s. + černobílé ilustrace v textu. Bohatým obrazovým materiálem vybavená kniha se snaží populární formou seznámit s historií města Česká Třebová od úplných počátků do konce 19. století. Doplněno stručným výčtem pramenů a literatury.

KREČMER, Josef: *Václav Klofáč a jeho národní socialismus*, Praha, Adonai 2000, 130 s. + 31 černobílých ilustrací v příloze. Publikace popisující život českého politika, novináře a dobříkovského rodáka Václava Klofáče (1868–1942), pozdějšího spoluzakladatele České strany národně sociální (národně socialistické) a ministra národní obrany v letech 1918–1920.

KREJČÍ, Radko: *Vysokomýtská střelci v průběhu dvou století 1800–2000*, Vysoké Mýto, Radko Krejčí 2000, 26 s.

Útlá publikace vydaná u příležitosti 200. výročí založení Měšťanské střelecké společnosti ve Vysokém Mýtě. Současně proběhla ve vysokomýtském muzeu stejnojmenná výstava, na níž byly vystaveny i střelecké terče z Litomyšle.

MERGANC, Jiří: *Aljaška – Bonanza Creek v letech 1896–98, Věnováno památce českých zlatokopů Bedřicha a Eduarda Tomana*, Žamberk, Jiří Merganc 2000, 26 s.

Osudy žamberských rodáků, bratrů Bedřicha a Eduarda Tomanových, kteří se živili jako zlatokopové na Aljašce.

MICHALIČKA, V. – MICHALIČKA, V.: *Kunvald, Průvodce po historických a významných místech obce*, Kunvald, Obecní úřad Kunvald 2000, 16 s. + černobílé obrázky v textu, barevné obrázky a mapy v příloze.

Vlastivědným způsobem pojatá stručná publikace upozorňující na více než tři desítky kulturně-historicky zajímavých objektů a míst v Bubnově, Kunačicích, Kunvaldu, Záhorách a Zaječínách.

MLÍKA, Josef: *140 let pěveckého souboru Otakar*, Vysoké Mýto, Město Vysoké Mýto 2000, 80 s. + černobílé ilustrace v textu.

Publikace vydaná v rámci oslav pořádaných k výročí vzniku zpěváckého spolku Otakar ve Vysokém Mýtě je věnovaná vzniku tohoto spolku v roce 1860 a jeho činnosti až do roku 2000.

MUSIL, František: *Dějiny Králicka*, Králíky, A. Juránek 2000, 185 s. + černobílé ilustrace v textu a příloze.

Autorka knihy podává první české souhrnné dějiny Králík a Králicka od nejstarších dat až do roku 1945. Snaha o podrobnější syntézu králických dějin patřila dosud jen německým historikům. Doplněno základními prameny a literaturou.

MUSIL, František: *Několik poznámek ke starším dějinám Podorlicka*, in: Orlické hory a Podorlicko 10, 2000, s. 15–24.

V Podorlicích existovalo ve středověku jenom málo církevního majetku, přesto po sobě zanechal řadu toponym (např. Klášterec nad Orlicí). Na základě ojedinělého výskytu predikátu „*de Richnwald*“ ve spojení se jménem Jindřicha z Lipé lze vznést hypotézu o podílu Jindřicha (I.) z Lipé na kolonizaci podhůří Orlických hor. Hrad Rychnvald je přitom totožný s hradem u Dobřan.

NOVÁK, Jiří: *Opevnění na Králicku, I. díl Dělostřelecká tvrz Hůrka, Pevnostní průvodce*, Jablonné nad Orlicí, Jiří Novák 2000, 80 s. + černobílé a barevné ilustrace a mapy v textu.

NOVÁK, Jiří: *Opevnění na Králicku, II. díl Maliník – Výšina, Pevnostní průvodce*, Jablonné nad Orlicí, Jiří Novák 2000, 108 s. + černobílé a barevné ilustrace a mapy v textu.

NOVÁK, Jiří: *Opevnění na Králicku, III. díl Výšina – Bouda, Pevnostní průvodce*, Jablonné nad Orlicí, Jiří Novák 2000, 108 s. + černobílé a barevné ilustrace a mapy v textu.

První z řady průvodců na téma československé opevnění je podrobně věnován úseku těžkého a lehkého opevnění na Králicku, které bylo budováno v letech 1936 až 1938, konkrétně dělostřelecké tvrze Hůrka. Druhý díl je zaměřen na pravé křídlo dělostřelecké tvrze Hůrka a soustředěn do prostoru mezi kótami Maliník a Výšina. Třetí díl pak mapuje prostor mezi kótami Výšina a Bouda.

PÍRKO, František – PÍRKOVÁ, Vlasta: *Eduard Albert, Žamberk*, Městské muzeum v Žamberku 2000, 125 s. + černobílé ilustrace v textu.

Druhé vydání muzejní publikace věnované žamberskému rodákovi a zakladateli české chirurgie, profesoru Eduardu Albertovi (1841–1900).

SEKOTOVÁ, Věra: „*Ted' nebo nikdy*“, *Legionáři okresu Ústí nad Orlicí*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě 2000, 60 s. + černobílé ilustrace v textu.

Publikace orlickoústecké autorky, která se v úvodu zabývá vznikem legií a jejich působením, pokračuje jako soupis československých legionářů pocházejících z území nynějšího okresu Ústí nad Orlicí.

SEKOTOVÁ, Věra – MACKOVÁ, Marie: *Kyšperk, Dějiny městské správy v Kyšperku*, Ústí nad Orlicí, Oftis nákladem Města Letohrad 2000, 104 s. + černobílé ilustrace v textu.

Autorky se zabývají dějinami města Kyšperka, dnešního Letohradu, od nejstarší zmínky o hradu Geyersberg v roce 1308 až po přehled členů zastupitelstva a městské rady v letech 1850–1948 a soupis starostů města do současnosti. Doplňeno použitými prameny a literaturou.

SEVERIN, Karel: *Trstenickou stezkou cestou necestou (K vývoji názorů na průběh středověké komunikace)*, in: *Pomezí Čech a Moravy*, Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy, sv. 4, 2000, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, s. 353–388 + mapy.

Od prvního uvedení tzv. Trstenické stezky do českých a moravských dějin H. Jirečkem roku 1856 se tématu rekonstrukce přesného průběhu této trasy věnovala řada badatelů. Autor článku dospěl k závěru, že se jedná pouze o myšlenkové konstrukce mající s historickou realitou jen málo společného.

SKALICKÁ, Hanka – JAROŠ, Karel: *Incipit liber... (Počíná se kniha...)*, *Atlasy, mapy, cestopisy, herbáře, knihy lékařské pro lidi i dobytek, kratochvilná čtení a kalendáře, knihy modlitební a písma svatá z 15. až 18. století ze sbírek Okresního muzea ve Vysokém Mýtě*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum Vysoké Mýto 2000, 33 s. + obrazová příloha.

Katalog ke stejnojmenné výstavě, pořádané v Okresním muzeu ve Vysokém Mýtě v roce 2000. V textové části popisuje tištěnou knihu a její vývoj a podobu v různých etapách od vynálezu knihtisku a prvních inkunábulí, přes renesanci, baroko a klasicismus až do roku 1800. Každé toto období je dokumentováno exponáty ze sbírek muzea, přičemž důraz je kladen na grafickou výzdobu tisků s odkazy na odbornou literaturu. Soupis vystavených knih je ještě rozšířen o soupis map z 18. století.

SKRUŽNÝ, Ludvík: *Gymnazijní profesor Karel Škorpil, spoluzakladatel bulharské archeologie*, in: *Archeologické rozhledy* 52, 2000, s. 155–159.

Krátké připomenutí životopisných dat vysokomýtského rodáka, archeologa Karla Škorpila, a jeho působení v Bulharsku.

ŠEBELA, Jan: *Kozlovský kopec a Kozlov*, Česká Třebová, Městské muzeum Česká Třebová 2000, 12 s. + černobílé ilustrace v textu.

Útlá publikace z edice *Vlastivědné zajímavosti České Třebové* je věnována Kozlovu, Kozlovskému kopci a návštěvám Maxe Švabinského u rodiny Vejrychů.

TŘÍŠKA, Josef: *Podorlicko a literatura*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2000, 192 s. + černobílé ilustrace v textu.

Kniha je ukázkou z tvorby řady regionálních autorů, kteří sbírali báje a pověsti, psali prózu i poezii, jsou zastoupeny i pranostiky, hádanky, koledy a další. Část textů je věnována latinsko-českému překladu kapitol z kroniky rychnovského piaristického gymnázia.

VÍCH, David: *Raně středověké nálezy z Vraclavska*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26, 2000, s. 57–96 + kresby tuší, mapy.

Povrchová prospekce posledních patnácti let přinesla řadu nových poznatků o raně středověkém osídlení Vraclavska. Ač datování východočeské raně středověké keramiky stále představuje značný problém, některé nově objevené lokality lze klást již do střední doby hradištní.

VÍŠO, Josef: *175 let českého ochotnického divadla, 140 let pěveckého spolku Otakar, 75 let od postavení a otevření Divadla A. V. Šembery*, Vysoké Mýto, Město Vysoké Mýto 2000, 47 s. + černobílé ilustrace v textu.

Publikace vydaná u příležitosti výše zmíněných výročí mapuje historii divadla ve Vysokém Mýtě od počátku 19. století do současnosti.

2001

ANDRLE, Augustin: *Osobnosti Vysokého Mýta 1310–2001*, Vysoké Mýto, Dr. Augustin Andrle 2001, 511 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu.

Obsáhlá kniha, ve které se autor snaží podchytit 576 významných osob majících vztah k Vysokému Mýtu a působících v různých oblastech činností, vykazuje však značné nepřesnosti. Doplněna o významné šlechtické a erbovní rody a rodokmeny významných vysokomýtských rodů.

BACHMANN, Luděk: *Nářečí na Vysokomýtsku*, Praha, Academia 2001, 201 s.

Publikace vysokomýtského rodáka podává všestranný rozbor jazykové situace na Vysokomýtsku. Přináší zevrubný popis nejstaršího zjistitelného stavu tradičního místního dialektu na počátku 2. poloviny 20. století a sleduje rozvrstvení mluvy v celém generačním spektru.

BORKOVCOVÁ, Marie – KUNCOVÁ, Irena: *Hřebečské zvykosloví, kroje, písně a tance, Schönhengster Bräuche und Sitten, Trachten, Lieder und Tänze*, Lanškroun, Městské muzeum Lanškroun a Svaz Němců – regionální skupina Hřebečsko 2001, 206 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu.

Kniha v českém a německém jazyce postihuje oblast Hřebečska. Obsahuje dosud nepublikované údaje o konkrétních zvycích v daném regionu. Bohatý obrazový materiál doplněn literaturou a místním rejstříkem.

CEJPOVÁ, Miroslava: *Chlumek, k. ú. Koldín, okres Ústí nad Orlicí*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 2001, s. 163–167 + černobílá fotografie, plán tvrzště.

Dobře dochované tvrzště, v písemných pramenech zmiňované jako pusté k roku 1544, sestává z vnitřního pahorku, příkopu a valu. Movité nálezy nejsou známy. Pravděpodobně šlo o věžovitou tvrz založenou ve 14. století.

JENDEKOVÁ, Božena: *Osudy legionářů z Brandýsa nad Orlicí a jeho okolí, Ústí nad Orlicí, Ořtís* 2001, 84 s. + černobílé ilustrace v textu.

Zachycení životních osudů legionářů 1. světové války, kteří se narodili v Brandýse nad Orlicí nebo zde nějakou dobu žili. Doplněno o úryvky z dopisů, deníků a slovníček.

JEŽEK, Martin – SOMMER, Jan: *Bývalý kostel sv. Václava ve Vraclavi*, in: Průzkumy památek VIII/2, 2001, s. 97–109 + černobílé fotografie, plány, kresby tuší.

Po shrnutí informací o raně středověkém hradišti a archeologickém výzkumu u bývalého kostela sv. Václava autoři docházejí k závěru, že na základě nečetných indicií zjištěných při stavebně historickém průzkumu v kombinaci s informacemi získanými archeologickým výzkumem lze vznik zaniklého kostela sv. Václava klást do raně barokního období.

KAPLANOVÁ, Kristina – VÁCHA, Štěpán: *Chrám sv. Vavřínce ve Vysokém Mýtě*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě 2001, 95 s. + černobílé ilustrace v textu.

Publikace obsahující ucelené informace o stavebním vývoji, architektuře a vnitřním zařízení vysokomýtského kostela sv. Vavřínce. Doplněno obrazovým materiálem, prameny a literaturou.

Kol.: *Almanach spolků, klubů, zájmových organizací, vzdělávacích a kulturních zařízení, institucí i všeho ostatního, co hýbalo tímto městem*, Letohrad, Městská knihovna Letohrad 2001, 132 s. + černobílé ilustrace v textu.

Publikace, která vznikla u příležitosti sjezdu rodáků a přátel města, seznamuje s bohatou spolkovou činností města Letohradu.

Kol.: *Pěchotní srub K-S5 „U potoka“ aneb Historie jednoho muzea*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2001, 64 s.+ černobílé ilustrace a mapy v textu.

Útlá publikace shrnuje veškeré poznatky a informace, které se autorům v souvislosti s tímto pěchotním srubem, nacházejícím se v pevnostní zóně Králicka v Orlických horách, podařilo v uplynulých letech shromáždit. Cenné jsou i uvedené vzpomínky pamětníků, kteří na K-S5 v letech 1936–1938 sloužili.

Kol.: *Toulky minulostí Českořebovska 2*, Česká Třebová, Lorien JK, Nika, Město Česká Třebová 2001, 448 s.+ černobílé ilustrace v textu.

Spíše populární formou psaná kniha, vybavená bohatým obrazovým materiálem, provází historii města Česká Třebová od počátku do konce 90. let 20. století. Doplněno stručným výčtem pramenů a literatury.

Kol.: *Za F. V. Krejčím (1867–1941), Sborník k profilu osobnosti české kultury*, Česká Třebová, Město Česká Třebová, Městské muzeum v České Třebové 2001, 249 s.+ černobílé ilustrace v textu.

Obsažný sborník věnovaný Františku Václavovi Krejčímu, rodáku z České Třebové. Vedle příspěvků autorů, pojímajících tuto složitou osobnost z různých aspektů, obsahuje sborník i jeho knižní bibliografii, prameny a literaturu.

KRSKOVÁ, Dagmar: *Královný a jejich věnná města*, Dvůr Králové nad Labem, Město Dvůr Králové 2001, 215 s. + černobílé ilustrace v textu.

Autorka líčí životy a osudy královen, kterým náležela věnná města, obšírněji pojímá život ve Dvoře Králové nad Labem a velice stručně se věnuje dalším věnným městům: Hradci Králové, Chrudimi, Jaroměři, Mělníku, Novému Bydžovu, Poličce, Trutnovu a Vysokému Mýtu.

KŘIVOHLÁVEK, Jan F.: *Z historie pošty ve Vysokém Mýtě, Vydáno při příležitosti výstavy Poštovní cesty, stanice, známky pořádané 13. 2. – 1. 4. 2001*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě 2001, nestránkováno + černobílé a barevné ilustrace v příloze.

Doprovodná publikace k výše zmíněné výstavě je zaměřená na historii pošty a poštovní sítě ve Vysokém Mýtě a okolí. Opomenuty nejsou ani vysokomýtské poštmirovské rody a polní pošta.

MACKOVÁ, Marie: *K dějinám státního úřednictva venkovských okresů po roce 1870, Na příkladu města Vysoké Mýto*, in: Studie k sociálním dějinám, sv. 7, Opava 2001, s. 57–95, něm. resumé na s. 267–268.

Sociologicko-historická studie doplněná četnými statistickými údaji.

MACKOVÁ, Marie: *Střelecké spolky a jejich vliv na život venkovských měst v letech 1918–1938*, in: Studie k sociálním dějinám, sv. 7, Opava 2001, s. 194–216, něm. resumé na s. 274–275.

Stručný nástin dějin střeleckých spolků zejména v Králíkách a Vysokém Mýtě.

MACKOVÁ, Marie: *Úřednictvo venkovských okresů v Čechách (1850–1914) (se zřetelem k okresům východních Čech)*, Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí, Supplementum 4, 2001, 186 s.

Studie k dějinám správy v letech 1850–1914 se zaměřením na úřednickou sféru venkovských měst v oblasti okresů východních Čech. Pozornost je věnována Vysokému Mýtu, tehdy významnému královskému věnnému městu, a městu Králíkům, nepřilíši bohatému a významnému městečku v blízkosti státní hranice. Podrobně je rozvedena každodennost a životní způsoby úřednických rodin.

MILITKÝ, Jiří: *Exkurs: Mince z hrobu č. 13 z míst presbytáře kostela sv. Václava ve Vraclavi*, in: Průzkumy památek VIII/2, 2001, s. 109–112 + černobílé fotografie.

Nález zlomku brakteátu v hrobě č. 13 narušeném stavbou bývalého kostela sv. Václava na Vraclavi lze datovat do poslední čtvrtiny 13. století do období vlády Václava II.

PLHÁK, Jiří: *80 let náboženské obce Církve československé husitské ve Vysokém Mýtě 1921–2001*, Vysoké Mýto, Náboženská obec ČČSH ve Vysokém Mýtě 2001, 51 s. + černobílé ilustrace v textu.

Autor, působící jako farář náboženské obce, podává průřez historií Církve československé husitské ve Vysokém Mýtě od jejího založení v roce 1921 do současnosti.

SEVERIN, Karel: *Voštica*, in: Acta onomastica XLI–XLII, 2001, s. 143–183.

Název „Voštica“ je typickým pojmenováním cest v širším okolí Litomyšle. Z archivních pramenů a terénním výzkumem se autorovi toto toponymum podařilo zjistit na 44 katastrech v okolí Litomyšle a Vysokého Mýta.

SKRUŽNÝ, Ludvík: *Bratři Karel a Hermenegild Škorpilové a bulharská středověká archeologie*, in: Archaeologia historica 26, 2001, s. 487–499.

Krátké výroční připomenutí vysokomýtských rodáků, archeologů a muzejníků, bratří Karla (1859–1944) a Hermenegilda (1858–1923) Škorpilových, kteří pobývali v Bulharsku a jako středoškolská profesora pořádal archeologické výzkumy lokalit bulharské říše.

TROJAN, Emil: *Tak přísahali*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2001, 383 s. + černobílé ilustrace v textu. Historická studie o nekomunistickém odboji v letech 1939–1945 na Žambersku a Kyšpersku, s podrobnějším popisem odbojové činnosti v oblasti Jablonného nad Orlicí a partyzánské skupiny Suchý vrch, s přihlédnutím na odboj na Rychnovsku a Králickou.

URBÁNEK, Radim: *Mlýn a pila čp. 211 v Kunvaldu*, in: Zprávy památkové péče 61, 2001, č. 1, s. 14–19.

Článek se zabývá vývojem a technickými zajímavostmi (např. vývoj pohonu od vodních kol k vodním turbínám a pomocnému parnímu stroji) areálu tohoto vodního mlýna s pilou.

VYCHYTILOVÁ, Petra: *Zpráva z terénního výzkumu second handů v městě Letohrad (Podorlicko) ve srovnání s Brnem*, in: Národopisný věstník 60, 2001, s. 123–130.

Autorka předkládá zprávu ze studentského výzkumu zaměřeného na problematiku second handů. V úvodní části shrnuje známé informace z historie obchodu s obnošenými oděvy. Hlavní částí zprávy je shrnutí a částečné vyhodnocení informací získaných zejména od zákazníků i prodejců.

2002

CEJPOVÁ, Miroslava: *Hrad Hlavačov, okr. Ústí nad Orlicí*, in: Castellologica bohemia 8, 2002, s. 131–138 + černobílá fotografie, plán, kresby tuší.

Hrad byl na základě rozboru archeologických nálezů (keramiky) založen ve druhé polovině 13. století a je tak nejstarším z drobných hrádků v okolí Chocně. Typologicky má nálezet k tzv. hradům přechodného typu. Připojen plánek, řez dnešní situací a kresebná dokumentace vybraných keramických zlomků.

CEJPOVÁ, Miroslava: *Podkovovitá bašta státního hradu Litice*, in: Archaeologia historica 27, 2002, s. 119–124 + černobílé fotografie, plán, kresby tuší.

V letech 2000–2001 provedla autorka záchranný archeologický výzkum v prostoru bašty na východní straně opevnění hradu Litice v souvislosti s její opravou vyvolanou havarijním stavem. Po odstranění zadržek a snížení úrovně terénu o 40 cm se podařilo zachytit konstrukční detaily střílen.

DOHNAL, Jiří – JÁNEČ, Zdeněk – KNĚŽ, Jaroslav – VALENTA, Jan – ZIMA, Ladislav: *Vstupní část hradu Litice nad Orlicí – výsledky geofyzikálního průzkumu v severní části zámeckého areálu*, in: Castellologica bohemia 8, 2002, s. 473–482 + černobílá fotografie, plány, grafy.

Geofyzikální měření v prostoru vymezeném vnější hradbou a tělesem první brány odhalilo anomálie interpretované jako část příkopu, těleso valu a kamennou zeď.

DURDÍK, Tomáš – CEJPOVÁ, Miroslava: *Zjišťovací výzkum hradu Hlavačova u Chocně v roce 2002*, in: Zprávy ČAS – Supplement 53 (Archeologické výzkumy v Čechách 2002), 2003, s. 26–27. Při zjišťovacím archeologickém výzkumu na hradě Hlavačov u Chocně se podařilo rozlišit dvě stavební fáze hradu.

DUŠEK, Radim – KLIMEŠ, René: *Hrad Lanšperk ve 20. století, Ústí nad Orlicí, Oftis 2002, 220 s. + černobílé a barevné fotografie, plány, kresby tuší.*

Publikace, která navazuje na již vydanou studii o Lanšperku (1994) od prvního z autorů, rekapituluje osudy hradu ve 20. století. Chronologicky pojednává o archeologických nálezech a snahách o stabilizaci zříceniny. Doplněna je řadou fotografií a nákrešů, prameny a literaturou.

HAVEL, Josef: *Štvancem svědomí, Ústí nad Orlicí, Oftis 2002, 260 s. + černobílé ilustrace v textu.*

Ojedinělý příběh československého letce Jiřího Mikuleckého, rodáka ze Sloupnice, který byl jako jediný československý letec v boji od prvního výstřelu na Podkarpatské Rusi až po závěrečné operace II. světové války. Líčí jeho osudy i v následné poválečné době, kdy se vrací do vlasti, až do roku 1948, kdy je nucen s dalšími čs. letci odejít zpět do Velké Británie.

JUNEK, Jiří: *Vysokomýtský 30. pěší pluk v bojích o Slovensko v letech 1918–1919*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě 2002, 83 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu.

Publikace vydaná u příležitosti stejnojmenné výstavy se objektivně zabývá bojovou činností tohoto pluku na Slovensku. Vychází z pramenů uložených jednak ve Vojenském ústředním archivu v Praze, ale především z opisů deníků 30. pěšího pluku, které jsou uloženy v Regionálním muzeu ve Vysokém Mýtě. Pro dokreslení se opírá o ucelený soubor fotografií, dokumentující činnost pluku v rozmezí let 1918–1920, uložený rovněž v tomto muzeu.

Kol.: *Krajem Koruny země, Vlastivěda Lanškrounska*, Lanškroun, Město Lanškroun a Městské muzeum Lanškroun 2002, 559 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu.

Rozsáhlá a výpravná monografie Lanškrounska, zahrnující oblasti přírodovědy, historie, průmyslu, zemědělství a kulturních činností, doplněná literaturou a rejstříky.

Velmi dobře zpracované nejstarší dějiny regionu s jedním omylem – přítomnost člověka ve starší a střední době kamenné máme již delší dobu prokázáno.

Kol.: *Lidové stavitelství na starých fotografiích, Sborník referátů ze semináře*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě 2002, 88 s. + černobílé obrázky v textu.

Sborník referátů z odborného semináře v tehdejší Okresním muzeu ve Vysokém Mýtě, zabývající se lidovou architekturou na dobových fotografiích. Vysoké Mýto je zastoupeno příspěvkem R. Urbánka o vysokomýtském středoškolském učiteli a národopisném pracovníkovi Vratislavu Votrubcovi (1853–1903) a jeho dokumentárních fotografiích vesnických staveb a jejich interiérů. Ve sborníku jsou publikovány tyto příspěvky:

PROCHÁZKA, Lubomír: Nejnovější poznatky ke studiu forem lidového domu v českých zemích;
SCHEUFLER, Pavel: Účel fotodokumentace lidové architektury v prvních osmi desetiletích fotografie;

BUREŠ, Pavel: Fotografická dokumentace lidového stavitelství ve fondech SÚPP;

GERGELOVÁ, Barbora: Charakteristika fotodokumentačních fondů k lidovému stavitelství uložených v Etnologickém ústavu AV ČR;

NOVOTNÝ, Jiří: Lidové stavitelství východních Čech ve fotodokumentačních sbírkách Etnologického ústavu AV ČR;

PROCHÁZKA, Lubomír: Fotografická dokumentace k lidovému stavitelství Humpolecka;

HRBÁČKOVÁ, Veronika: Zaniklé památky obce Libivá;

BERÁNKOVÁ, Helena: Fotografická sbírka Etnografického ústavu MZM v Brně;

KOVÁŘŮ, Věra: Fotodokumentace uložená v SPÚ v Brně a její význam pro památkovou ochranu;

TYKAL, Roman: Vavrouškova fotosbírka;

ŠTĚPÁN, Luděk: Poděkování panu profesoru Votrubcovi;

URBÁNEK, Radim: Vratislav Votrubec a jeho fotografie Vysokomýtska.

Kol.: *Oucmanice*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2002, 272 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu.

Místopisná publikace o obci Oucmanice ze společné dílny občanů obce a pracovníků Státního okresního archivu v Ústí nad Orlicí. Obsahuje historickou a místopisnou část, popisuje staré a nové tradice, spolkový život, zajímavé objekty a současně se snaží o aktualizaci statistické části, věnované jednotlivým číslům popisným.

Kol.: *Vodní mlýny, Sborník referátů ze semináře 18. – 19. 6. 2002*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě 2002, 126 s. + černobílé obrázky v textu.

Další sborník referátů z odborného semináře v Okresním muzeu ve Vysokém Mýtě, tentokrát věnovaného tematice významných technických památek – mlýnů na vodní pohon. Sborník obsahuje následující příspěvky:

ŠTĚPÁN, Luděk: Vodní mlýny jako objekty průzkumů;

MEDEK, Václav: Vodní mlýn v Písečné u Žamberka čp. 35 a jeho strojní vybavení;

KŘIVANOVÁ, Magda: Mlýny a mlynářství v historických pramenech;
PEŠTA, Jan: Kalingerův mlýn u Středokluk;
SLAVÍK, Jiří: Náhon Alba (Častolovice – Třebechovice pod Orebem);
NOVOSAD, Jaroslav: Vodní mlýn Wesselsky – Odry, Loučky;
ROUS, Ivan: Nejstarší lukášovské mlýny;
TYKAL, Roman: Vodní mlýny, pily a další technické stavby ve fotografické dokumentaci Bohumila Vavrouška;
KŘIVANOVÁ, Magda: Sekernické řemeslo;
BUREŠ, Pavel: Několik poznámek a úvah k problematice podstaty, záchranu a další existence vodních mlýnů;
LEDVINKA, František: Mlýn čp. 27 Týniště jako budoucí součást Muzea lidové architektury Zubrnice;
URBÁNEK, Radim: Vodní mlýny u českých vesnic v rumunském Banátu;
MERTA, Ondřej: Vodní mlýn ve Slupi;
MIKYŠKA, František: Využití vodních kol k výrobě elektrické energie.

Kol.: *Vraclav – genius jednoho místa, Příspěvky ze sympozia konaného na Vraclavi dne 11. října 2001*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě 2002, 104 s. + černobílé ilustrace v textu.

Sborník přináší konferenční příspěvky ze stejnojmenného sympozia, pořádaného Okresním muzeem ve Vysokém Mýtě a konaném na Vraclavi:

SKRUŽNÝ, Ludvík: Hradiště Vraclav u Vysokého Mýta, Jeho místo v Provincii vracavské, při Trstenické stezce a v české historii;

SVATOŠ, Michal: Škola na Vraclavi;

SEKOTOVÁ, Věra: Barokní pouti, Knířov, Vraclav, Králíky;

ROYT, Jan: Kostel sv. Mikuláše na Vraclavi;

SVATOŠ, Martin: Čest a sláva vysokomejská, Texty o léčivé studánce sv. Mikuláše na Vraclavi ze 17. a 18. století.

KŘÍŽEK, Vladimír: *Obrazy z dějin lázeňství*, Praha, Libri 2002, 264 s. + černobílé ilustrace v textu. Kniha se obšírně věnuje dějinám lázeňství. V kapitole zabývající se literaturou o pramenech a lázních je na s. 258 krátká zmínka o Vysokém Mýtě a lázních sv. Mikuláše v dílech V. V. Čapka (1731) a F. J. Částky (1739).

MACKOVÁ, Marie: *Studentstvo gymnázií v Lanškrouně a ve Vysokém Mýtě v letech 1918–1938*, in: Studie k sociálním dějinám, sv. 9, Opava 2002, s. 23–47, něm. resumé na s. 257.

Článek si všímá především sociálního původu studentů a obsahuje četná statistická data.

MEDUNA, Zdeněk: *Pověsti z Chocně a okolí, Lidové zvyky, pověry a léčitelství z okolí Chocně*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2002, 96 s. + černobílé ilustrace v textu.

Pověsti a pověry o Chocni a okolí, uspořádané podle míst, ke kterým se váží, s uvedením pramene, ze kterého bylo čerpáno. V druhé části autor seznamuje se zvyky vztahujícími se k práci na zahradě a na poli, k domácím zvířatům, pastvě a domácím pracím. Nakonec je pozornost věnována zvykům a pověrám podle ročních období.

MUSIL, František: *Osídlování Poorlicka v době předhusitské, Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2002, 280 s. + černobílé fotografie.

Upravená habilitační práce autora obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci se snaží shrnout dějiny Podorlicka od nejstarších dob do husitských válek. Po pokusu o souhrn hmotných pramenů pro pravěk a raný středověk a jejich interpretaci leží

hlavní těžiště práce ve vrcholném středověku při snaze o využití všech typů pramenů (archeologické nálezy, architektura a její pozůstatky, toponomastické prameny, písemné prameny, patrocinia, půdorysy sídel a pluzin).

MUSIL, František – GILAR, Štěpán: *K dějinám tvrze v Dolních Libchavách*, in: Pomezí Čech a Moravy, Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy, sv. 5, 2002, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, s. 243–250 + černobílé fotografie. Dle písemných pramenů měla v Horních Libchavách vzniknout po roce 1588 tvrz. Podle autorů ji lze ztotožnit s dnešní budovou čp. 93, ve které sídlí obecní úřad.

RICHTER, Milan: *Kumštýři Podorlicka*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2002, 328 s. + 16 s. barevných ilustrací v příloze.

Medailonky zajímavých osobností z oblasti Podorlicka, které se zabývají různými druhy umění a se kterými se autor v několika posledních letech setkal a seznámil.

SLAVÍKOVÁ, Věra – DUŠEK, Radim: *Kostel sv. Prokopa v Dlouhé Třebové, sakrální stavby, kříže a boží muka*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2002, 104 s. + černobílé ilustrace v textu.

Publikace popisující kostel, sakrální stavby, kříže a boží muka v Dlouhé Třebové, doplněná fotografiemi, dokumenty, plány a nákresy staveb z archivních fondů, prameny, literaturou a v neposlední řadě obrázky těchto památek od žáků z místní základní školy.

ŠEBELA, Jan: *Z českotřebovských pověstí*, Česká Třebová, Městské muzeum Česká Třebová 2002, 28 s. + černobílé ilustrace v textu.

Další útlý svazek v edici Vlastivědné zajímavosti Českotřebovska je výběrem pověstí z okolí České Třebové s literaturou a prameny.

TROJAN, Emil: *Betonová hranice, III. díl, Československé pohraniční opevnění 1936–1938*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2002, 172 s. + černobílé ilustrace v textu.

Informační publikace v českém a německém jazyce, bohatě vybavená černobílými dobovými fotografiemi, pojednává o opevnění našich hranic v letech 1936–1938, možnostech ochrany našeho území a československé předmnichovské armáde.

TŘÍŠKA, Josef: *Latinská a česká literatura na pomezí Čech, Moravy a Slezska*, Litomyšl, Město Litomyšl, Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli 2002, 256 s. + černobílé ilustrace v textu.

Náročná studie od znalce středověké latinské literatury, orientovaná zejména na východní Čechy. Seznamuje s autory a literární produkcí na tomto území přes období gotiky, humanismu, baroka až po klasicismus. Je určená především odborníkům a učitelům latiny, češtiny a dějepisu pro obohacení výkladu a předpokládá jisté znalosti, zejména latiny. Knihu uzavírá rejstřík, bibliografie autora a cizojazyčné resumé.

URBÁNEK, Radim: *Sbírka fotografií Vratislava Votrubce v Okresním muzeu ve Vysokém Mýtě*, in: sborník Historická fotografie 2, 2002, s. 5–10.

Příspěvek upozorňuje na velmi pozoruhodný soubor téměř devíti desítek fotografií středoškolského učitele V. Votrubce, který v letech 1891 až 1894 zachytil zajímavé lidové stavby především v okolí Vysokého Mýta. Nacházejí se mezi nimi i v tomto období ojedinělé snímky interiérů světnic vesnických domů.

VÍCH, David: *Eneolitické nálezy na českomoravském pomezí*, in: Pravěk – nová řada 11/2001, 2002, s. 61–100 + kresby tuší.

Dlouhodobou povrchovou prospekci se při využití starých muzejních fondů ukazuje, že pomezí východních Čech a severozápadní Moravy hrálo významnou roli v dějinách více méně celé pozdní doby kamenné.

VÍCH, David: *Nález zlomku laténského skleněného náramku na Vysokomýtsku*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 28, 2002, s. 183–185 + kresby tuší.

Při povrchové prospekci roku 2001 se autorovi příspěvku podařilo na katastrálním území Vrac-lav objevit zlomek modrého skleněného náramku datovaného do stupně LT C2 s možným přežíváním do stupně LT D.

VÍCH, David: *Neolitické osídlení Litomyšlska a Vysokomýtska*, in: Pomezí Čech a Moravy, Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy, sv. 5, 2002, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, s. 7–78 + kresby tuší.

S využitím povrchové prospekce a starých muzejních fondů se podařilo prokázat neolitické osídlení Litomyšlska a Vysokomýtska po celou mladší dobu kamennou. Prokázány máme všechny územně příslušné neolitické kultury – kulturu s lineární a vypíchanou keramikou a lengyelskou kulturu.

WOLF, Vladimír: *Jan Kolda ze Žampachu, Život táborského hejtmana, loupeživého rytíře, kondotíera a pance*, Hradec Králové – Trutnov, Lupus 2002, 147 s. + černobílé ilustrace v textu. Jak uvádí v úvodu sám autor, složitá osobnost Jana Koldy ze Žampachu je pro něho tématem s jistým citovým vztahem. Zabýval se jím již jako student, nyní shrnuje svoje poznatky a nahlíží na Jana Koldu z různých aspektů. Práci doplňuje německé a polské resumé, prameny, literatura a rejstříky.

2003

BEKOVÁ, Martina – DRAGON, Bohumír: *Přehled archeologických akcí muzea v Rychnově nad Kněžnou v letech 2000 až 2003*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 2003, s. 19–20. Autoři ve formě velmi krátké zprávy seznamují s výsledky záchranného archeologického výzkumu mimo jiné v Orlicí a Ústí nad Orlicí.

CEJPOVÁ, Miroslava: *Tvrziště České Libchavy, katastrální území České Libchavy, okres Ústí nad Orlicí*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 2003, s. 248–254 + černobílá fotografie, plán tvrziště.

Tvrziště nacházející se v extravilánu při hraně ostrožny máme písemnými prameny výslovně jako tvrz poprvé doloženo až k roku 1543. Movité archeologické nálezy neznáme.

CEJPOVÁ, Miroslava – VÍCH, David: *Archeologické nálezy zjištěné při výměně sloupů vysokého napětí v úseku Česká Třebová – Choceň*, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 2003, s. 79–85 + kresby tuší.

Výměna sloupů elektrického napětí v úseku Česká Třebová – Choceň provedená bez předchozí konzultace s příslušným archeologickým pracovištěm narušila intaktní archeologické situace na katastrálním území Horní Sloupnice (pravěk), Vlčkov (mezolit) a Svinná (pravěk?).

CIHLÁŘ, Jiří: *Sudetoněmečtí demokraté, antifasisté a Orlickoústecko*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2003, 184 s. + černobílé ilustrace v textu.

Práce se zamýšlí nad úlohou německého nacionalismu a antifasismu v novodobých dějinách se zaměřením na orlickoústecký region v letech 1918–1948 a snaží se o objektivní zhodnocení sudetoněmecké otázky. Doplněno německým resumé, literaturou a prameny.

DUŠEK, Radim: *František Egerle a české cukrovarnictví, aneb, Věnováno velkému městu Ústí nad Orlicí, jeho keťasům a blikající elektríně*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2003, 224 s. + černobílé ilustrace v textu.

Kniha shrnuje životopis Františka Egerleho, inspektora technické finanční kontroly a rodáka z Rychnova nad Kněžnou. Jeho život byl spojen s cukrovarnictvím, mimo jiné i ve Vysokém Mýtě, kde se stal ředitelem cukrovaru. Byl zakladatelem muzejní myšlenky v Ústí nad Orlicí. V publikaci je představena jeho literární tvorba, převážně epické básně, ve kterých převažují regionální témata, bohatě doprovázené jeho vlastními ilustracemi.

DVOŘÁK, Radovan: *Vysoké Mýto, Stručné dějiny města*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2003, 144 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu.

Nové vydání knihy vysokomýtského badatele, která poprvé vyšla již v roce 1974 ve vydavatelství Kruh v Hradci Králové. Seznamuje se stručnými dějinami Vysokého Mýta, obsahuje soupis literatury o Vysokém Mýtě, rejstřík a oproti předchozímu vydání je rozšířena o fotografickou dokumentaci.

KESSELGRUBEROVÁ, Ludmila: *Sbratření po padesáti letech, K uplynulému jubileu instalace sousoší Sbratření a k českému pomníkářství vůbec*, in: Moravskotřebovské vlastivědné listy, č. 14, 2003, s. 42–46 + černobílé ilustrace v textu.

Článek se zejména zabývá ne zcela jasnými okolnostmi vzniku sousoší Sbratření od Karla Pokorného, které bylo slavnostně odhaleno 10. června 1951 v České Třebové.

Kol.: *200 let trvání Cecilské hudební jednoty v Ústí nad Orlicí, Sborník příspěvků z konference „Měšťanská kultura a hudební tradice v Ústí nad Orlicí“*, Ústí nad Orlicí, Městské muzeum Ústí nad Orlicí a Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě 2003, 60 s. + černobílé ilustrace v příloze. Sborník z konference uspořádané u příležitosti jubilea Cecilské hudební jednoty v Ústí nad Orlicí a konané pod záštitou Univerzity Pardubice, Města Ústí nad Orlicí a Rieter CZ a. s. Obsahuje následující příspěvky:

SEKOTOVÁ, Věra – SÜSSEROVÁ, Jarmila: Výstava 200 let Cecilské hudební jednoty – hudební tradice v Ústí nad Orlicí;

SEKOTOVÁ, Věra: Měšťanská kultura a hudební tradice v Ústí nad Orlicí – založení Cecilské hudební jednoty v Ústí nad Orlicí a jejich prvních sto let činnosti;

VOLEK, Tomislav: Muzická hudební společnost v kontextu středoevropském;

ŠEBESTA, Josef: Chráněné hudební sbírky jako svědkové hudebního života v první polovině 19. století;

FREEMANOVÁ, Michaela: Stanovy Cecilské hudební jednoty v Ústí nad Orlicí, londýnského Fund for Decay'd Musicians, vídeňské Tonkünstler-Societät a pražské Jednoty umělců hudebních;

FREEMANOVÁ, Michaela: Dílo Josepha a Michaela Haydna v hudebním archivu Cecilské jednoty;

BORKOVCOVÁ, Marie: Jindřich Praveček – senior a Cecilská jednota;

UHLÍŘ, Václav: Historie varhan v děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Orlicí.

Kol.: *Štancel Václav, Leopold a František, S katalogem k výstavě Ústí v obrazech a betlémeh malířů Štanců*, Ústí nad Orlicí, Městské muzeum v Ústí nad Orlicí 2003, 63 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu.

Publikace vydaná v edici Ústeckoorlické betlémy a jejich tvůrci a u příležitosti výstavy věnované tvorbě malířů Štanců, kteří byli známí jako malíři, pozlacovači a betlémáři. Osudy příslušníků tohoto rodu zabírají období od 2. poloviny 19. století až po 1. polovinu 20. století a přibližují stále živou tradici malování papírových betlémů v Ústí nad Orlicí.

Kol.: *Vývoj textilního strojírenství v regionu Orlická, Ústí nad Orlicí*, Ofts 2003, 176 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu.

Autoři shrnují fakta o vývoji textilního strojírenství na Ústecku, Žamberecku a Choceňsku, kde působí dnešní výrobní závody a. s. Rieter CZ. Pozornost je věnována nejen historii firem a podniků, ale i vývoji rotorového předení až po světový vynález bezvřetenového předení, který se zrodil v 60. letech 20. století ve Výzkumném ústavu bavlnářském v Ústí nad Orlicí.

PAUCHOVÁ, Andrea a kol., *Porcelán a keramika*, Vysoké Mýto, Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě 2003, 40 s. + barevné obrázky v textu.

Katalog ke stejnojmenné výstavě stručně představuje vybrané porcelánové a keramické nádoby a další předměty ze sbírek Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě.

SEVERIN, Karel: *Kolonizace Hřebečska*, in: *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 175–210 + mapy. Kolonizace Hřebečska proběhla sice v jednom časovém horizontu, ale v několika autonomních územích v průběhu 13. století. Těmito samostatnými územími jsou prostory Litomyšl, Polička – Svojanov, Svitavy – Březová nad Svitavou – Rumberk, Lanšperk – Lanškroun – Česká Třebová, Moravská Třebová, Jevíčko, Cimburk, Mohelnice, Zábřeh – Štítý – Hoštejn.

URBÁNEK, Radim: *Češi v rumunském Banátu*, Vysoké Mýto, Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě 2003, 23 s. + černobílé a barevné obrázky v textu.

Drobná doprovodná publikace k výstavě České vesnice v rumunském Banátu. Zahrnuje řadu nových poznatků z autorových výzkumů z let 1996 až 2002.

URBÁNEK, Radim: *Sušárny ovoce v okr. Ústí nad Orlicí*, in: *Zprávy památkové péče* 63, 2003, s. 27–33 + černobílé obrázky v textu.

K opomíjeným venkovským stavbám patří mezi jinými sušárny ovoce. Článek představuje (popisem, fotografiemi i měřičky) posledních 13 objektů, které se na předmětném území dochovaly. Sušárny jsou zařazeny typologicky a s větší (dendrochronologickou metodou) či menší přesností (pomocí stavebních konstrukcí a prvků) je vymezena doba jejich vzniku.

VOKOLEK, Vít: *Gräberfeld der Lausitzer Kultur in Ostböhmen – I., II.*, *Fontes archaeologici Pragenses* 27, Praha, Národní muzeum 2003, 357 s. + kresby tuší, černobílé fotografie.

Katalog pohřebišť východočeské lužické kultury přináší mimo jiné poznatky o nekropolích v Koldíně a Běstovicích. Z těchto dvou lokalit autor zveřejňuje pouze nálezy staršího data, nové výzkumy z 90. let 20. století (s výjimkou několika rozoraných hrobů z Běstovic uvedených již zde) budou publikovány samostatně.

VYCHYTILOVÁ, Petra: *Objev roubeného domu s jádrem z konce 17. století v Kunčicích u Letohradu*, in: *Národopisný věstník* 62, 2003, s. 119–143 + černobílé obrázky v příloze.

Článek upozorňuje na pozoruhodný vesnický dům. Na základě archaicky působící tzv. staré kuchyně (zde nepochybně černé kuchyně) vyplývá z článku snaha o kladení části konstrukcí domu dokonce až do 2. poloviny 17. století.

2004

BEKOVÁ, Martina – KOUCKÝ, Karel: *Nález novověké keramiky z Vysokého Mýta*, in: *Archeologie ve středních Čechách* 8, 2004, s. 773–785 + kresby tuší.

Při záchranném archeologickém výzkumu ve Vysokém Mýtě, ulici Boženy Němcové se podařilo zachytit archeologickou situaci mimo jiné též s novověkými nálezy. Nejzajímavějším předmětem z narušených novověkých situací je svatební džbán s nápisy.

BLÁHA, Radek – KALFERST, Jiří – SIGL, Jiří: *Přirůstky archeologické sbírky hradeckého muzea v letech 2000–2003*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30 – Supplementum, 2004, s. 3–142. Archeologické oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové získalo do svých sbírek v letech 2000 až 2003 (ale i dříve) artefakty mimo jiné z katastrálního území Červená, České Heřmanice, Horní Sloupnice, Choceň, Janovičky, Jehnědí, Nekoř, Němčice, Sopotnice, Tisová, Vraclav, Vysoké Mýto, Zářecká Lhota, Žichlínek.

CEJPOVÁ, Miroslava: *Choceňské hrady*, Edice zapomenuté hrady, tvrze a místa, Plzeň, Petr Koldušek 2004, 36 s + černobílé a barevné fotografie, plány.

Práce podává široké veřejnosti přístupnou formou dějiny Chocně a seznamuje s historií hrádků Hlavačova (včetně výsledků zatím nepublikovaného výzkumu z roku 2002), Vranova-Koutníkova, Zítkova a zámku v Chocni.

CIHLÁŘ, Jiří: *První světová válka a Orlickoústecko*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2004, 56 s. + černobílé ilustrace a mapy v textu.

Autor v publikaci popisuje, jak se události první světové války odrazily v životě východních Čech, především Orlickoústecka. Její součástí je obrazová příloha, obsahující mapky a dobové fotografie.

Česká Třebová na paletě, Katalog výstavy 4.–20. června 2004, Kulturní centrum Česká Třebová, Česká Třebová, Městské muzeum Česká Třebová 2004, 14 s. + barevné ilustrace v textu.

Publikace obsahuje životopisné medailonky a barevné reprodukce vystavených prací těchto výtvarných umělců: Karel Liebscher, František Formánek, Rudolf Vejrych, Bohumil Korbel, Karel Jan Sigmund, František Motyčka st., Jan Mehl, Josef Václav Síla, Karel Tomeš, František Václav Bělský, Vilém Brázda, Miroslav Chudý, Antonín Jirout, Otto Fusek, Stanislav Víša, Antonín Matzke, Jiří Josefík, Jaroslav Bittl, Vladimír Kormout a Marta Demelová.

DUŠEK, Radim: *Řetová, Příspěvek k dějinám obce*, Ústí nad Orlicí, Oftis (nákladem Obce Řetová) 2004, 352 s. + černobílé a barevné obrázky v textu.

Autor seznamuje s dějinami Řetové včetně nezbytných přesahů do etnografie, zmínek o kulturní, spolkové a politické činnosti v 19. a zejména 20. století a církevních záležitostech. Uveden výčet pramenů a literatury.

FRÝZEK, Jiří: *K počátkům českého kočovného divadla (Hynek a Pavlína Vicenovi)*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2004, 160 s. + černobílé ilustrace v textu.

Manželé Vicenovi z Ústí nad Orlicí se řadí mezi málo známé herecké osobnosti počátku českého kočovného divadla. Působili u řady kočovných společností, zvláště u Josefa Kajetána Tyla. Publikace přináší základní informace o jejich rodinných poměrech, hereckém životě, lidském a uměleckém profilu a zejména o názorech na herecké povolání vůbec. Nejobsáhlejší část této studie se zabývá působením tohoto manželského páru v rámci Prokopovy české kočovné divadelní společnosti založené v roce 1849.

FRÝZEK, Jiří: *Ze starých kronik*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2004, 264 s. + černobílé ilustrace v textu.

Publikace přináší příběhy vybrané z regionálních kronik, které připomínají život v Orlických horách a podhůří v dobách minulých. Zachovává jejich dobovou a jazykovou autenticitu se snahou vyvolat u čtenářů pocit skutečného listování ve starých kronikách. Obsahuje i kroniku mlýnů na Zlatém potoce, vyprávění o pašeráckých stezkách a závěrem medailonky kronikářů a slovníček výrazů.

KAŠPAR, Michal: *Václav Klofáč, Vzestup a pád prvorepublikového politika*, Dobříkov, Obec Dobříkov 2004, 70 s. + černobílé ilustrace v textu.

Publikace snažící se přiblížit život, dílo a dobu, ve které žil český politik, novinář a dobříkovský rodák Václav Klofáč (1868–1942), pozdější spoluzakladatel České strany národně sociální (národně socialistické) a ministr národní obrany v letech 1918–1920. Pozornost upíná zvláště na tu etapu Klofáčova života, kdy dochází k zásadnímu zvratu v jeho politické kariéře, období prudkého vzestupu a postupného pádu do zapomnění.

KOHOUT, Radovan – JUNEK, Jiří: *Osobnosti vojenského odboje 1939–1945 ve Vysokém Mýtě*, Vysoké Mýto, Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě 2004, 58 s. + černobílé obrázky v textu. Při příležitosti slavnostního odhalení pamětní desky důstojníkům vysokomýtské posádky padlým v době 2. světové války vyšla drobná publikace o téže tematice. Více než dvěma desítkám vojenských osobností, k nimž patří třeba generálové Josef Svatoň a Bohuslav Závada, jsou věnována samostatná hesla stručně seznamující s jejich vojenskou kariérou a účastí v protinacistickém domácím i zahraničním odboji.

Kol.: *Českotřebovská farnost v historii, Sborník studií k 200. výročí vystavění kostela sv. Jakuba*, Česká Třebová, Římskokatolická farnost – děkanství Česká Třebová 2004, 266 s. + černobílé ilustrace v textu.

Sborník s předmluvami královéhradeckého biskupa Dominika Duky, hejtmána Pardubického kraje Romana Linka a Miloše Kolovratníka, administrátora farnosti, obsahuje následující příspěvky:

MUSIL, František: K počátkům církevní organizace na území České Třebové a k jejímu vývoji do doby husitské;

GILAR, Štěpán: Dějiny českotřebovské farnosti v letech 1415–1670;

SEKOTOVÁ, Věra: Nástin dějin českotřebovské farnosti v letech 1670–1918;

VOSYKA, Stanislav ml.: P. Jan Selichar a Česká Třebová;

VELEŠÍK, Vladimír: Českotřebovská farnost v letech 1918–1948;

KOVAŘÍK, Petr: Rotunda sv. Kateřiny a budova děkanství v České Třebové;

MUCHKA, Ivan: Děkanství kostel sv. Jakuba Většího v České Třebové – dílo architekta Josefa Hardtmutha;

VOLESKÁ, Jana: K dějinám církevních staveb farnosti Česká Třebová;

KESSELGRUBEROVÁ, Ludmila, Te Deum laudamus... (Neznámé sochařské práce dílny Andrease Schweigla v kontextu mobiliáře kostela sv. Jakuba Většího a rotundy sv. Kateřiny v České Třebové);

SKŘIVÁNEK, Milan: Hudební kůr u sv. Jakuba v České Třebové.

Kol.: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova, Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. – 5. května 2004*, Mělník, Regionální muzeum 2004, 146 s. + černobílé ilustrace v textu.

Sborník z konference o královských věnných městech, konané v Mělníce v roce 2004. Vysoké Mýto bylo zastoupeno příspěvkem V. Sekotové s názvem Archivní fond města Vysokého Mýta, ve kterém je líčen pohnutý osud tohoto dosud badatelsky nezpřístupněného fondu.

Kol.: *Vysoké Mýto, Tradice a současnost*, Vysoké Mýto, Město Vysoké Mýto 2004, 211 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu.

Monografie o Vysokém Mýtě popisující jeho přírodní poměry a historii od počátků osídlení přes založení města až po současnost. Obrazovým materiálem bohatě vybavená publikace v sobě zahrnuje vývoj podoby města a nejvýznamnější stavební památky, medailonky nej-

slavnějších vysokomýtských rodáků, vojenskou tradici, lidové stavitelství a lidové zvyky v okolí města. Nechybí spolkový život a výčet kulturních, církevních a sportovních institucí a aktivit.

KUBA, Jiří: *Slatina*, Slatina, Obecní úřad Slatina 2004, 94 s. + černobílé a barevné obrázky v příloze.

Autor seznamuje s dějinami vsi Slatina i již zaniklé lokality Plotišťe, která se nacházela na jejím katastru, dále s místními a pomístními jmény, obecními symboly nebo třeba spolkovou činností. Nechybí ani stručný text o dějinách a stavebním vývoji zdejší významné sakrální stavby – kostela sv. Petra a Pavla – a informace o jeho předchůdcích.

MACKOVÁ, Marie: *Výprachtice 1304–2004*, Výprachtice, Obecní úřad Výprachtice 2004, 167 s. + 16 s. barevných ilustrací v příloze.

Publikace vydaná u příležitosti výročí 700 let od první písemné zmínky o existenci obce Výprachtice (Valteřice a Koburk). Mapuje přírodní podmínky obce a podává přehled o její minulosti od počátků až po současnost. V textových přílohách jsou obsaženy statistické přehledy o počtu obyvatel, o spolcích, legionářích, památkových objektech, prvních usazených hospodářích a přehled starostů. Nechybí prameny a literatura.

NEŠPOR, Zdeněk R.: *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*, Ústí nad Labem, Albis international 2004, 240 s. + XXXVI s. černobílých ilustrací v příloze.

Autor, zabývající se náboženskými dějinami, důkladně rozebírá otázku původu a mapuje vývoj sektářství v 18. a 19. století, se zaměřením na východní Čechy. Oblast Vysokomýtska je zde prezentována mj. Stradouní, Chroustovicemi, Mentourem, Trusnovem, Uherskem a Vraclaví. Doplňeno literaturou, prameny a jmenným rejstříkem.

ROPEK, Miloslav: *Koutek loutek 1929–2004*, Choceň, Město Choceň 2004, 158 s. + černobílé ilustrace v textu.

Publikace vydaná u příležitosti 75. výročí založení loutkářského souboru v Chocni. Seznamuje čtenáře s historií činnosti souboru Koutek loutek Tělovýchovné obce Sokol, obsahuje dostupné historické údaje, seznamy členů, výčet představení, fotografické doklady a ohlasy na články o souboru v místním tisku.

ŠPLÍCHAL, Václav – OTAVOVÁ, Marie: *Člověk a dřevo v orlickém a podorlickém kraji*, Deštné v Orlických horách, Regia a Městské muzeum Žamberk 2004, 285 s. + černobílé a barevné obrázky v textu.

Honosně pojatá publikace je pokusem seznámit čtenáře populárně-naučnou formou s mnoha různými aspekty využití a konkrétního zpracování materiálu – dřeva – typického pro území uvedené v názvu. Kromě pramenů a literatury publikace obsahuje rejstříky jmenný, místní a věcný.

ŠPLÍCHAL, Václav – ŠŮLA, Jaroslav: *Křehká krása z Orlických hor, Sklo, sklárny a sklárni Orlických hor a Podorlicka*, Deštné v Orlických horách, Regia 2004, 177 s. + barevné ilustrace a mapy v textu.

Knihou mapující až do poměrně nedávné doby neznámý pojem orlickohorské sklářství. Autoři při svém bádání vyšli ze studia archivních pramenů, literatury, ale i sledování sklářské výroby v rámci jednotlivých feudálních panství, které rozčleňují do šesti sklářských výrobních okruhů. Bohatě obrazově vybavená publikace obsahuje příspěvek k typologii orlickohorského skla, chronologický přehled událostí a rejstříky.

URBÁNEK, Radim: *Dřevo, hlína, opuka, Lidové stavitelství na Vysokomýtsku*, Vysoké Mýto, Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě 2004, 114 s.

Publikace informuje populárně-naučnou formou o lidových stavbách ve Vysokém Mýtě a okolí. Zabývá se nejen, jak je obvyklé, obytnými a hospodářskými objekty, ale také technickými, společenskými a sakrálními stavbami. Upozorňuje na zajímavé a méně známé souvislosti týkající se např. patrových zděných domů nebo vývoje vodních mlýnů na Vysokomýtsku. Text doplňují a jeho lepší pochopení umožňují historické katastrální mapy a z větší části dosud nezveřejněné historické fotografie a původní plánová dokumentace.

URBÁNEK, Radim: *Učitel Antonín Kavka a výroba jedlinských hraček*, in: Národopisný věstník 63, 2004, s. 101–113 + černobílé obrázky v příloze.

Tištěná podoba referátu ze semináře Domácká a řemeslná výroba – tradice a současnost, který se uskutečnil v Měčíně a Přešticích v dubnu 2004, seznamuje s osobností a působením A. Kavky – významného představitele reformního školství z období mezi světovými válkami, který působil mj. v Jedlině (u Klášterce nad Orlicí) a Studeném (nedaleko Jablonného nad Orlicí).

VÍCH, David: *Středověké nálezy z povrchových sběrů na katastrálním území Tisová (okr. Ústí nad Orlicí)*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30, 2004, s. 212–225 + kresby tuší.

Na katastrálním území Tisová se nachází známé a archeologicky zkoumané sídliště z poloviny 13. století. Vedle něho se povrchovou prospekci podařilo objevit další lokality se středohradištním, mladohradištním a pozdněhradištním osídlením.

VÍŠOVÁ, Jaroslava – KESSELGRUBEROVÁ, Ludmila: *Z dílny Stanislava Víši*, Česká Třebová, Městské muzeum Česká Třebová 2004, 24 s. + černobílé a barevné ilustrace v textu.

Drobná monografie populárního českotřebovského výtvarníka Stanislava Víši (1924–1984), vydaná k výstavě s názvem Z tvorby Stanislava Víši, konané ve dnech 17.–30. října 2004 v České Třebové.

2005

CEJPOVÁ, Miroslava: *Pozůstatky teplovzdušného vytápěcího systému na hradě Brandýs, okr. Ústí nad Orlicí*, in: Archaeologia historica 30, 2005, s. 191–198 + černobílá fotografie, plánek, kresby tuší.

Autorka na základě šesti dochovaných průduchů v klenbě sklepního prostoru vyslovuje hypotézu o existenci teplovzdušného topení snad již z období existence nejstaršího hradu.

CIHLÁŘ, Jiří: *Černovír*, Černovír, SDH Černovír 2005, 35 s. + černobílé ilustrace v textu.

Útlá publikace podávající svědectví o dějinách obce; především si všímá vzájemných vztahů Čechů a Němců, kteří zde žili vedle sebe po staletí. Ke znovunavázání dialogu mezi nimi přispělo také opravení kaple sv. Gottharda, včetně nového zvonu a hasičského praporu, na kterém se výrazně finančně podíleli bývalí odsunutí černovírští Němci.

JIRÁČEK, Milíč: *Válečná generace*, Praha, Filip Tomáš – Akropolis 2005, 127 s.

Životopisné vzpomínky vysokomýtského rodáka, zatčeného gestapem pro účast na ilegální práci studentské skupiny připojené ke KSČ v Chocni. Po věznění v Pardubicích, terezínské Malé pevnosti, Drážďanech a Bayreuthu byl v Berlíně odsouzen na 10 let káznice. Osvobozen v roce 1945 se dočkal v německém Landsbergu.

KROULÍK, Tomáš: *Násilí a perzekuce jako součást kolektivizace zemědělství v okrese Ústí nad Orlicí*, in: Pomezí Čech, Moravy a Slezska, Sborník prací ze společenských a přírodních věd,

sv. 6, 2005, vyd. Regionální muzeum v Litomyšli a Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, s. 175–205 + černobílé ilustrace v textu.

Text článku vychází z rigorózní práce, ve které se autor zabývá prostředky, jež byly používány proti soukromým zemědělcům při kolektivizace zemědělství v okrese Ústí nad Orlicí. Na základě zjištěných skutečností je kolektivizace hodnocena jako proces násilného přechodu od soukromých ke společenským formám vlastnictví, přizívovaný kolaborací jednotlivců a podporovaný oficiálními institucemi.

KŘIVOHLÁVEK, Jan F.: *Znaky, vlajky, pečeti a správní vývoj obcí okresu Ústí nad Orlicí*, Ústí nad Orlicí, Ofts 2005, 384 s. + černobílé ilustrace v textu, barevné v příloze.

Kniha archiváře Jana F. Křivohlávka je uceleným přehledem vývoje obcí, měst a jejich symbolů. Zabývá se správním vývojem okresu Ústí nad Orlicí v etapách do roku 1850 a od roku 1850 po dnešní dobu. Zároveň je výčtem 258 měst, obcí a osad a u každého je popsán správní vývoj od první zmínky až po současnost. Přidělené znaky, vlajky a pečeti jsou popsány a 290 z nich vyobrazeno. Kniha obsahuje barevnou přílohu, ve které jsou zařazeny v nynější době platné znaky a vlajky měst a obcí okresu Ústí nad Orlicí.

SKŘIVÁNEK, Milan: *K otázce tolerance a lidové spirituality ve východních Čechách od konce 18. do poloviny 19. století*, in: Pomezí Čech, Moravy a Slezska, sv. 6, 2005, vyd. Regionální muzeum v Litomyšli a Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, s. 110–145.

Studie se zabývá otázkou nekatolíků ve východních Čechách v časovém období od konce 18. do poloviny 19. století a postojem světských i církevních úřadů vůči nim. Zmiňuje se, mimo jiné, i o tzv. ariánském biskupovi Vojtěchu Valentovi ze Stradouň, rodem z Vraclavi u Vysokého Mýta.

ŠPLÍCHAL, Václav: *Historie a současnost podnikání na Ústeckoorlicku*, Žehušice, Městské knihy 2005, 223 s. + černobílé ilustrace v textu, barevné v příloze.

První část publikace čtenáře seznamuje se vznikem a rozvojem podnikání v regionu Orlickoústecka a s vývojem různých odvětví úzce spjatých s podnikáním, a také se známými firmami, podniky a podnikateli. Ve druhé části jsou představeny firmy a podnikatelé současnosti a průřez podnikatelskou infrastrukturou. Publikace si nečiní nárok na úplnost.

ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Stručně o pobělohorských exulantech*, Praha, Kalich 2005, 143 s. + černobílé ilustrace v textu.

Tvrdá náboženská perzekuce vládnoucí v českých zemích od Bílé hory až do tolerančního patentu donutila statisíce lidí k odchodu do exilu. Čeští exulanti se uchýlovali ponejvíce do sousedních zemí Lužice, Saska, Polska, Slezska, Uher, později i do vzdálenějšího Braniborska. Kniha podává populární formou stručný, avšak fundovaný přehled dějin české náboženské emigrace. Je zde zmíněn Jan Cassius z Vysokého Mýta a exulanti z Čermné na Lanškrounsku usídlení v Berlíně.

TULIS, Jan: *Od kočárů k autobusům*, Vysoké Mýto, Karosa 2005, 68 s. + barevné ilustrace v textu.

Bohatě obrazově vypravená publikace mapující historii průmyslové výroby ve Vysokém Mýtě, konkrétně výroby automobilů a autobusů ve firmě Sodomka, později národním podniku Karosa. Doplněno prameny a literaturou.

URBÁNEK, Radim: *Fotografie mlýnů v Regionálním muzeu ve Vysokém Mýtě*, in: sborník Historická fotografie 5, 2005, s. 24–32.

Příspěvek nejen stručně seznamuje s fotografiemi vodních mlýnů, které jsou uloženy v Regionálním muzeu ve Vysokém Mýtě, a podává jejich ucelený výčet, ale také upozorňuje na jejich vypořádací schopnosti.

URBÁNEK, Radim: *Kovárny na Vysokomýtsku*, in: Pomezí Čech, Moravy a Slezska, Sborník prací ze společenských a přírodních věd, sv. 6, 2005, vyd. Regionální muzeum v Litomyšli a Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, s. 146–174 + stavební plánová dokumentace, černobílé fotografie.

Článek shrnuje nejen informace o zaniklých i dosud existujících kovárnách v okolí Vysokého Mýta, ale také se stručně zabývá typologií těchto staveb v Čechách obecně.

URBÁNEK, Radim – HÁCOVÁ, Hana: *Mlýn čp. 35 v Písečné – poslední zdejší svědek vodního mlýnářství*, Vysoké Mýto, Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě 2005, 90 s. + barevné a černobílé obrázky v textu.

Oproti svému názvu se publikace věnuje všem třem doloženým mlýnům v Písečné. Ovšem největší pozornost je věnována mlýnu čp. 35, jeho historii, stavebnímu a technologickému vývoji a zařazuje je do souvislostí obecného vývoje těchto objektů v Čechách. Vedle výčtu pramenů a literatury nechybí ani slovníček vybraných pojmů.

VESELÝ, Jiří – SKŘIVÁNEK, Milan: *K dějinám hvězdárny v Žamberku*, in: Pomezí Čech, Moravy a Slezska, sv. 6, 2005, vyd. Regionální muzeum v Litomyšli a Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, s. 209–233 + černobílé ilustrace v textu.

Článek shrnuje informace o krátké existenci hvězdárny v Žamberku, kterou vybudoval začátkem 40. let 19. století baron John Parish v blízkosti svého zámku. Zde, spolu s dánským astronomem dr. Theodorem Brorsenem, podnikal až do roku 1858 astronomická, magnetická a meteorologická pozorování a měření.

VÍCH, David: *Laténské nálezy na českomoravském pomezí*, in: Pravěk – nová řada 13/2003, 2005, s. 309–350 + kresby tuší.

Povrchová prospekce autora odhalila na pomezí východních Čech a severozápadní Moravy řadu lokalit z mladší doby železné. Taktéž v tomto období region hrál komunikační roli mezi Moravou a Čechami. Získané nálezy lze datovat do stupňů LT C2 – D, případně starší osídlení v rámci mladší doby železné nelze prozatím ani potvrdit, ani vyvrátit.

Víceleté edice

FIŠER, Zdeněk: *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery, Svazek 1, Listy Palackému*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě 2002, 160 s. + černobílé ilustrace v textu.

FIŠER, Zdeněk: *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery, Svazek 2, Listy moravským přátelům*, Vysoké Mýto, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě 2002, 203 s. + černobílé ilustrace v textu.

FIŠER, Zdeněk: *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery, Svazek 3, Listy Klácelovi*, Vysoké Mýto, Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě 2003, 319 s. + černobílé ilustrace v textu.

FIŠER, Zdeněk: *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery, Svazek 4, Listy českým přátelům*, Vysoké Mýto, Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě 2004, 299 s. + černobílé ilustrace v textu.

Mezi významné osobnosti 19. století náležel Alois Vojtěch Šembera (1807–1882), vysokomýtský rodák. Spojujeme s ním počátky a rozvoj národně českého života na Moravě, známe jej jako právníka, historika, jazykovědce i pedagoga, který působil na stavovské akademii v Olomouci

a na univerzitě ve Vídni. Zanechal po sobě rozsáhlou pozůstalost, především osobní korespondenci, z níž však bylo dosud čerpáno badateli jen málo, přestože je pro onu dobu prvořadým informačním zdrojem. Editor Zdeněk Fišer vybral pro první svazek vzájemnou korespondenci A. V. Šembery s Františkem Palackým a pro druhý svazek korespondenci s Antonínem Bočkem, Vincencem Brandlem, Matějem Mikšíčkem a Františkem Skopalíkem. Třetí svazek je věnován Františku Matouši Klácelovi a dosud poslední, čtvrtý svazek dopisům českým přátelům Karlu Amerlingovi, Václavu Hankovi, Janu Hostivítu Pospíšilovi, Janu Evangelistu Purkyněmu, Václavu Staňkovi, Janu Erazimu Vocelovi.

Kol.: *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (1. díl A–G, 2002; 2. díl H–O, 2003; 3. díl P–S/Š, 2003; 4. díl T–Z, 2004), Praha, Libri.

Tato encyklopedie je v Čechách první, která se zaměřuje výhradně na technické památky. Samozřejmostí jsou industriální objekty, ale opomenuty nezůstaly ani drobné, zejména vesnické objekty. Objekty z okresu Ústí nad Orlicí jsou zastoupeny více než v pěti desítkách hesel. Jmenovat lze např. výpravní budovu zastávky Ústí nad Orlicí – město, mlýn Betlém čp. 35 v Zálší, sušárnu ovoce u čp. 12 v Zálší, škrobárnu čp. 61 v Zámrsku.

Lanškrounsko, Vlastivědný sborník Městského muzea Lanškroun, vyd. Městské muzeum Lanškroun 2003, roč. 1; 2004, roč. 2; 2005, roč. 3.

Regionální periodikum s kratšími příspěvky různé kvality.

Nové letopisy města Ústí nad Orlicí a jeho okolí, vyd. Ofts Ústí nad Orlicí (ve spolupráci se Státním okresním archivem Ústí nad Orlicí) 2000, č. 1–4; 2001, č. 1–4; 2002, č. 1–4; 2003, č. 1–4; 2004, č. 1–4; 2005, č. 1,2.

Regionální periodikum s drobnějšími příspěvky vesměs z oblasti Orlickoústecka. V číslech 1, 2 a 4/2000 články Kristiny KAPLANOVÉ týkající se kostela sv. Vavřince ve Vysokém Mýtě. V čísle 4/2002 stať Štěpána VÁCHY nazvaná O záchraně „Brandlova oltáře“ ve Vysokém Mýtě.

I. ročenka Městského muzea Česká Třebová, 2004, vyd. Městské muzeum Česká Třebová 2005, 105 s.

Vedle výroční zprávy muzea za rok 2004 obsahuje publikace tyto studie:

BOŠTÍK, Martin: Profesor Bonifác Buzek a jeho českotřebovští žáci František Matouš Klácel, Emanuel Müller a František Rybička;

RŮŽIČKA, Jindřich: O vzácném přátelství Františka Václava Krejčího a Eduarda Hubáčka (Z duchovních dějin České Třebové v druhé polovině 19. století);

VOLESKÁ, Jana: Pocta Janu Tykačovi (Vznik a vývoj Městského muzea v České Třebové v letech 1888–1921 ve světle záznamů v zápisnicích muzejního spolku);

NEKVINDOVÁ, Terezie: K životu a dílu malíře Josefa Voleského (1895–1932);

KESSELGRUBEROVÁ, Ludmila: Ten, který udržuje život, čili několik poznámek o dvou českotřebovských sochařích.

Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí, sv. 11, 2000, vyd. Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí, Okresní muzeum A. V. Šembery Vysoké Mýto, 106 s.

Sborník obsahuje následující stati a studie:

DUŠEK, Radim: Válečná osobní povozní služba civilisty Josefa Dědoura a jeho výpověď o ruském zajetí;

KLIMEŠ, René: Snahy o záchranu hradu Brandýsa nad Orlicí v minulosti;

LENDEROVÁ, Milena: Fána Honlová – múza z České Třebové;

MACKOVÁ, Marie: Příspěvek k poznání struktury obyvatelstva města Lanškroun na počátku 20. století;

PAKOSTA, Oldřich: Pečeti převora a konventu augustiniánského kláštera v Litomyšli;
PAKOSTA, Oldřich: K výskytu zástupců řádu Pseudoscorpiones v knihovnách, muzeích a archi-
vech;
SEKOTOVÁ, Věra: Kristián Auer – lichtenštejnský stavitel;
SLAVÍKOVÁ, Věra: Jiří Lederer, portrét českého novináře.
Zprávy a recenze:
KESSELGRUBEROVÁ, Ludmila: Také vy můžete být v Holandsku;
SVATOŠ, Michal: Radovan Dvořák, Choceň (Patnáct kapitol z dějin města), Ústí nad Orlicí,
Ofis 2000, 176 s.

*Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí, sv. 12, 2001, vyd. Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí,
Okresní muzeum A. V. Šembery Vysoké Mýto, 73 s.*

Poslední vydaný svazek sborníku obsahuje následující stati a studie:

BARTOŠ, Josef: Spor o sídlo okresu Králíky v roce 1938;

PAKOSTA, Oldřich: Ještě jednou k velké pečeti litomyšlského biskupa Petra Jelita;

PAKOSTA, Oldřich: Před devadesáti lety se narodil učitel a entomolog Oldřich Marek;

GILAR, Štěpán: Klatba nad Lanškrounem roku 1642 a pobělohorská rekatolizace města a panství;

MACKOVÁ, Marie: Střelecký spolek Králíky (Příspěvek k dějinám spolků 19. a počátku 20. sto-
letí);

SEKOTOVÁ, Věra: Česky a německy mluvící obyvatelé a vlastenecké snahy v regionu dnešního
okresu Ústí nad Orlicí.

Z nové literatury o Poličsku za léta 2001–2005

DAVID JUNEK

Jako Poličsko vymezujeme území bývalého okresu Polička – jednotlivé obce i proměny rozsahu okresu uvádějí dále citované publikace (33 a 40). Následující soupis je pouze výběrem z nejdůležitější literatury o Poličsku, vydané v uvedeném časovém rozmezí.

Nejvýznamnější bibliografickou pomůckou je *Bibliografie města Poličky* od Blaženy Junkové (32) a *Bibliografie Poličska* od Blaženy Junkové a Davida Junka (33). Městské muzeum Polička zpracovává aktuální dodatky.

Nejvýznamnější historická práce o Poličsku je z pera Stanislava Konečného (40); o Poličce pak od Stanislava Konečného a Jindřicha Růžičky (43) a od Karla Kuči (49). U monografických historických prací je nejpilnější autor Stanislav Konečný (35–44), přičemž za nejpřínosnější lze jistě označit publikaci *Polička za mnichovské krize* (37) a studii o pokusu zabránit zatčení poličského děkana Jaroslava Daňka v roce 1949 (44). O kolonizaci Poličska pojednává Karel Severin (64). Vlastivědné zpracování místopisu Poličky je od Jaroslava J. Glosera (15).

Z uměleckohistorické oblasti je třeba připomenou novou ediční řadu poličského muzea *Památky* – opevnění, radnice, kostel sv. Jakuba (3, 29, 30). Tyto bohatě obrazově vybavené publikace jsou bez poznámkového aparátu, což pro badatele doplňují strojopisné verze v knihovně poličského muzea (25, 27, 28). Nejpodrobnější, byť jen strojopisné materiály o památkách poskytují stavebně historické průzkumy – o kostelu sv. Jakuba (2), o rondokubistických domech a jejich barevnosti (7, 51) a o nejstarší známé zděné zemědělské usedlosti čp. 33 v Sádku (8). K nim lze, pro povahu věci, řadit i publikaci o kostele ve Starém Svojanově (21).

O řemeslech – specificky o truhlářích a poličských vratech – publikuje Ivana Ebelová (12). O konstrukci vrat a dveří pojednává Vítězslav Štajnochr (72) a David Junek (26). Obě práce zaujmají k konstrukci dveří a vrat jiné východisko než Jiří Škabrada: *Konstrukce historických staveb*, Praha, Argo 2003, s. 298–321. Jde nepochybně o téma k širší odborné diskusi.

Monografie o obcích mají rozmanitou úroveň – nejpozoruhodnější je jistě práce o Telecím (65). Lze ji považovat za vzorovou, kvalita je dána

kvalitním autorským kolektivem. Z dalších monografií obcí lze uvést: Borová (23), Kamenec (14), Sádek (68), Široký Důl (62) a Trpín (16). Specifické postavení má diplomová práce pojednávající o Zpívající lípě v Telecím – tedy o oblíbené místní pověsti (11).

Z monografií o osobnostech vyšla zcela zásadní publikace o Bohuslavu Martinů od Jaroslava Mihuleho (52). Zvláštní je antropologická zpráva Emanuela Vlčka o převozu ostatků B. Martinů (74). Dále lze zmínit diplomovou práci o básníku Miloslavu Burešovi (73) a obsáhlý katalog o grafikovi Jiřím Šindlerovi (71). O druhém odboji vyšla práce o Vladimíru Škachovi, členu Silveru B (5).

Z regionálního tisku lze připomenout poličský měsíčník *Jitřenka*, který obsahuje řadu drobných článků s regionální historickou tematikou, ale i zajímavé údaje o současnosti (24), a *Bysterské noviny* (6). O analýzu názorů prezentovaných za 1. republiky na stránkách Jitřenky se pokusil M. Skřivánek (67).

Bohuslav Martinů a jeho hudba na CD. Praha, Institut Bohuslava Martinů, b. r. [2005], nestránkováno.

BORSKÝ, Pavel: *Kostel sv. Jakuba v Poličce – Stavebně historický průzkum* [Architektonický rozbor; Historie a stavební vývoj; Doporučení pro památkovou obnovu; Vazby B. Martinů k poličskému kostelu sv. Jakuba (Muchová, M. – Konečný, S.)]. Brno, strojopis, 2004, 81 s. + přílohy + fotodokumentace; TÝŽ, *Stavebně historický průzkum II. (plánová dokumentace)* [I. Projekt krovu věže – Fr. Freiman (1824?); II. Projekt krovů kostela po požáru – Jahn, 1846; III. Projekt obnovy kostela po požáru – Fr. Beran, 1847; IV. Projekt novostavby kostela – A. Wach, 1852; V. Prováděcí plány – Fr. Schmoranz; VI. Rekonstrukce podoby kostela před požárem – F. X. Margold, 1932]. Brno, strojopis, 2004.

BORSKÝ, Pavel – JUNEK, David – MUCHOVÁ, Martina: *Polička – Kostel sv. Jakuba* [O historii a podobě gotického kostela sv. Jakuba, o jeho úpravách v renesančním a barokním období, o výstavbě nového kostela po požáru (1845) a o jeho osudech ve 20. století. Součástí publikace je článek o rodné světničce Bohuslava Martinů ve věži kostela.]. Polička, Městské muzeum a galerie 2005, 3. svazek edice Památka, 1. vydání, 47 s., foto a kresby.

BRABCOVÁ, Alexandra (ed.): *Brána muzea otevřená – Průvodce na cestě muzea k lidem a lidí do muzea* [o Městském muzeu a galerii v Poličce na s. 327–330, 518, 575]. Praha, Nadace Open Society Fund s nakladatelstvím JUKO 2003, 583 s.

BŘEČKA, Jan: *Silver B neodpovídá (historie čs. paraskupiny z Velké Británie v letech 2. světové války)* [zmínka o Vladimíru Škachovi – členu Silveru B (narozen r. 1920 v Poličce)]. Brno, Spolek přátel československého opevnění s. r. o. 2004, 1. vyd., 123 s.

Bysterské noviny. Bystré, Měšťanská beseda – Městský úřad, od dubna 1995 vychází 1x měsíčně, stránkována jednotlivá čísla.

ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar – BORSKÝ, Pavel: *Rondokubistické činžovní domy v Poličce – Stavebněhistorický průzkum* [situační rozborové plány, původní návrhy obytných domů pro Poličku, archivní výkresová dokumentace, spisový materiál, archivní fotografie, fotodokumentace stávajícího stavu (viz též č. 57)]. Brno, strojopis, 2001, 55 s. + přílohy.

DOSTÁL, Petr: *Sádek čp. 33 – Stavebně historický průzkum* [zděná zemědělská usedlost patrně z r. 1756]. Praha, strojopis, 2001, text 49 s., textové přílohy s. 28, přílohy obrazové 1–8, 1–37, přílohy fotografické 1–53 (14 s.).

- DOSTÁL, Petr – EBEL, Martin – JUNEK, David – KONEČNÝ, Stanislav: *Průzkum usedlosti čp. 33 v Sádce u Poličky*. In: Průzkumy památek IX-1/2002, č. 1, s. 61–82, Praha, Státní památkový ústav středních Čech 2002. 9
- Dostředivé okraje – vizuální umění z Pardubického kraje* [katalog – úvodní studie: Vít Bouček, dále o Bořivoji Borovském (narozen v Poličce r. 1933) a Zbyšku Sionovi (narozen v Poličce r. 1938)]. Bez vydavatele – Pardubický kraj?, 2005, nestránkováno. 10
- DVOŘÁČKOVÁ, Veronika: *Pověsti z regionu Poličsko a jejich využití na 1. stupni ZŠ* [základem je obsáhla a zásadní studie o pověsti Zpívající lípa v Telecím]. Diplomová práce, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 2004. 11
- EBELOVÁ, Ivana: *Truhláři v královském věnném městě Poličce – Řemesla a živnosti v Čechách* [zvláště o truhlářích 19. stol. a poličských vratech]. In: Český lid 90, 2003, č. 1, s. 79–96. 12
- EISELT, Jan Nepomuk: *Královské české věnné město Polička před, během a po požáru 10. července 1845*. Ve spolupráci se Státním okresním archivem Svitavy se sídlem v Litomyšli v r. 2004 vydal Stanislav Konečný, 2., upravené vyd., 30 s. + /4 s./ nestránkováno – německý text. 13
- GLOSER, Jaroslav Jan: *Kamenec je rodu ženského? (Příběh jedné obce na Vysočině)* [o historii, společenském životě a kulturním dění v obci od jejího založení do dnešní doby]. Kamenec, Obecní úřad 2005, 47 s. 14
- GLOSER, Jaroslav Jan: *Polička – Městem krok za krokem* [Kniha formou procházek seznamuje nejen s lokalitami, budovami a pozoruhodnými místy ve městě, ale také se zajímavými lidmi, kteří se ve městě narodili, působili a mají k němu vztah. Připojen je jmenový a místní rejstřík a rejstřík popisných čísel.]. Praha, Argo 2003, 1. vyd., 230 s. 15
- GLOSER, Jaroslav Jan: *Trpín – Hlásnice, Esej o dvou obcích na českomoravském pomezí* [o historii, společenském a kulturním životě v obcích od jejich založení do dnešní doby]. Trpín, Obecní úřad 2005, 57 s. 16
- GLOSER, Jaroslav: *Znáte své město? aneb Pomístní jména v Bystrém a Hamrech odhalují svá tajemství*. Bystré, vlastním nákladem vydal Jaroslav Jan Gloser k 75. autorovým narozeninám, 2001, 54 s. 17
- GLOSER, Jaroslav: *Znáte své město? aneb O čem vypovídají pomístní jména a místní názvy v Bystrém a Hamrech* [publikace uvádí 540 pomístních jmen a místních názvů]. Bystré, vydal Jaroslav Gloser ve spolupráci s Městskou knihovnou v Bystrém 2003, 2., rozšířené vydání, 79 s. 18
- Gymnázium Polička 1919–2004*. Polička, Gymnázium 2004, 147 s. 19
- Historie a současnost 1892–2002* [vydala Svatojosefská jednota pro Poličku a okolí u příležitosti oslav stopadesátého výročí založení – listopad 2002]. Polička, Svatojosefská jednota 2002, nestránkováno [12 s.] 20
- HNÍK, Petr: *Historie, přítomnost a význam kostela svatého Mikuláše ve Starém Svojanově* [popis a fotodokumentace gotických fresek a konzol]. Pro proboštský úřad v Litomyšli vydala Corona s. r. o. 2003, 85 s. 21
- HRSTKOVÁ, Věra: *Tradice a inovace bydlení na současné vesnici (Na příkladu obce Široký Důl)* [proměny, kterými prošel způsob života a bydlení na české vesnici]. Bakalářská práce – vedoucí práce: doc. PhDr. Bohuslav Šalanda, CSc., Univerzita Pardubice – Fakulta humanitních studií, Katedra sociálních věd 2005, 38 s. + přílohy. 22
- CHYBA, Miloš a kolektiv: *Borová u Poličky* [o historii, školství, společenském, kulturním i duchovním životě v obci a o osobnostech]. Vydalo Zastupitelstvo obce Borová u Poličky u příležitosti 300. výročí počátku školství v Borové, ukončení rekonstrukce sokolovny a zřízení sportovního areálu v obci, druhého sjezdu rodáků a sedmého ročníku setkání obcí Borová dne 25.–26. června 2005, 165 s. + foto. 23

- Jitřenka* – *Časopis pro občany města Poličky a okolí*, 75–79, 2001–2005, měsíčník, vydávají Kulturní služby města Poličky (do roku 2002) a Město Polička (od roku 2003), šéfredaktor Vít Chadima (2001–2002), Ladislav Vrabec (2003–červen 2004) a Ivo Janeček (červenec 2004–2005). 24
- JUNEK, David: *Barokní a gotická radnice města Poličky* [pracovní text pro badatele, s poznámkovým aparátem]. Polička, strojopis, 2004, 80 s. 25
- JUNEK, David: *Dvěře a vrata na Poličsku v 19. století – průzkum barevnosti, průzkum konstrukčních řešení*. In: Sborník 2/2004, s. 245–252, Praha, Sdružení pro stavebně-historický průzkum – UNICORNIS 2004, 271 s. 26
- JUNEK, David: *Gotické opevnění města Poličky* [pracovní text pro badatele, s poznámkovým aparátem]. Strojopis, 2003, 29 s. + 30 obr., uložený v Městském muzeu v Poličce. 27
- JUNEK, David – BORSKÝ, Pavel: *Kostel sv. Jakuba v Poličce* [pracovní text pro badatele, s poznámkovým aparátem]. Strojopis, 2005, 86 s., uložený v Městském muzeu v Poličce. 28
- JUNEK, David: *Polička – Barokní a gotická radnice* [Doklady podoby gotické radnice (dodnes dochována věž), která byla v letech 1734(?)–1744 nahrazena novostavbou od F. M. Kaňky (?). Spolu s chebskou a českobudějovickou stavbou jde o nejvýznamnější barokní radnici u nás. Dnes slouží jako galerie.]. Polička, Městské muzeum a galerie 2004, 2. svazek edice Památky, 1. vyd., 48 s. 29
- JUNEK, David: *Polička – Gotické opevnění města* [Předkládá nové poznatky o provizorním opevnění z doby založení města, o kamenných hradbách z doby lucemburské a o pozdně gotickém posílení opevnění. Hradební okruh je dochován (kromě bran) v úplnosti i se všemi 19 věžemi a patří k významným památkám. Pozornost je věnována tzv. starému hradu, ale i otázkám památkové péče a rekonstrukci hradeb ve 20. století.]. Polička, Městské muzeum a galerie 2003, 1. svazek edice Památky, 1. vyd., 39 s. + foto a kresby. 30
- JUNEK, David: *Zděná lidová architektura na Českomoravské vrchovině – možnosti a limity dokumentace a mezioborové spolupráce* [jsou popsány Modřec čp. 6 (s. 23–24), Sádek čp. 33 (s. 17–18), Široký Důl čp. 4, 33 (s. 18–22), půdorysy, axonometrie, foto]. In: Památková péče na Moravě 7/2003, s. 15–26, Brno, Národní památkový ústav 2003. 31
- JUNKOVÁ, Blažena: *Bibliografie města Poličky ve fondech knihovny Městského muzea a galerie Polička* [Soupis rozdělen do tří částí: literatura odborná, literatura krásná, literatura krásná řazená dle jména ilustrátorů. Obsahuje rejstřík autorů, významných osobností, výtvarníků a rejstřík předmětový. Nejucelenější přehled literatury na dané téma – cenný hlavně pro badatele.]. Polička, Městské muzeum a galerie 2001, 10. svazek edice Monografie, 149 s. (literatura vydaná do konce roku 2000). 32
- JUNKOVÁ, Blažena – JUNEK, David: *Bibliografie Poličska ve fondech knihovny Městského muzea a galerie Polička* [Soupis je rozdělen do tří částí: literatura odborná, literatura krásná a lidové rukopisy (18. a 19. století). Obsahuje též výběrový rejstřík autorů a významných osobností, rejstřík místní a předmětový. Uvádí soupis obcí náležejících k Poličsku. Nejucelenější přehled literatury na dané téma – cenný hlavně pro badatele.]. Polička, Městské muzeum a galerie 2004, 11. svazek edice Monografie, 130 s. (literatura vydaná do konce roku 2003). 33
- KASPAROVÁ, Zlata – JUNEK, David – BROMOVÁ, Veronika: *Polička a okolí, Alternativní průvodce pro alternativní pouťníky*. Fotografie a grafická úprava V. Bromová. Polička, Městské muzeum a galerie 2003, 1. vyd., 2x18 s. 34
- KONEČNÝ, Stanislav: *Jazykové bouře v Poličce v roce 1899*. Litomyšl, ve spolupráci se Státním okresním archivem Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal v roce 2004 Stanislav Konečný, 2., upravené vydání, 26 s. 35
- KONEČNÝ, Stanislav: *Lid Bible v Poličce (Vznik, vývoj a zánik židovské obce)*. Litomyšl, ve spolupráci s Městem Polička a Státním okresním archivem Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal v roce 2002 Stanislav Konečný, 152 s.; 2., upravené vydání vyšlo v roce 2004, 158 s. 36

- KONEČNÝ, Stanislav: *Polička za mnichovské krize (Okupace města německou armádou ve dnech 10. října – 24. listopadu 1938)*. Litomyšl, ve spolupráci se Státním okresním archivem Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal v roce 2003 Stanislav Konečný, 208 s. 37
- [KONEČNÝ, Stanislav]: *Polička za pruské okupace v roce 1866*. Litomyšl, ve spolupráci s Městem Polička a Státním okresním archivem Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal v roce 2004 Stanislav Konečný, 3., doplněné vydání, 42 s. 38
- KONEČNÝ, Stanislav: *Poličské ulice a vývoj jejich názvů*. Litomyšl, ve spolupráci s Městem Polička a Státním okresním archivem Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal v roce 2004 Stanislav Konečný, 2., doplněné vydání, 45 s. + plán uliční sítě. 39
- KONEČNÝ, Stanislav: *Poličsko. Turisticko-vlastivědný průvodce obcemi a jejich okolím*. [O zeměpisné poloze, přírodních podmínkách, historickém vývoji a památkách obcí bývalého okresu poličského. Jediná moderní a fundovaná publikace na toto téma.]. Tišnov, SURSUM 2005, 1. vydání, 215 s. Fotografie Jaroslav Horák. 40
- KONEČNÝ, Stanislav: *Poličští legionáři 1914–1920* [obsahuje seznam legionářů z Poličky a z Polička, dopisy a vzpomínky poličských legionářů, deníky ruských legionářů Františka Češky (*Z Vladivostoku do Terstu*), Karla Krennera (*Vzpomínky na poslední dny sibiřské anabase a cesta z Vladivostoku do vlasti*), Josefa Macha (*Deník ze světové války 1914–1920*) a Františka Pražana (*Deník války evropské 1914–1920*)]. Litomyšl, ve spolupráci se Státním okresním archivem Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal v roce 2004 Stanislav Konečný, 2., doplněné vydání, 530 s. 41
- KONEČNÝ, Stanislav: *Tylův dům v Poličce (1819) 1924–1929 (2000)* [O historii Tylova domu a jeho generální rekonstrukci v letech 2001–2002. Vydáno ke slavnostnímu znovuotevření Tylova domu dne 26. října 2002.]. Polička, Kulturní služby města Poličky 2002, 2., rozšířené vydání, 75 s. 42
- KONEČNÝ, Stanislav – RŮŽIČKA, Jindřich: *Věnné město českých královen Polička* [Popisuje dějiny města od jeho založení až po dnešek, uvádí zeměpisné položení a přírodní podmínky Poličky, seznamuje s nejvýznamnějšími památkami a osobnostmi města. Jediná moderní a spolehlivá monografie o městě.]. Polička – Praha, Město Polička – nakladatelství Argo 2001, 1. vydání, 138 s. 43
- KONEČNÝ, Stanislav: *„Vzbouření a veřejné násilí“ v Poličce 23. září 1949 aneb Jak Poličští bránili děkana Jaroslava Daňka*. Litomyšl, ve spolupráci se Státním okresním archivem Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal v roce 2005 Stanislav Konečný, 1. vydání, 175 s. 44
- Kronika města Poličky 2001–2005*. Strojopis uložený na Městském úřadě. Kronikář Vít Chadima včetně roku 2002 a kronikář Adolf Klein od roku 2003. 45
- KRSKOVÁ, Dagmar: *Královný a jejich věnná města* [o životě královen, kterým náležela věnná města: Dvůr Králové nad Labem, Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Mělník, Nový Bydžov, Polička, Trutnov a Vysoké Mýto]. Město Dvůr Králové nad Labem 2001, 1. vyd., 215 s. 46
- KRUŠINA, Josef: *Dějiny Trpína a okolí* [Nejde o reprint. Oproti 1. vydání z roku 1948 chybí rejstřík.]. Nové vydání bez tiráže, úvod datovaný rokem 2005, 253 s. 47
- KŘIVANOVÁ, Magda – ŠTĚPÁN, Luděk: *Lidové stavitelství východních Čech* [Pojednává o vesnických sídlech, o prostorovém uspořádání domu, o interiéru a bydlení, o lidových sakrálních stavbách a zpřístupněných památkách lidového stavitelství. Z Polička zachyceny: Borová obr. 104; Bystré obr. 154; Kamenec obr. 24; Korouhev obr. 109; Široký Důl obr. 35, 38, 107, 108; Telecí obr. 103.]. Hradec Králové, Garamon 2001, 1. vyd., 119 s. 48
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 5. díl* [Lexikon městských sídel. Podrobné zpracování statutu a vývoje. Polička popsána na s. 354–368.]. Praha, nakladatelství Libri 2002, 1. vyd., 671 s. 49
- Marné volání? In memoriam dr. Josefa Stejskala (1911–2001)*. Texty Ludvíka Kundery a Pavla Chalupy [o poličském máchovském sběrateli]. Vysoké Mýto, Městská galerie a společnost EVOTEX 2002, nestránkováno. 50

- MATULÍKOVÁ, Zoja – ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar: *Rondokubistické činžovní domy v Poličce – Stratigrafický průzkum barevnosti vrstev* [laboratorní průzkum (viz též č. 7)]. Brno, strojopis, 2001, 11 s. + grafická dokumentace, obrazová příloha, přílohy – uloženo v Městském muzeu a galerii Polička. 51
- MIHULE, Jaroslav: *Martinů – osud skladatele*. Praha, Karolinum 2002, 1. vyd., 626 s. (zcela bez ilustrací). 52
- NAVRÁTIL, Roman: *Politický okres Polička v roce 1938*. In: *Východočeské listy historické* 17–18, Hradec Králové 2001, s. 203–227. 53
- NEBOJSA, Bořivoj: *Jak to bylo s partyzány* [Kritický pohled na partyzánské hnutí za 2. světové války na Vysočině. Borová, Telecí, Trpín, Vítějeves.]. Vydal autor vlastním nákladem v roce 2002, 2., doplněné a přepracované vydání, 149 s. + foto. 54
- NEPRAŠ, Jaromír – PETR, Jaroslav: *Protinacistický odboj na Poličsku* [ilegální organizace KSČ, nekomunistický odboj a partyzánské hnutí]. Svitavy, Český svaz bojovníků za svobodu 2002, 65 s. 55
- Polička 2003 – Ročenka* [osamocené vydání bez předchůdců i následovníků]. Tiskárna Polička [2005], 107 s. 56
- Poličská galerie za hranou obzoru*. Text: David Junek, Zlatoše Kašparová [netradiční a průkopnické výstavy v poličské galerii]. Polička, Městské muzeum a galerie 2001, ne-stránkováno /6 s./ + vyobrazení. 57
- Poličské novinky 2001–2003*. Měsíčník, vydává Ladislav Vrabec, Polička. Od dubna 2003 spoje-ny Poličské novinky a Jitřenka. 58
- Průvodce po rukopisných fondech v České republice – Díl III., Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*. Redaktor svazku: Marie Tošnerová. [Polička popsána na s. 113–115, 304.] Praha, Archiv Akademie věd České republiky – Komise pro soupis a studium rukopisů 2001, 320 s. 59
- RIPPL, Václav: *Rodokmen přímé větve rodiny Ripplů* [o knihkupectví a papírnictví, které bylo v rukách pěti generací Ripplů]. Polička, strojopis, (2003), 9 s., uloženo v Městském muzeu a galerii Polička.
- Rod Schmoranzů ze Slatiňan – Mozaika z dějin rodu*. Úvodní slovo: Marie Málková. Texty dalších kapitol: Ivo Šulc [František Schmoranz starší pracoval též pro Poličku]. Město Slatiňany a Státní okresní archiv Chrudim 2002, 32 s. 61
- SEJKOROVÁ, Jana a kol.: *Široký Důl* [z historie obce od nejstarších dějin až po současnost, o místním nářečí, o architektuře obce, přírodních zajímavostech, rodácích a významných osobnostech]. Obec Široký Důl 2002, 78 s. + foto. Vydáno u příležitosti 5. setkání rodáků. 62
- SEVERIN, Karel: *Toponyma Voštica v Josefském katastru* [Studie o veřejných cestách a silnicích. Zmíněny Polička (s. 54, 67, 68, 75, 77, 79, 80, 82, 93, 95, 98, 115); Bystré (s. 54, 99); Limberk (Pomezí) (s. 77, 99, 115); Lezník (s. 79, 80, 93, 96, 115).]. In: *Acta onomastica* 44, Praha 2003, s. 53–99, s. 100–123 mapky. 63
- SEVERIN, Karel: *Kolonizace Hřebečska* [na s. 175–210 o historickém vývoji osídlování Hřebečska a Poličska]. In: *Archaeologia historica* 28/03, Brno, Muzejní a vlastivědná společnost, Archeologický ústav AV ČR a Ústav archeologie a muzikologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 2003. 64
- SCHAUEROVÁ, Alena – FILIPI, Pavel: *Telecí – historie a současnost* [kvalitně členěná a odborně přínosná publikace, zaměřená na dějiny, národopis, kulturní historii a osobnosti]. Telecí, Obecní úřad 2003, 141 s. + foto. Vydáno k 600. výročí první historické zmínky o Telecím. 65
- Schönhengster Jahrbuch 2003, Kirchliches Leben im Schönhengstgau – 49. Jahrgang* [z Poličska zmíněny Banín (s. 80); Jedlová (s. 104); Pomezí (Limberk) (s. 130)]. Göppingen, Kulturní středisko Hřebečska a Hřebečského svazu, 192 s. 66
- SKŘIVÁNEK, Milan: *K hodnotovým postojům na stránkách poličského časopisu Jitřenka za 1. republiky*. In: *Studie k sociálním dějinám* 9, Opava 2002, s. 229–251. 67

- SLÁDKOVÁ, Ludmila – LEJHANCOVÁ, Martina: *Obec Sádek 2003*. Vydal Obecní úřad v Sádku 2003, 86 s. 68
- Sté výročí otevření školní budovy v Bystrém* [almanach]. Bystré, Základní škola 2004, 82 s. 69
- ŠEBEK, František: *Pardubický kraj* [Obrazová publikace o přírodních krásách, památkách a pamětihodnostech – o regionu s bohatou kulturní historií. Zmíněny Polička (s.21, 174–176); Telecí (s. 177–178); Svojanov (s. 179, 181).]. Nakladatelství Helios 2004, 198 s. – foto Štěpán Bartoš ad. 70
- [ŠINDLER, Jiří]: *Jiří Šindler – kaligrafie, grafika*. Texty: Bronislava Gabrielová, Ivo Bidner, Jiří Šindler. Náchod, Galerie výtvarného umění 2003, 63 s. 71
- ŠTAJNOCHR, Vítězslav: *Obecné konstrukce vrat a dveří, Příspěvek ke klasifikaci vrat a dveří v Poličce*. [Praha, Národní památkový ústav, ústřední pracoviště – Karlova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav etnologie], strojopis, 2005, 11 s. + 46 obr. – uloženo v Městském muzeu a galerii Polička. 72
- ŠTĚCHOVÁ, Radka: *Miloslav Bureš ve světle archivních dokumentů, Monografická studie* [soupis osobního fondu (s. 1–19) a bibliografie děl M. Bureše (s. 1–31)]. Diplomová práce, Praha, Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, Katedra české literatury a literární vědy, 2004, 89 s. + 19 s. + 31 s. 73
- VLČEK, Emanuel: *Poslední věci člověka – Bohuslava Martinů* [o exhumaci, identifikaci, ošetření a novém uložení tělesných pozůstatků skladatele v roce 1979]. Praha, Společnost Bohuslava Martinů za podpory Nadace B. Martinů jako mimořádné číslo Zpráv Společnosti BM 2005, 43 s. 74
- ZEZULČÍK, Jaroslav (ed.): *Znamení paní hraběnka* [O rodu hrabat z Hohenemsu, zvláště o Marii Walburze hraběnce Walburg-Zeil (1762–1828) a její kulturní a pedagogické činnosti na kunínském panství. Hraběnka byla rovněž držitelkou bysterského panství.]. Bez titráže – vydáno v roce 2004 správou zámku Kunín, nestránkováno [18 s.] + fotografie. 75

Výběrová bibliografie Svitav a svitavské oblasti za léta 2001–2005

VLADIMÍR VELEŠÍK - JIŘÍ ŽILKA

Základní orientaci o historické produkci týkající se Svitav a blízkého okolí mohou badatelům poskytnout jednotlivé bibliografické přehledy¹⁾, popřípadě soupisy vydávaných novin²⁾.

Zřejmě nejvýznamnějším počinem historické produkce pro oblast Svitav a celého Svitavska v tomto období se stalo vydání posledního svazku topografické řady moravské vlastivědy, který se zabývá mimo jiné právě svitavskou oblastí³⁾. Nosnou částí práce se staly především první kapitoly, které se chronologicky dotýkají dějin regionu od pravěku po současnost, a dále příspěvky věnující se problematice architektury, školství, etnografie atd. Ve druhé polovině knihy jsou slovníkově řazena hesla k jednotlivým obcím a městům regionu. Tato část publikace je většinou převzata ze starších prací a nevyvarovala se některých chyb a nedostatků.

Pro Svitavy jako město ležící na moravské straně zemské hranice má význam i nová řada Vlastivědy moravské, kterou vydává Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. Ve sledovaném období vyšly svazky zabývající se obdobím první poloviny dvacátého století, literaturou a hudbou na Moravě⁴⁾.

Řadu informací o regionu Svitavska nalezne badatel rovněž v obecných slovníkových příručkách, přehledech, encyklopediích⁵⁾ a studiích o obecných dějinách⁶⁾.

Největší množství příspěvků k regionální historii je ve svitavském kulturním kalendáři Lucerna, který začal vycházet od září roku 2001 jako příloha svitavského kulturního a informačního měsíčníku Naše město. Právě zde bylo během sledovaného období uveřejněno několik seriálů týkajících se svitavských dějin⁷⁾. Řadu příspěvků k regionálním dějinám můžeme rovněž nalézt v místních Svitavských novinách. Většina článků se však zabývá pouhou popularizací některých regionálních událostí, popř. osobností regionu. Jedná se tedy o určité výběrové kompilace, v drtivé většině z pera nehistoriků⁸⁾. Jistou výjimku představuje publikování některých pověstí ze Svitav a okolí. V naprosté většině je přeložila a upravila Drahomíra Šustrová⁹⁾.

V Našem městě, respektive v Lucerně, potom byly uveřejněny i články V. Sticha o historii turistiky ve Svitavách¹⁰⁾, J. Pokorného o klubu kardia-

ků¹¹⁾, M. Formanové o výročí dramatické školičky¹²⁾, P. Dvořáka o historii pěveckých sborů *Gaudium a Iuventus*¹³⁾, J. Samka o historii klubu modelářů¹⁴⁾, J. Gregora o výročí svitavských radioamatérů¹⁵⁾. Vyšel zde i článek o kulatém výročí dechové hudby *Svitavanka*¹⁶⁾ a vzpomínky pplk. letectva K. Rybky na období druhé světové války strávené především v Británii¹⁷⁾.

Poměrně bohatou publikační činnost vyvíjejí někteří členové *Svitavského klubu Laurus*. Tento klub uděluje každoročně výroční cenu jedné významné svitavské osobnosti. Současně s udělením ceny vychází jakýsi drobný knižní portrét této osobnosti¹⁸⁾.

Městské muzeum a galerie ve Svitavách vydalo průvodce po jedné části své stálé expozice - Dějiny praček a praní¹⁹⁾. Městské muzeum mělo výrazný podíl na úspěšné pietní úpravě židovského hřbitova ve Svitavách a na odhalení památníku na tomto místě. Články B. Čuhelové pak mnohým svitavským občanům připomněly, že také toto etnikum zde mělo před druhou světovou válkou výrazné zastoupení²⁰⁾.

V oblasti regionální historiografie jsou vždy vděčným tématem osudy výrazných osobností minulosti. Pro Svitavy je stále, byť zájem oproti minulým letům částečně opadl, zásadním fenoménem postava Oskara Schindlera. V rozmezí let, kterým se věnuje tato práce, se objevilo několik příspěvků k již tak rozsáhlé schindlerovské bibliografii. V jednom případě se jednalo o přepracované a značně rozšířené vydání knihy Jitky Gruntové, v dalších případech jde o cizojazyčné, především memoárové práce²¹⁾. Historici se však věnovali i některým dalším svitavským postavám - manželé Hahnovi se ve své publikaci dotkli postavy Fr. Jessera (a Hanse Schütze)²²⁾, o prof. V. Felberovi psal I. Kraus. Dlužno však říci, že tento zájem byl spíše okrajový, a to v rámci určité šířeji zkoumané problematiky²³⁾. M. Vaněk napsal portrét svitavského malíře Johanna Dittmanna²⁴⁾, R. Fikejz a R. Bárta připomněli postavu P. E. Unzeitiga²⁵⁾. Zd. Celá shrnula poznatky o O. Ottendorferovi²⁶⁾ z pohledu novináře, této osobnosti se dotýkala i zpráva B. Čuhelové²⁷⁾. R. Fikejz připomněl ve svém článku čestné občany města Svitav²⁸⁾, D. Šustrová potom osudy politika Fr. Spiny²⁹⁾. Stručně byl zmíněn i umělecký řezbář Alois Petrus a jeho dílna³⁰⁾.

Ze středověké problematiky najdeme ve sledovaném období několik prací, které se alespoň rámcově dotýkají osudů svitavské lokality. Na prvním místě je nutno zmínit dva příspěvky K. Severina³¹⁾. O již mnohokrát interpetované události, tj. přepadení biskupa Jindřicha Zdíka, psal Pavel Bolina. Všimá si zde otázek osídlení Svitavska v této době, průběhu starých stezek, ale i problematiky překonávání moravsko-české hranice. Několikrát je zde zmíněn i Hradec nad Svitavou³²⁾. Svitavsko je zmíněno i v dalším Bolinově článku, který je věnován výročí úmrtí kronikáře Kosmy³³⁾, a v příspěvku L. Jana o procesu se Závíšem z Falkenštejna³⁴⁾. Pro Svitavy a jejich dějinné počátky má význam i studie Š. Gilara o listině (falzu) Vladislava I. litomyšlským premonstrátům³⁵⁾. Otázky kolem Trstenické stezky jsou zmíněny v obecných pracích E. Semotanové a R. Květa³⁶⁾.

Z prací týkajících se novověkých dějin se problematice Svitavska věnuje posmrtně vydaný druhý díl osudů moravské církve v 18. století R. Zuberu.

D. Foltýn a kol. v encyklopedii moravských a slezských klášterů věnovali pozornost i svitavskému klášteru³⁷⁾. Jen částečně se oblastí Svitavska zabývá P. Michna ve třetí části svého příspěvku o problematice moravských měst a vesniček při pruském vpádu roku 1758³⁸⁾.

V nejnovějších dějinách byla pozornost badatelů zaměřena zcela logicky především na jednotlivé aspekty soužití Čechů a Němců ve svitavské oblasti. Badatelům v této oblasti může výrazně napomoci místopisný slovník Hřebečska J. Ošance a J. Martínkové. Tématu se dotýká i M. Skřivánek ve studii z dějin mentalit; v daném případě jde o analýzu, jak se čeští a němečtí kronikáři píšící na území dnešního okresu Svitavy dívali v letech 1918–1938 na politický vývoj³⁹⁾.

Svitavy byly až do roku 1945 německým obyvatelstvem vnímány jako integrální součást území, kterému se dostalo pojmenování Sudety. Tento pojem, jehož etymologie je značně zajímavá a jehož novodobé užívání – v čistě nacionalistickém duchu – je často spojováno s postavou svitavského rodáka a občana Fr. Jessera, je i v současné historické produkci značně frekventovaný. Pro oblast tzv. Hřebečska je stále zásadní otázkou politika Sudetoněmecké strany (SdP) ve druhé polovině třicátých let, stejně jako vztah německého obyvatelstva k ní. Předmětem výzkumu se v poslední době stávají často i nálady obyvatelstva v sudetské župě za druhé světové války⁴⁰⁾. V historické produkci věnující se tomuto období můžeme nalézt i zmínky o postavách spojených se Svitavskem, jako je to v případě Huga Juryho v práci S. Kokošky⁴¹⁾. Období do roku 1945 se věnovala i T. Dvořáková, která zpracovala historii tzv. „Háje hrdinů“ ve Svitavách⁴²⁾. Problematiku systému sociální péče o mládež ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století postihl, mimo jiné na příkladu Svitav, ve svém příspěvku L. Fasora⁴³⁾. Svitavy se v období tzv. první republiky staly jedním z center německé křesťansko-sociální strany, proto je zde třeba uvést i práci J. Malíře a P. Marka o vývoji politických stran⁴⁴⁾. Svitav a činnosti svitavských ordnerů se dotýká i práce S. Konečného o Poličce v roce 1938⁴⁵⁾.

Pro období po roce 1945 se objevilo v české historiografii několik prací, které se více či méně dotýkají problematiky Svitav. Je to například článek J. Pernese o aktivitách Otto Šlinga v Brně v letech 1945–1950. Právě s případem O. Šlinga jsou spojeny některé zdejší politické procesy počátku padesátých let⁴⁶⁾. Stále diskutovanou otázkou potom zůstává odsun německého obyvatelstva a následný osídlovací proces celého pohraničí, tedy také Svitavska⁴⁷⁾.

V oblasti dějin kultury a umění je třeba připomenout naprosto zásadní práci o dějinách amatérského divadla v českých zemích. Výrazně je zde připomenut význam svitavského souboru Lidového divadla, ale i místních souborů loutkářských, především pak souboru „C“⁴⁸⁾. P. Sonda zpracoval vývoj východočeského rocku v 60. letech dvacátého století a postihl i vývoj ve Svitavách⁴⁹⁾. B. Čuhelová ve svém článku připomněla krajinářskou školu svitavského malíře Jaroslava Pavliše⁵⁰⁾. O sbírce svitavských malovaných terčů psali ve svých pracích P. Kmošek a V. Schildberger⁵¹⁾,

o barokním varhanářství J. Sehnal⁵²). Z prací etnografických je třeba zmínit knihu M. Borkovcové a I. Kuncové o zvykosloví na Hřebečsku⁵³) a příspěvek K. Severina⁵⁴).

Bez povšimnutí nelze nechat ani práce z dějin školství, hospodářství a podnikání, dopravy a správy. Citované práce z dějin školství se zaměřily především na dějiny českého školství ve městě po roce 1945⁵⁵). Stranou ponecháváme tištěné výroční zprávy jednotlivých škol v regionu. V oblasti hospodářských dějin se částečně daného regionu dotýká příspěvek F. Zřídka-veselého o počátcích podnikání v Brně⁵⁶). V rámci edice *Historie a současnost podnikání v regionech ČR* vyšla práce R. Fikejze a V. Velešíka o dějinách podnikání na území bývalého okresu Svitavy, která však byla již dopředu částečně diskvalifikována požadavkem vydavatele na omezený počet stran historického textu stejně tak jako na strukturu tohoto textu. Proto ani přes snahu autorů nebylo možné zařadit do příspěvku drobnější podnikatelské subjekty. Práce se proto zaměřila především na historii podnikání ve Svitavách, Moravské Třebové, Litomyšli a Poličce, ostatní města a obce regionu sem byly zařazeny spíše informativně. Částečně i proto se práce nevyvarovala některých drobnějších chyb a nedostatků⁵⁷). Hospodářskou problematiku však najdeme i v dalších titulech⁵⁸). S ní úzce souvisí i otázka formování dopravní sítě regionu⁵⁹). Zde je možno uvést i příspěvky J. Bartoše o uvažovaném projektu kanálu Labe - Odry - Dunaj, byť se Svitavskem přímo nezabývají, ale v některých z těchto plánů se po roce 1945 počítalo s využitím Svitav jako přístavu⁶⁰). Práce z dějin správy se Svitavska dotýkají pouze v obecné rovině⁶¹).

Nelze zapomenout ani na práce, které se věnují problematice památek a soupisu některých historických artefaktů⁶²). Zčásti kompilační prací je kniha S. Brodessera o okolí řeky Svitavy, přináší však řadu dosud nepublikovaných fotografií⁶³). V nakladatelství Libri vyšla kniha zachycující Moravu a Slezsko na starých pohlednicích⁶⁴). Byly vydány i dvě ryze kompilační práce zabývající se dějinami dvou obcí Svitavska - Březové nad Svitavou⁶⁵) a Vendolí⁶⁶). V případě prvně jmenované jde o pouhý sborník několika starších prací jak publikovaných, tak rukopisných.

Na závěr je nutno také připomenout německou regionální historiografii. Mnoho příspěvků ke svitavským dějinám bylo publikováno především v ročníce *Schönhengster Jahrbuch*⁶⁷).

P o z n á m k y

Použité zkratky: AČ - Archivní časopis; Ah - Archaeologia historica; ČČH - Český časopis historický; ČMM - Časopis Matice moravské; Lu - Lucerna; MVL - Moravskotřebovské vlastivědné listy; Nm - Naše město; Nr - Národopisná revue; PCM - Pomezí Čech a Moravy; SD - Soudobé dějiny; SJ - Schönhengster Jahrbuch; SM - Severní Morava; SN - Svitavské noviny; StM - Střední Morava; VLH - Východočeské listy historické; VVM - Vlastivědný věstník moravský.

- 1) *Bibliografie českých/československých dějin 1918–2004, Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 2000–2004 a doplňky za roky 1996–1999*, svazek 1.–3., zpracovaly V. BŘEŇOVÁ a S. ROHLÍKOVÁ, Praha 2005; *Osudy Němců vysídlených z České republiky po roce 1945, Bibliografie periodik a bibliografií*, zpracovali J. KUBÍČEK a M. PAPÍRNÍK, Brno 2002; *Historiografie Moravy a Slezska, svazek 1*, ed. I. Barteček, Olomouc 2001; J. KUBÍČEK, *Moravika – vlastivědná literatura za rok 2000*, in: VVM 53, 2001, č. 4, s. 420–440; J. KUBÍČEK, *Moravika – vlastivědná literatura za rok 2001*, in: VVM 54, 2002, č. 4, s. 428–450; J. KUBÍČEK, *Moravika – vlastivědná literatura za rok 2002*, in: VVM 55, 2003, č. 4, s. 436–458; J. KUBÍČEK, *Moravika – vlastivědná literatura za rok 2003*, in: VVM 56, 2004, č. 4, s. 435–455; J. KUBÍČEK, *Moravika – vlastivědná literatura za rok 2004*, in: VVM 57, 2005, č. 4, s. 424–444; S. KONEČNÝ, *Z publikací a článků o okrese Svitavy za rok 2000*, in: PČM, sv. 5, 2002, s. 309–318.
- 2) J. KUBÍČEK, *Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918, Literatura a prameny, sbírky, bibliografie*, Brno 2001.
- 3) Kol., *Vlastivěda moravská: Moravskotřebovsko – Svitavsko*, Brno 2002.
- 4) J. BARTOŠ – M. TRAPL, *Svobodný stát a okupace, Dějiny Moravy*, díl 4., *Vlastivěda moravská – země a lid*, nová řada, svazek 9, Brno 2004; T. KUBÍČEK a kol., *Literární Morava, Vlastivěda moravská – země a lid*, nová řada, svazek 11, Brno 2002; J. SEHNAL – J. VYSLOUŽIL a kol., *Dějiny hudby na Moravě, Vlastivěda moravská – země a lid*, nová řada, svazek 12, Brno 2001.
- 5) F. ČAPKA, *Dějiny Moravy v datech*, Brno 2001; J. BAHLCKE – W. EBERHARD – M. POLÍVKA, *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2001; J. AUGUSTIN, *Velká encyklopedie měst a obcí ČR*, Sokolov 2001; O. PAKOSTA, *Biografický slovník archivářů svitavského okresu*, Litomyšl 2002, 81 s.
- 6) Kol., *Pod císařským praporem, Historie habsburské armády 1526–1918*, Praha 2003, 555 s.; E. SEMOTANOVÁ, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*, Praha 2001, 263 s.
- 7) R. FIKEJZ, *Pouť městem Svitavy*, in: Lu, leden – červenec, srpen 2001, vždy s. 3–4; R. FIKEJZ, *Od nepaměti k současnosti*, in: Lu, září – prosinec 2001, únor – listopad 2002, leden – prosinec 2003, leden – prosinec 2004, leden – prosinec 2005, většinou str. II, v několika případech s. I–II; J. RICHTER, *Od nepaměti k současnosti*, in: Lu, leden 2002, s. II; D. ŠUSTROVÁ, *Od nepaměti k současnosti – Svitavy, město betlémů a vánočních betlémských her*, in: Lu, prosinec 2002, s. II; [M. VANĚK?], *Z historie pracích strojů*, in: Lu, leden – květen 2001, s. 5, popř. 5–6, (v lednu článek podepsán MMG, dále nepodepsán); M. VANĚK, *Pohledy do fotografických sbírek muzea*, in: Lu, září – prosinec 2001, s. III (prosinec str. II); R. FIKEJZ, *Zaprášené a oprašované*, in: Lu, listopad – prosinec 2001, leden – květen 2002, s. II–III; M. VANĚK, *Staleté fotografie*, in: Lu, leden – říjen 2002, leden – říjen 2003, str. III (popřípadě II, květen 2003 s. IV); J. RICHTER, *Putování po řece Svitavě*, in: Lu, únor, březen, květen, červen, červenec – srpen 2003, s. III (červenec – srpen str. IV); J. BOBRIK, *Žehlíte? Tak si nechejte číst*, in: Lu, říjen – prosinec 2004; leden – březen 2005, většinou s. III.
- 8) O. KOUDELKA, *Toulky – Moravská Chrastová*, in: SN 10, č. 221, 21. září 2001, s. 12; Z. FRUNIOVÁ, *Kriminalita a hrdelní soudnictví u nás*, in: SN 10, č. 282, 4. prosince 2001, s. 17; O. KOUDELKA, *Na kole putujeme šerem dávných věků*, in: SN 11, č. 66, 19. března 2002, s. 17; B. JENDEKOVÁ, *O Trstenické stezce a cestách důležitých pro české země*, in: SN 11, č. 86, 12. dubna 2002, s. 12; O. KOUDELKA, *Toulky – sklenná vesnice*, in: SN 11, č. 254, 1. listopadu 2002, s. 12; O. KOUDELKA, *Toulky – zelené Vendolí*, in: SN 12, č. 38, 14. února 2003, s. 12; O. KOUDELKA, *Toulky – malebné Pohledy*, in: SN 12, č. 102, 2. května 2003, s. 12; O. KOUDELKA, *Toulky – Hradec nad Svitavou*, in: SN 12, č. 107, 9. května 2003, s. 12; O. KOUDELKA, *Toulky – svatohubertský obrázek*, in: SN 12, č. 272, 21. listopadu 2003, s. 16; O. KOUDELKA, *Toulky – javorová ves Javorník*, in: SN 12, č. 284, 5. prosince 2003, s. 16; O. KOUDELKA, *Zapomenutí svědkové minulosti (Karle)*, in: SN 13, č. 55, 5. března

- 2004, s. 14; R. FIKEJZ, *Škola na náměstí vznikla místo lihovaru a obchodu*, in: SN 13, č. 211, 9. září 2004, s. 10; autor neuveden, *Co se našlo ve věži svitavského kostela (vzpomínky tesařů, kteří pracovali při stavbě kostela sv. Josefa a věže)*, in: SN 13, č. 235, 8. října 2004, s. 16; autor neuveden, *Hřebečsko v povídkách, verších a vzpomínkách (Johanes Wandrousch, spis o básnících Hřebečka)*, in: SN 13, č. 241, 15. října 2004, s. 16; P. SEDLÁČEK, *Je nutné připomínat holocaust, Osvětím se již nesmí opakovat (vzpomínky Gisely Strakové)*, in: SN 14, č. 24, 29. ledna 2005, s. 9; R. FLAŠAR, *Měnila se doba, lidé i noviny*, in: SN 14, č. 269, 18. listopadu 2005, s. 8; autor neuveden, *Tažení vojsk provázely hlad a bída (O tažení napoleonských armád Svitavskem)*, in: SN 14, č. 282, 3. prosince 2005, s. 8.
- 9) D. ŠUSTROVÁ, *Svitavské pověsti (1.): K domovu*, in: SN 10, č. 35, 10. února 2001, s. 14; D. ŠUSTROVÁ, *Svitavské pověsti (2.): O původu Hřebečska*, in: SN 10, č. 53, 3. března 2001, s. 14; D. ŠUSTROVÁ, *Svitavské pověsti (4.) [?], Hřebečská mocná strašidla*, in: SN 10, č. 83, 7. dubna 2001, s. 14; D. ŠUSTROVÁ, *Svitavské pověsti: Loupeživý rytíř (5.), Pradávné chodby (6.), Bratři (7.)*, in: SN 10, č. 140, 16. června 2001, s. 14; D. ŠUSTROVÁ, *Stará balada z Radiměře*, in: Lu, červenec – srpen 2002, s. I; D. ŠUSTROVÁ, *Svitavské pověsti – Langrova dcera*, in: Lu, červen 2004, str. III; R. FIKEJZ, *Trochu krvavá historie*, in: Lu, červenec – srpen 2004, s. II.
 - 10) V. STICH, *Čtvrtstoletí svitavské turistiky*, in: Nm, listopad 2001, s. 7.
 - 11) J. POKORNÝ, *Deset let svitavského klubu kardiaků*, in: Nm, prosinec 2002, s. 5.
 - 12) M. FORMANOVÁ, *10 let dramatické školičky*, in: Lu, prosinec 2002, s. VI.
 - 13) P. DVORÁK, *Deset let Gaudia*, in: Nm, březen 2003, s. 6; P. DVORÁK, *15 let pěveckého sboru Iuventus Svitavy*, in: Lu, prosinec 2003, s. VI.
 - 14) J. SAMEK, *Půlstoletí modelářů ve Svitavách aneb 50 roků organizovaného modelářství ve Svitavách*, in: Nm, červenec – srpen 2003, s. 11.
 - 15) J. GREGOR, *Radioklub Svitavy OK 2 KAT slaví 50. výročí založení*, in: Nm, březen 2004, s. 7.
 - 16) Autor neuveden, *Hrají padesát roků*, in: Lu, červenec – srpen 2003, s. X.
 - 17) *Podplukovník letectva Karel Rybka devadesátiletý*, z osobních zápisků K. Rybky, in: Nm, květen 2005, s. 4.
 - 18) M. BÁČA a kol., *Karel Kilián a svitavská chirurgie*, Svitavy 2001; M. BÁČA a kol., *Fotograf Zdeněk Holomý – dokumentarista i poeta*, Svitavy 2002; M. BÁČA – J. ČERNÁ, *František Černý a Čechomor*, Svitavy 2003; M. BÁČA a kol., *František Plíva a Nadace Josefa Plívy*, Svitavy 2004; M. BÁČA – J. ČÁP, *Otmár Cvrkal – překonávání bariér*, Svitavy 2005; M. BÁČA, *Cena Svitavského klubu Laurus*, in: Nm, listopad 2001, s. 3; autor neuveden, *Oceněný chirurg. Svitavský klub Laurus vyhlašuje již potřetí osobnost roku*, in: Nm, listopad 2001, s. 1; M. BÁČA, *František Černý osobností za rok 2002*, in: Nm, květen 2003, s. 1; J. ČÁP, *Výroční cena Svitavského klubu Laurus – Zdeněk Holomý*, in: Lu, květen 2002, s. I.
 - 19) M. JANČÍK – R. FIKEJZ, *Historie praček a prací techniky*, Svitavy 2001.
 - 20) B. ČUHELOVÁ, *Odhalení památníku na židovském hřbitově*, in: Nm, září 2003, s. 1; B. ČUHELOVÁ, *Židovský hřbitov upraven*, in: Nm, říjen 2003, s. 1.
 - 21) J. GRUNTOVÁ, *Legendy a fakta o Oskaru Schindlerovi*, Praha 2002; E. SCHINDLER, *Ich, Emilie Schindler: Erinnerungen einer Unbeugsamen*, München 2001; E. ROSENBERG, (ed.), *Ich, Oskar Schindler*, München 2001; D. M. CROWE, *Oskar Schindler – Die Biographie*, Frankfurt am Main 2005, 855 s.
 - 22) E. HAHNOVÁ – H. G. HAHN: *Sudetoněmecké vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002, 234 s.
 - 23) I. KRAUS, *Dějiny technických věd a vynálezů v českých zemích*, Praha 2004.
 - 24) M. VANĚK, *Johann Dittmann*, Svitavy 2001; M. VANĚK, *Svitavský malíř Johann Dittmann*, in: Lu, červen 2001, s. 5–6.
 - 25) R. FIKEJZ, *P. Engelmar Unzeitig – anděl z Dachau*, in: Lu, březen 2001, s. 4–5; R. BÁRTA, *Kněz nazývaný Anděl z Dachau*, in: SN 2, č. 16, 19. ledna 2001, s. 6.
 - 26) Z. CELÁ, *Valentin Oswald Ottendorfer byl ve Svitavách donedávna ještě zcela neznámým*

- pojmem, in: SN 2 (10), č. 27, 1. února 2001, s. 18, č. 38, 14. února 2001, s. 18, č. 44, 21. února 2001, s. 14, č. 50, 28. února 2001, s. 14.
- 27) B. ČUHELOVÁ, *Publikace o historii a umění v muzejních sbírkách*, in: Lu, září 2001, s. III.
 - 28) R. FIKEJZ, *Čestní občané města Svitav*, in: Lu, listopad 2003, s. I.
 - 29) D. ŠUSTROVÁ, *Vyznamenání pro dr. Franze Spinu*, in: Lu, červenec – srpen 2003, s. V.
 - 30) M. AMBROZ, *Vídeňská secese a moderna 1900–1925: užití umění a fotografie v českých zemích*, Brno 2005, 381 s.
 - 31) K. SEVERIN, *Kolonizace Hřebečska*, in: Ah 28/03, 2003, s. 175–210; K. SEVERIN – Z. SVITÁK, *Přesecka*, in: Ah 28/03, 2003, s. 419–429.
 - 32) P. BOLINA, *Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145 (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí)*, in: ČMM 122, 2003, č. 2, s. 343–374; P. BOLINA, *Byl hrad Svojanov u Poličky posledním centrem úsobrnské provincie? (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí II.)*, in: ČMM 124, 2005, č. 1, s. 3–46.
 - 33) P. BOLINA, *Příspěvek k interpretaci Kosmových desátkových údajů (K 880. výročí úmrtí kronikáře)*, in: ČČH 103, 2005, č. 4, s. 828–860.
 - 34) L. JAN, *Proces se Zavišem a proměny královské vlády v letech 1289–1290*, in: ČČH 103, 2005, č. 1, s. 1–40.
 - 35) Š. GILAR, *Od aktu k falzu aneb Druhý život listiny Vladislava I. pro litomyšlské premonstráty z roku 1167*, in: VLH 2003–2004, č. 21–22, s. 231–240.
 - 36) E. SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 2002, 279 s. + 26 s. obr. příloh; R. KVĚT, *Duše krajiny, Staré stezky v proměnách věků*, Praha 2003, 196 s.
 - 37) R. ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*, díl II, k vydání připravili V. Cekota a M. Kouřil, Olomouc 2003, 605 s.; D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, 878 s.
 - 38) P. MICHNA, *Moravská města a vesnice na stránkách deníku Dětřicha Arnošta Marschalla za pruského obléhání Olomouce z roku 1758*, část 3, in: VVM 54, 2002/4, s. 401–409.
 - 39) J. OŠANEC – J. MARTÍNKOVÁ, *Místopisný slovník Hřebečska pro 19. a 20. století*, in: MVL 2002, č. 13, s. 9–37; M. SKŘIVÁNEK, *Pohled českého a německého kronikáře na veřejné dění v letech 1918–1938*, in: Studie k sociálním dějinám, sv. 7, Opava 2001, s. 217–242.
 - 40) E. HRUŠKA, *Pohoří divočáků aneb Sudetoněmecké kapitoly*, Praha 2002; V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci v nacistickém státě, Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*, Praha 2001; V. KURAL – Z. RADVANOVSKÝ, *„Sudety“ pod hákovým křížem*, Ústí nad Labem 2002; *Nacionálně-socialistický systém vlády, Říšska župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko*, edd. M. Glettler, L. Lipták, A. Mišková, Bratislava 2002; K. KOCOURKOVÁ, *Organizace bezpečnostních a policejních složek v Říšské župě Sudety a přičleněných oblastech*, in: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, č. 8, Ústí nad Labem 2004, s. 23–70.
 - 41) S. KOKOŠKA, *Krise nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1944 a pokusy o její překonání*, in: Soudobé dějiny 2001, č. 4, s. 591–620.
 - 42) T. DVOŘÁKOVÁ, *„Háj hrdinů“ ve Svitavách*, Svitavy 2004, 28 s.; T. DVOŘÁKOVÁ, *„Háj hrdinů“ ve Svitavách*, in: Kamenná paměť mého kraje, Výběr prací středoškolských studentů ve 2. ročníku soutěže EUSTORY, Praha 2004, s. 54–60.
 - 43) L. FASORA, *Problémy systému péče o mládež na Moravě v letech 1921–1937, Na příkladu Valašska a menšinových okresů Fulnek, Jaroslavice, Mikulov a Svitavy*, in: VVM 53, 2001, č. 1, s. 24–39.
 - 44) J. MALÍŘ – P. MAREK a kol., *Politické strany, Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, I. díl – období 1861–1938, II. díl – období 1938–2004*, Brno 2005.
 - 45) S. KONEČNÝ, *Polička za mnichovské krize (Okupace města německou armádou ve dnech 10. října – 24. listopadu 1938)*, Litomyšl 2003.

- 46) J. PERNES, *Mládež vede Brno, Otto Šling a jeho brněnská kariéra (1945–1950)*, in: Soudobé dějiny 2004, č. 3, s. 45–60.
- 47) K. VADKERTY, *Maďarská otázka v Československu 1945–1948*, Bratislava 2002.
- 48) *Místopis českého amatérského divadla*, připravili V. ŠRÁMKOVÁ a J. VALENTA s okruhem spolupracovníků, díl II. (N – Ž), Praha 2002, 780 s.
- 49) P. SONDA, *Z historie východočeského rocku, 60. léta – příběhy beatových skupin*, Hradec Králové 2001, 182 s.
- 50) B. ČUHELOVÁ, *Krajinářská škola Jaroslava Pavliše*, in: Lu, červenec – srpen 2002, s. I.
- 51) P. KMOŠEK, *Střelecké spolky východních Čech a jejich malované terče*, Ústí nad Orlicí 2003, 219 s.; *Střelecké spolky Moravy, Slezska a města Brna na přelomu 19. a 20. století*, sborník prací sestavil V. Schildberger ml., Brno 2004, 367 s.
- 52) J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, díl 1., Varhanáři*, Brno – Olomouc 2003, 171 s.; J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, díl 2., Varhany*, Brno – Olomouc 2004, 293 s. + 32 s. barevných příloh.
- 53) M. BORKOVCOVÁ – I. KUNCOVÁ, *Hřebečské zvykosloví, kroje, písně a tance*, Moravská Třebová 2001.
- 54) K. SEVERIN, *Národopis Hřebečska*, in: Nr 12, 2002/1, s. 16–26.
- 55) [-dv-], *První absolventi české textilní školy se znovu sešli ve Svitavách*, in: Nm, listopad 2003, s. 7; B. VENCL, *Setkání absolventů VOŠ z let 1945–1947*, in: Nm, duben 2004, s. 8; *Almanach ke 110. výročí Státní vyšší reálné školy a k 60. výročí Gymnázia ve Svitavách*, Svitavy 2005, 58 s.
- 56) F. ZŘÍDKAVESELÝ, *Cechovní výroba na cestě k podnikatelským aktivitám v Brně v 17. a 18. století*, in: VVM 57, 2005/2, s. 113–119.
- 57) R. FIKEJZ – V. VELEŠÍK, *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevíčsku, Žehušice* 2003, 208 s.
- 58) S. KUBIŠTA, *Historie strojírenské výroby v podniku TOS Svitavy v letech 1945–1995*, in: Továrny strojírenské techniky v 19. a 20. století, Práce z dějin techniky a přírodních věd 2005, svazek 9, s. 207–264; M. MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, Ostrava 2003.
- 59) P. SCHREIER, *Zrození železnice v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004.
- 60) J. BARTOŠ, *Město Olomouc a projekty kanálu Odry – Labe – Dunaj*, in: StM 2001/12, s. 17–26; J. BARTOŠ, *Projekty kanálu Labe – Odry – Dunaj na Zábřežsku a Mohelnicku*, in: SM 86, 2003, s. 3–14.
- 61) J. JANÁK – Z. HLEDÍKOVÁ – J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005; *Územní veřejná správa od 1. ledna 2003 po ukončení činnosti okresních úřadů, 7. kraj Pardubický*, Praha 2003; V. ŠTROBLÍK, *Vývoj místních a městských národních výborů na území České republiky (1945–1990)*, in: AČ 51, 2001, s. 73–90; V. ČECHÁK, *Vývoj veřejné správy v Československu a České republice (1945–2004)*, Praha 2004.
- 62) K. KUČA, *Atlas památek – Česká republika, II. díl O/Ž*, Praha 2002; S. WIESER, *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Praha 2001; R. FIKEJZ, *Kostel sv. Josefa*, in: Lu, listopad 2004, s. II.
- 63) S. BRODESSER, *Staletími podél řeky Svitavy*, Brno 2005, 111 s.
- 64) J. CHVOJKA, *Morava a Slezsko na starých pohlednicích*, Praha – Zlín 2001. Též J. ČERMÁK – M. VANĚK, *Svitavy včera a dnes*, Svitavy 2002.
- 65) O. VANĚK, *O historii a současnosti města Březová nad Svitavou*, Březová nad Svitavou [b. d.].
- 66) V. BUCHTA, *Vendolí*, [b. d.].
- 67) R. SCHÖNICH, *Oswald Ottendorfer – Vorbild für Freiheit und Heimatliebe*, in: SJ 2001, s. 70–74; R. SCHÖNICH, *Oskar Schindler – Gerechter der Völker*, in: SJ 2001, s. 142–145; K. HAWLITSCHKEK, *Mathematiker aus dem Schönhengstgau* [zmiňen také Karel Kořistka,

rodák z Březové nad Svitavou], in: SJ 2001, s. 154–161; W. GERLICH, *Ein früher Kämpfer für's Sozialsystem: Hugo Albrecht*, in: SJ 2001, s. 164; P. K. WILHELM, *Erinnerungen... Pater Karl, ein Sohn unserer Heimat, schreibt im Krankenbett* [věnováno svitavskému knězi a politikovi Karlu Fritscherovi], in: SJ 2002, s. 42–44; L. MARISCHLER – A. STILLER – J. STINDL, *Gustav Schneider, Seelsorger und Künstler in einer Person*, in: SJ 2002, s. 45–46; H. JANDL, *Pfarrgedenkbücher... Ein „Spiegel“ der Vertreibung aus dem Schönhengstgau*, in: SJ 2002, s. 55–58; G. SCHNEIDER, *Eine Wallfahrt von Greifendorf nach Reichenau um 1920*, in: SJ 2002, s. 179–181; G. URBAN, *Franz Seidl, Eine Unternehmerpersönlichkeit aus dem Schönhengstgau*, in: SJ 2004, s. 84–87; G. URBAN, *Die Tasts – Erfolgsgeschichte einer Vierzighubener Familie*, in: SJ 2004, s. 88–91.

Z nové literatury o dějinách Moravskotřebovska za léta 2001–2005

JANA MARTÍNKOVÁ

Zřejmě nejvýznamnějším vydavatelským počinem sledovaného období pro oblast Moravskotřebovska a Svitavska bylo vydání posledního, 67. dílu topografické řady *Vlastivědy moravské*. Po více než století od vydání prvního dílu (1897) přistoupil vydavatel k sestavení dílu závěrečného, věnovaného regionům, které dnes ze správního hlediska na Moravu vlastně již nepatří, historicky však bezesporu ano.

Vydání publikace je přes mnoho nedostatků velmi záslužné již z toho důvodu, že jde o oblasti původně německé, v české literatuře málo zpracované. Nejen proto, ale i pro pečlivost a kvalitu zpracování jsou cenné kapitoly věnované etnografii. Recenze knihy vyšla v *Časopisu Matice moravské*¹⁾. Regionu Hřebečska, jehož součástí bývalo i Moravskotřebovsko, byla věnována také etnografická monografie Marie Borkovcové a Ireny Kuncové. Obsahuje především množství ikonografického materiálu, částečně převzatého z dosavadních publikací, částečně širší veřejnosti dosud neznámého. Příjemně ji ozvláštňují kresby Josefa Lidla a lidová poezie přebásněná Rudolfem Baumbachem. Recenzi knihy přinesla Severní Morava²⁾. Českého vydání, při jehož přípravě byla věnována značná péče ilustracím a grafickému zpracování, se dočkaly pověsti z moravskotřebovské části regionu, ve výboru pověstí z Bouzovska a Lošticka byly publikovány také pověsti z okolí Jevíčka. V reprintu vyšly pohádky Jevíčka³⁾.

Historii Hřebečska je věnována publikace *Naše Hřebečsko v dávnověku*⁴⁾ – redakčně velmi citlivě upravený tok vyprávění „paní učitelky“ Drahomíry Šustrové, který snad na všechny, kdo ji znali, musí působit jako přednášený text; textová část je doplněna množstvím kvalitních barevných fotografií Zdeňka Holomého. Další monografie byla věnována historii, ale i současnosti podnikání na území bývalého svitavského okresu, tedy i na Moravskotřebovsku a Jevíčsku⁵⁾. Shrnutí historie podnikatelských aktivit v regionu je bezesporu užitečné, čtenáři by však jistě uvítali více informací zejména o Jevíčsku a obsáhlejší soupis literatury. Moravskotřebovsku a Jevíčsku, někdy celému Hřebečsku a vzácně i sousedícím regionům jsou věnovány příspěvky v ročence vydávané moravskotřebovským muzeem. Ve sledovaném období vyšly Moravskotřebovské vlastivědné listy (dále jen MVL) 12–15.

Patnácté číslo bylo vydáno se zpožděním, způsobeným zařazením rejstříků a soupisu článků publikovaných v MVL od jejich založení v roce 1968. Do třináctého čísla byl zařazen místopisný slovník, pomůcka určená především regionálními historikům a genealogům pohybujícím se v oblasti kdysi německého Hřebečska⁶⁾. Několik příspěvků bylo věnováno v MVL často zpracovávaným tématům, jimiž jsou historie muzea a život a činnost jeho mecenáše L. V. Holzmaistera⁷⁾ a dějiny ruského gymnázia a jeho areálu v Moravské Třebové⁸⁾. Znovu byla otevřena problematika nejstarších dějin města a okolí⁹⁾, pokračují příspěvky věnované novým prehistorickým nálezům i souborům ve sbírkách¹⁰⁾, movitým i nemovitým uměleckým památkám z různých historických období, v jednom případě i mimoevropským¹¹⁾, zajímavým osobnostem spojeným s historií Moravskotřebovska¹²⁾. Vedle souhrnného příspěvku pojednávajícího o poválečném etnografickém vývoji Moravskotřebovska byla věnována pozornost fenoménu pověstí včetně souvisejících historických událostí a přírodních jevů¹³⁾.

Ve sborníku Pomezí Čech a Moravy, vydávaném v Litomyšli, nebyl ve sledovaném období uveřejněn žádný příspěvek zabývající se regionem Moravskotřebovska. Autoři věnující se Moravskotřebovsku však využívají také jiná periodika. Především David Vích publikoval stati o prehistorii regionu¹⁴⁾, vyšlo také několik příspěvků ke starším dějinám Moravskotřebovska, nejčastěji z pera Jiřího Šmerala¹⁵⁾, k etnografii¹⁶⁾, osobnostem a historiografií¹⁷⁾, památkové péči¹⁸⁾.

Z neperiodických publikací věnovaných jednotlivým dílčím tématům je nutno zmínit almanach k 200. výročí moravskotřebovského gymnázia¹⁹⁾, práci Jitky Gruntové a Františka Vaška věnovanou výsadku u Pacova²⁰⁾, vydanou ovšem už v roce 2000, a dvě práce o kulturních dějinách Jevíčka a okolí²¹⁾. Další knihy obsahují drobné nebo i obsáhlejší zmínky o moravskotřebovském regionu, a to jak o jeho starších²²⁾, tak i novějších²³⁾ dějinách. Moravské Třebové byla věnována pozornost také v pracích encyklopedického charakteru²⁴⁾.

Velmi pestré jsou náměty příspěvků z historie města zveřejněných v Moravskotřebovských novinách; převážná většina článků pochází z pera Milošlava Kužílka²⁵⁾. Od roku 2003 je vydáván Moravskotřebovský zpravodaj; příspěvky vlastivědného charakteru, které v něm vycházejí, si většinou nečiní nárok na přiznání odbornosti a původnosti²⁶⁾. Po celé sledované období vycházel i Jevíčský zpravodaj, který přinesl řadu přístupně napsaných příspěvků z historie a prehistorie města a okolí²⁷⁾.

Historie původně německého regionu je ovšem často zpracovávána i německými autory. Dvojazyčně byla vydána práce Gretl Strikové věnovaná tragickým událostem v květnu 1945 v Městečku Trnávce²⁸⁾, o faráři z Třebářova se zmiňuje kniha vzpomínek katolických kněží z Hřebečska na období let 1945–1946²⁹⁾. Někdejší němečtí obyvatelé Hřebečska vydávají prostřednictvím krajského sdružení se sídlem v Göppingenu vlastní ročenku – *Schönhengster Jahrbuch*, která přináší příspěvky různého charakteru. Někdy jsou zaměřeny mnohem šířeji než jen na Hřebečsko³⁰⁾, poměrně často

převzaty ze starších publikací, občas reagují i na novější českou produkci; na druhé straně zejména Fritz Glotzmann upozorňuje na neznámé, resp. zapomenuté památky (rukopisy, staré tisky, ikonografický materiál). V poslední době je patrná snaha o vytváření monotematických čísel. Ročník 2001 je tematicky zaměřen převážně na hřebečské výtvarníky, ale i jiné významné osobnosti minulosti i současnosti³¹), pozornost však byla věnována také oblíbeným výletním místům³²); nostalgii vzpomínek na „staré dobré časy“ umocňují fotografie reprodukované ve výborné kvalitě, což je ostatně pro novější ročníky tohoto periodika pravidlem. V letech 2002 a 2003 byla věnována pozornost náboženským a církevním tématům³³), v roce 2004 byly hlavním tématem hřebečské kroje³⁴), v roce 2005 hrady a zámky Hřebečska³⁵). Poměrně častým tématem příspěvků jsou ovšem stejně jako u monografií vzpomínky na vysídlení, zejména excesy s ním spojené³⁶). V několika případech se však v průběhu sledovaného období shodli němečtí a čeští autoři na stejném tématu³⁷). Mezi ostatními, dosud nezmíněnými příspěvky najdeme rozsáhlejší, věnované i poměrně zásadním tématům historie Moravské Třebové a okolí³⁸), zajímavé jsou však také drobnosti, často osobní vzpomínky nebo tradované historiky ze života na Moravskotřebovsku³⁹).

Měsíčník *Schönhengster Heimat* pravidelně informuje především o dění v krajanském sdružení, přináší aktuality ze „staré vlasti“ i ze současného života někdejších německých obyvatel Hřebečska, zprávy o zájezdech, setkáních apod. V roce 2001 bylo připomenuto padesáté výročí vydávání krajanských novin. Zatímco úvodní část měsíčníku, společná všem částem Hřebečska, se zabývá zejména vývojem česko-německých vztahů, v části věnované jednotlivým regionům nacházejí místo drobná historická pojednání a vzpomínky. Také v oddíle věnovaném Moravskotřebovsku bylo uvedeno několik obsáhlejších i stručných příspěvků věnovaných historii Moravské Třebové⁴⁰) i okolních obcí⁴¹), převažovaly však spíše drobné příspěvky etnografického nebo vzpomínkového charakteru⁴²).

Zprávy „ze staré vlasti“ neotiskují jen periodika sudetských Němců. Také organizace potomků někdejších vystěhovalců do USA vydávají své časopisy s názvy *Ročenka* (Journal of the Czechoslovak Genealogical Society International), *Naše rodina* (čtvrtletník Czechoslovak Genealogical Society International), *Morava Krasna* (Moravian Heritage Society). Příspěvky zaměřené na Hřebečsko ovšem nejsou zařazovány příliš často. V *Ročence* byl (až v roce 2006) otištěn článek věnovaný problematice keltského osídlení Moravy a zmiňující i nálezy z Moravskotřebovska⁴³).

Lze konstatovat, že zejména česky psaná literatura věnovaná historii Moravskotřebovska zaznamenává v posledních letech kvantitativní nárůst. Kromě četných prací spíše osvětového či propagačního charakteru, jakými jsou novinové články a drobné propagační publikace, vznikají původní odborné příspěvky do různých periodik, vycházejí i více či méně původní a odborné monografie. Bylo publikováno několik českých prací věnovaných lidové kultuře původně německého regionu. U historických publikací je

potěšující zejména narůstající snaha uvést na pravou míru dlouho tradované omyly a zpracovat i ta dějinná období, u kterých se nelze opřít o starší literaturu nebo existuje málo písemných pramenů (středověk, období po druhé světové válce). Začínají být využívány nezpracované nebo z jiných důvodů dosud opomíjené archivní fondy. Nejen historici, ale i historici umění a etnografové otvírají dosud nedostatečně zpracovaná témata a nacházejí k nim nové přístupy. Tím zřetelněji ovšem začínají vystupovat bílá místa historie regionu a dosud málo využitě možnosti archivních i terénních výzkumů.

P o z n á m k y

Použité zkratky: ČMM – Časopis Matice moravské; JZ – Jevíčský zpravodaj; MVL – Moravskotřebovské vlastivědné listy; MTN – Moravskotřebovské noviny; MTZ – Moravskotřebovský zpravodaj; SchH – Schönhengster Heimat; SchJ – Schönhengster Jahrbuch; SM – Severní Morava; VVM – Vlastivědný věstník moravský.

Za pomoc při shromažďování údajů o publikacích děkuji Mgr. Jiřímu Šmeralovi.

- 1) *Moravskotřebovsko, Svitavsko*, red. V. Nekuda, Vlastivěda moravská, 67. svazek, Brno, Muzejní a vlastivědná společnost 2002, 844 s. + 56 s. bar. příl. (Společenský vývoj: A. MATĚJÍČKOVÁ – D. VÍCH, *Pravěké osídlení*, s. 115–124; V. NEKUDA, *Období středověku do válek husitských*, s. 125–146; I. ŠTARHA, *Od husitských válek do Bílé hory*, s. 147–153; B. SMUTNÝ, *Od Bílé hory po revoluční rok 1848*, s. 154–165; J. BARTOŠ, *Období let 1848–1918*, s. 166–184; J. GRUNTOVÁ – F. VAŠEK, *Období let 1918–1945*, s. 185–255; R. FIKEJZ, *Období po druhé světové válce do roku 1970*, s. 256–286; Kulturní vývoj: M. ŠIPKOVÁ, *Jazykové poměry*, s. 289–298; V. KOVÁŘŮ, *Sídlo, dům a bydlení na Hřebečsku*, s. 299–316; J. PECHOVÁ, *Zemědělství, řemesla a jiná zaměstnání*, s. 317–350; V. SVOBODOVÁ, *Lidová textilní výroba*, s. 351–357; M. LUDVÍKOVÁ, *Lidové odívání a zdobné textilní techniky*, s. 358–375; E. VEČERKOVÁ, *Obřady, obyčeje a slavnosti*, s. 376–403; Z. JELÍNKOVÁ, *Lidový tanec*, s. 404–418; J. SEHNAL, *Hudba v minulosti*, s. 419–445; J. ŽILKA, *Školství*, s. 446–477; J. SEDLÁŘ, *Umělecké památky*, s. 478–525; L. SOLDÁN, *Významné osobnosti z oblasti kultury a vědy*, s. 526–531; Místopis: K. SMUTNÁ, *Moravskotřebovsko*, s. 535–718; B. SMUTNÝ, *Svitavsko*, s. 719–808). Recenze R. ANTONÍN, in: ČMM, 2003, č. 2, s. 620–621.
- 2) M. BORKOVCOVÁ – I. KUNCOVÁ, *Hřebečské zvykosloví, kroje, písně a tance*, Schönhengster Bräuche und Sitten, Trachten, Lieder und Tänze, Lanškroun 2001, 206 s. Recenze M. MELZER, in: Severní Morava 83/2002, s. 56–59.
- 3) J. MARTÍNKOVÁ – J. ŠMERAL, *Pověsti Moravskotřebovska*, Moravská Třebová 2004, 88 s.; K. FALTÝNEK, *Pověsti z Bouzovska a Lošticka* [pověsti z Vranové Lhoty, Vranové, Plechtince a Rovně], Štíty 2005; J. MACKERLE – J. WORLOVÁ, *Pohádky z Jevíčka a okolí*, Jevíčko 2004 (reprint původního vydání z roku 1939).
- 4) D. ŠUSTROVÁ – Z. HOLOMÝ, *Naše Hřebečsko v dávnověku*, Svitavy 2003. (Z. Holomý zemřel v roce 2004, D. Šustrová v roce 2006.)
- 5) R. FIKEJZ – V. VELEŠÍK, *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevíčsku*, Žehušice 2003, 206 s. (historická část 138 s.)
- 6) J. OŠANEC – J. MARTÍNKOVÁ, *Místopisný slovník Hřebečska pro 19. a 20. století*, in: MVL 13, 2002, s. 9–37 + 2 s. obr.
- 7) J. MARTÍNKOVÁ, *Dámy, klobouky dolů!*, in: MVL 12, 2001, s. 42.; M. KIERNAN, *Ostrovky*

- Scilly a holzmaisterovské památníky*, in: MVL 14, 2003, s. 17–22; J. OŠANEC – J. MARTÍNKOVÁ, *O posledních věcech L. V. Holzmaistera*, in: MVL 14, 2003, s. 23–27; J. MARTÍNKOVÁ, *Korespondence L. V. Holzmaistera*, in: MVL 15, 2004, s. 16–20.
- 8) A. KOPŘIVOVÁ, *Máminý hlas krysařovy flétny*, in: MVL 12, 2001, s. 32–38; A. KOPŘIVOVÁ, *Stavební vývoj areálu „táborá“ v Moravské Třebové*, in: MVL 15, 2004, s. 26–32.
 - 9) J. ŠMERAL, *Písař Meraynus, fojt Syderlinus (Počátky Moravské Třebové ve světle nejstarších listin)*, in: MVL 13, 2002, s. 3–5; J. ŠMERAL, *K dataci listiny Friedricha mladšího ze Šumburka pro augustiniánský klášter Koruna Panny Marie u Krasíkova*, in: MVL 14, 2003, s. 6–10; P. NISLER, *Zaniklé vsi na Moravskotřebovsku*, in: MVL 14, 2003, s. 11–16.
 - 10) M. NÝVLTOVÁ-FIŠÁKOVÁ, *Nález pleistocenní fauny na lokalitě Linhartice – cihelna*, in: MVL 14, 2003, s. 1–3; D. VÍCH, *Pravěké nálezy z k. ú. Lázy ve sbírkách Městského muzea v Moravské Třebové*, in: MVL 14, 2003, s. 4–5; D. VÍCH, *Dodatek k neolitickým a eneolitickým nálezům na pomezí Čech a Moravy*, in: MVL 15, 2004, s. 2–6.
 - 11) P. ONDERKA – L. SNOPEK, *Staroegyptské předměty v Holzmaisterově sbírce v kontextu moravských sbírkových fondů*, in: MVL 12, 2001, s. 26–31; J. OŠANEC, *Křížové novinky*, in: MVL 12, 2001, s. 39–41; M. KUŽÍLEK, *Moravskotřebovské náměstí*, in: MVL 13, 2002, s. 40–42 + s. 2 a 3 obálky; J. OŠANEC, *Smutný osud (ne)jedné hřebečské památky*, in: MVL 14, 2003, s. 39–41; V. ŘÍHOVÁ, *Vliv grafických předloh na sochařské památky pozdní renesance v Moravské Třebové*, in: MVL 15, 2004, s. 10–15; J. ŠMERAL, *Dva „nové“ rukopisy z knihovny Ladislava Černohorského z Boskovic*, in: MVL 15, 2004, s. 33–37.
 - 12) I. BIEDERMANN, *Anděle oprašují nerad – já mám radši ty opravdové hříšníky! Emil Gehr, konsistorní farář a rada v Gruně, o sv. zpovědi*, in: MVL 13, 2002, s. 6–8; A. KOPŘIVOVÁ, *Ztracená generace*, in: MVL 13, 2002, s. 43–46; M. TRAPL, *Profesor Franz Spina, vědec, politik, ministr*, in: MVL 14, 2003, s. 28–30; J. ŠMERAL, *Historik, archeolog a národopisec Jaroslav Mackerle*, in: MVL 15, 2004, s. 7–9; K. PODOLSKÝ, *Viktor Stoupal, národohospodář a politik*, in: MVL 15, 2004, s. 21–25.
 - 13) E. VEČERKOVÁ, *Poválečné Moravskotřebovsko z etnografického pohledu*, in: MVL 14, 2003, s. 31–38; J. MARTÍNKOVÁ – J. OŠANEC, *Annenuhu*, in: MVL 12, 2001, s. 1–12 + s. 2 a 3 obálky; M. BOHATÝ, *Rychnovský vrch a jeho „detonační fenomén“*, in: MVL 12, 2001, s. 20–25; J. MARTÍNKOVÁ – J. ŠMERAL, *Z hřebečských pověstí*, in: MVL 15, 2004, s. 38–39.
 - 14) D. VÍCH, *Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v letech 1997–2000*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 2001, s. 27–56; D. VÍCH, *Eneolitické nálezy na českomoravském pomezí*, in: Pravěk, Nová řada 11, 2001, s. 61–100; D. VÍCH, *Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v roce 2001*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 28, 2002, s. 16–33; D. VÍCH, *Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v roce 2002*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 2003, s. 30–51; D. VÍCH, *Pravěké nálezy z k. ú. Jaroměřice (okr. Svitavy) ve sbírkách Městského muzea v Moravské Třebové*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 2003, s. 106–113; D. VÍCH, *Sídliště lidu lužických popelnicových polí u Jevíčka – nad „Finsterlovou hlubinou“*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 2003, s. 114–127; D. VÍCH, *Zapomenuté sídliště kultury lužických popelnicových polí na Moravskotřebovsku*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 2003, s. 128–133; D. VÍCH, *Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v roce 2003*, in: Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30, 2004, s. 30–47; D. VÍCH, *Laténské nálezy na českomoravském pomezí*, in: Pravěk, Nová řada 13, 2003, s. 309–350; D. CENDELÍN, *Mařínské hradisko ve světle komunikačních souvislostí a fortifikačních anomálií*, in: VVM 2004, s. 285–297.
 - 15) J. BRÁNSKÝ, *Elias Spalholz, humanistický básník* [protestantský farář, zmínky o jeho působení v Moravské Třebové], in: Sborník muzea Blansko, 2000, s. 3–8; M. PLAČEK, *Opěrné body Borešovy kolonizace Moravskotřebovska* [hrady Třebovské hradisko, Mladějov, Dlouhá Loučka, Radkov a Krotenful], in: Vladimír Wolf et Opera concertica, Hradec Králové 2002, s. 301–311; F. MUSIL, *Osídlování Poorlicka v době předhusitské, Kraj na Tiché*

- Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy [zmínky o kolonizaci v severovýchodní části Moravskotřebovska], Ústí nad Orlicí 2002; J. ŠMERAL, *Corona sanctae Mariae – nejstarší fundace řádu augustiniánů eremitů na Moravě*, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 31, 2002, s. 51–60; P. BOLINA, *Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145 (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí)*, in: ČMM 122, 2003, s. 343–373; K. SEVERIN, *Kolonizace Hřebečska*, Archaeologia historica 28, 2003, s. 175–210; J. ŠMERAL, *Struktura feudálního majetku na Moravskotřebovsku, Svitavsku a Jevíčsku 14.–16. století*, in: VVM 55, 2003, s. 353–368; Z. POKLUDA, *Moravské statky Albrechta Kostky* [zmínky o Moravské Třebové], in: Východočeské listy historické 21–22, 2003–2004, s. 279–85; J. ŠMERAL, *Ladislav Černoohorský z Boskovic – čtenář nebo sběratel?*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2004, Brno 2005, s. 125–130.
- 16) K. SEVERIN, *Národopis Hřebečska*, in: Národopisná revue 1/2002, s. 16–26.
 - 17) H. LIPAŤSKÁ, *Jaromír Plicka (1902–1979)*, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí 36, 2002, s. 268–275; E. SKOUMALOVÁ, *Německá vlastivědná a historická práce na Šumpersku a Zábřezsku do roku 1945* [zmínky o A. Czernym], Olomouc 2004.
 - 18) Z. PAUKRTOVÁ, *Pozdně gotická malovaná skříň z Jevíčka* [skříň z kostela augustiniánského kláštera v Jevíčku z 15. století], in: Zprávy památkové péče 61, 2001, č. 4, s. 108–113.
 - 19) *Gymnázium Moravská Třebová MDCCCIII–MMIII*, Moravská Třebová 2003, nestr.
 - 20) J. GRUNTOVÁ – F. VAŠEK, *Tragédie výsadku Gustava Schneidera*, Litomyšl 2000, 132 s.
 - 21) Š. BLAŽEK – A. ORNER, *Maliři v Jevíčku a okolí*, Jevíčko 2001; J. SUCHOMEL, *Muzeum a historicko-vlastivědný kroužek v Jevíčku* [historie muzea a vlastivědného spolku, osobností – Tutsch, Mackerle ad.], Jevíčko 2004.
 - 22) P. VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století* [zmínky o městě v době Ladislava z Boskovic a zejména Ladislava Veleny ze Žerotína], Pardubice 2001; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských* [zmínka o Trebow v listině z roku 1234, počátky kolonizace], Praha 2002; V. ŠTĚPÁN, *Moravský markrabě Jošt (1354–1411)* [zmínky o Moravskotřebovsku], Brno 2002; D. PAPAJÍK, *Majetkové poměry na střední Moravě ve 14.–16. století* [zmínky o Moravskotřebovsku a Jevíčsku], Olomouc 2003; L. SPÁČILOVÁ – V. SPÁČIL (ed.), *Památná kniha olomoucká z let 1430–1492, 1528* [zmínky o Moravské Třebové], Olomouc 2004; J. HOLINKOVÁ, *Dvě studie z dějin městské školy na Moravě v předbělohorském období* [revidice monografie *Městská škola na Moravě v předbělohorském období* z roku 1967, zmínky o městské škole v Moravské Třebové, v příloze seznam učitelů], Olomouc 2005. Z monografií věnovaných šlechtickým rodům má pro Moravskou Třebovou význam zejména T. VELIMSKÝ, *Hrabišici, Páni z Rýzmburka*, Praha 2002, 250 s. Drobné zmínky jsou i v M. PLAČEK – P. FUTÁK, *Páni z Kunštátu*, Praha 2006, 712 s.
 - 23) A. WAGNEROVÁ, *Neodsunuté vzpomínky, Česká zkušenost pohraničí* [vzpomínky na vyhánění Čechů z pohraničí, Městečko Trnávka], Praha 2000; E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání* [zmínky o E. Lehmannovi, E. Schwarzovi, H. Knirschovi, W. Henselovi, F. Jesserovi], Praha 2002; *Egypt za vlády faraonů* [sborník a katalog k výstavě, několik příspěvků se zabývá Holzmaisterovou sbírkou v moravskotřebovském muzeu], ed. P. Onderka, Praha 2003.
 - 24) K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* [urbanistický a historický vývoj, Moravská Třebová, Staré Město], 4. díl, Praha 2001; D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 435–441.
 - 25) M. KUŽÍLEK, *Živelní pohromy v Moravské Třebové*, in: MTN 2001, č. 1, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Fojtství a radnice v Moravské Třebové*, in: MTN 2001, č. 2, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Staré trebovské krčmy*, in: MTN 2001, č. 3, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Vražda na faře v Gruně*, in: MTN 2001, č. 4, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Klášter „Koruna Panny Marie“ u Třebářova*, in: MTN 2001, č. 5, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Třebovské lapidárium*, in: MTN 2001, č. 6, 7, 8, 9, 10, s. 6; M. KUŽÍLEK,

- Ztracený náhrobní kámen*, in: MTN 2001, č. 11, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Náhrobky věrných žen*, in: MTN 2001, č. 12, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Pamětní kříž v Sušicích*, in: MTN 2002, č. 1, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Moravská Třebová v době husitské*, in: MTN 2002, č. 2, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Komenský a Moravská Třebová*, in: MTN 2002, č. 3, 4, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Havárie letadla u Moravské Třebové*, in: MTN 2002, č. 5, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Voda na Třebovsku*, in: MTN 2002, č. 7, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Některé události z období první republiky*, in: MTN 2002, č. 8, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Ruské gymnázium v Mor. Třebové*, in: MTN 2002, č. 9, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Třebovský špitál a nemocnice*, in: MTN 2002, č. 10, s. 8; M. KUŽÍLEK, *Třebovské zajímavosti*, in: MTN 2002, č. 11, 12, s. 6; 2003, č. 2, 3, 4, s. 4; M. KUŽÍLEK, *Kovoprůmysl ve městě po 2. světové válce*, in: MTN 2003, č. 5, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Tajemný třebovský hřbitov*, in: MTN 2003, č. 7, 8, 9, 10, 11, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Jak kníže Liechtenstein k třebovskému panství přišel...*, in: MTN 2003, č. 12, s. 6; 2004, č. 1, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Rekatolizace a třebovské pivo*, in: MTN 2004, č. 2, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Vznik moravskotřebovského Sokola*, in: MTN 2004, č. 3, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Česká škola v Mor. Třebové po vzniku ČSR*, in: MTN 2004, č. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, s. 6; M. KUŽÍLEK, *O třebovském náměstí*, in: MTN 2005, č. 1–2, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Třebovská „černá paní“*, in: MTN 2005, č. 3, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Renasanční sluneční hodiny*, in: MTN 2005, č. 4, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Zajatecké a koncentrační tábory na Třebovsku*, in: MTN 2005, č. 5, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Vznik a další existence kina ve městě*, in: MTN 2005, č. 6, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Vzpomínky na Moravskou Třebovou*, in: MTN 2005, č. 7, 8, 9, 10, s. 6; M. KUŽÍLEK, *Existuje třebovské podzemí?* in: MTN 2005, č. 11, 12, s. 6; R. KOLOMÝ, *Vzducholoď Italia v dubnu 1928 nad naším městem*, in: MTN 2005, č. 6–7, s. 4; J. OŠANEC, *Zničené památky [zničení mariánského sloupu u Borušova]*, in: MTN 2005, č. 2, s. 3; K. METYŠ, *Václav Mačát vzpomíná na život v Moravské Třebové za války a po r. 1945*, in: MTN 2005, č. 2, s. 4; J. SCHNEEWEISS, *Organizovaná turistika v Moravské Třebové – 50 let*, in: MTN 2004, č. 11, s. 2; F. TRUNEČKA, *Stavebně-historický vývoj kostela sv. Anny v Boršově*, in: MTN 2003, č. 8, s. 4; M. ŠELEMBA, *Restaurátorský průzkum na stěnách a klenbě presbytáře kostela sv. Anny v Boršově u Moravské Třebové [odkrytí nástěnných maleb ze 14. století]*, in: MTN 2003, č. 8, s. 4; J. MARTÍNKOVÁ, *Bible boskovická*, in: MTN 2002, č. 9, s. 5; J. STROUHAL, *Kamenné desky na mostě*, in: MTN 2002, č. 8, s. 5.
- 26) Větší než ryze osvětový význam měly následující příspěvky: J. MARTÍNKOVÁ, *K historii moravskotřebovského gymnázia* [text použit i v almanachu], in: MTZ, únor 2003, s. 6, březen 2003, s. 6, duben 2003, s. 6, květen 2003, s. 6, červen 2003, s. 6; J. OŠANEC, *Cyril, Metoděj a tzv. cyrilometodějské kříže*, in: MTZ, srpen 2003, s. 6; I. BIEDERMANN, *Kostel sv. Vavřince v Gruně*, in: MTZ, září 2003, s. 6; J. MARTÍNKOVÁ, *Největší požáry v historii Moravské Třebové a jejich vliv na vývoj města*, in: MTZ, srpen 2004, s. 8; J. MARTÍNKOVÁ, *K historii obecního [správně má být okresního] úřadu v Moravské Třebové a jeho budově z roku 1924*, in: MTZ, listopad 2004, s. 12; J. MARTÍNKOVÁ, *Hugo Hodiener a jeho „Svatá rodina“*, in: MTZ, prosinec 2004, s. 8; J. MARTÍNKOVÁ, *Moravská Třebová před sto lety*, in: MTZ, leden 2005, s. 8, červenec 2005, s. 8; J. MARTÍNKOVÁ, *K historii poštovníctví v Moravské Třebové*, in: MTZ, červen 2005, s. 8; J. MARTÍNKOVÁ, *„Patschunkele“*, in: MTZ, září 2005, s. 8; J. MARTÍNKOVÁ, *Reflexe rozpadu habsburské monarchie v Hřebečských novinách*, in: MTZ, říjen 2005, s. 8; J. MARTÍNKOVÁ, *Na dušičkové téma*, in: MTZ, listopad 2005, s. 8; J. MARTÍNKOVÁ, *Vánoce na Moravskotřebovsku*, in: MTZ, prosinec 2005, s. 8.
- 27) Výběr příspěvků: J. SUCHOMEL, *Poslední mlýn v Jevíčku*, in: JZ, květen 2001, s. 10–11; J. SUCHOMEL, *František Cyril Napp (1792–1867) je bezesporu nejvýznamnější jevíčský rodák*, in: JZ, červen 2001, s. 9–10; F. PLECH, *Dvakrát z tisku*, in: JZ, červen 2001, s. 10–11; F. PLECH, *O jedné povodni*, in: JZ, červen 2001, s. 11; J. SUCHOMEL, *Významné osobnosti Jevíčska v Městském muzeu – Antonín Konstantin Viták*, in: JZ, červenec 2001, s. 9–11; F. PLECH, *O kostelíčku, který před 65 lety vyhořel* [kostel sv. Bartoloměje], in: JZ, září 2001,

- s. 13–14; F. PLECH, *Výroční trhy, „jarmarky“ v Jevíčku*, in: JZ, říjen 2001, s. 9–10; F. PLECH, *O dřevěné sošce Panny Marie*, in: JZ, listopad – prosinec 2001, s. 12; F. PLECH, *Víte, že...* [přehled výročí r. 2001], in: JZ, listopad – prosinec 2001, s. 13–14; Ř. A., *Tragické události před šedesáti lety*, in: JZ, leden 2001, s. 1–3; F. PLECH, *Pohled do kláštera v Jevíčku není pohádkou*, in: JZ, leden 2002, s. 9–10; J. SUCHOMEL, *Významné osobnosti Jevíčka v Městském muzeu – František Wenzl – družstevník velké víry*, in: JZ, březen 2002, s. 7–9; J. SUCHOMEL, *Významné osobnosti Jevíčka v Městském muzeu – Josef Dobeš*, in: JZ, duben 2002, s. 5–6; F. PLECH, *Válečný rok 1942*, in: JZ, duben 2002, s. 6–7; M. HLAVA – D. VÍCH, *Archeologické toulky po Jevíčku a okolí*, in: JZ, květen 2002, s. 9–11, červen 2002, s. 8–10, červenec 2002, s. 6–9, srpen 2002, s. 8–10, září 2002, s. 9–11, říjen 2002, s. 10–12, listopad 2002, s. 8–9, prosinec 2002, s. 10–12, leden 2003, s. 9–11, únor 2003, s. 8–10; J. SUCHOMEL, *Významné osobnosti Jevíčka v Městském muzeu – Dr. Antonín Bubeník*, in: JZ, srpen 2002, s. 6–8; F. PLECH, *Z historie poutí v Jevíčku*, in: JZ, říjen 2002, s. 8–9; F. PLECH, *Víte, že...* [přehled výročí r. 2002], in: JZ, říjen 2002, s. 9–10; J. SUCHOMEL, *Jevičtí vynálezci*, in: JZ, listopad 2002, s. 5–7; F. PLECH, *Z pamětihodností 18. století [kostely]*, in: JZ, listopad 2002, s. 7; J. SUCHOMEL, *Tragedie „Juliany“* [pokus hr. Herbersteina o těžbu lupku], in: JZ, únor 2003, s. 6–7; J. SUCHOMEL, *Významné osobnosti Jevíčka v Městském muzeu – Ing. Rudolf Bulička*, in: JZ, březen 2003, s. 5–7; F. PLECH, *O poštách, telegrafu a telefonu*, in: JZ, červen 2003, s. 8–9; F. PLECH, *Víte, že...* [přehled výročí r. 2003], in: JZ, červen 2003, s. 9–10; J. SKÁCEL sen., *Poustevník jevičský* [o Antonu Giesselovi], in: JZ, září 2003, s. 9–10; J. SUCHOMEL, *Augustiniánské kláštery*, in: JZ, říjen 2003, s. 8–10; J. SUCHOMEL, *Významné osobnosti Jevíčka v Městském muzeu – Profesor MUDr. Arnold Spina*, in: JZ, listopad 2003, s. 9–10; J. SUCHOMEL, *Významné osobnosti Jevíčka v Městském muzeu – Emil Tutsch*, in: JZ, leden 2004, s. 8–10; F. PLECH, *Od „češky“ přes farnost v Biskupicích k „desátkům“ a osadě Zálesí*, in: JZ, únor 2004, s. 9–10; J. SUCHOMEL, *Významné osobnosti Jevíčka v Městském muzeu – Ing. arch. Jaroslav Mackerle*, in: JZ, březen 2004, s. 8–10; F. PLECH, *Majetek dělal vrchnosti také starosti*, in: JZ, květen 2004, s. 9–10; J. SUCHOMEL, *Významné osobnosti Jevíčka v Městském muzeu – Adolf Vykydal*, in: JZ, listopad 2004, s. 8–10; F. PLECH, *Ještě něco z loňska* [přehled výročí v r. 2004], in: JZ, březen 2005, s. 14; J. SKÁCEL jun., *Chvála opyše* [k založení Jevíčka], in: JZ, březen 2005, s. 14–15; JaS, *Muzejní causerie* [o Leopoldu Heegerovi], in: JZ, březen 2005, s. 15–16; JaS, *Koncentrační tábory a jevičské reálné gymnázium*, in: JZ, březen 2005, s. 17–18; J. SKÁCEL sen., *Nezapomínejme nikdy našich spoluobčanů, kteří se zasloužili o rozvoj a krásu našeho města* [k historii DIU], in: JZ, duben 2005, s. 2–4; A. ŘEHOŘ, *Padlí na práhu svobody*, in: JZ, květen 2005, s. 1–3; F. PLECH, *O tanečních zábavách v 19. století*, in: JZ, květen 2005, s. 15–16; J. SUCHOMEL, *Krásy baroka v Jevíčku a okolí, Barokní zámek v Biskupicích*, in: JZ, červenec 2005, s. 8–9; J. SUCHOMEL, *Středověká keramika v jevičském muzeu*, in: JZ, srpen 2005, s. 13–15; J. SUCHOMEL, *Jevičský hasičský sbor a jeho významné prvenství*, in: JZ, září 2005, s. 12–13; J. SUCHOMEL, *Zkamenělé moře*, in: JZ, říjen 2005, s. 7–9; F. PLECH, *Snad bude čtenáře zajímat* [přehled výročí r. 2005], in: JZ, listopad 2005, s. 11; F. PLECH, *Poznáváme Mařín*, in: JZ, listopad 2005, s. 12. A. ŘEHOŘ, *Bojovali za naši svobodu*, in: JZ, prosinec 2005, s. 3–5.
- 28) G. STRIK, *Tragické májové dny 1945 v Městečku Trnávce, Pokus o dokumentaci / Die tragischen Maitage 1945 in Markt Trnau, Versuch einer Dokumentation*, 1. dvojjazyčné vydání, Středokluky 2002, 77/91 s.
- 29) R. GRULICH, *Zeitzeugen der ethnischen Säuberung 1945/46, Katholische Priester berichten aus dem Schönhengstgau* [s. 56–81 – zpráva faráře z Třebařova], Göppingen 2003, 128 s.
- 30) F. GLOTZMANN, *Die Luxenburger*, in: SchJ 47, 2001, s. 44–70.
- 31) R. SCHÖNICH, *Der Künstler Friedrich Glotzmann*, in: SchJ 47, 2001, s. 36–37; R. SCHÖNICH, *Judas Thaddäus Supper*, in: SchJ 47, 2001, s. 34–35; K. HAWLITSCHKEK, *Mathematiker aus*

- dem *Schönhengstgau* [s. 159–160 – Johann Tschauner z M. T.], in: Schj 47, 2001, s. 154–161; I. KUNC, *Jiri Madlo – ein Künstler unserer Heimat*, in: Schj 51, 2005, s. 34–37.
- 32) G. HOFFMANN, *Erinnerungen und Bilder aus der Zeit von 1890–1910* [Hellgraben – Peklo, Světly důl, Lichtenbrunn – Bílá Studně], in: Schj 47, 2001, s. 134–141.
- 33) H. FISCHER, *Die Evangelischen in und um Mährisch-Trübau*, in: Schj 48, 2002, s. 33–38; CH. BIEBERLE, *Mein Leben, mein Glaube*, in: Schj 48, 2002, s. 39–41; F. GLOTZMANN, „Gehrzipfel“ – das Multitalent, in: Schj 48, 2002, s. 48; H. DEUTSCH, *Erinnerungen an die Erstkommunion*, in: Schj 48, 2002, s. 61; A. HARTUNG, *Tradition – Glaube – Aberglaube*, in: Schj 48, 2002, s. 62–66; G. MÜLLER, *Ein Gottesmann der Jetztzeit... Weihbischof Gerhard Pieschl*, in: Schj 48, 2002, s. 68–69; K. LANGER, *Früh-kirchliches Engagement*, in: Schj 48, 2002, s. 120–123; E. WONDRA, *Kirchsprengel Markt Türnau*, in: Schj 48, 2002, s. 124–126; E. WONDRA, *Dekanat Mährisch-Trübau*, in: Schj 48, 2002, s. 130–132; R. GRULICH, *Die katholische Kirche im Schönhengstgau*, in: Schj 49, 2003, s. 45–47; F. NEGRIN, *Die Kirchenbücher des Schönhengster Unterlandes*, in: Schj 49, 2003, s. 48–49; R. GRULICH, *Die Diözesen des Schönhengstgaus* [olomoucká arcidiecéze, s. 52–58], in: Schj 49, 2003, s. 50–73; J. HÜBL, *Porstendorf und seine Kirche*, in: Schj 49, 2003, s. 85–87; H. MORITZ, *Kirchsprengel und Pfarrei von Krönau*, in: Schj 49, 2003, s. 110–112; F. RYSCHAWY, *Zur Kirchengeschichte von Kunzendorf*, in: Schj 49, 2003, s. 114–117; F. RYSCHAWY, *Die Pfarrkirche von Grünau*, in: Schj 49, 2003, s. 122–125; G. STRIK, *Elias Spalholz, Protestantischer Priester und kaiserlicher Poet*, in: Schj 49, 2003, s. 153–160; M. HAIKER, *Kirchen- und Ortsgeschichte von Kornitz*, in: Schj 50, 2004, s. 167–175; A. RICHTER, *Eine festliche Neueinweihung, Die Kirche von Putzendorf-Ludwigsdorf*, in: Schj 50, 2004, s. 183.
- 34) F. GLOTZMANN, *Schönhengster Trachten*, in: Schj 50, 2004, s. 35–58; M. HEINZ – D. JENISCH, *Trachten aus dem Schönhengster Ober- und Unterland*, in: Schj 50, 2004, s. 59–65.
- 35) E. WONDRA, *Heute nur noch eine Ruine – die Cimburg zu Türnau*, in: Schj 51, 2005, s. 176–177.
- 36) W. STRIK, *Würdig gedenken... Ehre den Toten von Markt Türnau*, in: Schj 47, 2001, s. 111–113; F. APPL, *Nach dem Zusammenbruch... Mütter zwischen Grauen, Verzweiflung und Pflicht*, in: Schj 47, 2001, s. 130–131.
- 37) F. NEGRIN, *200 Jahre Lehren und Lernen*, in: Schj 50, 2004, s. 153–155; F. GLOTZMANN, *Das Holzmeister-Museum in Mährisch-Trübau*, in: Schj 51, 2005, s. 48–75; H. FISCHER, *Gymnasiale Bildung – Eine kulturgeschichtliche Betrachtung* [z minky o Moravské Třebové], in: Schj 51, 2005, s. 76–83; F. GLOTZMANN, *Die Annenruhe am Kreuzberg in Mährisch-Trübau*, in: Schj 50, 2004, s. 122–134; E. WONDRA (B. HAWLITSCHKE), *Die Annenruhe – ein Volksstück aus dem Schönhengstgau*, in: Schj 51, 2005, s. 135–136; R. HÜTTNER, *Der „grollende“ Berg*, in: Schj 51, 2005, s. 168–172.
- 38) F. GLOTZMANN, *Die Pest in Mährisch-Trübau*, in: Schj 49, 2003, s. 135–152; J. WONDROUSCH, *Das wohltemperierte Kleinklavier, Geschichte der Mährisch-Trübauer Klavierfabrik Gebr. Hansmann*, in: Schj 50, 2004, s. 92–95; F. GLOTZMANN, *Eine Epoche von 700 Jahren, Mährisch-Trübau zwischen 1245 und 1945*, in: Schj 50, 2004, s. 122–151; E. WONDRA, *Der Bergbau im Schönhengstgau*, in: Schj 50, 2004, s. 191–197; F. NEGRIN, *Die Trübauer Jugend und ihre Vereine*, in: Schj 51, 2005, s. 108–119.
- 39) G. STRIK, *Wenn Du einen Feind hast, dann wünsche ihm einen grünen Hof!, Das Schicksal des Strik-Gasthauses in Rostitz*, in: Schj 47, 2001, s. 130–131; I. TIELSCH-FELZMANN, *Wenn ich nur ein Wort in Trübauer Mundart höre... Auszüge aus vier Briefen von Rudolf von Eichthal*, in: Schj 49, 2003, s. 168–170; G. STRIK, *Ostersonntag, Ein Ausschnitt aus der Chronik von Julius Haupt*, in: Schj 49, 2003, s. 180–181; K. LANGER, *Opa der Lausbub*, in: Schj 49, 2003, s. 182–183; G. HOFMANN, *Ein vergessener Arzt*, in: Schj 50, 2004, s. 108–109; H. MORITZ, *Vereinsleben in Krönau*, in: Schj 51, 2005, s. 102–103; M. RÖSCH, *Deutscher Turnverein in Ketzelsdorf*, in: Schj 51, 2005, s. 104–105; H. POHL, *Erinnerungen an die*

- Handwerker in meiner Heimat*, in: SchJ 51, 2005, s. 157–161; I. TIELSCH-FELZMANN, *Meines Großvaters neuer Anzug... oder Freizeitpaß in alter Zeit*, in: SchJ 51, 2005, s. 180–181.
- 40) F. NEGRIN sen., *Über die Kaufleute der Lebensmittelbranche in Mährisch Trübau*, in: SchH 50, 589, Januar 2001, s. 26–27, 591, März 2001, s. 27; E. KÖPPL, „Patschunkele“, *ein Trübauer Kirchenfest*, in: SchH 50, 597, September 2001, s. 23; E. KÖPPL, „*Allerheiligen*“ *auf dem Kreuzberg in Trübau*, in: SchH 50, 599, November 2001, s. 23; H. WONDRA, *Eine alte Ansichtskarte weckt Erinnerungen*, in: SchH 51, 601, Januar 2002, s. 24–25, 602, Februar 2002, s. 22, 603, März 2002, s. 24–25; F. HOBLER, *Ein Spaziergang um den großen Platz in Mährisch Trübau*, in: SchH 51, Dezember 2002, s. 27–28; W. SPERL, *Ein Spaziergang um den großen Platz in Mährisch Trübau, 2. Teil*, in: SchH 52, Januar 2003, s. 24–25; F. HOBLER, *Ein Bummel am südlichen Rand von Mährisch Trübau*, in: SchH 52, Juni 2003, s. 25, Juli 2003, s. 27; F. NEGRIN, *Der Millionär kann 1,873 Pfund nicht aufbringen, Die Deutschen konfiszierten seine Fabriken*, in: SchH 53, Januar 2004, s. 36; H. WONDRA, *Gebäude mit Dachfiguren in Mährisch Trübau*, in: SchH 54, Februar 2005, s. 28. (Nejsou uvedeny texty převzaté bez úpravy či doplnění ze starších publikací.)
- 41) E. WONDRA, *Die Kalksteinbrüche bei Mährisch Trübau*, in: SchH 50, 589, Januar 2001, s. 26; *Aus der Gemeindechronik von Undangs – Kreis Mährisch Trübau, Sudetenland*, in: SchH 50, 590, Februar 2001, s. 24, 591, März 2001, s. 26, 592, April 2001, s. 25, 593, Mai 2001, s. 27, 594, Juni 2001, s. 26, 595, Juli 2001, s. 24, 597, September 2001, s. 24, 599, November 2001, s. 28; F. SCHNEIDER, *Aus Triebendorfs Geschichte*, in: SchH 50, 592, April 2001, s. 24–25; H. JANDL, *Kreuze, Denkmäler in Neudorf*, in: SchH 50, 599, November 2001, s. 27, SchH 51, 601, Januar 2002, s. 24–25, 602, Februar 2002, s. 25, 603, März 2002, s. 26–27, 604, April 2002, s. 28; H. JANDL, *Marterl in Neudorf*, in: SchH 52, März 2003, s. 26; E. DWORSCHAK, *Deutscher Männer- und Frauengesangverein in Kunzendorf*, in: SchH 52, Juni 2003, s. 25–26; J. SCHICH, *Aus der Schulchronik von Langenlutsch*, in: SchH 53, März 2004, s. 27; R. ILLE, *Das Spittelgasthaus von Pirkelsdorf*, in: SchH 53, März 2004, s. 28; E. WONDRA, *Hochwasser-Katastrophe vor 100 Jahren in unserer alten Heimat*, in: SchH 53, April 2004, s. 27; F. HEIKER, *Hochwasser-Katastrophe vor 100 Jahren in unserer alten Heimat*, in: SchH 53, April 2004, s. 27; H. S. SCHNEIDER (podle Aloise Knauera), *Geschichtliches über Markt Triebendorf – die Gemarkung*, in: SchH 53, Mai 2004, s. 29; F. SCHN., *Eine Glocke überlebte die Kriege*, in: SchH 54, Juli 2005, s. 27–28; M. TH., *Deutscher Turnverein Kornitz, gegründet vor 85 Jahren*, in: SchH 54, September 2005, s. 24–25.
- 42) E. WONDRA, *Die Frühlingsfest*, in: SchH 50, 591, März 2001, s. 27; A. TOMASCHKO, *Fastenzeit und Ostern in der Heimat*, in: SchH 50, 592, April 2001, s. 23–24; H. MORITZ, *270 Jahre Pranger in Krönau*, in: SchH 51, 603, März 2002, s. 26; R. KÖPPL, *Das Maigehen oder Maisingen*, in: SchH 51, 604, April 2002, s. 25; H. MORITZ, „*A Bairische Hochzeit*“ (*bäuerische Hochzeit*), in: SchH 51, 604, April 2002, s. 28; M. RUF, *Fronleichnam in Neudorf*, in: SchH 51, 605, Mai 2002, s. 26–27; E. WEISS, *Ein Mai-Fest in Rostitz*, in: SchH 51, 605, Mai 2002, s. 27; E. DWORSCHAK, *Menschen, die zu uns ins Dorf kamen, um uns mit den notwendigen Dingen des Alltags zu versorgen* [Kunčina], in: SchH 52, März 2003, s. 27, April 2003, s. 28; D. JENISCH, *Dr. Karl Fochler – ein Komponist aus dem Schönhengst*, in: SchH 52, März 2003, s. 27; E. WONDRA, *Ereignisse vor 100 Jahren*, in: SchH 52, April 2003, s. 29; E. WONDRA, *Sippenforschung in der Region Mährisch Trübau*, in: SchH 52, Juni 2003, s. 26; R. SCHMIDT, *Kindheitserinnerungen an Neudorf*, in: SchH 52, Juli 2003, s. 28–29; F. SCHNEIDER (podle Josefa Dworschaka), *Winterlicher Schulweg*, in: SchH 53, Februar 2004, s. 26–27; E. KLECKER, *Die „Kloperla-Kerla vom Huf“*, in: SchH 53, April 2004, s. 26; A. MAIER, *Wie wir Bauernkinder den Jahresablauf erlebten – Sommer*, in: SchH 53, Juni 2004, s. 27–28, *Ein neues Jahr beginnt*, in: SchH 54, Januar 2005, s. 25. K. GREGOR, *Die vergiftete Quelle*,

- in: SchH 54, April 2005, s. 26; F. AICHNER, *Der Grünhütel und anderer Spuk*, in: SchH 54, Juli 2005, s. 29; R. KÖPPL, *Die böse Nachbarin und ein Bubenstreich*, in: SchH 54, Oktober 2005, s. 28.
- 43) F. G. SOURAL, *The Celts in Moravia and the Vestiges They Left Us*, in: Ročenka, Volume 7, 2006, s. 11–14 [citace příspěvku publikovaného v MVL 10/1999].

PŘISPĚVATELÉ DO SVAZKU 7

Mgr. Hana Hácová, Regionální muzeum v Litomyšli

Věra Jílková, Praha

Mgr. David Junek, Městské muzeum a galerie Polička

PhDr. Jan Kapusta, Litomyšl

PhDr. Marie Macková, Ph.D., Katedra historických věd FF Univerzity Pardubice

RNDr. Eva Marková, CSc., Hvězdárna v Úpici

PhDr. Jana Martínková, Kulturní služby města Moravská Třebová

Mgr. Jana Němcová, Regionální muzeum v Litomyšli

Mgr. Oldřich Pakosta, Státní oblastní archiv Zámorsk - Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli

Prof. PhDr. Petr Sgall, UK Praha

PhDr. Hanka Skalická, Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě

Mgr. Jaroslav Skopec, Národní památkový ústav - územní odborné pracoviště Ústí nad Labem

Mgr. Jiří Šmeral, Katedra historie FF UP Olomouc

PhDr. Václav Štětka, Ph.D., Katedra mediálních studií a žurnalistiky FSS MU Brno

Prom. biolog Lubor Urbánek, Dům dětí a mládeže Litomyšl

PhDr. Radim Urbánek, Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě

Mgr. Radka Urbánková, Základní škola, Třebovská ul., Ústí nad Orlicí

Mgr. Vladimír Velešík, Gymnázium Svitavy

Mgr. David Vích, Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě

Jiří Žilka, Svitavy

PŘEKLADY RESUMÉ DO ANGLIČTINY

Pavel Waisser st., Litomyšl

PŘEKLADY RESUMÉ DO NĚMČINY

Ing. Günter Fiedler, Městský úřad Trutnov

REDAKČNÍ POZNÁMKA

Redakční práce byly provedeny ve stejných intencích jako u předcházejících svazků. Jednalo se tedy zejména o sjednocení poznámkového aparátu, a to zejména způsobu citace pramenů a literatury. Respektovali jsme však zvyklosti jednotlivých vědních oborů, a to i v případě užití minuskulního nebo majuskulního písma. Indexy odkazující na jednotlivé poznámky jsou psány před interpunkčním znaménkem, což je z hlediska členění textu oproti běžně užívanému způsobu zřejmě správnější. Kolegovi Stanislavu Vosykovi spolu s autory vděčím za řadu upozornění na chyby a za pomoc při korekturách. Po stránce jazykové revidovala texty Lenka Košková, která rovněž prováděla korektury.

Plníme svůj slib daný v 6. svazku našeho sborníku, že zveřejníme přehled historické literatury o regionu. Nepodařilo se nám dokončit bibliografii pro Litomyšl a okolí – chceme ji otisknout v příštím svazku.

Milan Skřivánek

Pomezí Čech, Moravy a Slezska

svazek 7

Vydalo Regionální muzeum v Litomyšli
ve spolupráci se Státním oblastním archivem Zámorsk -
Státním okresním archivem Svitavy se sídlem v Litomyšli

Redakční rada: Martin Boštík, René Klimeš, Oldřich Pakosta,
Milan Skřivánek (vedoucí redaktor), Stanislav Vosyka
Adresa redakce: Regionální muzeum v Litomyšli,
570 01 Litomyšl, tel. 461 615 287,
e-mail bostik@rml.cz, fax 461 614 626.

Nevyžádané příspěvky se nevracejí

Redakční uzávěrka: 31. srpna 2006

Grafická úprava: Zdeněk Ziegler

Na předšádce použito výřezu z tzv. Josefského vojenského mapování
znázorňujícího okolí Svitav a Moravské Třebové
(Národní archiv v Praze)

Sazba: Státní oblastní archiv Zámorsk -
Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli

Náklad: 300 výtisků, 1. vydání

Tisk: H. R. G. Litomyšl, spol. s r. o.

Litomyšl 2006
ISBN 80-239-8105-6

Obr. č. 1/ Nejstarší předmět sbírky skla, šestiboká rytá matovaná láhev, na čelní straně s nápisem a datací „F. P. F. W. O. P. 1694“. Produkce vysočinských skláren. Inv. č. 10A-572.

Obr. č. 2/ Pryska hruškovitého tvaru malovaná emaily, s nápisem: „Mein hertz will ich dir schencken dann du auf mich wiltst denken“. 4. čtvrtina 18. století. Inv. č. 10A-780.

Obr. č. 3/ Karafa hruškovitého tvaru malovaná emaily, s nápisem: „Nur we swētē lepssiho nemuže býti, tak gako dobré přátelstwo zachowati“. Produkce vysočinských skláren, 1. čtvrtina 19. století. Inv. č. 10A-733.

Obr. č. 4/ Pohár z broušeného skla zdobený bohatou rytinou s loveckou tematikou, patrně z počátku 18. století. Inv. č. 10A-361. Vpravo jeho vyobrazení v Šimkově ilustrovaném katalogu, který si ke své sbírce vedl. Šimek pohár datuje do konce 17. století.

Obr. č. 5/ Svatební pohár bohatě řezaný, s aliančním znakem Antonína Ignáce z Bubna a Litic a jeho manželky Kapounové ze Svojkova. Na zadní straně scéna lovu na jelena. 1. polovina 18. století. Inv. č. 10A-468.

Obr. č. 6/ Holba s datací 1750 a stavitelskými symboly. Holba pochází původně ze Šimkovy sbírky. Inv. č. 10A-609.

Obr. č. 7/ Torzo dvojtěnné číšky, které chybí svrchní plášť. Lze si na ní snáze představit postup při výrobě dvojtěnných číší. Rytina ve zlaté fólii je poškozena. Číška patřila do sbírky Františka Brinkeho. 2. polovina 18. století. Inv. č. 10A-23.

Obr. č. 8/ Číška s vyobrazením sv. Jana Nepomuckého. Číška patřila do sbírky Františka Brinkeho. 1. polovina 18. století (?). Inv. č. 10A-30.

Obr. č. 9/ Číše s dvojitým medailonem s vyobrazením Marie Terezie od Johanna Mildnera, signovaná a datovaná rokem 1793. Číška patřila do sbírky Františka Brinkeho. Inv. č. 10A-35.

Obr. č. 10/ Detail číše. Pohled na vnitřní stranu medailonu s vyobrazením městských paláců a na okraji se signaturou a datací. Inv. č. 10A-35.

Obr. č. 11/ Číška z buquoyských skláren z 1. třetiny 19. století. Inv. č. 10A-49.

Obr. č. 12/ Pohár se žlutou lazurou. Jeden z mnoha pohárů sloužících jako suvenýr z cest. Kolem poloviny 19. století. Inv. č. 10A-266.

Obr. č. 13/ Secesní váza s irizovaným povrchem, z produkce Klášterského Mlýna. Kolem roku 1900. Váza původně patřila do Šimkovy sbírky. Inv. č. 10A-318.

Obr. č. 14/ Secesní váza s irizovaným povrchem, zdobená natavenou nití. Počátek 20. století, Košťany u Teplíc. Váza původně patřila do Šimkovy sbírky. Inv. č. 10A-317.

Obr. č. 15/ Talíř malovaný Quidonem Šimkem, zdobený výjevy z Litomyšle. Šimek sám k talíři ve svém ilustrovaném katalogu poznamenal, že pochází ze skláren na Posekanci a roku 1913 jej sám maloval. Inv. č. 10A-824.

Obr. č. 16/ Dóza malovaná Quidonem Šimkem u příležitosti voleb v roce 1911.
Inv. č. 10A-321.

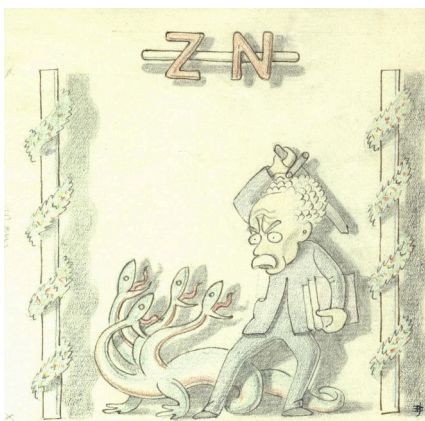
Obr. č. 17/ Váza od Aloise Meteláka, vyrobená sklárnami v Harrachově.
2. čtvrtina 20. století. Inv. č. 10A-587.

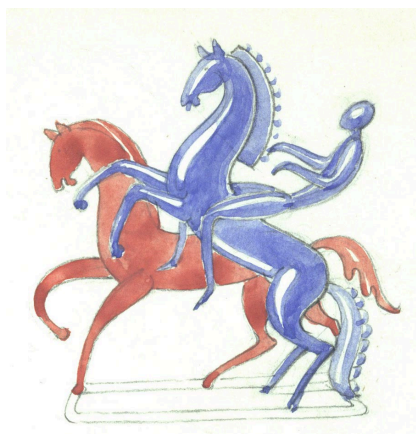
Obr. č. 18/ Ukázka z figurek od Jaroslava Brychty. 20.–30. léta 20. století.
Inv. č. 10A-451.

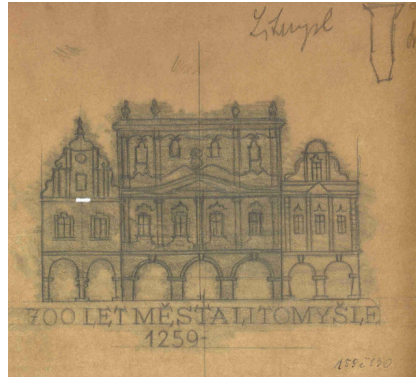
Obr. č. 19/ Ukázka z figurek od Jaroslava Brychty. 20.–30. léta 20. století.
Inv. č. 10A-455.

Obr. č. 20/ Jeden z návrhů Jaroslava Brychty na foukanou a modelovanou figurku, která ukazuje Zdeňka Nejedlého jako drakobijce. Návrh ze 30–40. let. 20. století. Archiv RML, fond Výtvarníci Litomyšlska, kart. č. 1.

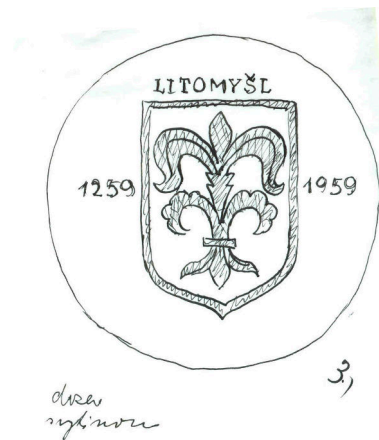

Obr. č. 21/ Jeden z mnoha návrhů Jaroslava Brychty, tentokrát s motivem koní, ze 20.–30. let 20. století. Archiv RML, fond Výtvarníci Litomyšlska, kart. č. 1.

Obr. č. 22/ Váza od Ludviky Smrčkové z roku 1959. Váza byla zhotovena k 700. výročí města Litomyšle. Na čelní straně rytý malovaný motiv s domy z litomyšlského náměstí a s nápisem: „700 let města Litomyšle 1259 1959“. Inv. č. 10A-588.

Obr. č. 23/ Návrh k předchozí váze od Ludviky Smrčkové. Inv. č. 10A-588. Archiv RML, fond Smrčková Ludvika, kart. č. 1.

Obr. č. 24/ Návrh na skleněnou dózu vyrobenou u příležitosti 700. výročí města Litomyšle. Návrh i dóza se nacházejí ve sbírkách RML. Inv. č. 10A-645.

Obr. č. 2 k článku J. Němcové na s. 232–248/ Záběr na minisondu 1a a část zachycené zdi (č. 4) s architektonickými články v jejím líci.

Obr. č. 3 k článku J. Němcové na s. 232–248/ Profil A se zachycenými požárovými horizonty.

Obr. č. 4 k článku J. Němcové na s. 232–248/ Pohled na situaci od východu, zachycen profil C nad zdí (č. 4), na snímku je dobře patrná skladba zdi, líc složený z architektonických článků a vnitřní výplň z lomového kamene, zlomků cihel a lité malty.

Obr. č. 5 k článku J. Němcové na s. 232–248/ Detail složení zdi (č. 4), pohled od východu.